

Doktori (PhD) értekezés

**Kisvárosi felsőoktatási intézmények
lokális hatásrendszere az Alföldön**

Petrás Ede

Debreceni Egyetem

Humán Tudományok Doktori Iskola

2009

**KISVÁROSI FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK LOKÁLIS
HATÁSRENDSZERE AZ ALFÖLDÖN**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Neveléstudományok tudományágban

Írta: Petrás Ede okleveles szociológus

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Neveléstudományok programja) keretében

Témavezető: Dr.
Dr. Pusztai Gabriella
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200.....

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200.....

Én Petrás Ede teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Tartalom

I. Bevezetés.....	9
II. A felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszere.....	15
1. Az oktatási intézmények működésének lokális szempontjai.....	15
2. Az oktatási intézmények lokális funkcionális elemzésének megjelenése a társadalomtudományokban.....	16
2. 1. Oktatásökonómiai vizsgálatok.....	16
2. 2. Oktatásökológiai vizsgálatok.....	21
2. 3. Az ökonómiai és az ökológiai megközelítés párhuzamos alkalmazása.....	25
III. Az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerének társadalmi kontextusa.....	27
1. A kisvárosi felsőoktatási intézmények társadalmi környezete.....	27
1. 1. A város.....	27
1. 2. A kisváros.....	36
1. 3. A helyi társadalom.....	39
2. Kisvárosi felsőoktatási intézmények a magyar Alföldön.....	47
2. 1. Az Alföld oktatási rendszerének történelmi hagyományai.....	47
2. 2. Az intézmények társadalmi és gazdasági környezete napjainkban.....	52
2. 3. A jelenlegi intézményhálózat kialakulása és fejlődése napjainkig.....	65
IV. Az empirikus vizsgálat témája és módszerei.....	81
1. A vizsgálat célja.....	81
2. A vizsgálat hipotézisei.....	82
3. Metodológiai megfontolások.....	83
4. A vizsgálat helyszínei.....	85
5. A vizsgálat módszerei.....	88
5. 1. Az adatgyűjtés módszerei és adatbázisa.....	88
5. 2. Az elemzés módszerei.....	92
5. 3. A vizsgálat módszertani eredményei.....	93
V. A vizsgált felsőoktatási intézmények lokális ökonómiai hatásrendszere.....	96
1. Rövid távú hatások.....	97
1. 1. Az intézmények rövid távú munkahely-teremtő hatása.....	97
1. 2. Az intézmények szerepe a felsőoktatásban résztvevő helyi fiatalság helyben tartásában.....	101
1. 3. Az intézmények helyi fogyasztást növelő hatása.....	112
2. Hosszú távú hatások.....	125
2. 1. Az intézmények helyi humánerőforrás-fejlesztő hatása.....	126
2. 2. Az intézmények helyi gazdaságfejlesztő hatása.....	139
2. 3. Részvétel a helyi városfejlesztő tevékenységben.....	144
3. Következtetések.....	147
VI. A vizsgált felsőoktatási intézmények lokális ökológiai hatásrendszere.....	149
1. Az intézmények helyi ökológiai hatásrendszere.....	149
1. 1. Az intézményi szint.....	149
1. 2. Az oktatói szint.....	152
1. 3. A hallgatói szint.....	156
2. A vizsgált karok és társadalmi környezetük kapcsolatának néhány jellegzetes területe.....	166
2. 1. Együttműködés a helyi intézményekkel.....	166
2. 2. A helyi hagyományok és rendezvények szerepe.....	171
2. 3. A helyi egyházi életre gyakorolt hatás.....	179

2. 4. <i>Helyi politikai kapcsolatok</i>	184
2. 5. <i>Konfliktusok a helyi társadalommal</i>	187
3. Következtetések	194
VII. Összegzés	195
Summary	204
Irodalomjegyzék.....	211
1. Hivatkozások.....	211
2. A szerző tudományos közleményei.....	218
Melléklet	220

Az ábrák jegyzéke

1. ábra: Az értekezésben használt Alföld-fogalom területi lehatárolása	53
2. ábra: Az Alföld felsőoktatási rendszere 1990-ben	67
3. ábra: Az Alföld felsőoktatási rendszere 2000-ben	68
4. ábra: A felsőoktatási intézmények átlagos nappali hallgatói létszáma székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008).....	74
5. ábra: Az egy teljes idejű oktatóra jutó nappali hallgatók átlagos száma székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008).....	75
6. ábra: A felsőoktatási intézmények minősített oktatóira jutó nappali hallgatók átlagos száma székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008)	76
7. ábra: Az egy OTDK helyezésre jutó nappali alapképzéses hallgatók átlagos száma a felsőoktatási intézményekben székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008).....	76
8. ábra: A főiskolai karok egyetemmé válásának folyamata az Alföldön	78
9. ábra: A felsőoktatási intézmények rövid távú (input) és hosszú távú (output) ökonómiai hatásai	96
10. ábra: A helyi felsőoktatási intézményekben foglalkoztatottak száma lakóhelyük szerint a vizsgált városokban	98
11. ábra: A helyi és bejáró hallgatók aránya a vizsgált városokban.....	102
12. ábra: A hallgatók létszáma a KRE-TFK marosvásárhelyi kihelyezett tagozata nélkül (2005)	103
13. ábra: A KRE-TFK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye	104
14. ábra: Az SZTE-MGK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye	105
15. ábra: Az SZTE-MGK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye megyék szerint (2001-2005, 2006).....	106
16. ábra: A TSF-PFK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye települések szerint.....	107
17. ábra: A TSF-MVK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye települések szerint.....	107
18. ábra: A TSF-PFK-ra 1995-ben fölvetett illetve 2005-ben jelentkező nappali tagozatos hallgatók lakóhelye megyék szerint	108
19. ábra: A hallgatók intézményválasztásának okai a vizsgált karokon.....	109
20. ábra: A hallgatói munkavállalás aránya karonként.....	111
21. ábra: A hallgatók lakóhelye és munkavállalása közötti összefüggés	112
22. ábra: A hallgatók által gyakran látogatott vagy fontosnak tartott helyek kategória szerint	116
23. ábra: A nappali tagozatos hallgatók és a kollégiumi férőhelyek aránya karonként, 2006	123
24. ábra: A napi bejárásra alkalmas távolságnál (kb. 50 km) távolabb lakó hallgatók aránya a kérdőíves mintán belül.	123
25. ábra: A hallgatók véleménye arról az állításról, hogy a karon végzett diákok a városban maradnak-e	127
26. ábra: A helyi és környékbeli lakosok aránya az egyes városokban működő karok oktatói között.....	139
27. ábra: A vizsgált karok szakmai profilján alapuló, településfejlesztési célzatú együttműködés megjelenési formái és várható városfejlesztő hatása	144
28. ábra: A felsőoktatási intézmények lokális ökológiai hatásrendszere	149
29. ábra: A karok lokális ökológiai hatásrendszerének intézményi szintje.....	150
30. ábra: A nappali tagozatos hallgatók szüleinek iskolai végzettsége	158
31. ábra: A nappali tagozatos hallgatók lakóhelyének megoszlása településtípus szerint	158
32. ábra: A helyi lakosok aránya a vizsgált hallgatók baráti körében	163
33. ábra: A helyi barátok aránya a helyi és nem helyi hallgatók baráti körében.....	163

34. ábra: A hallgatók részvétele a helyi civil életben, lakóhely szerint	164
35. ábra: A helyi intézményekkel folytatott partneri együttműködés formái	166
36. ábra: Továbbélő tradicionális motívumok karok helyi ökológiai hatásrendszerében.....	174
37. ábra: Az intézmények helyi egyházi hatásainak hallgatói megítélése, karok szerint	180

A táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Az Alföld kisvárosaiban működő felsőoktatási intézmények méretének és eredményességének néhány mutatója (2008)	73
2. táblázat: A vizsgált intézmények oktatói és hallgatói létszáma (2008)	87
3. táblázat: Az adatgyűjtés során alkalmazott módszerek és az ezek alapján létrehozott adatbázis.....	89
4. táblázat: A lakóhely közelségének és a bejutás könnyűségének összefüggése a vizsgált karok hallgatóinak intézményválasztásában (fő)	109
5. táblázat: A helyi áru- és szolgáltatáskínálat egyes szegmenseinek részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként.....	117
6. táblázat: A különféle boltok, vendéglátó- és szórakozóhelyek részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként.....	118
7. táblázat: A helyi boltok, üzletek egyes típusainak részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként.....	120
8. táblázat: A helyi vendéglátó- és szórakozóhelyek egyes típusainak részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként.....	121
9. táblázat: A vizsgált karok hallgatóinak migrációs stratégiái	128
10. táblázat: A vizsgált karok hallgatói megítélése.....	134
11. táblázat: A városok hallgatói megítélése	160
12. táblázat: A hallgatók véleménye a városokra vonatkozó néhány állításról	161
13. táblázat: A vizsgált karok helyi politikai kapcsolatrendszere.....	186

I. Bevezetés

„Cserébe a megyéért, úgy mondják, egy mezőgazdasági főiskolát ígértek Hódmezővásárhelynek. Ez jó gondolat, mely a fejlődés irányát is kitűzheti. Az iskolákat, a mi időnkben, mellékutcákba építették; ez a fejlődés főutcájáról elszakadt, mély műveltségű város jó lenne többek közt iskolavárosnak. [...] S ha főiskola, egyetem épülne, az értékes hódmezővásárhelyi diákságnak nem kéne szétszóródnia”

Németh László (1961: 235)

Az elmúlt évtized folyamán egy új elem jelent meg a felsőoktatási intézmények küldetésével foglalkozó oktatáskutatási diskurzusban. Klasszikus feladataik, az oktatás és a kutatás mellett egy harmadik elvárás is megfogalmazódott a fönntartó állam részéről: az intézmények társadalmi küldetése – mely egyes országokban (pl. Dánia, Svédország) már a felsőoktatás törvényi szabályozásában is megnyilvánul. Az iskolák működésének ez az aspektusa természetesen mindig létezett a történelem folyamán, viszont csak az utóbbi néhány évben került az oktatással foglalkozó tudományos és politikai érdeklődés fókuszába (Göransson et al 2009).

A társadalmi küldetés igénye – a jelenleg zajló felsőoktatási reformok kapcsán – megjelenik a hazai oktatáskutatásban is, mint a különböző intézmények és intézménytípusok jövőbeni helyzetéről, szerepéről, fejlődésük lehetséges irányairól folyó vita egyik szempontja. Ezzel szemben tételeződik az az értelmezés, mely szerint a fejlesztési törekvések mögött meghúzódó fő motiváció nem az oktatás minőségének javítása vagy a társadalmi haszmosság fokozása, hanem az intézmények öncélú túlélési, növekedési logikája.

Jelen értekezés a felsőoktatási intézmények társadalmi küldetésének megvalósulását az intézmények funkcionális elemzése, vagyis a társadalmi környezet szükségleteire adott szervezeti válaszok áttekintése által vizsgálja (Kozma 2001). A funkcionális elemzés többféle lehetséges megközelítése közül az oktatásökonómiai és az oktatásökológiai megközelítést alkalmazom.

Az oktatásökonómia alap gondolata az emberi tőke elmélete, s az oktatást az emberi termelőképességbe való beruházásnak, ezáltal fontos gazdaságfejlesztő tényezőnek tekinti (Blaug 1970, Schultz 1971). A lokális és regionális funkcionális elemzések gyakorlatának megfelelően az ökonómiai megközelítésnek egy szélesebb értelmezését fogadom el, mely az intézmények humán fejlesztő hatása mellett azok településfejlesztő, tőkevonzó, helyi gazdaságélénkítő szerepét is magába foglalja (Maurrasse 2001, Huffman-Quigley 2002).

A másik megközelítés az oktatásökológia, mely az intézményeknek a társadalmi környezetükre gyakorolt hatását vizsgálja. A generációk közötti tőke-transzfer elmélete alapján az ökológiai megközelítést az ökonómiai szemlélet hosszabb távú alkalmazásának is föl lehet fogni, mert az oktatási intézmények által biztosított manifeszt és latens funkciók a társadalomba történő, lassan megtérülő beruházásnak is tekinthetők (Gál 2003).

A felsőoktatási intézmények társadalmi funkciói nemzetközi, országos, regionális és lokális szinten is vizsgálhatók. Értekezésemben e hatásrendszer lokális dimenzióját mutatom be – vagyis azon hatásokat vizsgálom meg, melyek az intézmények jelenlétéből a nekik otthont adó településeken és azok szűkebb környezetében valósulnak meg. E szűkebb környezet a vizsgált iskolavárosok közvetlen vonzáskörzetébe tartozó kisebb településeket jelenti, melyek helyi társadalmi mindennapi kapcsolatban állnak, hasonló identitáselemekkel és hagyományokkal rendelkeznek, valamint közvéleményük is nagyjából egységes hálózatot alkot (Bánlaky 1990). Elemzésemben párhuzamosan alkalmazom az ökonómiai és az ökológiai megközelítést, mert lokális szinten az intézmények gazdasági és társadalmi hatásai a regionális vagy országos szintnél is erősebben összefüggenek (Robson et al 1995).

Felsőoktatási intézménynek jelen munkában a felsőfokú alap- (B.Sc.) vagy ennél magasabb szintű képzéseket (is) folytató iskolákat tekintem, nem sorolván e körbe a félfelsőfokú képzéseket (felsőfokú szakképzések) nyújtó középiskolákat és felnőttképző intézményeket.

A felsőoktatási intézmények lokális funkcionális elemzésének terepül a kisvárosi településtípust választottam, mely a társadalmi és gazdasági környezetnek egy sajátos minőségét képviseli. A vizsgálatom földrajzi keretét adó nagytáj, a magyar Alföld városainak túlnyomó többsége kisvárosi vagy éppenséggel falusias jellegű és léptékű település. Bár lakosságuk száma alapján a legnépesebbek már középvárosnak számítanak, városiasodottságuk szintje, társadalmuk kisvárosiasan zárt jellege és a legtöbbjükre jellemző mezővárosi atmoszféra alapján inkább a kisvárosi típussal rokoníthatjuk őket. E sajátosságokból kiindulva a megyeszékhelyeken kívül minden városi rangú települést kisvárosnak tekintek.

A felsőoktatás helyi funkcionális elemzésének aktualitását a kisvárosi településeken két fő szempont adja. Egyfelől, az elmúlt két évtizedben lezajlott radikális társadalmi és gazdasági változások következtében leértékelődtek e településtípus hagyományos, szolgáltató alközponti funkciói. A nagy innovációs központoktól távolabb fekvő, továbbá semmilyen különleges – például üdülési – funkcióval nem rendelkező kisvárosoknak emiatt jelentősen szűkült a gazdasági, demográfiai és fejlődési mozgástere (Enyedi 2000). Ilyen helyzetben a

helyüket kereső kisvárosok számára egy felsőoktatási intézmény létesítése a megmaradás és a fejlődés esélyét jelentheti.

A kisvárosi elemzés aktualitását erősíti az is, hogy a kisvárosi települések globális társadalmi és gazdasági háttere a rendszerváltozás óta átalakult. Magyarország periférikus térségeiben a globalizációnak elsősorban a negatív hatásai érvényesülnek, ezért e térségek számára a jelen helyzetben fölértékelődik a fejlődés lokalizációs forgatókönyvének a jelentősége (Bauman 2002). E forgatókönyv szerint a globális társadalmi, gazdasági és környezeti problémákat – az éghajlat változását, a víz és az energiahordozók hiányát, a szociális ellátórendszerek fokozatos összeomlását, a szegénység és a bűnözés növekedését – a közeljövőben sem globális, sem nemzeti szinten nem sikerül kezelni, így a legtöbb új kihívásra helyben kell megoldást találni (Swyngedouw 2004).

Ilyen körülmények között a kisvárosi települések számára igen nagy a helyben meglévő erőforrások jelentősége. Egy felsőoktatási intézmény olyan potenciális helyi erőforrást jelent, amelynek kulcsszerepe lehet a megváltozott társadalmi, gazdasági és környezeti adottságokhoz való alkalmazkodásban – mind képzési és kutatási funkciói, mind pedig társadalmi hatásai révén.

Vizsgálatom térbeli keretét Magyarország egyik nagytája, az Alföld adja. A magyar Alföld a Kárpát-medence legnagyobb kiterjedésű tájegysége, melynek területén jelenleg három állam osztozik. Értekezésemben az Alföld elnevezést – gyakorlati szempontoktól vezérelve – a nagytájnak csak a Magyarországhoz tartozó részére alkalmazom. Bár az Alföld hazai része természetföldrajzi szempontból a Dunántúl és Észak-Magyarország egyes tájait is magában foglalja (pl. Mezőföld, Bodrogek), társadalmi adottságai és településszerkezete alapján ennél szűkebb területre, nagyjából a hat alföldi megye területére valamint Pest megye déli kistérségeire (Ceglédi, Dabasi, Gyáli, Monori, Nagykáti és Ráckevei kistérségek) terjed ki (Beluszky 2001).

Értekezésemben az Alföld megjelölést nem annyira földrajzi egységként, hanem különféle történeti, földrajzi, társadalmi, gazdasági és kulturális jellemzők viszonylag homogén halmazának – Beluszky (1992) szavával élve egy sajátos „tünetcsoportnak” – fogom föl. Ennek legfontosabb jellemzői az ország többi részétől (és lényegében a nyugat-európaiktól) eltérő természeti környezet és társadalomfejlődési út, továbbá ezeknek köszönhetően egy viszonylagos elmaradottság, tartós periférikus jelleg kialakulása (Beluszky 1992).

Témánk szempontjából az „Alföld-tünetcsoport” legfontosabb eleme a településhálózatban és a városok szerepében megfigyelhető eltérő logika. A nagytáj településhálózatának gerincét olyan kisvárosok alkotják, amelyek – többségükben – a városi

lét és az iskolázás nagy hagyományával rendelkeznek. A főnti lokális adottságokat egy sajátos várostípus, a mezővárosi fejlődési utat bejárt települések csoportja képviseli a legkarakteresebben.

A mezővárosi fejlődési út lényege egy – csírájában már a középkorban meglévő, de a török hódoltság korszakában kibontakozó – „nyugatias elemekkel átszőtt” parasztpolgári fejlődés (Beluszky 2001: 71). Az alföldi városok fejlődésében – a hódoltsági kor veszteségei és a nyugati fejlődéstől való leszakadás mellett – megfigyelhető az árutermelő gazdálkodás korai kialakulása és a lokális autonómiák erős volta is. Témánk szempontjából fontos, hogy e társadalmi és gazdasági jelenségek szellemi bázisát az alulról szerveződő protestáns gyülekezetek, s különösen az ezek által alapított és fönntartott helyi oktatási intézmények képezték.

Egy további érv arra, hogy a jelenséget az Alföldön vizsgáljuk az, hogy – bár a nagytáj egyes térségeinek társadalmi és gazdasági helyzete rendkívül eltérő – mégis jellemző rá a hazai fejlődés élvonalától elmaradó, kevésbé dinamikus kisvárosi típus jelenléte. E típusban pedig sokkal plasztikusabban megmutatkozik a felsőoktatási intézmények helyi hatásrendszere mint egy olyan településen, ahol számos más – szintén a stabilitás és fejlődés irányába mutató – funkcióval együttesen fejti ki hatását.

Az alföldi kisvárosok aktuális helyzete valamint a mezővárosi típusú településfejlődés öröksége érthetővé teszi azt az – első hallásra talán meglepő – megfigyelést, hogy 1990 óta több alföldi kisváros is komoly erőfeszítéseket tesz egy saját felsőoktatási intézmény alapítására (Rechnitzer-Smahó 2005). A hazai felsőoktatás dinamikáját tekintve, ezek a helyi intézményalapító törekvések szervesen illeszkednek a felsőoktatás expanziójának folyamatába, mely a kilencvenes évek óta zajlik – változó intenzitással – a magyar társadalomban (Kozma 2008). Ugyanakkor a központi oktatáspolitikai és a már meglévő felsőoktatási intézmények – elsősorban a nagy egyetemek – részéről az utóbbi évtizedben folyamatosan erős ellenállás mutatkozott a tervezett képzőhelyekkel szemben.

Az ellentétes irányú helyi, szakmai és központi törekvések mögött természetesen számos eltérő érdek húzódik meg. Mind a központi oktatáspolitikának, mind a felsőoktatási intézményeknek érdekük a meglévő színvonal védelme, az államilag elismert diploma szakmai értékének – legalábbis – a megőrzése, s jogosan tartanak az új, felsőoktatási hagyományokkal esetleg egyáltalán nem rendelkező intézmények akkreditálásában rejlő veszélyektől.

Erősen érvényesülnek továbbá a központi oktatáspolitikai fiskális érdekei, és az – elsősorban finanszírozási szempontból szorgalmazott integrációs – sőt az utóbbi néhány évben koncentrációs – törekvései, valamint az államilag finanszírozott felsőoktatás erőteljes

létszámcsökkentésének igénye (Polónyi 2005). E politika az intézmények fejlődési, megmaradási törekvéseiben jobbra csak a – főntebb már említett – öncélú intézményi logikát látja. A főntiek következményeképpen elmondható, hogy az állami oktatáspolitikai 2006 óta erősen korlátozza a felsőoktatás expanziós folyamatát (Kozma 2008). Emiatt reális az intézményeknek – szakmai aggodalmaikon túl – az a félelme is, hogy néhány új képzőhely megnyitása nagyon erős konkurenciát támaszthat saját beiskolázási területükön belül.

A lokális törekvések motivációi még a főntieknél is szerteágazóbbak. A legtöbb, komolyabb városi múltra visszatekintő településen jelen van valamilyen mértékben a századforduló időszakának az emléke, amikor még teljes iskolavárosi funkcióval rendelkezett – vagyis a legmagasabb fokú helyi oktatási intézményben meg lehetett szerezni azt az iskolázottsági szintet, mely az adott korban a középosztályi lét általánosan elfogadott kritériuma volt. A XX. század közepéig – lényegében a felsőoktatás expanziójának kezdetéig – ezt a szintet a klasszikus műveltséget adó gimnáziumok képviselték. Az expanzió jelenlegi szakaszában számos kisváros szemében újra elérhetőnek tűnik az a szerepkör, hogy falai között biztosítsa a helyi középrétegek többsége által igényelt legmagasabb intézményi szintet.

Az intézményalapításra törekvő városok vezetése – és általában közvéleménye is – számos reményt fűz a tervezett iskolához. Várakozásuk szerint egy felsőoktatási intézmény léte városának társadalmát, gazdaságát, kultúráját és imázsát egyaránt kedvezően befolyásolja. A felsőoktatási funkció megszerzése a település fejlődésének – vagy éppen megmaradásának – reményét, gazdasági stabilitást, az elvándorlás csökkentését, a helyi kulturális élet föllendülését, a településtípusra napjainkban általánosan jellemző funkcióvesztésből való kitörés lehetőségét – vagyis egy sikeres lokalizációs stratégiát – ígér e városok számára.

A főnti, kevésbé mérhető eredményeknél megfoghatóbb a felsőoktatásban résztvevő helyi lakosok közvetlen anyagi haszna a közelben elérhető, minél szélesebb választékot nyújtó felsőoktatási intézményrendszer létéből. Napjainkban, amikor a felsőfokú végzettség egyre általánosabb igénnyé válik mind a fiatalok és családjuk, mind pedig a munkáltatók szemében, a helyi társadalmak egyre több tagjának válik elemi érdekévé, hogy legyen lehetősége helyben, hosszabb utazás nélkül elérni a központilag – vagyis a saját adópénzeiből – finanszírozott felsőoktatást.

Jelen értekezés célja az, hogy áttekintse azokat a helyi társadalmi, gazdasági, közéleti, kulturális és egyéb település- illetve közösségfejlesztő hatásokat, amelyeket az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények lokális környezetükben kifejtenek. Az elméletben és empirikusan is vizsgált kérdéskör tisztázása révén arra a kérdésre is keresi a választ, hogy mennyiben váltják be a kisvárosi felsőoktatási intézmények a hozzájuk fűzött

lokális reményeket. Valóban tényleges érdekeikért küzdenek-e az intézményalapításra, - fejlesztésre törekedő alföldi kisvárosok? Van-e az intézmények működésének olyan jelentősebb, kedvező helyi hatása, amely képes lehet ellensúlyozni a központi oktatáspolitikának és a felsőoktatás többi résztvevőjének ellenirányú szakmai, költségvetési és beiskolázási érdekeit?

Értekezésem első fejezetében ismertetem a téma szakirodalmát, a felsőoktatási intézmények helyi funkcionális elemzésének hazai és nemzetközi kutatási eredményeit. A második fejezetben bemutatom a kisvárost mint sajátos települési minőséget – annak problematikáját és a világméretű dezurbanizációs és lokalizációs tendenciákhoz való viszonyát. Áttekintem továbbá az alföldi felsőoktatási rendszer történelmi hagyományait, mai formájának kialakulását, jelenlegi helyzetét és jövőbeli fejlődésének lehetséges irányait – különös figyelmet fordítván az intézmények lokális társadalmi és gazdasági hatásaira.

Az értekezés további három fejezetében fölvázolom empirikus vizsgálatom módszereit, röviden bemutatom a vizsgált intézményeket és azok településeit, majd vizsgálatom tapasztalatai alapján – az ökonómiai és az ökológiai megközelítést párhuzamosan alkalmazva – elemzem az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerét.

II. A felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszere

1. Az oktatási intézmények működésének lokális szempontjai

Minden intézmény bonyolult kapcsolatrendszert alkot azzal a településsel, amelyben működik. Létével és tevékenységével állandó befolyást gyakorol a környező világra, de e világ jellege, sajátos lokális miliője is rányomja bélyegét a benne működő intézményre. Az intézmények által kifejtett hatások valamilyen mértékben a lokális élet szinte minden megnyilvánulását érintik. Így befolyást gyakorolnak a helyi társadalomra, gazdaságra, kulturális és politikai életre, de még településük imázsára is.

A funkcionalista megközelítés szerint e hatások egy része manifeszt módon következik az intézmények profiljából és hivatalos célkitűzéseiből, egy másik részük viszont latens funkcióként, a helyi társadalmak szükségleteire reagálva valósul meg (Kozma 2004).

A – fönntartó és irányító – központi szervekkel és a tágabb társadalmi környezettel összekötő vertikális kapcsolatrendszer mellett az iskolák rendelkeznek valamilyen erősségű horizontális kapcsolatokkal is. Ezek révén a szűkebb társadalmi környezetük igényei is megjelennek az intézmények céljaiban és működésében (Halász 1990).

A latens funkciók működése általában e horizontális kapcsolatrendszernek köszönhető: az oktatásban résztvevő tanulók és családjaik, az intézményekben különböző tisztségeket betöltő helyi – vagy helyi kötődésű – dolgozók, továbbá az iskolákban „előállított” emberi erőforrást fölhasználó helyi gazdasági szereplők informális érdekérvényesítő, közösség-szervező tevékenysége (Brudney 2001, Maurrasse 2001).

Az azonos lokális térben tevékenykedő különféle társadalmi és gazdasági szereplők együttműködésének egy lehetséges értelmezési kerete a helyi beágyazottság (*local embeddedness*) fogalma, mely a társadalmi tőkét és a kapcsolathálózatokat vizsgáló kutatások terméke. Granovetter (1985) használta először a kifejezést, melyben az egyéni cselekvések egyik fontos kiváltó okát találta meg. Az intézmények lokális kapcsolatainak leírására elsőként Grabher (1993) alkalmazta a helyi beágyazottság fogalmát. Tézise szerint az intézmények tevékenységét meghatározzák azok vezetőinek informális helyi kapcsolatai.

A helyi beágyazottság vizsgálata az elmúlt évtizedben rendkívül divatosá vált, és használata túlterjedt a társadalomtudományos szakirodalmon. Ennek talán a legfontosabb oka az, hogy a lokális szintű együttműködést egyre többen tekintik valamiféle „csodaszernek”,

mely lokális szinten képes lehet „megszelídíteni” a globális érdekeiket követő multinacionális cégeket, a bennük dolgozó helyi szereplők kapcsolatai és irányultsága révén (Lyons 2000).

A helyi beágyazottság mint a globális gazdasági rendszer negatív társadalmi következményei elleni „csodaszer” gondolatát különösen népszerűvé tették azok az elméletek, amelyek szerint a helyi beágyazottság nemcsak a települések, hanem a multinacionális cégek számára is komoly előnyöket rejt magában. Ezek az előnyök a helyi társadalmak és az – abba beágyazott – cégek közötti konszenzusból, kölcsönös bizalomból következnek (Gordon-McCann 2000).

A napjainkra kialakult globális gazdasági környezetben éppen ez a bizalom vált hiánycikké a gazdaság szereplői számára. Így a helyi beágyazottság mint a bizalom egyik forrása iránt érthető módon növekedett meg a multinacionális cégek érdeklődése (Fukuyama 1997).

Az oktatási intézmények helyi beágyazottsága számos formában javíthatja a települések helyzetét és lakosságuk életének minőségét. A helyi gazdaság szereplőivel kooperálva erősíthetik azok piaci pozícióját, a helyi kulturális intézményekkel együttműködve kedvezően befolyásolhatják településük kulturális életét, a helyi politikai vezetéssel összefogva pedig részt vállalhatnak a települési érdekek regionális vagy országos érvényesítésében, valamint fontos tényezővé válhatnak a várostervezésben és -fejlesztésben.

2. Az oktatási intézmények lokális funkcionális elemzésének megjelenése a társadalomtudományokban

2.1. Oktatásökonómiai vizsgálatok

A felsőoktatási intézmények helyi hatásrendszere mint konkrét kutatási téma először az angolszász közgazdaságtudományban jelent meg, amikor a hetvenes évek elején néhány kutató azt kezdte vizsgálni, hogy a felsőoktatási intézmények milyen hatást gyakorolnak térségük gazdasági életére. Az első helyi vonatkozású oktatásökonómiai kutatásokat általában periférikus fekvésű, hátrányos helyzetű területeken működő főiskolák és egyetemek kezdeményezték (Bonner 1969, Cooke 1970).

A téma hamar divatossá vált, mivel az azóta is egyre-másra születő intézményi hatástanulmányok egyik fontos célja az volt, hogy rámutassanak a felsőoktatás szélesebb gazdasági hasznára valamint a vizsgált intézmények térségfejlesztő funkciójára. Ezáltal igazolták a fönntartásukhoz – vagy fejlesztésükhöz – szükséges központi finanszírozás

jogosságát. A legkorábbi vizsgálatok tárgya általában az intézmények regionális hatása volt, de később már települési vagy kistérségi szintű elemzések is születtek (Lewis 1988, Bleaney et al 1992).

Az ökonómiai elemzések általában az alábbi három számítási módszer egyikén alapulnak: a jövedelem-ráfordítás elemzésen, a gazdasági bázis elemzésen illetve a rövid és hosszú távú hatások vizsgálatán.

Jövedelem-ráfordítás elemzések

A jövedelem-ráfordítás elemzések (*income expenditure analysis*) Keynes (1936) közgazdasági algoritmusát alkalmazzák a felsőoktatási intézmények lokális hatásainak mérésére. E vizsgálatok fő kérdése az, hogy milyen mértékben jelenik meg településük vagy régiójuk gazdaságában azon közpénzek kedvező hatása, amelyeket az adott intézmények fenntartására, fejlesztésére fordítottak (Cooke 1970, Brownrigg 1973). A legtöbb ilyen vizsgálat a Caffrey-Isaacs (1971) modellt alkalmazza, mely nemcsak a fenntartói ráfordításokat, hanem – bizonyos szorzószámmal – az intézmények dolgozóinak és hallgatóinak, az intézményekben lezajló rendezvények látogatóinak valamint a hallgatókat látogató hozzátartozóknak a fogyasztását is számításba veszi.

A jövedelem-ráfordítás elemzések fontos eredménye annak fölismerése, hogy a fenntartói ráfordítások helyi hatása nem egyenesen arányos azok nagyságával, hanem sokat számít a beruházások jellege is. Így a ráfordítások egyes típusaihoz (pl. épületbővítés, új szak indítása, eszközbeszerzés) különböző szorzószámokat lehet rendelni, melyek meghatározzák azok helyi gazdasági megtérülését (Lewis 1988).

Gazdasági bázis elemzések

A felsőoktatási intézmények lokális funkcionális elemzésének másik elterjedt módszere a gazdasági bázis elemzés (*economic base analysis*). A módszer Sombart elméletén alapul, mely a helyi gazdasági termelésen belül különbséget tesz a helyi fogyasztásra és a távolabbi területek szükségleteinek kielégítésére – lényegében exportra – előállított javak között (Krumme 1968). A gazdasági bázis elemzés tárgya az intézmények más településekről, régiókból érkező hallgatóinak fogyasztása (Moore 1979, Smith-Bissonette 1989). E vizsgálatok központi kérdése az, hogy az intézmények által kínált képzések mennyiben javítják azon gazdasági csereviszonyok az egyenlegét, melyet településük vagy régiójuk más országrészekkel folytat.

Rövid és hosszú távú hatások elemzése

A harmadik módszer a felsőoktatási intézmények rövid és hosszú távú gazdasági hatásait vizsgálja (*input-output analysis*). A Leontyev (1936) által kidolgozott *input-output* modellt a felsőoktatási intézmények hatásainak vizsgálatára először egy periférikus fekvésű skóciai főiskola esetében alkalmazták (Blake-McDowell 1967), később pedig számos hasonló brit és amerikai elemzés látott napvilágot (Batterbury-Hill 2004, Goldstein 1990, Hermansson et al 2008, Lillis-Tonkovich 1976).

A rövid távú (*input*) hatásokat a felsőoktatási intézmény – mint gazdálkodó, munkaadó és a térségbe hallgatókat vonzó szervezet – működésével járó azonnali bevételek jelentik, a hosszú távú (*output*) hatások pedig a felsőoktatás tudástermelő, emberi erőforrás-fejlesztő és kutatási-fejlesztési tevékenységéből származó, hosszabb távon realizálódó előnyökből származnak. E vizsgálatok legfontosabb célja annak kiszámítása, hogy az intézmények helyi vagy regionális gazdaságfejlesztő hatása milyen arányban áll a fönntartásukra és fejlesztésükre fordított közpénzek mennyiségével.

A rövid távú hatások fontos részét képezi az intézmények közvetlen bevételnövelő képessége, mely az alkalmazottak munkabérében és a különböző hallgatói jövedelmek, hitelek egy részének helyben való elköltésében jelenik meg. További előnyt jelentenek a térség gazdaságára nézve az intézményi megrendelések, amelyek növelik a helyi vállalkozások bevételeit, s ezen keresztül az általuk fönntartott munkahelyek számát. Ehhez járul még a hallgatói szükségleteket kielégítő szolgáltatások bevételeinek és munkahelyeinek növekedése, valamint az általuk kínált termékek és szolgáltatások választékának bővülése és színvonalának emelkedése, továbbá a hallgatók mint olcsó és rugalmas potenciális munkaerő megjelenése a helyi munkaerőpiacon.

A hallgatói fogyasztás egyik fontos szegmense annak hatása a helyi ingatlanpiacra. A hallgatók lakásbérlésének jelentőségét az adja, hogy nemcsak a helyi gazdasági szereplőknek, hanem a lakosság egy szélesebb körének is közvetlen bevétele származik belőle. A kiadó lakások magasabb árszintje ráadásul az eladó ingatlanok piaci értékét is kedvezően befolyásolja, így az albérletet kiadó lakosok mellett végső soron minden helyi ingatlantulajdonos számára előnyt jelent.

A helyi gazdaság számára további előnyök származnak az intézmény külső finanszírozású (pl. átképzési forrásokból megvalósuló) programjainak bevételnövelő illetve munkahelyteremtő hatásából, valamint azon diákok fogyasztásából, akik az intézmény hiányában másutt, vagy egyáltalán nem tanulnának tovább.

Ha áttekintjük a rövid távú hatásokat láthatjuk, hogy a felsőoktatási intézménnyel rendelkező városok számára egy sajátos társadalmi csoport, a hallgatók jelenléte jelenti talán a

legfontosabb gazdasági és kulturális hatást. A korosztály és érdeklődés szempontjából meglehetősen homogén diákság több szempontból is forrása lehet a városok fejlődésének. Mindennapi fogyasztásával zömmel a városon kívülről – pl. ösztöndíjból, vagy más települések háztartásaiból – származó forrásokat közvetít a helyi szolgáltatói és ingatlanpiaci szektor felé. A hallgatók által támasztott kereslet hozzájárulhat a helyi kereskedelmi, kulturális és egyéb szolgáltatói kínálat színvonalának növekedéséhez. Az intézmény által rendszeresen lebonyolított rendezvények (pl. diplomaosztó ünnepség) pedig növelhetik a város turisztikai potenciálját.

A hosszú távú hatások rendkívül szerteágazóak, a helyi gazdasági életnek szinte minden részét érintik valamilyen módon. A felsőoktatási intézmények legfontosabb hosszú távú hatása a magasan kvalifikált oktatók és kutatók illetve a végzett hallgatók letelepedése, a helyi gazdaságban a képzés során előállított emberi erőforrás alkalmazása, új gazdasági szereplők vonzása és a már meglévők megtartása, valamint a helyi tudástőke gyarapítása. E hatások hosszabb távon javítják a település és térsége életminőségét, innovativitását, gazdasági lehetőségeit, így minden lakos számára pozitív következményekkel járnak.

A rövid és hosszú távú hatások vizsgálata az utóbbi két évtizedben uralkodó módszerré vált a téma szakirodalmában, és a segítségével számos elemzés meggyőzően bizonyítja a vizsgált felsőoktatási intézmények kedvező hatásait a lokális gazdaságra (Florax-Folmer 1992, Huffman-Kigley 2002). E kutatások egyik fontos tapasztalata az, hogy a rövid és hosszú távú hatások arányát erősen befolyásolják a települési adottságok. Míg a vidéki térségek kisebb városaiban működő intézmények lokális hatásrendszerében a rövid távú hatások dominálnak, addig a nagy regionális központok gazdaságának elsősorban a hosszú távú hatásokból származnak előnyei felsőoktatási intézményeik jelenlétéből (Stokes-Coomes 1996).

Hazai oktatásökonómiai vizsgálatok

A magyar közgazdasági gondolkodásban még a nagy német és angolszász emberitőke-elméletek előtt, az 1960-as években megjelent az oktatás ökonómiai szemléletű vizsgálata (Semjén 2001). A hatvanas és a hetvenes évek kutatásai – a korabeli tervgazdálkodási szisztémának megfelelően – elsősorban a munkaerőképzés tervezésének problematikája felől közelítették meg az oktatás kérdéskörét (Kovács-Tímár 1977).

A nyolcvanas években a tervezői hozzáállást egy kritikai megközelítés váltotta föl, melynek fő érdeklődési területét az oktatás finanszírozása és a munkaerőképzés hatékonysága képezte (Semjén 1987). E változás egyik oka az államszocializmus tervgazdálkodási

rendszerének kifulladására, másfelől pedig egy piaci alapú gazdasági modell kiépítésének erősödő igénye a gazdaságpolitikusok és az értelmiség körében.

Az elmúlt két évtized oktatásökonómiai diskurzusát továbbra is a finanszírozási kérdések határozták meg. A kutatók többsége egyetért az oktatás piacosodásának szükségességével, és egy – a köz- és magánforrásokat egyaránt figyelembe vevő – vegyes finanszírozási modell kialakítását sürgeti (Horváth 1992, Polónyi 1999).

A felsőoktatás – hazánkban is megjelenő – expanziós folyamatát a kutatók inkább veszélyként mint lehetőségként érzékelik. A felsőfokú képzések tömegesedése ellen szóló két legfontosabb érvük a hazai munkaerőpiac fölkészületlensége a friss diplomások tömeges megjelenésére, valamint az oktatás színvonalának csökkenése (Polónyi-Tímár 2001). Az emberi erőforrás elméletének végletes érvényesítéséből származó veszélyekre hívja föl a figyelmet ugyanakkor Halász (2008) tanulmánya, mely a kilencvenes évek során piacosított brit egyetemek helyzetelemzése alapján mutatja be a finanszírozási forma kockázatait és a benne rejlő lehetőségeket az intézmények szemszögéből.

A hazai oktatásgazdaságtani kutatások legnagyobb része nemzeti szinten vizsgálja az oktatási intézmények képzési és finanszírozási kérdéseit, lokális és regionális elemzésekre pedig alig akad példa. E ritka írások egyike – az oktatás externális hozamairól szólva – az egész társadalmat érintő externalitások mellett megkülönbözteti a szűkebb környezetet (pl. szomszédságot, munkahelyet) befolyásoló hatásokat is. Megállapítja, hogy a szűkebb környezetet érintő externalitások létéből következően az oktatásnak van egy helyi közszolgáltatói funkciója is – ezzel lényegében legitimálja az oktatási intézmények társadalmi küldetését az oktatáspolitikai szemszögéből (Semjén 1997).

Az első igazi lokális, ökonómiai szemléletű funkcionális elemzésre hazánkban az ezredforduló körüli években került sor. E kutatás a győri Széchenyi István Egyetem¹ gazdaságfejlesztő hatását vizsgálta, kizárólag Győr városára koncentrálva. A kutatás a rövid és hosszú távú hatások – főntebb ismertetett – módszerét alkalmazta, azonban – a nyugati társadalmaktól sok tekintetben különböző hazai környezetből kifolyólag – némileg eltérő nézőpontból közelített a témához, és néhány új eredményt is fölmutatott.

Az egyik ilyen eredmény az az értelmezés, hogy intézményeiken keresztül voltaképpen a lokális gazdaságok versengenek a felsőoktatási rendszeren keresztül elosztott közpénzekért (Rechnitzer-Hardi 2003). Egy további újszerű vonása a győri kutatásnak a hallgatók jövőterveinek vizsgálata. Ez az információ jóval pontosabb képet eredményezett az intézmény helyben érvényesülő emberi erőforrás-fejlesztő hatásáról, mintha csupán a szokásos matematikai képleteket alkalmazták volna.

¹ A vizsgálat kezdetének időpontjában még Széchenyi István Főiskola.

Az egyetlen települést vizsgáló külföldi elemzésekhez hasonlóan a győri kutatás is túllép a klasszikus ökonómiai vizsgálatokon, és megjelenik benne az ökológiai megközelítés is. Példa erre, hogy a kutatás eredményeit ismertető egyik tanulmány kiemeli azt a jellegzetes arculatot, rangot és szellemi pezsgést, amelyet a tudományok, művészetek jelenléte valamint az oktatók és hallgatók átlagosnál magasabb kulturális igényei kölcsönöznek a városnak. Ugyanez a publikáció fölhívja a figyelmet arra a lehetőségre is, hogy a főiskola jelenlétének köszönhetően a hallgatók potenciálisan az intézményen belül, annak légkörében szocializálódnak értelmiségivé, vagy akár aktív, lokális öntudattal rendelkező lakópolgárrá (Böhm et al 2000).

2. 2. Oktatásökológiai vizsgálatok

Az oktatási intézmények lokális hatásrendszerének ökológiai szemléletű elemzése a szociálökológiai megközelítésen alapul, amely a különböző társadalmi képződményeket azok környezetével együtt, a közöttük lévő kölcsönhatások ismeretében igyekszik értelmezni (Park et al 1925, Dogan-Rokkan 1974). Az oktatásökológia nem más mint a szociálökológiai szemléletmód alkalmazása az iskolák és környezetük vizsgálatában (Wiseman 1964).

Az oktatási intézmények ökológiai hatásai a generációk közötti tőkeátvitel elmélete alapján hosszú távon érvényesülő ökonómiai hatásoknak is tekinthetők, amennyiben az intézmények társadalmi küldetéséhez kötődő manifeszt és latens funkciók a társadalomba történő, lassan megtérülő beruházásként működnek (Gál 2003).

Ökológiai szemléletű elemzések

Az ökológiai szemléletű funkcionális elemzések a felsőoktatási intézményekkel foglalkozó szakirodalomban több évtizedes késéssel jelentek meg a gazdasági témájú elemzésekhez képest. E vizsgálatok fő témája az intézmények és az őket körülvevő helyi társadalmak együttműködése (Sigmon 1998). Az ökonómiai szemléletű elemzésekre jellemző összetett matematikai formulákkal szemben itt fontos szerepet kapnak a kvalitatív kutatási módszerek, elsősorban az interjúk. E különbség oka az, hogy az intézmények társadalmi hatásai nagyrészt városuk települési minőségében, kulturális miliójában és a lakosság közérzetében nyilvánulnak meg – ezekre pedig nem annyira a demográfiai és gazdasági adatokból, mint inkább az intézmények dolgozóinak és a helyi társadalom tagjainak reflexiójából lehet érvényesen következtetni.

Az oktatásökológiai vizsgálatok az iskolák és környezetük kapcsolatrendszerét funkcionalista megközelítésből értelmezik, mely szerint az oktatási intézményeket végső

soron a környezetükben élő népesség képzési szükséglete hívta életre, és az intézmények – adottságaikhoz képest manifeszt vagy latens módon – igyekeznek kielégíteni e népesség társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai szükségleteit (Kozma 2004).

A felsőoktatási intézmények lokális társadalmi hatásrendszerét bemutató elemzések többsége azt igazolja, hogy a vizsgált intézmények településük életének számos területét kedvezően befolyásolják. Általános tapasztalat ugyanakkor az is, hogy az együttműködések tartalma intézményenként és városonként erősen eltérő. A legtöbb tanulmány olyan potenciális előnyökről is beszámol, amelyeket a helyi társadalom nem képes maradéktalanul kihasználni, továbbá egyes szerzőknél megjelennek az intézmények helyi kapcsolatait terhelő konfliktusok is (Mullins-Gilderbloom 2002).

Az oktatási intézmények lokális hatásrendszerének ökológiai szemléletű elemzése a hazai oktatáskutatásban a hetvenes években jelent meg. Ennek kiindulópontja a társadalmi képződeményeket a környezetükkel együtt vizsgáló szociálökológiai megközelítés volt, amelyet az iskolák és környezetük vizsgálatára alkalmazva alakult ki az oktatásökológia diszciplínája (Wiseman 1964, Forray-Kozma 1986). Hatottak továbbá a téma hazai tudományos recepciójára az amerikai Coleman (1966) és a brit Plowden (1967) nevéhez fűződő, az iskolai esélyegyenlőségről készített jelentések is.

Szelényinek (1971) a települési eltérések és a művelődési illetve oktatási esélyek közötti összefüggésre vonatkozó elméleti fölvetését követően Kozma (1975) vizsgálta a települési egyenlőtlenségekből következő iskolai különbségeket. Nemes Nagy (1982) pedig az iskolakörzetiesítéseknek az aprófalvak demográfiai folyamatira gyakorolt hatását elemezte. Később egy országos, regionális és települési szintű áttekintést is nyújtó munka is született az iskolák társadalmi kapcsolatairól (Kozma 1987). A felsőoktatási intézmények ökológiai megközelítésű vizsgálatának első hazai kutatói olyan témákat vizsgáltak mint egy egyetem kulturális együttműködésének lehetőségei környezetével (Kresz-Priszter 1980) vagy a hallgatók társadalmi összetétele és lakóhelyük szocio-ökonómiai adottságai közötti összefüggések (Gérecz 1980).

Az ökonómiai elemzésekhez hasonlóan az oktatásökológiai megközelítésű hazai vizsgálatok között is meglehetősen ritka a lokális szintű elemzés. Ezek egyike a nyolcvanas évek végén megalakult iskolatanácsok működését vizsgálta. A kutatás során készült iskolai esettanulmányok tanúsága szerint a helyi társadalmakban kialakult informális kapcsolatrendszer fejlettsége döntően befolyásolja az iskolák és társadalmi környezetük közötti együttműködés erősségét (Halász 1990).

Egy másik, a kistelepülési iskolák lokális funkcióit vizsgáló kutatás esettanulmányai arra mutatnak rá, hogy az oktatási intézmények jelenléte pozitív tudati-közérzeti hatást

gyakorol településük lakóira, mely lokális hatásrendszerük más elemeitől függetlenül is kedvező hatást gyakorol a település ön- és jövőképre (Imre 2004).

A közösségi főiskolák funkcionális elemzése

Az ökológiai szemléletű lokális funkcionális elemzések jellemző színhelyeit alkotja a felsőoktatási intézményeknek egy különleges típusa, az Egyesült Államokban és Európa egyes országában elterjedt közösségi főiskola (*community college*). Ennek oka az intézménytípusra jellemző sajátos társadalmi küldetés, melyben – képzési célkitűzései mellett – manifeszt funkcióként jelenik meg település- és térségfejlesztő tevékenysége is.

A közösségi főiskolák általában alacsony létszámúak, valamely kis- vagy középvárosban működnek, és egy szűkebb térség felsőoktatási igényeit elégítik ki. Jellemzően alapszintű (BA) képzéseket valamint néhány éves, a helyi és térségi gazdaság munkaerő-igényeit rugalmasan követő felsőfokú szakképzéseket folytatnak, ezáltal a nagy egyetemeken elvégzendő mesterkurzusok megalapozását illetve a környékbeli elhelyezkedés ígérését nyújtva hallgatóiknak. Bár fontos feladatuk a hátrányos helyzetű fiatalok támogatása, hallgatóik nem feltétlenül gyöngébb képességűek az egyetemekre beiratkozott diákoknál – csak éppen az intézményükkel szemben támasztott céljaik eltérőek (Morrison 1961).

A közösségi főiskolák számos olyan sajátosságot hordoznak, amelyek megkülönböztetik őket a felsőoktatási rendszer többi intézményétől. Elsődleges küldetésük egy helyi és térségi szolgáltató szerepkör betöltése, melynek fő elemei a helyi gazdaság szereplőivel folytatandó együttműködés valamint az, hogy sikeres karrierlehetőséget biztosítsanak a különféle társadalmi háttérű és érdeklődésű fiatalok minél szélesebb köre számára. Emiatt alacsonyabb szakmai színvonalat képviselnek és alig folytatnak kutatást. Ezzel szemben viszont kiterjedt távoktatási hálózatot működtetnek, és oktatási tevékenységükben a szakmai ismeretek átadásán túl fontos szerepet kap a nevelés, valamint az alapvető kommunikációs készségek (pl. írás, vélemény kifejezése) kifejlesztése az ezt igénylő hallgatókban (Brudney 2001).

A közösségi főiskolák egy további fontos tulajdonsága az, hogy – bár a helyi társadalom speciális szükségleteit elégítik ki – működésüket általában központi (állami, illetve szövetségi vagy uniós) forrásokból finanszírozzák. A közösségi főiskolák jellemzően a vidékies, periférikus térségek kisvárosi központjaiban működnek, és sok esetben több településen is rendelkeznek képzőhellyel, amelyek egyfajta térségi innovációs hálózatként is funkcionálnak (regionális főiskolák) (Kozma 2002).

Az elmúlt évtized során számos olyan elemzés született, amely a közösségi főiskolák lokális hatásrendszerét vizsgálja meg. Ezek tapasztalatai szerint az intézmények küldetésében

megjelenő helyi vagy térségi fejlesztő hatások a legtöbb esetben ténylegesen megvalósulnak. E hatások természetesen igen sokrétűek, és egyes intézményekben egyéni karaktert is ölthetnek.

Az egyik esettanulmány helyszínén a helyi társadalom kezdeményezésére megalakult főiskola a demokrácia működésének közvetlen, gyakorlati tapasztalatát nyújtotta a helyi társadalom tagjainak (Brudney 2001). Egy másik elemzés rámutat arra a fontos szerepre, amelyet a közösségi főiskolák a periférikus térségek jövőjének tervezésében, jövőképek formálásában betölthetnek (Steele et al 2004). Egy további megfigyelés pedig megállapítja, hogy a közösségi főiskolák településük önképére, imázsára és életmódjára is kedvezően hatnak (Miller-Tuttle 2007).

Egy amerikai vizsgálat szerint a – közösségi főiskolák többségét alkotó – kisvárosi intézmények olyan oktatási és gazdasági funkciókat látnak el, amelyek lényegében beleillenek a településtípus hagyományosan alközponti, maguk és vonzáskörzetük számára szolgáltató jellegébe. A napi gazdaságtól viszonylag független intézmények – munkahely-teremtő, fogyasztásnövelő és humán fejlesztő hatásaik révén – a helyi társadalom anyagi és szellemi tőkájére egyaránt jótékony hatást gyakorolnak. Beiskolázási területük pedig elsősorban városukra és annak közvetlen környékére terjed ki, így hallgatóik között igen magas a bejárók aránya. Emiatt a helyi gazdaságra gyakorolt hatásukban kiemelkedő szerepet kapnak a rövid távú hatások, mint a hallgatók napi fogyasztási szükségleteit kielégítő kis boltok bevétele (Steinacker 2005).

Az Egyesült Államokban és Európa egyes országaiban működő közösségi főiskolák sajátos társadalmi hatásrendszerét a hazai szakirodalom általában a regionális főiskola elnevezéssel tárgyalja. A hazai periférikus térségek szempontjából a közösségi főiskolák egyik legfontosabb előnyéne az, hogy esetükben – képzési küldetésük mellett – manifeszt funkcióként jelenik meg gazdaság- illetve terület- és településfejlesztő tevékenységük is (Kozma 2002).

Az egyes külföldi országokban működő kiterjedt közösségi főiskolai hálózattal szemben Magyarországon csak egyetlen olyan felsőoktatási intézmény létezik, amelyik ilyen jellegű társadalmi küldetést vállalt magára: a Szent István Egyetem Tessedik Sámuel Egyetemi Központja.² Az intézmény az ország kedvezőtlen adottságú délkeleti térségében működő főiskolai karok egyesülésével jött létre 2000-ben, a regionális főiskola elve alapján, több éven át zajló előkészítést követően (Köteles 2008).

A regionális képzési hálózatot alkotó intézmény természetesen nem arra törekszik, hogy az angolszász vagy nyugat-európai minta alapján vett közösségi főiskolává alakuljon,

² 2000. január 1-től 2008. december 31-ig: Tessedik Sámuel Főiskola.

hiszen ez a típus a hazai felsőoktatási rendszerben nem értelmezhető. A meglévő főiskolai – időközben pedig egyetemi – keretek megtartása mellett azonban igyekszik a közösségi főiskolák működésének számos motívumát magáévá tenni, és ezáltal részt vállalni térségének modernizációjában, gazdasági és kulturális fejlesztésében (Petrás 2007).

E célkitűzés megvalósításának fontos lépése volt lokális szinten a helyi társadalommal való kapcsolattartás intézményes formáinak kiépítése (pl. az egyes karok társadalmi tanácsának megalakítása), térségi szinten pedig a hazai nép főiskolai hagyományokhoz illeszkedő szabadegyetemi oktatás megteremtése (Daróczy et al 1997).

2. 3. Az ökonómiai és az ökológiai megközelítés párhuzamos alkalmazása

A felsőoktatási intézmények társadalmi hatásrendszerét bemutató tanulmányok áttekintése során azt tapasztaltam, hogy a lokális szinten kívül nem vizsgálódó, egyetlen városra és szűkebb környezetére összpontosító elemzések hajlamosak egyidejűleg alkalmazni az ökonómiai és az ökológiai szemléletet (Hart-Wolff 2006, Reardon 2006). E tendencia oka az lehet, hogy az intézmények társadalmi és gazdasági részvétele egy településen belül erősen összefügg, a helyi társadalom pedig – különösen a kisvárosok esetében – kevésbé differenciált mint egy nagyobb térség vagy régió lakossága. Mivel az intézmények működésének társadalmi és gazdasági vonatkozásai a helyi társadalom érzékelésében nem választhatók ketté, a helyi funkcionális elemzéseknek érdemes mindkét megközelítést alkalmazni az empirikus kutatás során.

Az ökológiai és ökonómiai megközelítés párhuzamos alkalmazásának egyik hazai kutatási előzménye a felsőoktatási intézmények regionális innovációs hatásainak elemzése, mely az elmúlt évtized során egyre népszerűbbé vált. E vizsgálatok kiinduló gondolata egy a regionális tudományok által megfogalmazott tézis, mely szerint a felsőoktatás a legfontosabb regionális innovációs tényezők egyike (Grosz-Rechnitzer 2005, Kozma 2005).

Az első ilyen vizsgálat a Magyarország, Románia és Ukrajna határai mentén fekvő partiumi térség felsőoktatási intézményeinek társadalmi háttérét elemző Regionális Egyetem kutatási program volt.³ A kutatás eredménye szerint a trianoni határváltoztatás következtében tartósan periférikus helyzetbe került, a múltban egy oktatásökológiai egységet alkotó partiumi térségben a felsőoktatási intézmények regionális innovatív szerepe csak kevésbé érvényesül (Kozma 2002).

Megállapítást nyert továbbá, hogy a partiumi térség lakossága a környező régiókhoz képest alacsonyabb iskolázottságú, a fiatalok pedig kevesebb eséllyel tudnak magas szintű

³ NKFP-26-0060/2002.

szakmai képzettséget szerezni. A térség magyarországi részének kisvárosaiban működő felsőfokú szakképző intézmények nélkülözik a két nagy egyetemi központ (Debrecen és Nyíregyháza) szakmai segítségét, emiatt nem képesek érdemben javítani a hátrányos oktatási helyzetű fiatalok esélyeit. A határon túli magyar felsőoktatási intézményrendszer fejlesztésében ugyanakkor erősen érvényesül a magyarországi egyetemi központok partikulaépítő, intézményfejlesztő tevékenysége (Pusztai 2006).

A kutatás egy további tapasztalata az, hogy a partiumi térség felsőoktatási intézményeinek regionális és lokális szinten egyaránt meglehetősen homogén a beiskolázási területe. A debreceni és a nagyváradai egyetem esetében ez azt jelenti, hogy a térségből kikérülő továbbtanuló fiatalok intézményválasztásában domináns helyet vívtak ki, és ennek megfelelően hallgatóiknak többsége is a térség határain belülről származik. A kisebb városokban működő felsőfokú intézmények településük és annak szűkebb térsége számára töltenek be hasonló szerepet, ami azt bizonyítja, hogy ahol a közvetlen környezetben adott a továbbtanulás lehetősége, ott a fiatal népesség – köztük a hátrányos társadalmi helyzetű fiatalok egy része is – nagyobb arányban szánja rá magát a jelentkezésre (Pusztai 2006).

A vidéki egyetemek térségfejlesztő hatását vizsgálja a másik hazai regionális szemléletű kutatás.⁴ Kiinduló hipotézise szerint az egyetemeknek meghatározó szerepük lehet régiójuk innovációs potenciáljának növelésében, és a környezetükkel kialakult kapcsolatrendszerük minőségétől függ az, hogy e szerepet milyen mértékben képesek betölteni (Krémer 2008). Az empirikus vizsgálat egyik tapasztalata az, hogy a hazai felsőoktatási intézmények gazdasági környezete „iparhiányos”, így az ebben működő intézmények innovációs szerepköre eltér a tudásközpontokra alapozó technikai innováció „klasszikus modelljétől” (Mitsos 2001, O’Gorman-Kautonen 2004).

A kutatás egy további, témánk szempontjából igen fontos felismerése szerint az egyetemek a regionális gazdaság, politika és fejlesztés legtöbb szereplőjénél aktívabban, dinamikusabban törekszenek az innovatív együttműködések létrehozására, és kezdeményező hozzáállásuk legfőbb akadálya éppen környezetük kedvezőtlen gazdasági szerkezete, tőkeszegénysége és stratégiai lemaradása.

Az ökonómiai és ökológiai megközelítést párhuzamosan alkalmazó empirikus vizsgálatok legfőbb előnye az, hogy egy viszonylag kis térségre kiterjedően komplex, holisztikus szemszögből képesek vizsgálni a felsőoktatási intézmények hatásrendszerét. E potenciális előny kihasználása érdekében jelen vizsgálat is a kettős megközelítést alkalmazza.

⁴ OTKA 042551.

III. Az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerének társadalmi kontextusa

1. A kisvárosi felsőoktatási intézmények társadalmi környezete

Funkcionális elemzésem az alföldi kisvárosok társadalmi közegében valósult meg, ezért témánkat nem vizsgálhatjuk érvényesen e települések tágabb társadalmi kontextusának ismerete nélkül. A kisvárosi helyi társadalmak mindenekelőtt részei annak a különleges kulturális minőségnek, amelyet a városok és a városiasság jelentenek az emberiség és Európa történetében. A városok aktuális társadalmi problematikájának meghatározó tényezője a globalizáció folyamata és az ennek hatására a világ számos részén megjelenő lokalizációs tendenciák.

A város jelenségköre, a jelenkori városokban megfigyelhető lokalizációs tendenciák és a kisvárosi településminőség áttekintése mellett át kell tekintenünk a helyi társadalmakkal foglalkozó hazai tudományos diskurzus fő megközelítéseit és eredményeit is, mert csak ezek ismeretében tudjuk fölállítani az alföldi kisvárosok társadalmi problematikájának értelmezési keretét és meghatározni vizsgálatuk módszereit.

1. 1. A város

A város néhány lehetséges értelmezése

A város az írott történelem hajnalától fogva része az emberi életnek, és mindvégig ellentmondásos szerepet töltött be abban. Egyfelől, a stabilitás, a létbiztonság és a szabadság helye, mely szimbiózisban áll környékével és kiindulópontja a távoli vidékekkel fönntartott kapcsolatnak, továbbá terjeszti, átörökíti a kultúrát és a civilizáció vívmányait. A másik oldalról viszont a város a hatalom, a hódítás és az elnyomás központja, mely lefölözi az uralma alá tartozó vidék munkáját és fölhalmozza a rajta kívül eső területek gazdagságát (Mumford 1985).

A város dialektikájának egy másik aspektusára világít rá Lefebvre (2000) megkülönböztetése, mely szerint a városiasság (*urbain*) – „a szellemiség és a lélek közegében” élő, tértől és anyagi valóságtól független entitások és gondolatok összessége –

jóval többet jelent a város anyagi valóságánál (*ville*), bár kétségtelenül nem választható el attól.

Lefèbvre (2000) a városnak három dimenzióját különbözteti meg. Ezek közül az egyik a szimbolikus dimenzió, melyben a város (*urbs*) a világegyetem teljességét jelképezi, közterei és középületi az államot, a társadalmat, végső soron pedig az egész emberi világot szimbolizálják. Ebből a megközelítésből értelmezi Fejős (1998) a budapesti Lánchíd szerepét, melynek megcsonkítása vagy részleges eltakarása nem pusztán lokális városképi vagy közlekedési probléma, hanem a szimbolikus dimenzióban a magyarság egészének identitását és integritását sértené meg.

A paradigmaticus dimenzióban a város (*polis*) a mindenkori társadalmi berendezkedést képezi le, így például a centrum-periféria ellentétet vagy a társadalomba integrálódott és az abból kiszorult rétegek ellentétét. Példa erre az, ahogyan az észak-amerikai puritán telepesek ember- és világképe megjelenik az Egyesült Államok városainak monoton négyzettrácsos alaprajzában valamint elvileg korlátlan térbeli növekedésében – szemben a spanyol katolicizmus filozófiáját és életérzését tükröző mexikói városok monumentális főtereivel és sugaras úthálózatával (Sennett 1997).

Végül a szintagmatikus dimenzióban a város azoknak a kapcsolatoknak a helyszíne, melyekben az emberi életvilág különféle elemei és funkciói találkoznak és kölcsönhatásba lépnek. A globalizáció korában e csereviszonynak látványos példáját nyújtják a világvárosok, melyekben a világ számos népcsoportja és kultúrája él együtt, kölcsönösen hatva egymásra (Hannerz 1999). Egyes – jellemzően a globális rendszer periférikus térségeiben élő – népcsoportok vagy kultúrák számára egy-egy világváros fontos helyszínévé válhat a népesség koncentrációjának és a csoporton belüli kulturális cserének is – pl. Párizs az egykori afrikai francia gyarmatok lakossága (Friedman 1990) vagy New York a karibi térség kulturái (Sutton 1987) számára.

Lefèbvre tézisét kiegészítve, negyedik dimenzióként említhetjük a historikus dimenziót. A legtöbb városra jellemző valamiféle történelmi hagyomány és múlt-tudat, továbbá a város lineáris időszemlélet – a ciklikus paraszti időszemlélettel szemben (ld. például Reymont: *Parasztok c. regényét*) – megadja azt a sajátos paradigmát, mely mindenféle történelmi reflexiónak az alapját képezi (Bánlaky 1999c).

Funkcionális nézőpontból a város a községnél összetettebb rendszer, mely rendelkezik egy – valamekkora körzetre kiterjedő – szerepkörrel. Ez az összetettség nyilvánul meg abban, hogy a város a községeknél differenciáltabb tevékenységtípusoknak ad otthont – ilyen jellemző városi funkciók általában a szolgáltatások, a fogyasztás, a kereskedelem, valamint a vallási, a kulturális és oktatási illetve az igazgatási és politikai szerepkör.

E megközelítés szerint a városi lét meghatározó elemei a városi (tipikusan az igazgatási és oktatási) intézmények, melyek a mindennapi gyakorlatban hozzáfűzik városukhoz a vonzáskörzet településeit, ezen túl pedig épületeik illetve városias foglalkozású dolgozóik révén a városiasság színvonalát is emelik. E fölfogás alapján a város egyenlő a mindennapi életének otthont adó helyszínek, intézmények (lakóház, iroda, templom, vásártér, iskola, színház stb.) összességével (Erdei 1974).

Strukturális szemszögből nézve a város olyan, történetileg kialakult területi integráció, melynek hatása túlmutat önmagán. Ezt a többé-kevésbé lehatárolható hatóterületet tekintjük a város vonzáskörzetének. A fönti térkapcsolatok alapján beszélhetünk a városok térszervező erejéről (Csatári 2003).

A XX. század első felében született humánökológiai megközelítés a várost nem annyira rendszernek, mint inkább az emberi élet színhelyének tekinti. A városökológia egyik alapító atyja, Park szerint „a város lelkiállapot, szokásokból és hagyományokból, a szokások keretében szerveződő s a hagyomány által közvetített viselkedésformákból és érzelmekből összetevődő egész” (id. Benevolo 1994: 87).

Egy másik gondolat város és lakói viszonyának kölcsönösségére világít rá:

„Benne élsz városodban, így vagy úgy megéled azt. Nyomot hagy rajtad, óhatatlanul, s nyomot hagysz rajta, óhatatlanul.” (Bánlaky 1999a: 225)

E kölcsönviszony létét igazolja, hogy a városok képe, közttereinek használata jól tükrözi lakóinak életfölfogását, politikai berendezkedését és kultúráját (Tóth 1997).

Az európai városfejlődés néhány jellegzetessége

Az európai városfejlődésben a városnak két fő típusa különböztethető meg, az antik és a középkori típus. Az antik típusú város – melynek ideáltípusa a görög polisz – nyitott a vidéke felé. Polgárjoga, védelme és számos más előnye kiterjed a hozzá tartozó terület lakosságára is. Ez a várostípus a mór kultúra közvetítésével máig uralkodó településforma az Ibériai-félsziget déli részén, majd a gyarmatosítás során Latin-Amerika egyes területein (Peru, Mexikó) is elterjedt (Benevolo 1994). Az antik típussal lényegében rokonítható városi fejlődés zajlott le Európának azokon a periférikus területein is (pl. Svájc, Skandinávia vagy a magyar Alföld), ahol a középkor folyamán nem tudott teljesen meghonosodni a feudális berendezkedés (Beluszky 1992).

A középkori típusú város ezzel szemben zárt település, melynek jogai és kiváltságai csak a falain belül érvényesek. Ezt a szűk és koncentrált települést a középkori Franciaországról érkező Braudel (2003) mint az „igazi” város egyetlen lehetséges formáját

írja le. Szerinte egy település városi mivoltának kritériumai az egységes és koncentrált jelleg, az uralmi és igazgatási funkció, a jó megközelíthetőség és az úthálózatban betöltött csomóponti szerep, valamint az ellátását szolgáló térséget magába foglaló – több kisebb, nem teljes értékű városra is kiterjedő – vonzáskör.

A várostípusok kettősségének továbbélése mellett az európai városfejlődés másik sajátos vonása a lokalitás magánjogi státuszként való fölfogása. Az adott helyhez való tartozás az antik polisz és a középkori város polgára számára egyaránt kiváltságot, a makrotársadalomhoz való sajátos viszonyulást jelentett (A. Gergely 1993). Ennek következtében a városi autonómiák az európai kultúra alapvető, szerves részévé váltak (Bibó 1981).

A dezurbanizáció jelensége

A városnak – és általában a lokalitásnak – az európai kultúrában betöltött szerepe a középkor végétől napjainkig tartó, Nyugat-Európából kiinduló társadalmi átalakulások, az urbanizáció és az iparosodás folyamata nyomán sokat veszített egykori jelentőségéből. Bár méretük, részarányuk és jelentőségük folyamatosan növekedett az említett korszakban, a városodás mellett egy városiatlanodási (dezurbanizációs) folyamat is zajlott, zajlik.

Míg a középkor fő városfejlesztési tendenciája a különböző méretű és kiváltságú városok hasonló irányú fejlődése és lassú egységesedése volt (Bácskai 2002), addig az újkorban – a városok számának és méretének növekedésével egyidejűleg – inkább a városi települések differenciálódását figyelhetjük meg. Néhány település, településegységek robbanásszerűen növekedvén országos, majd nemzetközi jelentőségre tett szert, és fokozatosan kialakult a globális gazdasági és kulturális funkciókkal rendelkező világvárosok kategóriája.

E változásra természetesen a társadalom is reflektált, és az „igazi nagyváros”-ról kialakított kollektív képzet egyre inkább kapcsolódott a világvárosok funkcióihoz és miliójéhez – háttérbe szorítva olyan, korábban meghatározó adottságokat mint a történelmi hagyományok, a nemzeti szimbólumok, a városkép és a polgári életforma. Így a világvárosok körén kívül rekedő városokhoz – még népes, hosszú városi múltra visszatekintő településekhez is – fokozatosan a provincialitás tünetei kapcsolódtak hozzá. Az európai településhálózatban szinte mindenütt jelenlévő, mezővárosi jellegű települések egy jelentős része pedig veszített korábbi gazdasági és kulturális szerepköréből, és falusi szintre süllyedt vissza (Sennett 1997).

A XIX. és a XX. század fordulójára a városok és a városiasság kollektív megítélésének alapvető elemévé vált az a gondolat, hogy a legélesebb határvonal nem város

és falu, vagy ipari város és mezőváros között húzódik, hanem a világvárosokat választja el az összes többi településtípustól. Ez a közfelfogás megjelenik a korabeli társadalomtudomány olyan klasszikus elméleteiben mint a közösség és társadalom ideáltípusa közötti különbségtétel (Tönnies 1983) vagy a nagyvárosnak mint a pénzgazdálkodás alapján szerveződő új társadalmi képletnek az értelmezése (Simmel 2004).

A hatalmasra duzzadt lakosságú ipari és szállítási központokban összekeveredett és kölcsönösen hatott egymásra az urbánus és a népi kultúra, így a XX. századra kialakult modernizált életforma már mindkettőnek az elemeit tartalmazta. Mára nemcsak a városokon kívül élő, hagyományos falusi közösségek számolódtak föl, hanem az egyre nagyobb arányt kitevő városi népesség életvitele is erősen eltér a – klasszikus értelemben vett – polgári életmódtól (A. Gergely 1993).

A fönti folyamattal párhuzamosan csökkent a városi autonómiák jelentősége is, elsősorban a nemzetállamok kialakulása, majd azok központi hatalmának megerősödése következtében. Az expanzív, intervencionalista és a közszférát is uralma alá kényszerítő totális állam⁵ a XX. század közepére számos országban szinte teljesen leépítette az újkorban kialakult modern helyi kormányzás gyakorlatát (Wollmann 2006). E folyamat eredményeképpen elhalványult az egyes lokalitások sajátos, csak rájuk jellemző arculata, s mára jórészt eltűntek az antik és a középkori városfejlődési típus közötti különbségek is.

A gyors ütemű városodás következtében tehát jelentősen csökkent a települések városiassága – Lefèbvre (2000) főntebb bemutatott terminológiáját használva a *ville* minősége vált dominánssá az *urbain* rovására.

Az elmúlt néhány évtizedben kibontakozó globalizáció részben még tovább erősítette az újkorban elkezdődött dezurbanizációs folyamatot, ugyanakkor azonban – a világméretű lokalizációs tendenciák részeként – a jelenkori városokban egyre több reurbanizációs jelenség is megfigyelhető.

A városok és a globalizáció problematikája

A globalizáció – bizonyos nézőpontból szemlélve – egy olyan társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai egységesülési folyamat, mely az emberiség egész történetében zajlott és ma is zajlik. Értekezésemben egy ennél szűkebb értelemben használom a fogalmat, amennyiben csak a fönti egységesülési folyamat utolsó, jelentősen fölgyorsult fázisát értem alatta. Az elmúlt fél évszázadban érvényesülő, rendkívül gyors változást eredményező globalizációs tendenciák mozgatórugója a neoliberális közgazdaságtani elvek alapján

⁵ Ebből a szempontból szinte mindegy, hogy a különféle pártállami diktatúrákra vagy az általános választójogon alapuló jóléti demokráciákra gondolunk (vö. Polányi 1986).

fokozatosan fölépülő új, korlátok nélküli gazdasági rendszer, mely mára néhány ország kivételével az egész világon uralkodóvá vált (Szabó 2004).

Az urbanizáció tekintetében a globalizációs tendenciák a városi kultúra és városias életforma általános térnyerését, a városok szerepének növekedését eredményezik. A világ jelentős részén gyors ütemű városodási folyamat zajlik, országnyi területre kiterjedő városhálózatok, urbanizált zónák alakulnak ki (Meggyesi 2005). A falusi települések várossá válása és a városok felé irányuló migrációs folyamatok együttes hatásaként a városi lakosság aránya világszinten gyors ütemben növekszik. Míg 1950-ben minden harmadik ember lakott a világ városaiban, addig 2050-re várhatóan már az emberiség kétharmada lesz város lakó (Amin 2006).

A városok egyre erősebben uralják is (globális) vidéküket, mert a fokozatosan kialakuló új világrendszer logikája szerint egyrészt a globális gazdaság hatalmi, irányító központjaivá, másrészt pedig a globális kultúra előállítóivá és terjesztőivé válnak –egyre kizárólagosabb vonatkoztatási pontok szerepét töltve be a rajtuk kívül élők számára is.

A fentiek miatt a városok problematikájáról beszélve egyre inkább az emberiség problémáiról is beszélünk, hiszen a városi körülmények egyre inkább általános emberi körülményekké válnak, s ilyen arány mellett a városok már a határaikon kívül élők életére is napról napra meghatározóbb hatást gyakorolnak (Amin 2006).

A globalizáció során átalakult a városok társadalmi szerepköre is. A városokkal szemben támasztott társadalmi igények a közösségi és kulturális funkciók felől mára eltolódtak a gazdasági és szolgáltató feladatok irányába. E folyamat keretén belül globális léptékben is fölértékelődött a felsőoktatási intézmények mint a lokális és regionális gazdaságot fejlesztő illetve gazdasági, képzési és kulturális szolgáltató tényezők jelentősége. Az elmúlt évtizedben divattá vált megítélés szerint a sikeres város két legfontosabb kritériuma a folyamatos gazdasági növekedés és a lakosság anyagi gyarapodása, melyet lehetőleg természeti, épített és kulturális környezetének károsítása nélkül kell megvalósítani (Enyedi 2000).

A fenti gondolatok alapján úgy tűnhet, hogy a globalizáció és az urbanizáció párhuzamos, egymást erősítő folyamatok. Ez az értelmezés azonban csak addig állja meg a helyét, amíg urbanizáción csak mennyiség növekedést, városodást értünk. Ha a minőségi változás, a városiasodás felől közelítünk a globalizáció jelenségéhez, akkor megállapíthatjuk, hogy a városi népesség hatalmas növekedése – a korábbi néhány évszázad fejlődési tendenciáit folytatva és fölerősítve – a dezurbanizáció irányában hat. A globális városiatlanodási folyamat legfőbb elemei a városok eredeti, történetileg kialakult szerkezetének széttöredezése (Caldeira 1999), a városi funkciók egy részének kitelepülése, a

hagyományos polgári értékeknek – például a klasszikus műveltségnek, vagy a polgárság háztartási, öltözködési és esztétikai kultúrájának – a térvesztése.

E fölfogást tükrözi az alábbi – elsőre paradoxnak tűnő – értelmezés az egykori orosz főváros fejlődéséről:

Más szóval a Bronzlovas városa óriási iramban vágatott afelé, hogy egy átlagos világváros váljon belőle, közben a kis emberek sarkára lépett, és előrelökdöste őket. És ekkor befutott egy vonat a Finn pályaudvarra, kiszállt belőle egy kis ember, és felmászott a páncélautóra. A vonat szerencsétlenséget hozott az országra, de megmentette a várost. Fejlődése az egész orosz gazdasággal együtt megállt. [...] Ha Lenin elvtárs valamiért megérdemelte a tiszteletére állított emlékművet, akkor az az, hogy megmentette Szentpétervárt attól a közönséges sorstól, hogy a világfalu tagja legyen [...]” (Brodszky 1997: 101)

Brodszki szerint a XIX. század végének gyors, gazdasági alapú – terminológiánk szerint: világvárosi irányú – fejlődése fokozatosan eltüntette az építészet, az életmód, a társadalmi és kulturális szokások azon elemeit, amelyek Pétervár egyediségét, lokális miliójét biztosították. Sajátos fölfogása, mely a város szempontjából a helyi jelleg elvesztését még a proletárdiktatúra által okozott társadalmi és gazdasági katasztrófánál is súlyosabb csapásnak tartja, tipikus példája a dezurbanizáció veszélyét fölismerő, lokális irányultságú gondolkodásnak.

A városok robbanásszerű növekedése a világban területileg meglehetősen egyenlőtlen megoszlást mutat. Míg a legnagyobb arányú gyarapodás a sok milliós lakosságú metropoliszokban figyelhető meg, addig az ezektől távolabb eső területeken hatalmas kiterjedésű, egybefüggő perifériák alakulnak ki, melyeknek városi települései – az újkori Európában zajló dezurbanizációs folyamathoz hasonlóan – fokozatosan veszítenek gazdasági és kulturális jelentőségükből, és válnak provinciálissá. A globalizáció e hatalmas peremzónái – bár megmaradnak vidékiesnek – a szegénység, a kulturális gyarmatosítás, valamint a paraszti életmód és gazdálkodás fokozatos fölszámolódása következtében elveszítik a hagyományos vidéki életforma jellegzetességeit is (Lefèbvre 2000).

Bár e jelenség elsősorban a világ déli részének szegényebb országaira jellemző, ám – az 1980-as évtizedtől kezdve számos országban tért hódító – neoliberális gazdaságpolitika eredményeképpen napjainkra már kisebb mértékben a gazdagabb északi országokban is hasonló tendencia érvényesül (White 1999).

Lokalizációs tendenciák

A globalizáció egyik jellemzője az, hogy a világméretű egységesülési folyamattal párhuzamosan megnő a helyi sajátosságok és értékek jelentősége. A lokalizáció közkeletű jelentése a közgazdaságtudományban – a globalizáció ellentétéként – a különféle termékek, eljárások, vállalati viselkedésmódok hozzáigazítása a helyi adottságokhoz. Értekezésemben egy ennél sokkal tágabb meghatározást fogadok el, mely a lokalizációt a globálisnál kisebb, összefüggő területi egységek – jellemzően a települések és mikrotérségek, de beszélhetünk akár szomszédságokról, nemzetállamokról vagy akár kontinensekről is – fölértékelődéseként, önrendelkezésük növekedéseként – illetve erre való törekvésükként – értelmezi. A lokalizáció során a helyi közösségek a helyi szinten ellátható feladatokra, helyben gazdaságosan kielégíthető szükségletekre vonatkozóan döntési jogköröket vesznek át a társadalmi kontroll nélkül működő globális gazdasági és politikai szereplők kezéből (Lóránt 2000).

A lokalizációs tendenciákat a globális rendszer két, ellenkező előjelű adottsága is erősíti. Ezek egyike a térbeliség jelentőségének növekedése a globalizált, posztmodern társadalmak kollektív életérzésében, míg a második körülmény a lokalitás elszigetelődése, a globális folyamatoknak és hatalmaknak való kiszolgáltatott helyzete.

A globalizációs jelenségkör egyik paradox eleme a térbeliség jelentőségének fölértékelődése. A városias életforma általánossá válása, a szabadidő megnövekedése, az információs technológiák fejlettsége, az alapvető emberi és polgári jogok – legalább hivatkozási alapként való – elfogadottsága, továbbá a nemzetállamok szuverenitásának csökkenése együttesen ideális feltételeket teremt a helyi érdekek, törekvések artikulálódásához, tudatosodásához és a közösségi cselekvéshez (Anheier et al 2004). A jelenkori városban meglévő, a szerveződést és a mobilizálódást elősegítő helyek, terek és intézmények a várost a különféle alternatív vagy ellenzéki politikák stratégiai helyszínévé, a lokalizációs törekvések központjává tehetik (Sassen 2003).

Az emberi társadalom, gazdaság és kultúra nagyobb egységeinek (elsősorban a nemzeti és vallási közösségeknek) a fokozatos bomlása miatt az egyének egyre inkább a lokalitás – vagyis a kisebb-nagyobb tájak, települések – segítségével strukturálják az általuk érzékelt külvilágot, és az identitásuk is egyre erősebben kötődik ezekhez az „alternatív” térbeli egységekhez (Usher 2002).

Ezt jól illusztrálja a globális világrendszer kulturális egységesülésének egyik tudati-társadalmi „mellékhatása”, a *revival* jelensége. A posztmodern társadalmak egyes rétegeinek körében divattá válik a múlt fölidézése, a rég elfeledett népek, nyelvek, hagyományok életre keltése. Az alábbi két gondolat jól érzékelteti a jelenség tudati tartalmait:

„Soha nem vágytunk ily érzéki módon arra, hogy érezzük egy talpalattnyi föld értékét, az ezredévi ördög kezét és a 18. századi falvak büzeit.” (Nora 1999: 150)

„[E sajátos tudatállapot számára] az az izgalmas, hogyan reprezentálódik, ami nem reprezentálódik? Hogyan marad meg, ami elpusztult? Hogyan éled újjá esetleg, ami fölött magasra nőtt immár az emlékezés fűzfája...? Hogyan identifikálódik az, aminek nincs már neve, aligha van formája, még kevésbé van támogatottsága vagy tudomásul vettsége...” (A. Gergely 2000: 25)

A *revival* jelensége következtében egyes társadalmi csoportok, közösségek számára vonzóvá válnak a városukra, térségükre jellemző helyi sajátosságok – a helyi értékek és autonómiák tradíciója. Ezáltal bizonyos tekintetben föltámasztják és újra élni kezdik a településükre, vidékükre egykor jellemző városi életformát és hagyományos polgári értékrendet.

Másfelől a globális rendszer gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeinek hatására a városi lakosság egy jelentős része tartósan kiszorul a munkaerő- és a lakáspiacról illetve a különféle társadalmi intézményekből, a városok maguk pedig általában semmiféle befolyást sem tudnak gyakorolni a körülményeiket nagyban meghatározó globális folyamatokra (Castells 1996). A kisvárosi helytörténész-filozófus érzékletes szavaival szólva:

„[...] mára mindannyian nullákká váltunk. Tehetetlenekké a saját és a világ sorsának jobbrafordulását sürgető változások kikényszerítésében. Riasztóan szűkül körülöttünk az a szemétdomb, amelyen rekedt kakasként kapirgálunk.” (Szei 2003: 35)

A városok szempontjából a fönti jelenségek legfontosabb következménye az, hogy az általános dezurbanizációs folyamattal párhuzamosan egyre erősebb lokalizációs tendenciák is érvényesülnek bennük (Bridge-Watson 2001). Bár a történeti város mint társadalmi jelrendszer ma bomlófélben van, „a városiasság azonban – elidegenedett és szétforgácsolódott jelenidejűségként, csíráként, lehetőségként – makacsul fennmarad,” és folyamatosan keresi létének új alapjait (Lefebvre 2000: 43). A városi közterek – akármennyire is privatizáltak és ellenőrzik őket – máig a közkultúra jelképei maradtak, és a nagyarányú szuburbanizáció ellenére valamilyen mértékben máig is a társas élet színhelyéül szolgálnak (Amin 2006).

A lokalizáció nem csupán a globális rendszer folyománya, de nem is pusztán lázadás a globalizáció ellen. A lokalitás már pusztán létével, a fennmaradásáért illetve fejlődéséért folytatott küzdelmével visszahat a globális rendszerre és módosítja azt. Egyfajta alternatív globalizáció látszik megvalósulni azáltal, hogy különböző csoportok a világ különböző

pontjain saját helyi érdekeikért munkálkodnak, valamennyire a globalizációs folyamat ellenében, ugyanakkor élve a globalizáció nyújtotta szabadsággal, technikai és kulturális lehetőségekkel (Pianta 2005).

A lokalizációs tendenciák egyik – a világ számos térségében jól érzékelhető – megnyilvánulása a helyi társadalmak átpolitizálódása. E tendencia talán a hetvenes évek Európájában kezdődött, s mára a világ számos más pontján is érezteti hatását. A jelenség számos különböző okra vezethető vissza.

Míg – Bourdieu stigmatizációs elméletéből kiindulva – A. Gergely (1993) a periférikus helyzetű, kizsákmányolt vagy megbélyegzett helyi társadalmak önvédelmi törekvéseit emeli ki, addig Bilecz (1987) a helyi önrendelkezésért és a polgári jogokért küzdő társadalmi mozgalmakban látja a jelenség magyarázatát. Lukovich (2004) szerint pedig az 1945 utáni újjáépítés – „keleten” és „nyugaton” egyaránt – szervesen és közösségromboló nagyberuházásai (pl. új városok, városrendezések, útépitések), s ezek nyomán a „hivatalos” megoldások iránti bizalom csökkenése váltotta ki a helyi közösségek erősödő részvételi igényét a helyi ügyekben.

A helyi társadalmak átpolitizálódásának egy további oka a globális társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok befolyásolhatatlansága. A nemzeti politikák erős globális determináltsága miatt a közéletileg aktív polgárok és civil csoportosulások mozgásteret a legtöbb esetben nem terjed tovább saját lokalitásuk határain – emiatt sokan közülük a helyi politizálásban látják az egyetlen esélyt az alternatív gazdasági és közösségfejlesztési törekvések megvalósítására (Fukuyama 2000).

A helyi autonómia és az egyéni részvétel legfontosabb fórumai a helyi társadalom spontán szerveződésai. A szomszédsági vagy rokonsági közösségek, baráti körök és civil szerveződések mellett a helyben működő intézmények is a spontán helyi közösségépítés potenciális színhelyeiként funkcionálnak. A helyi intézmények egyik latens funkciója ugyanis éppen az, hogy – profiljuktól és adottságaiktól függően – alkalmat, helyszínt és indokot teremtsenek a helyi társadalom tagjainak találkozására és együttműködésére.

1. 2. A kisváros

A településtudományokban a kisvárosnak számos meghatározása él egymás mellett. A legkonkrétabb s egyben legfelületesebb koncepció a lakosság száma alapján a 30 ezer főnél – egyes esetekben a 20 ezer főnél – kevesebb lakosú, városi rangú településeket sorolja a kisvárosok közé. A szociológia kisváros-fölfogása ennél általában árnyaltabb, a legtöbb meghatározás a helyi társadalomnak az egyedi, csak erre a településtípusra jellemző miliójét

próbálja megragadni. Ebben a tekintetben beszél Bánlaky (1999c) a kisvárosról mint sajátos társadalmi minőségről. Egy másik megfogalmazás szerint pedig

„a kisvárosiság tárgyakban, intézményekben, emberi viszonyokban és az ezekből sarjadó tudatban megjelenő rendszer [, melynek] titkát csak életforma-típusok organikus egységként kezelve lehet felfedni.” (Tausz 1998: 10 és 6)

A funkcionális megközelítés felől szemlélve a kisvárosok legfontosabb ismertetőjegye szolgáltató alközponti szerepkörük. Ez a meghatározás rávilágít a mai kisvárosok egyik aktuális, égető problémájára. A hagyományos kisvárosi szerepkör ugyanis a globalizációs tendenciák miatt napjainkban krízishelyzetbe került. Amint azt Enyedi (2000) megfogalmazza, az információs társadalomban meggyöngülnek, talán fölöslegessé is válnak a kis- és középvárosi, szolgáltató városi szerepek.

Ennek oka az igényesebb fogyasztási szokásokkal rendelkező középrétegek megnövekedett mobilitása, minek következtében a lakóhelyükhöz közeli, hiányosabb kínálatú kisvárosok helyett mind nagyobb arányban képesek igénybe venni a távolabb fekvő nagyobb városok – mindenekelőtt a regionális központok – jobb minőségű és változatosabb szolgáltatásait. Ilyen körülmények között napjainkban csupán azok a városok nem indulnak hanyatlásnak, amelyek valamilyen különleges, egyedi szerepre tesznek szert – míg a csupán hagyományos funkcióikat ellátó városok fokozatosan marginalizálódnak (Enyedi 2000).

A kisváros dialektikája

A kisvárosok megítélésében megfigyelhető egy sajátos kettősség. Egyrészt van a fogalomnak egy negatív, lenéző felhangja, mely a kisszerűség, a provincialitás képzetét társítja e településtípushoz. Ezzel párhuzamosan viszont létezik egy pozitív értelmezés is, mely a polgári életforma ideális helyszínének tekinti a kisvárosokat, amiért azok a városi élet előnyeit annak hátrányai (zaj, por, tömeg stb.) nélkül biztosítják (Hidy 1995). Többé-kevésbé mindkét értelmezés jellemzi a kisvárosi miliőt – az empirikus kutatás során a pozitív és negatív motívumok erősségének vizsgálata az egyes helyi társadalmak megértésének fontos módszere. Az alábbiakban e dialektika mentén mutatom be a kisvárosokkal foglalkozó hazai szakirodalom különböző álláspontjait.

Bánlaky (1989) a hazai kisvárosok miliójét a vidékiség fogalmával jellemzi. A vidékiség kiváltó oka a szűk helyi (áru-, szolgáltatás- és „társ”-)választék, mely a szellemi szint csökkenését, az értékrend torzulását és a tevékenységszférák beszűkülését vonja maga után. Mindez pedig végső soron a helyi hierarchia abszolutizálódásához, s az ehhez való kritikátlan alkalmazkodáshoz vezet.

Ebben a – Sinclair Lewis Fő utcáját idéző – miliőben könnyedén kialakul a befolyásos emberek szűk, belső köre a maga bevett normáival, provinciális ízlésvilágával, kötelező összejeveteleivel és nyomasztó helyi hatalmával. Mivel ez az elit rendkívül féltékenyen őrökdi tekintélye és hatalma fölött, ezért a – Bánlaky (1989) fogalma szerint – vidékies helyi társadalmak statikusak, lojálisak a fölsőbb hatalom irányában, elzárkóznak az újítások elől, valamint intoleránsak az idegenekkel és a belső újítókkal, másként gondolkodókkal szemben, elvárván tőlük a fönnálló helyzettel szembeni elégedettséget vagy legalábbis a belenyugvást.

A pozitív értelmezés szerint viszont a kisvárosok – minden provincializmusuk ellenére – a társas élet központjaiként: a piac, a kultúra, a szórakozás és az információcsere helyszíneiként funkcionálnak. A kisvárosok lényegét történelmük, tradícióik és helyi öntudatuk határozza meg, melyek közegében kialakulhat egy sajátosan helyi közösség, mely a lokálisan jellemző munkakultúrára építve a helyi társadalom és gazdaság prosperitásának alapja lehet (A. Gergely 1996).

Ilyen értelemben beszélhetünk a kultúra térszervező erejéről, s ebben a kisvárosok kiemelkedő szerepéről (Csatári 2003). A maguk csöndes, provinciális módján ugyanis a vidékies térségekből szigetszerűen kiemelkedő kisvárosok vonzáskörzetük számára az urbánus kultúra és az innováció hídfőállásait, kisugárzási pontjait is jelentik (Corfield 1995).

A kisvárosi elit

Mint azt már a vidékieség fogalmának tárgyalásakor említettem, a kisvárosok helyi elitjét jellemzően a helyi középrétegek alkotják (Gáti-Horváth 2000). Pozitív megközelítésből tekintve a kisvárosi elit nem pusztán státus, hanem egy sajátos minőség, mely a lokális fejlődés elengedhetetlen föltétele. Tagjai általában helyi származású és/vagy kötődésű emberek, akik a lokális értékrend szerint magas presztízsnak örvendenek. A föntebb bemutatott, üres és provinciális kisvárosi elit ebből a szemszögből a lokális hagyományok védelmezőjévé, felelős és településéhez kötődő lakópolgári réteggé alakulhat át, amely – minden esetleges fogyatékosága ellenére – szilárd, egységes értékrendet képvisel, vannak közös céljai és kész tenni is ezekért, továbbá összetartásával valamilyen szinten védelmezni tudja tagjait – mintaadó jellegénél fogva pedig közvetve a helyi társadalom szélesebb rétegeit is – a makrotársadalom ellenirányú folyamataitól (Lantos 2001).

Azonban nemcsak az elit fejthet ki pozitív hatást a kisvárosi társadalom működésére, hanem az elitbe tartozó egyének számára is vannak bizonyos előnyei a kisvárosi lakóhelynek. Egy balassagyarmati vizsgálat tapasztalatai szerint a helyi elit – jórészt a középrétegekbe tartozó, értelmiségi vagy vállalkozó – tagjai szervezesebb kapcsolatban állnak városukkal és

annak környékével mint nagyvárosi pályatársaik – annak ellenére, hogy jóval gyakrabban kell valamilyen ügyben elutazniuk lakóhelyükről. Az utazás számukra nem kényszer, hanem inkább lehetőség – ugyanis „a kisvárosi létben minden megvan, csak kicsiben, emberléptékű méretben, s ami nem lenne, az sem elérhetetlen.” (Utasi et al 1996: 129)

A kisvárosi lakóhely egy további előnye a helyi elit tagjai számára, hogy – településük méreténél fogva – könnyebben tudnak helyben befolyást, presztízst vagy hatalmat szerezni mint a nagyobb városokban tömegesen jelenlévő, a középrétegekbe tartozó egyének, továbbá a nagyvárosinál alacsonyabb ingatlanárak miatt könnyebben elérhetik az egzisztenciájuknak megfelelő lakáshelyzetet. A helyi közösség stabilitása, mi-tudata és integráló ereje pedig megerősíti lokális státuszukat, ezáltal pedig növeli biztonságérzetüket és javítja közérzetüket (Utasi et al 1996). Mindez különös fontosságot nyer a jelenkori hazai körülmények között, amikor a középrétegek társadalmi státuszát jellemzően nem a gazdasági, hanem a kulturális tőkékük biztosítja (Kovách 1995).

Értekezésem témája szempontjából azért is különösen fontos a kisvárosi elitnek középosztályi jellege, mert éppen a középosztályi státusz az, melynek eléréséhez – a felsőoktatás expanziójának eredményeképpen – mára szükséges – ha nem is mindig elégséges – föltételévé vált a felsőfokú végzettség megszerzése.⁶ Emiatt a kisvárosok elit rétegeinek elemi érdekévé vált, hogy településük rendelkezék felsőoktatási funkcióval.

1. 3. A helyi társadalom

Jelen értekezés témaválasztására és hipotéziseire fontos hatást gyakoroltak a helyi társadalmak tudományos vizsgálatának eredményei, az empirikus vizsgálatom során alkalmazott módszerek pedig szervesen illeszkednek a téma kutatásának gyakorlatába. A helyi társadalmak hazai irodalmában megjelenő különféle elméletek és kutatási eredmények alapján a lokalitásnak egy komplex szemléletét alakítottam ki, amelyet az alföldi kisvárosok társadalmi problematikájának értelmezésében alkalmaztam.

A helyi társadalom fogalma

A helyi társadalom definiálása első pillantásra nem látszik túlságosan bonyolult feladatnak. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a helyi társadalom egy adott település vagy térség teljes lakosságát magába foglaló képződmény. Azonban a jelenkori, nyitott lokalitásnak éppen az az egyik legfontosabb sajátossága, hogy lakóinak jelentős része nem vagy csak alig vesz

⁶ Középosztályi státuszon a munkájából magát eltartó, a társadalom által átlagosnak ítélt fogyasztási szinten álló rétegek helyzetét értem.

részt a helyi életben. Merton (2002) értelmezése ezt arra vezeti vissza, hogy minden helyi közösségben egyszerre érvényesül egy lokális és egy kozmopolita befolyásoló erő, melyek különböző mértékben határozzák meg a közösség tagjainak gondolatait és cselekedeteit. E gondolatból kiindulva a helyi társadalmat csupán a számottevő mértékben lokális befolyásoltságú helyi lakosok alkotják.

A legtöbb helyi társadalom nem önálló egység, hanem része egy nagyobb (térégi, nemzeti, globális stb.) társadalomnak. Ez a rész-mivolt és a vele általában együtt járó kiszolgáltatottság éppúgy erősítheti mint gyöngítheti a helyi társadalmak kohézióját.

A helyi társadalom ugyanakkor maga sem egynemű. Általában kisebb – pl. területi, vérségi vagy baráti alapon szerveződő – közösségek alkotják, melynek tagjai e szomszédságok, rokonságok, baráti és másféle körök keretében, a mindennapi közös lét tapasztalatában élik meg helyi mivoltukat – ebben az érzelmi és szimbolikus jelentésekkel is bíró közegben alakul ki lokális kötődésük (Perlman-Gurin 1993). A helyi társadalmat e kisebb, egymást sokszorosán átfedő és egymással folyamatos kölcsönhatásban álló közösségek rendszerében vélem a leginkább megragadhatónak.

E nézőponthoz közel áll Wollmann (2006) definíciója, mely szerint a helyi társadalom egy település polgárainak összessége – a „polgárt” ma már természetesen nem a polgárjog, hanem részben az egyén saját akarata (önmeghatározás, befolyásoltság, részvételi szándék), részben pedig személyisége és megítélése (szerepek, kapcsolatok, presztízs) teszi a helyi társadalom „teljes jogú” tagjává. Ebben a tekintetben a helyi társadalom szerves, többszörös átfedésben lévő alkotórészei a politikai közösség (akik részt vesznek a helyi döntéshozásban), a politiko-kulturális és szocio-kulturális közösség (azok a csoportok, amelyekkel a polgárok érzelmileg vagy tudatilag azonosulnak), a társadalmi közösség (formális csoportok, helyi civil szervezetek), a gazdasági közösség (a helyi gazdasági szereplők) valamint a gyülekezeti közösség (a vallásos közösségek tagjai).

A helyi társadalmak hazai tudományos vizsgálatának komoly előzményei vannak. Ezek közül a legfontosabb a harmincas évek falukutató mozgalma, majd a hatvanas évektől egymás után megjelenő szociográfiák.⁷ Szoros értelemben vett helyi társadalomkutatásról azonban csak a hatvanas évek végén született új magyar szociológia esetében beszélhetünk. Azóta a téma kutatói számos különféle megközelítésből foglalkoztak a helyi társadalmak kérdéskörével.

⁷ Ezek többsége a Szépirodalmi Kiadó *Magyarország felfedezése* című sorozatában látott napvilágot.

A rendszerszintű megközelítés

A két évtizedes tiltás után újjáéledő magyar szociológia első képviselői a lokalitást rendszerszinten, egy országos településhálózat részeként vizsgálták, miáltal inkább a regionális tudományok (*regional studies*) mintsem a helyi társadalomkutatás (*community studies*) szemléletéhez álltak közelebb. Szelényi (1973) a helyi társadalmat mint a makrotársadalom alrendszerét, a lokális társadalmi funkciók helyszínét tekinti. A helyi társadalom vizsgálata a rendszerszintű településkutatásnak csupán az egyik, nem elsődleges fontosságú célkitűzése. E nézőpont szerint a helyi társadalom egy átmeneti, közvetítő szféra az egyén és a makrotársadalom között.

Vizsgálatom megtervezésekor a települések rendszerszintű megközelítéséből merítettem azt a gondolatot, hogy a mezővárosi hagyományú városokat egy speciális településtípusként értelmezzem, és e típus közös jellemzőit keressem.

A funkcionalista szemlélet

A nyolcvanas évek elején a lendületét veszített, új utakat kereső pártállami diktatúra létrehozott egy stratégiai jellegű társadalomkutató intézetet.⁸ Az ennek keretei között elindított több éves kutatómunka abból a hipotézisből indult ki, hogy a kortárs helyi társadalmak újjáéledése egy új típusú társadalmi erőforrást fog föl szabadítani (Bóhm-Pál 1983).

E szemléletnek sok közös vonása van a rendszerszintű településkutatással, például a helyi társadalom fölfogása mint konkrét totalitásként funkcionáló alrendszer, mely közvetítő szférát képez a hatalom és a politikai névtelenek között, és erősen összefügg a helyi társadalom tagjainak elégedettségével és integráltságával (Bóhm 2002). A közös vonások magyarázata az lehet, hogy mindkét fölfogás középpontjában az országos társadalmi rendszer áll, és a helyi társadalmat elsősorban ennek viszonylatában vizsgálják. Jól példázza e tendenciát az a – jellegzetesen funkcionalista – gondolat, mely szerint a helyi identitás fejlesztése a leghatékonyabb és a legolcsóbb településfejlesztési beruházás (Cséfalvay 1990).

A funkcionalisták szerint a helyi társadalom olyan, területi alapon szerveződő társadalmi képződmény illetve ebből fakadó sajátos és egyedi érdekstruktúra, mely védelmet nyújt azoknak, akik elfogadják, megtűri a közömbösöket és – saját keretein belül – marginalizálja azokat, akik elutasítják. Erősségét olyan külső és belső tényezők befolyásolják mint a társadalmi és gazdasági környezet, a lakosság összetétele és aktivitása, a középrétegek erőssége vagy a továbbélő történeti hagyományok és családi kultúra. A helyi társadalom empirikusan megragadható dimenziói e nézőpont szerint a lakópolgároknak (vagyis a helyi

⁸ MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.

társadalom tulajdonképpeni tagjainak) elégedettsége, kötődése, perspektívái, részvétele, együttműködése és integrációja (Bóhm 2002).

Az önkormányzatiság helyreállítását követően a funkcionális szemlélet egyenes úton vezetett a sikeres helyi társadalmak koncepciójához. Eszerint a „sikeres települések” általában kedvezőtlen külső körülményeik ellenére, saját adottságaikat és erőforrásaikat kihasználva képesek a megmaradásra vagy éppenséggel a fejlődésre. Sikerük fő okai a helyi társadalmi viszonyokkal adekvát helyi politika, mely képes azonosulást, szerepvállalást gerjeszteni a lakópolgárok körében; egy vezető személyiség, akinek megvalósítható koncepciója van és hisz is ebben; a vezetőt támogató véleményformáló elit; a fölhasználható helyi erőforrások, „eladható” sajátosságok fölismerése; valamint a – demokratikusan szerveződő – helyi társadalom együttműködése (Bódi-Bóhm 2000).

A helyi társadalmak szerepét fölértékelő, számos eredményt és perspektívát fölmutató funkcionális szemléletnek ugyanakkor van két korlátja is. Ezek egyike etikai jellegű. A globalizáció és a piacgazdasági átalakulás kihívásai ugyanis készületlenül érték a pártállami diktatúra folyamán politikailag lefejezett, és a redisztribúciós gazdaságirányítás révén gazdasági erőforrásaik jó részétől is megfosztott helyi társadalmakat. Pragmatikusan szemlélve, a legtöbb hazai településen valóban nem érvényesül más, komolyabb fejlesztő tényező mint a helyi társadalmak belső erőforrással és öngyógyító képessége, ám mégis megkérdőjelezhetőnek tartom azt a hozzáállást, melynek egy lehetséges olvasata a települések túlnyomó többségének esetében tudományosan támaszthatja alá a központi fejlesztések elmaradását – ezzel mintegy igazolván az elmúlt évtizedek településpolitikai gyakorlatát.

A funkcionális szemlélet másik korlátja a helyi társadalom jelentőségének túlzott fölértékelése. Visszatérve a lokalitás kettős befolyásoltságának mertoni koncepciójához, a kozmopolita vagy nemzeti kötődések vertikális kapcsolatrendszerei általában jóval erősebb befolyással vannak a helyi ügyekre és problémákra mint a helyi társadalom horizontális viszonyrendszere. Így a helyi társadalmak csak elenyésző arányú, kivételes esetekben képesek számottevően befolyásolni a külső adottságok által meghatározott helyzetüket.

A funkcionális szemlélet szellemében született évekkel ezelőtt jelen értekezés alapgondolata: az intézmények helyi, település- és társadalomformáló hatásainak vizsgálata. E megközelítés hatására kezdtem el azon is gondolkodni, hogy miképpen válhatnak a lokális fejlődés belső erőforrásává a mezővárosi múlt maradványai és a mezővárosi hagyományokkal rendelkező helyi társadalmak továbbélő attitűdjei.

Helyi hatalom és informális kapcsolatok

E szemléletmód az államszocialista diktatúra redisztributív gazdaságirányítási rendszerének kritikájából fejlődött ki a nyolcvanas években. Képviselői szerint a lokalitás mindenekelőtt közigazgatási egység, az illetőséghez kapcsolódó személyes és kollektív jogok együttese (Tausz 1998). A helyi társadalmak erősségét a helyi hatalom ereje és technikai határozzák meg.

Elsőként Gombár (1983) vizsgálta behatóan a helyi hatalmak működését a kései pártállami rendszerben. Megállapítja, hogy a korabeli Magyarországon – életképes helyi hatalomgyakorlás hiányában – a legtöbb lokalitásban nincsen helyi társadalom, viszont léte lehetséges, sőt indokolt is volna mindenütt. Egy későbbi tanulmány úgy finomította ezt az álláspontot, hogy a helyi hatalom, a helyi társadalom illetve a kettő közötti dimenziók egyaránt meghatározó elemei minden lokalitásnak (A. Gergely 1993).

Egy másik elemzés a javak elosztásának redisztributív gyakorlatát vizsgálta a lokalitás szemszögéből. Rávilágít a gazdasági szervezetek és az informális kapcsolatrendszerek fontos szerepére a helyi fejlesztések finanszírozásában, és érzékletesen mutatja be a helyi társadalmak végletes kiszolgáltatottságát az informális hálóban részt vevő vezetőiknek (Vági 1982).

Pozitív előjellel beszél ugyanerről a jelenségről Nagy (2003b), aki Grémion notabilizmus-elméletére hivatkozva egyfajta helyi erőforrásnak, a területi illetve települési érdekérvényesítés fontos csatornájának tartja az informális kapcsolatrendszerek működését.

Ez utóbbi gondolatból indul ki a napjainkban divatos kapcsolatháló-kutatás, mely szerint egy helyi társadalom életében meghatározó szerepe van az ún. „hidaknak” – egymással szoros kapcsolatban nem álló személyek informális kapcsolatának (Granovetter 1973). E „gyenge kötések” – érintett tagjaikon keresztül – összekötik a különféle helyi csoportosulásokat, elősegítik az egyes közösségekben jelenlévő eszmék terjedését, továbbá a lehetővé teszik a helyi gazdasági, kulturális stb. szervezetek együttműködését (Angelusz-Tardos 1991).

Az informális helyi érdekérvényesítésre vonatkozó kutatási tapasztalatok alapján fogalmaztam meg azt a hipotézist, hogy a kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények – latens funkcióként – valamilyen mértékben a helyi, jellemzően a középrétegekhez tartozó elit közéleti és közösségi tevékenységének terepül szolgálnak.

Lokális elitkutatások

A helyi elitekkel foglalkozó legkorábbi hazai vizsgálat egy bajai értelmiségkutatás volt a nyolcvanas évek végén (Bánlaky 1990). Koncepciója szerint egy településen csak akkor létezik helyi társadalom, ha lakossága viszonylag egységes, s ezáltal a lokalitás közvetlen vonatkoztatási keretet jelent a benne élők számára. Ilyen helyzetben az egyéneknek van valamiféle helyi identitástudatuk, továbbá vannak olyan cselekedeteik, amelyek közvetlenül a lokalitásra irányulnak. Szerinte ez csak falvakban és kisvárosokban valósulhat meg, középvárostól fölfelé a települések nem definiálhatóak egyetlen helyi társadalomként (Bánlaky 1999c).

E települések társadalmában kiemelkedő fontosságú a helyi elitek szerepe, mert leginkább az elitjükön keresztül tudják befogadni az új gondolatokat – míg kívülről illetve alulról nehezebben lehet megváltoztatni bevett normáikat és cselekvésmódjaikat (Bánlaky 1999c). A fenti gondolat eszmetörténeti alapja Bibó (1986) elitfogalma, mely szerint az elit feladata az, hogy kulturális mintát nyújtson a társadalom számára, melyet az érvényesnek és követésre méltónak fogad el.

A kilencvenes évek elitkutatása az értelmiségi rétegen túllépve már a helyi középrétegek összességére kiterjedt. Egy Pápán elvégzett helyi középréteg-kutatás fő kérdése az volt, hogy hogyan reagáltak a középrétegekbe tartozó családok a pártállami korszak ellenük irányuló hatalmi törekvéseire, illetve milyen anyagi és szimbolikus tőkét mozgósítottak státuszuk visszaszerzése érdekében. A vizsgálat megállapítja, hogy a családok elit-tudata 1945 után tőkeként működött, mely által képesek voltak rugalmasan alkalmazkodni az új körülményekhez, megőrizvén korábbi magas végzettségüket és társadalmi státuszukat (Gáti-Horváth 2000).

Az egyéni szempontból tekintve sikeres státuszmegőrzés azonban a legtöbb esetben a város elhagyásával, ezáltal pedig a helyi társadalom „lefejezésével” járt együtt, amit a már idézett pápai vizsgálat mellett egy balassagyarmati elitkutatás is alátámaszt (Utasi et al 1996).

A hazai elitkutatások tapasztalataiból származik azon megközelítem, hogy a kisvárosi felsőoktatási intézmények oktatói nem csupán egy szakmai, tudományos testület alkotnak, hanem – ezzel egyidejűleg – a lokális elit részét is képezik, s ebben a minőségben erőteljes hatást fejthetnek ki a helyi társadalom működésére.

Helyi identitás- és imázsvizsgálatok

A helyi identitással, az egyének által kialakított mentális képpel és más tudati konstrukciókkal foglalkozó vizsgálatok a településeknek az emberek fejében meglévő lenyomatát vonják górcső alá. Ide tartoznak a legújabbkori helytörténeti kutatások települési

identitásvizsgálatai (Gyáni 1999, Horváth 2004, Tóth 1989) valamint a napjainkban reneszánszát élő mentális térképezés és lokális imázskutatások (Cséfalvay 1990, Letenyei 2005).

Egy település, táj vagy más területi egység imázsa meghatározza a helyiek közérzetét, kötődését és aktivitását, továbbá „eladhatóvá” teszi a helyet a kívülállók felé. A táji vagy települési imázs a fizikai és a társadalmi-mentális ingerek hatására az egyéneknél kialakult képzetekből tevődik össze (Szakál 1993).

A különféle tudati konstrukciók kialakulásában kiemelkedő szerepe van a lokális gazdasági és társadalmi adottságoknak. Példa erre a térség kedvező turisztikai adottságaiból következő imázselemek kialakulása (Szijártó 2000), vagy az etnikai identitásból származó tudati konstrukciók léte (Feischmidt 2003).

A lokális imázs témaköréhez szorosan kapcsolódik a tudatos kommunikációs szervezés és hagyományalkotás. Egy Csongrád megyei kistelepülésen elvégzett vizsgálat tapasztalatai szerint mesterséges imázsköltés esetén az imázs és a valóság kölcsönösen gerjeszti egymást (Pusztai 2003).

Az emberek fejében élő valóság-konstrukciók kutatásának gyakorlatából kölcsönöztem kérdőíves vizsgálatomnak azon elemeit, melyek a kisvárosi felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerét a hallgatóknak az iskolájukról illetve annak városáról alkotott mentális képe alapján vizsgálják.

A helyi társadalom antropológiai megközelítése

A hazai helyi társadalomkutatás – összhangban a kortárs szociológia nemzetközi tendenciáival – számos elemet átvesz az antropológia elméletalkotási és módszertani gyakorlatából. E megközelítés talán legkorábbi hazai képviselői szerint a település olyan integratív közösség, melynek működését ökoszociális helyzete és közösségi életfolyamatai határozzák meg (Hantó-Kárpáti 1983).

A szemlélet lényegét Turner (1997) *communitas*-fogalma mutatja be talán a legteljesebben. Eszerint a társadalminak a mindennapi státuszviszonyokat meghatározó struktúrákon túl van egy szabad dimenziója is, ahol az emberek nem pusztán szerepeiket játsszák, hanem tudatosan osztoznak ugyanabban az emberségben. A *communitas* tulajdonképpen a közösség transzcendens állapota, melynek résztvevői szabad, egyenlő és együttműködő bajtársak, akiket nem választanak el státuszok és struktúrák.

Jó példa erre egy falufesztivál, ahol a különböző státusz helyzetű lakosok egy asztalnál étkeznek, a helyi vezetőket tréfásan felelősségre lehet vonni közéleti szereplésükért,

a színpadra lépők pedig kivetkőznek hétköznapi szerepükből, és esetleg úgy viselkednek, ahogyan normális esetben a presztízsiük egyáltalán nem engedné.

Ez a transzcendens állapot természetesen csak egy lehetőség, sőt hazai körülmények között meglehetősen ritka motívuma a helyi társadalmaknak. Szerepének értelmezésére Turner (2002) a társadalom folyamatszerű elképzelését ajánlja, amelyben a struktúra és a *communitas* folyamatosan váltakozva követi egymást. Hazai szempontból fontosnak tűnik még az a megfigyelése, hogy válságos helyzetben az átlagosnál könnyebben kialakulhat a *communitas* állapota (Turner 1997).

Amint a fenti gondolatokból látható, az antropológiai megközelítés a helyi társadalmat mint egységes, sors- és érdekközösséget megélő közösséget tekinti. Ennek egyik legkövetkezetesebb hazai elméleti megfogalmazása Tausz (1998) kis-társadalom fogalma:

„[A kis-társadalmak] kulturális értelemben együvé tartozó, vagy [...] egymással kommunikációra, funkcionális kapcsolatokra képes, közös tapasztalatokban osztozó embercsoportok [... B]ennük kidolgozódnak olyan mindenki által ismert, a hétköznapi élet szervezését ellátó intézmények, amelyek egységbe szervező erejűek és amelyek kijelölik az egyéni-családi élettörténekek kereteit.” (Tausz 1998: 17)

A kis-társadalom egy településrészre vagy egész településre kiterjedő, nem teljesen nyitott képződmény, „primer csoportok sokszálú szövedéke”, melyből korlátozott a ki- és belépés (Tausz 1998: 18). Alapkövetelménye, hogy az emberek egy csoportja önmagát is egyetlen csoportnak fogalmazza meg, és kötődjék egy meghatározott, jelentéssel bíró társadalmi térhez. E jelentést a helyi társadalmi struktúrák (származás, életkor, lakásviszonyok stb.) és a helyi kultúra határozza meg. Korunk nyitott lokalitásaiban kétséges a kis-társadalmak fönmaradása. A túlzottan erős migráció vagy más, külső folyamatok hatására ugyanis a kis-társadalmak könnyen fölbomolhatnak (Tausz 1998).

Az antropológiai megközelítés egy másik hazai képviselőjének tézise szerint „helyi és társadalmi mivolta minden településnek csak öntudata, szervezettsége, kiállása, vállalása szerint van vagy nincs.” (A. Gergely 1993: 47) A települések lakosságát elméletben kettéosztja a helyi társadalmat alkotó, „civiltársadalmi öntudattal élő lakópolgárság”-ra, és a rendszerint többségben lévő, „névtelen tömegként a történelemmel együtt sodródó népesség”-re (A. Gergely 1993: 48). Fölhívja a figyelmet az utóbbiak közül az elgyökértelenedett, de új lokális identitást kereső bevándorlókra, akik – kedvező fogadtatás esetén – idővel a helyi társadalom tagjaivá válhatnak.

Ebben az olvasatban a helyi társadalomnak nem a strukturális, hanem a minőségi eleme a meghatározó, mert minden helyi társadalom egyedi és egyszeri. Speciális esetet képez

minden lokalitásban, melyet a legkülönfélébb tényezők határoznak meg, úgy mint a helyi gazdasági adottságok, szerepkör, politikai helyzet, kultúra és szubkultúrák, motivációk, identitástudat, történelmi emlékezet, öntudat és információs tagoltság.

A helyi társadalmak életképessége belső energiájukban rejlik, mely normális esetben folyamatosan elhasználódik illetve újratermelődik. Az újratermelés legfontosabb forrása a hagyomány, mely lehetővé teszi a lakosságnak közösségként való tételeződését. Ilyen hagyományelemek figyelhetők meg a kun etnikai hagyományokban, melyek révén egy másik kutatás sikeresen értelmezte Kiskunhalas helyi társadalmának számos egyedi vonását (A. Gergely 1987).

Az antropológiai megközelítés empirikus vizsgálatom legfontosabb keretét szolgálta. A vizsgált intézmények és városok kapcsolatára mint összetett, hosszú történettel rendelkező folyamatra tekintettem, melynek értelmezéséhez nem elegendő megismerni a jelenlegi helyzetet tükröző adatokat, hanem számba kell venni annak előzményeit, az intézmények és a helyi társadalom emlékezetében továbbélő eseményeket és konfliktusokat is.

A kutatás megtervezésének, az adatgyűjtésnek és az adatok értelmezésének fázisában egyaránt törekedtem arra, hogy nyitott és érzékeny maradjak a helyi társadalmak egyedi és egyszeri voltára, és az előzetesen megalkotott elméletekkel, hipotézisekkel szemben teret engedjek a terepmunka és az adatok földolgozása során tapasztalt valóság-elemeknek.

2. Kisvárosi felsőoktatási intézmények a magyar Alföldön

2. 1. Az Alföld oktatási rendszerének történelmi hagyományai

A mezővárosi típusú településfejlődés és a református kollégiumok kialakulása

Az Alföld városhálózatának meghatározó eleme a tanyás mezőváros. Bár a mezővárosok gazdaságának fő profilja kezdettől fogva a földművelés és az állattenyésztés volt, a középkorban kialakult mezőváros elnevezés eredetileg mégsem a mezőgazdasági tevékenységre, hanem a városfal hiányára utalt – és ez utóbbi értelemben használják a nemzetközi településtudományban is (Kubinyi 2000). Az alföldi városok eltérő fejlődési útja egyfelől a középkori magyar társadalmi berendezkedés sajátosságaiban (szabad paraszti közösségek részleges fönntmaradása), másfelől pedig az Alföld táji adottságaiban (a Tisza

vízrendszerének domináns tájformáló hatása) gyökerezik, igazán karakteressé azonban csak a török hódoltság idején vált (Makkai 1976).

Az oszmán hódítással járó több évtizedes háborúskodás hatására fölgyorsult a – már a középkorban elkezdődött – pusztásodási folyamat. Az Alföld számos térségében széttöredezett a – jórészt aprófalvakból álló – középkori településhálózat, s e területek uralkodó településformájává a népes, nagy határú és jómódú mezővárosok váltak. A török fennhatóság másfél évszázada alatt az alföldi városok paraszti közösségei jelentős önkormányzati, felekezeti és gazdasági autonómiával rendelkeztek, s ennek következtében az árutermelés és a polgárosodás irányába fejlődtek – ellentétben Közép-Európa más területeivel, ahol a jobbágyi kötöttségek újbóli megerősödése erősen gátolta a paraszti polgárosodást (Beluszky 2001).

A tanyás mezővárosban Erdei (1974) – pályája első felében – a más területekre jellemző város-falu képletnél magasabb rendű, sajátosan magyar településformát látott, melynek lényege a városnak és vidékének egysége. E gondolat szerint míg a falusi ember ki van rekesztve a városok által képviselt – és csupán azokban elérhető – „magasabb” kultúrából és iskolázásból, addig a tanyai lét csak átmeneti állapot az egyén életében. A tanyai lakos a város teljes jogú polgára marad, a várost tekinti otthonának, s így minden tanyai lakos – vagyis a város egész vidéke – részesül azon értékekből és lehetőségekből, melyeket a középpontban fekvő város kínál.

Bár az alföldi mezővárosok a hazai városfejlődésnek különleges színfoltját jelentik, európai kontextusban már korántsem számítanak egyedülállónak. Erdei azért láthatta magyar sajátosságnak az alföldi mezővárosok térszerkezeti és társadalmi képletét, mert az európai településfejlődés tanulmányozásakor csupán Nyugat-Európát vette vonatkoztatási alapul. A Kárpát-medence tágabb környezetét behatóbban megvizsgálva szemébe tűnhetett volna, hogy mezővárosaink szervesen illeszkednek az európai város régebbi, az elmúlt évezredben fokozatosan háttérbe szorult antik típusának koncepciójába, mely Európa egyes, történetileg periférikus térségeiben máig uralkodó szerepet tölt be.

Az egymástól távol fekvő, eltérő adottságú térségek közös vonása a paraszti polgárosodás. A középkor folyamán e területeken (pl. Svájc, Skandinávia egyes részei vagy az egykor oszmán uralom alatt álló balkáni térség) nem vert igazán gyökeret a hűbéri rendszer, így a kora-újkorban más régióknál hamarabb és eredményesebben térhettek át az árutermelő gazdálkodásra (Makkai 1976).

E periférikus területek városainak antik típusú fejlődése nem az – esetükben jórészt hiányzó – antik urbanizációs hagyományok továbbélésének köszönhető – amint az például Andalúziában vagy Anatóliában megfigyelhető –, hanem helyi társadalmuk szerveződési

elvéből fakad. Az önmagát megszervező és igazgató, sorsát önkezeiben tartó paraszti közösség ugyanis lényegében azonos társadalmi képletet jelent a klasszikus antik polisz polgáraival. Így nem meglepő, hogy a periférikus területek önszerveződő paraszti közösségei a poliszhoz hasonló elven működő várost teremtettek – s Erdei a mezővárosok tanulmányozásakor lényegében az egész vidékét magához emelő antik típusú várost „fedezte föl”.

Az alföldi paraszti közösségek polgárosodásának szellemi alapja a kálvini reformációnak egy sajátos paraszti olvasata volt. A mezővárosi közösségek vallásossága – a Weber által leírt nyugat-európai polgársághoz hasonlóan – összhangban állt világi értékeivel, életmódjával és munkakultúrájával (Molnár 1994). A református parasztpolgári közösségek gazdasági, kulturális és politikai életének szellemi háttérét az egyházuk által fönntartott helyi iskolarendszer biztosította.

A református iskolarendszert kollégiumi típusú intézmények alkották. A kollégiumok eredetileg olyan iskolák voltak, amelyeknek diákjai tanuló-, lakó- és asztalközösségben éltek. A református kollégiumok egyik sajátossága a korosztályok és oktatási szintek egysége volt. A betűvetést gyakorló kisiskolások, a latin-görög műveltséget elsajátító gimnazisták és a – funkciójában a mai felsőoktatásnak megfelelő – akadémiai tagozaton teológiát és filozófiát hallgató nagydiákok egy intézmény keretein belül, egyetlen épületben folytatták tanulmányaikat (Pukánszky-Németh 1999).

Az Alföld első és legnagyobb kollégiuma, a debreceni iskolaközpont partikulák – vagyis fiókiskolák – kiterjedt hálózatával állt kapcsolatban, amelyeknek rektorai az anyaintézményből érkeztek és annak pedagógiai módszereit alkalmazták. A XVII. századra a legtöbb alföldi város már rendelkezett ilyen, nem teljes vertikumú oktatási intézménnyel, ami jelentős hatást gyakorolt e városok kulturális életére és térkapcsolataira (Rácz 1995).

A református iskolák élete szorosan összefonódott a vonzáskörükben lévő gyülekezetekével. A nagy egyházi ünnepek istentiszteletein teológus diákok szolgáltak legátusként, az intézmények fönntartását pedig jórészt a szupplikáció – a termény- és adománygyűjtés – szokása biztosította. Oktatási és nevelési tevékenységük elsődleges célja az volt, hogy őszintén átélte hittel és klasszikus műveltséggel rendelkező egyházi is világi elitet képezzenek ki, amelynek tagjai alkalmasak a református közösségek vezetésére. Ez az iskolarendszer tehát elsősorban a mezővárosok elitjét alkotó gazdaközösségek oktatási szükségleteit elégítette ki, és a fönntartásáról is e parasztpolgári társadalom gondoskodott az egyházon keresztül.

A rövid iskolatörténeti áttekintésből jól érzékelhető a központilag létrehozott katolikus és állami iskolahálózat illetve az Alföld protestáns iskolái közötti egyik lényegi különbség. Míg előbbieket alapítói az intézmények elsődleges feladatául egy meghatározott

tudományos ismeretanyag átadását rendelték, és az oktatás országos haszna lebegett a szemük előtt, addig a – döntően helyi alapítású – protestáns iskolákkal szemben támasztott elvárások inkább az iskolák közösségi funkciójára, a helyi lakosság oktatási és művelődési igényeinek kielégítésére helyezték a hangsúlyt.

Település- és intézményfejlődés a XVIII-XIX. században

A török uralom vége és az Alföldnek a Habsburg Birodalomba való betagolódása a mezővárosok számára gyökeresen új helyzetet teremtett. Egyfelől, a feudális viszonyok visszaállítására irányuló központi kísérlet korlátozta öngazgatásukat, az erőltetett ellenreformáció pedig háttérbe szorította, hierarchizálta és megmerevítette a – mindaddig a helyi autonómiák védelmezőjeként működő – református egyházat (Márkus 1991a). Másfelől viszont, a legtöbb mezőváros meg tudta őrizni korábban élvezett autonómiájának valamilyen maradványát, és a háborús évtizedek megrázkódtatását követően folytatódott az anyagi gyarapodásuk is (Bellon 1996). Ennek legfőbb oka az volt, hogy – a magyar mezőgazdasági termékek belső exportját ösztönző birodalmi vámpolitikának köszönhetően – a mezővárosok meg tudták erősíteni kereskedelmi kapcsolataikat hagyományos felvevőpiacuknak egy jelentős részével.

A fokozatosan központosuló és modernizálódó újkori államban, mely tartósan és egyre határozottabban ellentmondott az antik típusú városképletnek, idővel óhatatlanul csökkent a mezővárosok egyedisége, és lassan halványulni kezdett a többi országrész településeitől eltérő jellege. A nagycsaládi szervezet fokozatos fölbomlása, a mezőgazdaság további belterjesedése, majd a XIX. század második felében lezajlott folyószabályozások az állandó kintlakás valamint a tanyai települések fokozatos önállósodása irányában hatottak.

Az alföldi városok protestáns iskolahálózata – beleértve az Alföldre költöző szlovák telepések evangélikus líceumait is (Szarvas, Nyíregyháza, Mezőberény) – a megváltozott körülmények között is a parasztpolgári társadalomszerveződési képletet és az ehhez kapcsolódó értékeket – a kulturális, politikai és gazdasági autonómia hagyományát – képviselte (Zsilinszky 1907).

A XVIII. században a protestáns iskolák igen nehéz feltételek között működtek. A végrehajtó hatalmat gyakorló Helytartótanács fő célja az volt, hogy a protestánsok minél kevesebb intézményben és minél alacsonyabb szinten oktassanak. Megjegyzendő, hogy a protestánsok üldözésének kiemelt térsége az északnyugati országrész volt, így az Alföldön az iskolák helyzete valamivel könnyebb volt (Pukánszky-Németh 1999).

A század második felében a felvilágosodás eszméinek hatására egyre fontosabb szerepet kapott annak igénye, hogy a lakosság minél szélesebb rétegei részesüljenek alapfokú

oktatásban. Bár a protestáns intézmények – az 1791-ben elnyert tanügyi autonómiájukra hivatkozva – elzárkóztak a birodalmi szintű oktatási törvények – az első és a második Ratio Educationis – alkalmazásától, a változó társadalmi igényeknek megfelelően mégis követték a korszakban uralkodó népiskolázási tendenciákat.

Növekedett a diákok – elsősorban is a kisiskolások – létszáma, valamint bővült és gyakorlatiasabbá vált a tananyag. A kisiskolásokat tanító nagydiákok szerepét fokozatosan átvették a képzett oktatók, a kollégiumi oktatás intézményrendszere pedig ennek megfelelően kiegészült a tanítóképző iskolákkal, melyek a gyakori külföldi tanulmányutaknak köszönhetően a legkorszerűbb pedagógiai eszméket oktatták (Pukánszky-Németh 1999).

Az egykori partikulák egy része jelentősen bővült, követve a helyi társadalmak képzési igényeit. A gimnáziumi képzés elterjedése a XIX. század végére számos alföldi város lakossága számára biztosította, hogy a helyi elitpozíció betöltéséhez illő iskolázottsági szintet továbbra is a településükön belül szerezhessék meg.

A XIX. század végére kialakult polgári államrendben a mezővárosok még mindig sajátos színfoltot képeztek a magyarországi települések között. A mezővárosi jelleg korabeli legfőbb ismérve továbbra is a parasztpolgárosodás volt: a mezőgazdasággal foglalkozó népesség széles rétegeinek városiasodó életformája, illetőleg a legnagyobb gazdák és a – többségében a helyi iskolák tanáraiból álló – értelmiség meghatározó szerepe a helyi közéletben. E két csoport sokszor erősen összefonódott, s a maga módján és eszközeivel ugyanazokat az értékeket képviselte.

A fejlett öngazgatási hagyományokkal rendelkező mezővárosok a kiegyezés után országszerte elszaporodó egyesületek, önszerveződő közösségek kitűnő terepéül szolgáltak. Egy empirikus kutatás szerint az alföldi mezővárosokban a többi országrészhez képest magas volt a társaskörök és kaszinó jellegű szervezetek aránya. A vizsgálat egy további tapasztalata szerint az alföldi mezővárosokban az országos átlagnál jóval elterjedtebbek voltak a nagy létszámú, olykor több ezres tagsággal is rendelkező jótékonyági körök és önszerveződő egyesületek (Vadász 1998).

E civil szerveződések erősen kötődtek az iskolákhoz, elsősorban az őket mozgató, működtető tanári személyiségek révén. A tanároknak magas presztízsük volt a helyi társadalmakban, és a parasztpolgári réteg – kevesebb szabadidővel rendelkező – tagjairól levették a tervezés, szervezés terhét. Jellegzetes mezővárosi képlet az, hogy a helyi társadalmak gerincét alkotó gazdák csekély erőforrásaiknak egy részét a helyi értelmiség által kijelölt célokért áldozták (Petrás 2005).

A helyi részvételnek a polgári társadalmakra jellemző, alulról szerveződő gyakorlata azért lehetett működőképes, mert – nem kis részben a helyben meglévő, kollégiumi

szellemiségű iskolarendszernek köszönhetően – a tanárok a helyi gazdákkal azonos társadalmi rétegből származtak, ugyanazokat az értékeket képviselték, hasonlóan látták városukat és hasonlóan képzeltek el annak jövőjét. Mivel ugyanazt az értékvilágot ismerték és képviselték, a tanárok a helyi társadalom felé annak nyelvén és kulturális színvonalán tudták közvetíteni az új eszméket és tudományos eredményeket, ezáltal fontos innovatív szerepet tölthettek be városukban.

Az iskolák falain belül működő önkéntes szerveződésekben (pl. kórusok, önképző és színjátszó körök) pedig a helyi fiatalok is magukba szívták az önszerveződés, a polgári társasélet levegőjét, s ezzel az útravalóval léptek be a helyi társadalom felnőtt tagjai közé. Egybehangzott e rendszerrel a református kollégiumok hagyományosan erős, szolidaritásra épülő „diákjóléti” rendszere is, amely – tanárokat és diákokat egyaránt „nevelve” a társadalmi felelősségre – közvetve a városok társadalmára is hatott (Bajkó 1976).

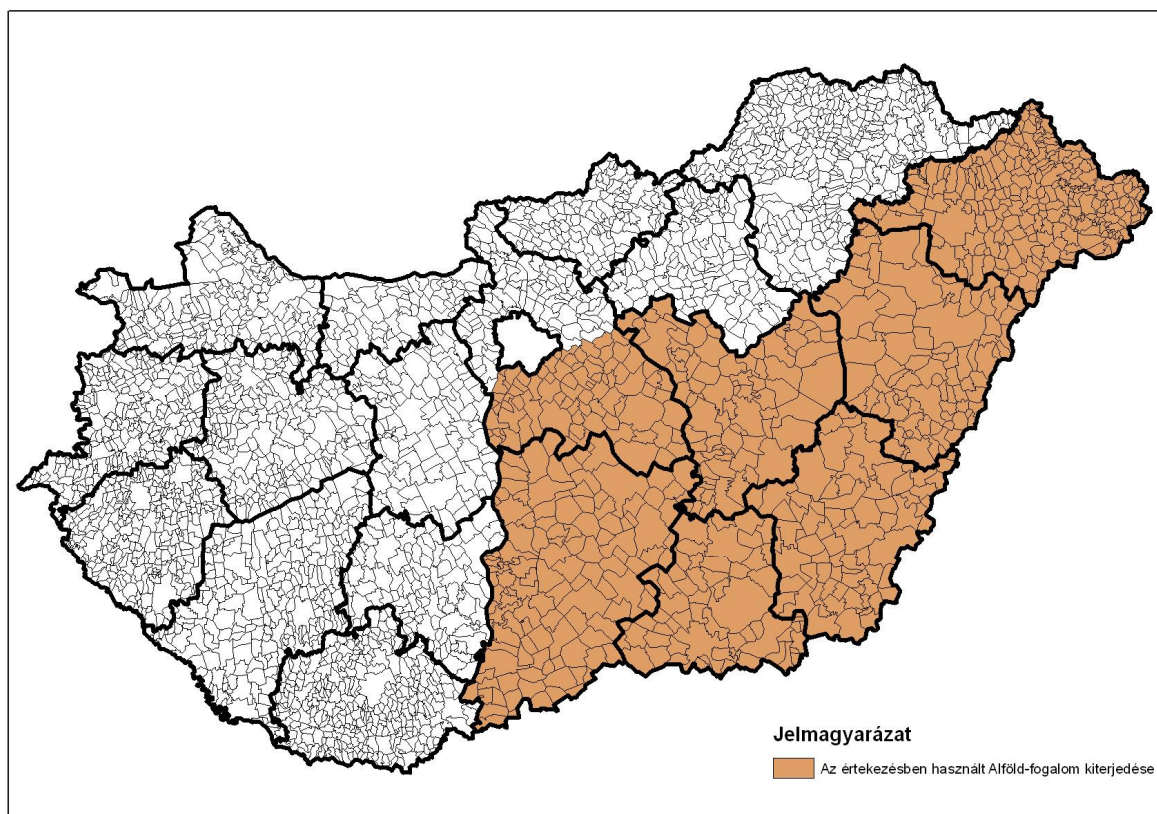
2. 2. Az intézmények társadalmi és gazdasági környezete napjainkban

Amint értekezésem Bevezetésében már utaltam rá, az Alföld lehatárolásakor a különféle lehetséges megközelítések közül a társadalomtudományi nézőpontot alkalmaztam, s a nagytájat nem annyira természetföldrajzi vagy közigazgatási egységként, hanem – Beluszky (1992) nyomán – egy speciális társadalmi-gazdasági-földrajzi tünetegyüttesként fogom fel. E megközelítést a gyakorlatba átültetve, a – statisztikai adatok alapjául szolgáló – közigazgatási és tervezési határokat is figyelembe véve praktikusán a hat alföldi megye valamint a Pest megye déli részét lefedő hat kistérség területét sorolom az Alföldhöz (1. ábra).

A kartogram hatásosan érzékelteti az Alföldre jellemző sajátos településszerkezeti adottságokat. Jól látható, hogy az Alföld területén meghatározó az országos átlagnál nagyobb határu települések aránya. Ennek – a nagytáj határait jó közelítéssel jelölő – jellegzetességnek elsődleges oka a főntebb már bemutatott, mezővárosi típusú településfejlődés. Az alföldi városok nagyobb kiterjedésének, valamint az ezzel együtt járó magasabb népességszámnak a következtében a szokásos osztályozási módszerek alapján számos kisvárosi jellegű és funkciójú település középvárosnak minősül.⁹ Emiatt – az Alföld különleges településszerkezeti adottságait figyelembe véve – értekezésemben a megyeszékhelyek kivételével minden városi rangú települést kisvárosnak tekintettem.¹⁰

⁹ A középvárosi típus alsó népességhatáránál (vagyis 30 ezer főnél) népesebb alföldi települések a megyeszékhelyeken kívül a következők: Hódmezővásárhely (47 485 fő), Baja (37 462 fő), Gyula (32 239 fő), Hajdúböszörmény (31 910 fő), Kiskunfélegyháza (30 946 fő) és Orosháza (30 688 fő). Forrás: KSH (2007).

¹⁰ Az általam fölvetett osztályozási probléma nem új keletű. A hazai településhálózattal foglalkozó szakirodalomban visszatérő témaként jelenik meg a jelenlegi városi kategória differenciálásának igénye (pl. Somfai 2002).

1. ábra: Az értekezésben használt Alföld-fogalom területi lehatárolása
Forrás: saját szerkesztés. A térképi ábrázolás Farkas Jenő munkája.

Az alföldi kisvárosok mai társadalmát, fejlődésük lehetőségeit és korlátait erősen befolyásolják bizonyos, az egész nagytájra jellemző adottságok. Az Alföld társadalma a XX. század viharos történelmi eseményei – elsősorban a gyors és szervesen modernizáció¹¹ – következtében ma már nem különbözik olyan mértékben az ország más tájegységeinek társadalmától mint a korábbi évszázadokban (Beluszky 1999). Ám – nem kis részben épp a modernizáció eredményeképpen – az Alföld és az ország többi része közötti tradicionális társadalmi és kulturális különbségek fokozatos eltűnése mellett egy új típusú diverzifikáció jelei is mutatkoznak.

Az Alföldre jellemző új adottságok közül a legfontosabbak a hátrányos helyzet és a perifériaképződés. E tényezők már nem annyira az Alföld alternatív fejlődésére utalnak, mint inkább a nagytájnak az ország fejlettebb – központi és északnyugati – térségeitől való leszakadásáról tanúskodnak, mely szervesen illeszkedik a – szocialista időkben még

¹¹ Egyes kutatók e felszínes modernizációt pseudomodernizációnak tartják, melyben a mélystruktúra modernizációja – a civil magatartásnak, az emberi jogok komolyan vételének, a racionális cselekvési motivációknak, a világnézeti választás lehetőségének és a politikai pluralizmusnak a kialakulása – elmaradt, s ehelyett a társadalom tagjainak bizonytalansága, veszélyeztetettsége és tömeges dehumanizálása teljesedett ki (Titarenko 2006).

csökkenő tendenciát mutató – területi különbségek növekedésének országos folyamatába (Nagy 2005).

Hátrányos helyzet

A rendszerváltozás után a településhálózaton belüli – korábban is növekvő – egyenlőtlenségek az Alföldön tovább erősödtek. Míg a legtöbb megyeszékhely dinamikusabban fejlődik, addig a falvak és kisvárosok túlnyomó részét a helyi gazdaság alacsony dinamikája és a magas munkanélküliség jellemzi (Kiss 2003). Ennek legfontosabb okait a mezőgazdaság napjainkig húzódozó válsága és a szocialista korszakban telepített, a legtöbb esetben már akkor is elavult ipari üzemek nagy részének tönkremenetele jelentette (Kovács 1997).

Az ipari munkahelyek számának gyors csökkenése és a mezőgazdasági termékek állandósuló értékesítési nehézségei az államszocialista korszakban kialakult, több lábon álló családi gazdaságok összeomlását eredményezték, így tömegessé vált a munkanélküliség és a lakosság elszegényedése (Márkus 1991b).

Az ipari funkció jelentőségének csökkenése, valamint a lakosság képzettebb, mozgékonyabb elemeinek elvándorlása megerősítette az – általában amúgy is erős mezőgazdasági hagyományokkal rendelkező alföldi városok – vidékies jellegét. A kisvárosok esetében ez a folyamat megerősíti a – fentebb már bemutatott – provinciális jelleget, mely a kisváros negatív értelmezését erősíti az Alföld társadalmának kollektív tapasztalatában. E kedvezőtlen hatáson túlmenően, a régió egészének hátrányos helyzete, valamint a rurális jellegű térségek nagy kiterjedése miatt az érintett települések többsége nem tudja kihasználni a vidékiességben rejlő potenciális előnyöket sem.¹² Így a ruralitás maga is inkább a hátrányt súlyosbító tényezővé válik (Csatári 2004).

Az Alföld demográfiai folyamataira jellemző a magasan képzett lakosság elvándorlása, melynek legfőbb okai a nagyarányú munkanélküliség illetve a kedvezőtlenebb jövedelem- és karrierlehetőségek (Kiss 2003). Míg a képzettebbek jellemző migrációs stratégiája a nagytáj elhagyása, addig megfigyelhető egy ellenirányú folyamat is: a legszegényebb, lecsúszott rétegek kiköltözése a városokból a falvakba (Bajmócy 2003) vagy az egykori tanyavilág megmaradt házaiba (Kiss 2004). E folyamat fő okai a falusi, tanyai élet alacsonyabb költsége és az élelmiszerszükségletek egy részét fedezni tudó kiskert – sokszor csupán a kiköltözők álmaiban élő – reménye.

¹² A mezőgazdasági funkció csökkenése, a globalizáció és a posztmodern társadalmak kialakulása következtében a ruralitás számos potenciális előnnyel rendelkezik. Ilyen előnyök az egészséges és esztétikus környezet, a turisztikai potenciál, a kiegyenlítő infrastruktúrális különbségek, vagy az interneten keresztül otthonról történő vásárlás, ügyintézés és munkavégzés lehetősége (Ray 1998).

Perifériaképződés

Az alföldi településhálózat sajátos vonása egyes városok – a legtöbb megyeszékhely illetve néhány kisváros – szigetszerű stabilitása. A kilencvenes évek végére az alföldi települések egy része többé-kevésbé sikeresen le tudta küzdeni a rendszerváltás megrázkódtatásait (Rechnitzer 2002). E folyamatban meghatározó szerepet töltött be az a stabilizáló-dinamizáló hatás, melyet a néhány, külföldiek által megvásárolt és fejlesztett, korszerűen termelő nagyvállalat illetve a kilencvenes évek végétől a magyar tulajdonú kis- és középvállalkozások fejtettek ki a nagytáj egyes településein (Kiss 2003).

A kedvezőtlen gazdasági, demográfiai és településhálózati adottságok következtében azonban a dinamikusan fejlődő központoktól távol fekvő, egyre erősebb rurális jelleget öltő falusi és kisvárosi térségek periférikus helyzetbe kerülnek (Enyedi 1996, Nemes Nagy 1996). A periférikus helyzet fő jellemzői a megyeközpontok gyenge vonzása, a fejletlen infrastruktúra, a rossz elérhetőség, a nagy munkanélküliség, a marginalizálódott rétegek magas aránya illetve sokhelyütt az ár- és belvívészély.

A kilencvenes években a trianoni határok által okozott térszerkezeti torzulások következtében kialakult „hagyományos”, határ menti perifériák (Baranyi 2004, Süli-Zakar 1992) mellett megjelent az Alföldön egy kiterjedt belső periféria is, mely a Közép-Tiszavidék településeit foglalja magában (Csatári 1993).

Az Alföld településhálózata sokszínű, ma is magán viseli a nagytáj és egyes kisebb térségek eltérő történelmi fejlődésének nyomait. A sokféle hagyományú kistáj települési rendszereit két nagy, területileg elkülönülő típusba sorolhatjuk: a ritka hálózatú, mezővárosi jellegű vidékekre (pl. Közép-Békés, Hajdúság) és a sűrű hálózatú, közép- vagy nagyfalvas térségekre (pl. Nyírség, Csanád).

Az alföldi kisvárosok közelmúltja és jelene

Az alföldi kisvárosok fejlődésének egyik legfontosabb külső adottsága az ország hagyományosan központosított berendezkedése, mely zsigeri beidegződésként makacsul továbbélt a XX. század váltakozó hatalmi rendszereiben – annak ellenére, hogy a decentralizáció eszméje folyamatosan jelen volt a politikai gondolkodásban, sőt néha a hatalom törekvései között is (Weis 1936, Bibó 1974, Szabó 1994).

Az államszocializmus első évtizedének tapasztalatai kedvezőtlenek voltak általában a lokalitás, és különösen is az erősen agrárjellegű alföldi kisvárosok számára. A korszakra a lokalitás problematikájának elfedése volt jellemző, mely többek között abban nyilvánult meg, hogy a központi irányítás elnyomta a helyi kezdeményezéseket, valamint a különböző adottságú településekre egységes modelleket erőltettek rá. Az ötvenes évek elején az erős

önigazgatási hagyományokkal bíró mezővárosi gazdatársadalmak számára az országosnál is súlyosabb csapást jelentett az önkormányzatiság megszüntetése és – a mezővárosok helyi társadalmát valósággal lefejező – kulákellenes politika, mely likvidálta az értékteremtő és közösségszervező helyi elitet, és kihúzta a talajt – a helyi társadalomban a középrétegek tömegbázis funkcióját betöltő – tanyás kisparaszti réteg alól. A kulákküldözés során kialakult új társadalmi szerkezetet évtizedekre konzerválta a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése, mely megszüntette a régi gazdatársadalom regenerálódásának gazdasági alapját.

Az államszocializmus későbbi szakaszainak pozitív fejleménye a gazdaság, a társadalom és az életmód – lényegében a reformkor óta halogatott – modernizációjának megvalósulása, valamint a korszak végére az ehhez kapcsolódó infrastruktúra fokozatos kiépülése (Andorka-Harcsa 1986).

E modernizáció azonban a fölülről történő, technokratikus jellegű szervezés minden hátrányát magán viselte: túlzottan gyors tempóban, szervetlenül és féloldalasan valósult meg (Bánlaky 1999b). Ennek talán a legsúlyosabb társadalmi következménye az volt, hogy a viharos sebességgel lezajló változások (kollektivizáció, iparosítás, ingázás illetőleg az ezek következtében megvalósuló modernizáció és átrétegződés) társadalmi hatásai egymásra torlódtak, s földolgozásukhoz sem elegendő idő, sem megfelelő helyi fórumok nem álltak – s máig sem állnak – rendelkezésre (Hankiss 2004).

A fönti adottságok negatív hatását tovább fokozta, hogy a pártállami rendszer redisztributív fejlesztési politikája folytán a térbeli távolság egyben társadalmi távolsággá is vált, így e korszakban településrendszerünk lényegében a társadalmi struktúra pusztá térbeli vetületévé fokozódott le (Konrád-Szelényi 2000). Az ebből fakadó területi egyenlőtlenségek, migrációs folyamatok és devianciák máig hatóan konzerválták a helyi társadalmak kiszolgáltatottságát és önállótlanóságát.

A hetvenes évektől kezdve kibontakozott a fönti folyamatok összhatása: a mezővárosi településtípus megszűnése. A közéletét és gazdaságát önállóan szervező parasztpolgári réteg eltűnésével a helyi társadalmak elveszítették mintaadó elitjüket, s ennek újbóli kitermelésére két okból sem volt többé lehetőségük. Egyrészt a nagyüzemi mezőgazdaság dominanciája lehetetlenné tette a parasztpolgári elit létalapját jelentő hagyományos gazdasági szerkezet újjáélesztését, másrészt pedig a megnövekedett mobilitás következtében a lakosság számottevő részét sokhelyütt a helyi hagyományokhoz nem kötődő betelepülők alkották, akik számára nem föltétlenül jelentett értéket a parasztpolgári társadalom – s ha jelentett is, nemigen tudták volna kitől elsajátítani ezeket az értékeket (Kiss 2003).

Az iparosodó, korábbi súlyukat megőrző vagy növelő városok – jellemzően a megyeszékhelyek – fokozatosan átalakultak, elvesztették egyéni arcukat és újfajta városi jelleget vettek föl (Bárth 1996, Tóth 1988). Azokban a kisebb mezővárosokban pedig, amelyek kimaradtak az iparosításból, s valamennyire megőrizték hagyományos szerkezetüket, elindult egy elvándorlási és leépülési folyamat, melynek következtében legtöbbjük a nyolcvanas évek végére elvesztette városi jellegét, és kvázi falusi szintre süllyedt.

Az egykori mezővárosok határában lassan fölszámolódott a tanyarendszer, s bár máig sok lakott tanya létezik, ezek legtöbbször már nem egy-egy önálló gazdaság alapegységei, hanem pusztán lakóhelyül, telephelyül vagy hobbitevékenység, üdülés színhelyül szolgálnak (Márkus 1979).

A kilencvenes évek elején lezajlott politikai és társadalmi változások számos új vonással árnyalták a hazai kisvárosok helyzetét. A pártállami diktatúra, a tanácsrendszer illetve a tervutasításos gazdálkodás megszüntetésével létrejöttek a helyi érdekérvényesítés közjogi és gazdasági keretei, helyreállt az önkormányzatiság, és újra lehetővé vált a szabad vállalkozás és a civil szerveződés. A helyi vállalkozók, aktív közösségi vagy lokálpatrióta személyiségek, helyi politikusok csoportjainak kialakulása nyomán átstrukturálódott és megerősödött a – korábban jobbára káderekből és közszolgálati értelmiségiekből álló – lokális elit (Gáti-Horváth 2000).

Az új makrotársadalmi folyamatok egy része tartósan a helyi társadalmak regenerálódása, a lokális fejlődés megújulása ellenében hat – ilyen folyamatok a globális gazdasági és kulturális átalakulás, a szolgáltató alközponti szerepkörök leértékelődése, a tervszerű területfejlesztési tevékenység fokozatos megszűnése, az anyagi lehetőségek beszűkülése, az 1990 óta újra folyamatosan erősödő centralizáció (Nagy 2003b), valamint az előző alfejezetben tárgyalt dezurbanizációs tendenciák, és ezek eredményeképpen a helyi ügyek, érdekek és közösségek leértékelődése. A helyi közösségi élet meggyöngyüléséhez az elmúlt száz év során hozzájárultak az egymást követő, általában radikális társadalmi változásokat hirdető rendszerváltások és elitcserék is (Böhm 2002).

Kisvárosaink történelmi örökségéhez hozzátartozik a pártállami diktatúra folyamán bekövetkező erőltetett, ideológiai alapú modernizáció számos, máig ható kedvezőtlen következménye. Ezek közül a legsúlyosabbak a tradicionális épített környezet nagyarányú pusztulása, a helyi gazdaság torz szerkezete, a helyi identitás gyöngyülése, a lakosság összetételének átalakulása, a magasan képzett lakosoknak és a korábbi elit tagjainak elvándorlása, a helyi közéleti aktivitás visszaszorulása valamint a közélet és különösen az érdekérvényesítési technikák erősen informális jellege (A. Gergely 1993). Az államszocializmus örökségének egy további negatív következménye, hogy – a nyolcvanas

évek sajátos, „népfrontos” lokálpatriotizmusa (Horváth 2004) ellenére – a szocializmus „kolhoz”-szemléletének következtében jelentősen degradálódott a közösségi érdek fogalma (pl. közös tulajdon, szövetkezés, hagyománytisztelet), ami jelentősen korlátozza mind a helyi aktivitást, mind a demokratikus önkormányzati rendszerben rejlő társadalomszervező erőforrásokat (Miklóssy 2000).

Súlyos tehertételt jelent továbbá az a jelenség is, hogy az elmúlt évszázad egymást követő konfliktusai mára fölhalmozódtak a helyi társadalom tagjainak kollektív emlékezetében. A helyi társadalom életmódjának és struktúrájának többszöri, gyors átalakulása illetve az ennek tapasztalatából fakadó sérelmek és igazságtalanságok – korosztályról korosztályra szállva – valamilyen szinten ma is jelen vannak a lakosok tudatának mélyrétegeiben. E jelenség káros lélektani hatásait jól modellezi Seligman tanult tehetetlenség elmélete, mely szerint a múltban sorozatosan megélt sikertelenség vagy kilátástalan helyzet hatására az egyénben egy passzív, rezignált attitűd alakul ki az újabb nehézségekkel, konfliktusos helyzetekkel szemben (Kopp-Pikó 2006).

E tehertétel azért különösen súlyos, mert mindmáig nem indult el hazánkban olyan társadalmi párbeszéd, melynek során a ma élő generációk kibeszélhetnék a mindenkiben ott lappangó, tudatos vagy tudattalan sérelmeket, és tiszta lappal nekikezdhetnének az igényeiknek megfelelő helyi társadalmi élet kialakításához.

Az alföldi kisvárosok fejlődésének potenciális belső erőforrásai

A hazai kisvárosok túlnyomó többsége számára a kilencvenes évek elején kialakult politikai és gazdasági erőter legfontosabb játékszabálya az, hogy a települések magukra vannak utalva, megmaradásuk és fejlődésük ügyében jóformán csak saját erőforásaikra számíthatnak. Napjainkra ezt a helyzetet mintegy legitimálta az Európai Unió új, pólusszemléletű településfejlesztési politikája, mely a források jelentős részét a kiemelt fejlesztési pólusnak tekintett nagyvárosi központokba koncentrálja. A vidékies, periférikus területek e koncepció szerint jobbra csak áttételesen, a nagyvárosok dinamizálódásától remélt kisugárzó hatáson keresztül részesülhetnek a – részben lakosaik adójából finanszírozott – közösségi fejlesztési forrásokból (Lengyel 2007).

A kisvárosok fejlődésében kulcsszerepet játszó belső erőforrások igen sokfélék lehetnek. Egy részük a települések természeti, történeti, gazdasági vagy infrastrukturális adottságaival függ össze – például a helyben meglévő ásványkincsek, rekreációs potenciál, a lakosság iskolázottsága, a település földrajzi fekvése vagy gazdasági szerkezete. Ám legalább ennyire fontos belső erőforrást jelent az emberi tényező – a lakosság iskolázottsága, szakképzettsége és munkakultúrája, a helyi társadalom erőssége valamint a lakosok lokális

kötődése és önszerveződési készsége. E tényezőtől függenek olyan fontos erőforrások mint a lokális gazdaság innovációs potenciálja, a helyi hatalom és a lakosság együttműködése, a lokálpatrióta csoportok hatékonysága, a lokális gazdasági elit hozzáállása a helyi ügyekhez és értékekhez, a település arculatának megőrzése vagy a helyi társadalom identitása és közérzete.

A kilencvenes évek átalakulása – főntebb tárgyalt negatív gazdasági és társadalmi következményei mellett – számos kedvező hatással is járt a települések szempontjából. Ezek közül a legfontosabbak a helyi adottságok fölértékelődése és az önkormányzatiság helyreállítása. Míg az államszocialista korszakban egy település fejlődésének legfontosabb föltétele a redisztribúciós rendszerben elfoglalt helyzete és az ezt befolyásoló informális kapcsolathálózata volt, addig napjainkban sokkal több, egymástól teljesen különböző tényező hozzájárulhat a fejlődéshez, így az innovációs központoktól távol eső településeknek elvben módjukban áll a helyi adottságokra alapozó alternatív fejlődési utakat keresni.

A mezővárosi múltban rejlő erőforrások

A föntiekben bemutattam, hogy az alföldi kisvárosok közelmúltját és jelenét elemző tudományos diskurzus szerint a mezővárosi településformát és az azt megalapozó parasztpolgári társadalmi képletet a torz szocialista modernizáció szétrobbantotta, és napjainkra az Alföld nagy múltú településeit – néhány kivétellel – a lecsúszás, a vidékiesedés folyamatai jellemzik. Néhány elmélet és empirikus megfigyelés azonban tartalmaz olyan állításokat is, melyek arra utalnak, hogy ez az értelmezés túlságosan leegyszerűsített képet ad az egykori mezővárosok jelenéről.

A mezővárosi településtípus megszűnéséből nem következik a mezővárosi hagyományok, attitűdök és mentalitás eltűnése – ezek hosszú időn át tovább élhetnek az egykori mezővárosok lakóiban, meghatározva úgy közéleti és gazdasági tevékenységüket, mint társas kapcsolataikat és művelődési szokásaikat (Csatári 1993).

A Szelényi (1992) által fölvázolt megszakított polgárosodás modell szerint meghatározó a hajdani közép- és gazdagparaszti családok értékörző, hagyományátadó funkciója. Ennek köszönhetően a parasztpolgári családok leszármazottai máig őrzik a mezővárosokra egykoron jellemző életforma és vállalkozói attitűd egyes elemeit. Az államszocialista korszak lezárulása után e réteg az innovatív, helyi erőforrásokra épülő és a mezővárosi sajátosságokat részben újjáélesztő gazdasági és társadalmi fejlődés alapjává válhat.

Juhász (1991) a második gazdaságban résztvevő társadalmi rétegek vállalkozói attitűdjeinek empirikus vizsgálata alapján megállapítja, hogy a nyolcvanas évek alföldi társadalmában még föllelhető a parasztpolgár (vagy cívis) ideáltípusa. A témánkra vonatkozó

legfontosabb tézise az, hogy az egykori mezővárosok társadalmi és gazdasági szerkezetében megfigyelhető egy történeti kontinuitás, melynek alapján a parasztpolgári értékek és gazdasági stratégiák meghatározzák a települések fejlődésének irányait.¹³

A főnti tézisekből kiindulva Kovách (1995) az egykori parasztpolgári gazdálkodók és a mai mezőgazdasági vállalkozók közötti státuszkontinuitásra hívja föl a figyelmet. Polgárosodás elmélete szerint a tradicionális keretek teljes fölbomlásával, az értékrendszer átalakulásával és az individualizációval egyidejűleg a volt közép- és gazdagparaszti családokból álló vállalkozók sikerrel őrzik szüleik társadalmi státuszát.

Hasonló megfigyelést tesz Bánlaky (1990) bajai kutatása nyomán a kisvárosi értelmiség egy részének státuszkontinuitásáról. Tézise szerint a származás és a családi hagyományok az értelmiség belső tagolódásának meghatározó elemei, melyek erősen hatnak az egyének társadalmi cselekvésének struktúrájára. E csatornán keresztül az államszocializmus évtizedei során fölszámolódott helyi társadalmi és kulturális modell egyes elemei képesek újjáéledni. Bánlaky szerint ezek az értékek, attitűdök és magatartásmódok kiemelkedő fontosságúak a lokális közösség működése szempontjából.

A mezővárosi, parasztpolgári képlet elemeit nemcsak a helyi társadalom, hanem a városok megjelenése és hangulata is őrzi (Novák 1989). Az ebben rejlő potenciális városépítészeti, településfejlesztési erőforrásokra hívja föl a figyelmet Meggyesi (1994), aki szerint a hagyományos környezetkultúrák gyakran korszerűbb, használhatóbb megoldásokat tartalmaznak a modernnek tekintett település- és lakásépítési szokásoknál. A globalizált gazdaság és a posztmodern társadalom körülményei között egy település történeti városképe már magában is jelentős gazdasági, társadalmi és kulturális értéket képvisel, mely egyedi és megismételhetetlen, így az effélével nem rendelkező települések nem tudják fölépíteni vagy „megvásárolni”.

A főnti vélemények és megállapítások alapján azt a tézist fogalmaztam meg, hogy az alföldi kisvárosok mai helyzetét a településtörténeti hagyományok és az elmúlt évszázad fejlődési tendenciái együttesen határozzák meg. A mezővárosi hagyományok továbbélő elemei az alföldi kisvárosok számára a belső erőforrásokon alapuló lokális fejlődés potenciális kiindulópontjai. Ezekre ráépülhet egy jövőbeni reurbanizációs folyamat, mely az alföldi kisvárosok jelenlegi krízishelyzetének valamiféle megoldását jelenthetné.

Tézisemet alátámasztja az a tény is, hogy a nehéz gazdasági helyzet ellenére az elmúlt két évtizedben számos egykori mezőváros valósított meg valamiféle helyi fejlődést saját képességeire és erőforrásaira támaszkodva. Ilyen eredmények többek között az önkormányzat és a helyi kulturális elit városimázs-alakító tevékenysége, a helyi vállalkozók

¹³ E kontinuitás az ipari munkásságon belül is megfigyelhető volt (Valuch 2001).

bekapcsolódása a városfejlesztésbe, vagy a civil szféra és az aktív lakópolgárok sikerei a helyi érdekek megvalósításában (Kiss 2003). Az efféle eredmények – bár hatásuk nehezen kimutatható – a helyi lakosság életminőségében és közérzetében gyakran az anyagi jólét mutatóinál is fontosabb szerepet játszanak.

A mezővárosi képlet kontinuitásában rejlő településfejlesztési erőforrásoknak kevés olyan empirikus bizonyítéka van, mely egzakt módon mérhető volna. Ezek közül az egyik a mezővárosias térségek lakosságának az országos átlaghoz képest magas iskolázottsági szintje és jó intézményi ellátottsága, mely egyértelműen mutatja az alföldi városok oktatástörténeti hagyományainak továbbélését (Forray-Kozma 1999).

A helyi intézmények jelenléte mint belső erőforrás

A hazai helyi társadalmak általános jellemzője az intézményi deficit – a helyi közösségépítés, demokratikus részvétel és érdekérvényesítés korszerű, hatékonyan működő csatornáinak hiánya (Gergely 1991). Ennek gyökerei az 1950-es évekig nyúlnak vissza, amikor az országban berendezkedő államszocialista rezsim fölszámolta a helyi közéletben mindaddig kulcsszerepet játszó egyesületeket, köröket, színházakat, folyóiratokat, magán- és egyházi iskolákat – máig kitöltetlen űrt hagyva ezzel a helyi társadalmak működésében (Heit 1985). Ennek egyik legfontosabb következménye a közösség-szervező, érdekartikuláló és -érvényesítő intézmények hiánya, mely a gazdasági rendszer változása és az önkormányzatiság restaurációja ellenére makacsul továbbél a hazai településeken (Nagy 2003a).

A fentiek következtében a hazai helyi társadalmak közösség-szervező és érdekérvényesítő funkciói elsősorban informális csatornákon keresztül valósulnak meg. Ez az érdekérvényesítési gyakorlat a kisebb településekre – így a kisvárosokra is – természetüknél fogva különösen jellemző, hiszen ezek helyi társadalmi eleve diffúzabb és informálisabb a nagyobb városokénál (Bánlaky 1999c).

A helyi intézmények latens társadalmi funkciói a közösségépítés és érdekérvényesítés informális gyakorlatában fontos belső erőforrást képviselnek. Vezetőik viszonylag szabadon rendelkeznek az intézmény működéséhez rendelkezésre álló – gyakran a településen kívülről származó – források felett, és sok esetben az egész helyi közéletet befolyásoló presztízzsel és döntési kompetenciával bírnak. E forrásokat a vezető – különösen, ha valamilyen fokú helyi kötődéssel is rendelkezik – a pusztán intézményi érdekek mellett könnyen fölhasználhatja a helyi társadalom érdekében is.

Ennek egy lehetséges példája, amikor a településen kívüli finanszírozással, oktatás céljából fenntartott gimnázium igazgatója az intézmény egyes erőforrásait (pl. tantermek, világítás, fűtés; de olyan erőforrások is mint az intézmény presztízse) manifeszt funkciójukon

túl fölhasználhatja a helyi közösségi élet támogatására (pl. egy helyi rendezvény, társaskör befogadására) vagy éppen valamely, a helyi társadalom számára fontos tevékenység (pl. nyári táboroztatás) megszervezésére és lebonyolítására is.

Kisvárosi környezetben különösen fontos lehet az intézmények lokális hatásrendszere. Ennek legfontosabb okai a kisvárosi települések erre alkalmas mérete; az egymást átfedő társadalmi alakulatok, szervezetek nagy száma; a társadalmukra jellemző sűrű kapcsolatháló; a kisvárosi társadalmak erősebben középosztályi jellege; valamint a kisvárosi települések és vonzáskörzetük között meglévő, a nagyvárosoknál általában erősebb társadalmi kapcsolatok.

A kisvárosi települések mérete elég nagy ahhoz, hogy mindennapi szükségleteivel ne legyen ráutalva valamely más településre. Lakosságuk száma viszont egyidejűleg elég kicsi is ahhoz, hogy a lakosság többsége élete során valamilyen szinten kapcsolatba kerüljön a korlátozott számú, térben erősen koncentrálódó helyi intézménnyel. Ezáltal viszonylag magas a helyi életben teljes személyiségükkel részt vevő lakosok aránya. A nagyobb településekhez viszonyítva a kisvárosi társadalmak sűrűbben hálózottak, az egyének erősebben kötődnek a helyi társadalom más tagjaihoz. A kapcsolatháló-kutatások egyik klasszikus tézise szerint pedig a személyek közötti kötődések által az egyéneknek az egész helyi társadalomhoz való kötődése is erősödik – vagyis e kapcsolatok által „él” a helyi társadalom (Simmel 1973). E csatornákon, kötésekén keresztül érvényesülnek az intézmények hatásai is.

Így egy-egy intézmény helyi hatása, jellegének kisugárzása képes számottevően befolyásolni településének életét és miliójét; szemben a nagyvárosi intézményekkel, amelyek hatása – legyen bár mégoly jelentős – a legtöbb esetben nem tudja rányomni a bélyegét városának egészére. A nagyobb falvaktól inkább milliójokban mint méretükben különböző kisvárosok számára emiatt a helyi intézmények fontos urbanizációs potenciállal bírnak azáltal, hogy városias épületet, városi foglalkozású embereket, vagyis városias kultúrát teremtenek településükön.

Míg a nagyvárosi oktatási és közigazgatási intézmények általában arctalan szervezetek, melyek csupán használják a városuk által biztosított telephelyet, infrastruktúrát, munkaerőt, addig a kisvárosi szervezeteket tipikusan a kisvárosi társadalom szereplői reprezentálják. E – jellemzően a középrétegekbe tartozó – egyének pedig a helyi társadalom számos elemével ismeretségi, esetleg rokoni viszonyban vannak. Intézményi pozíciójuk nemegyszer erősíti, vagy kijelöli a helyi társadalomban betöltött szerepüket.

A kisvárosi középrétegek tagjai számára a helyi intézmények kitűnő lehetőséget nyújtanak arra, hogy a helyi társadalomban betöltött elit-jellegű funkcióikat – az informális intézményi működés klasszikus példajaként – munkahelyük égisze alatt lássák el – a köz

javára történő adakozást önkéntes munkával és elkötelezettséggel helyettesítve. Föltevésem szerint ebből az következik, hogy a kisvárosi értelmiség véleményformáló, értékalkotó és -közvetítő tevékenységének igen fontos csatornái a helyi intézmények.

A kisvárosoknak az – előző pontban bemutatott – sajátos alközponti, szolgáltató szerepköre következtében a kisvárosi intézmények túlmutatnak városuk határán, s a helyieken kívül egy nagyobb térség lakosságát is ellátják – esetleg foglalkoztatják –, ily módon integrálva városukba a vonzáskörzet emberi, kulturális, demográfiai és gazdasági erőforrásait. Mindez tovább növeli jelentőségüket a helyi társadalom szempontjából. Ez természetesen a nagyobb városokra is igaz, ám a kisvárosi lépték miatt az – eleve korlátozottabb kiterjedésű – vonzáskör lakossága általában erősebben tud integrálódni a helyi társadalomba.

A felsőoktatási intézmények jelenlétében rejlő erőforrások

Az Alföld oktatástörténeti hagyományai miatt az oktatási intézmények különösen fontos lokális szerepet töltenek be a nagytáj településein. A legtöbb alföldi kisvárosban napjainkban is él az a történelmi tapasztalat, hogy szellemi életük jellemzően évszázadokon keresztül egy-egy középiskola köré szerveződött (Heit 1985). Ezeknek az iskoláknak a tanárai általában a helyi közélet megbecsült személyiségei voltak, végzett diákjaik pedig nagy eséllyel válhattak a helyi elit tagjaivá, minek következtében az iskolák légköre, oktató és nevelő tevékenysége nagyban meghatározta a helyi társadalom értékeit és működését (Kamarás 1986).

A régi, presztízszük valamelyes maradványait máig megőrző, egykori mezővárosi gimnáziumoknak számottevő szerepük van a városias milió egyes elemeinek fönntartásában. Épületük általában a helyi építészet legértékesebb emlékei közé tartozik, könyvtáruk, egyes tanáraik és rendezvényeik pedig kapcsolódási pontot jelentenek településük számára mind a mezővárosi, parasztpolgári múlt értékei, mind pedig a kortárs „magaskultúra” felé.

Az egykori kollégiumok, gimnáziumok lokális társadalmi és kulturális funkcióját azonban ma nem annyira azok középfokú utódintézményei, mint inkább a felsőoktatási intézmények látják el. A patinás kollégiumok és főgimnáziumok egykori helyi státuszához hasonlóan, egy mezővárosi környezetben működő felsőoktatási intézmény – ideális esetben – a helyi fiatalság „átlagos” oktatási karrierjének a csúcsát jelentheti. Ezáltal a kisvárosi felsőoktatási intézmények fontos szerepet tölthetnek be a fiatal generációk helyben tartásában, városuk népességmegtartó erejének növelésében, amit alátámaszt Pusztai és Fináncz (2004) megfigyelése a helyben elérhető felsőoktatási kínálatnak a hallgatói karrierutakra gyakorolt kedvező hatásáról.

A vidékükhöz sok szállal kötődő, s a környező települések gazdasági, kulturális és demográfiai erőforrásaira fokozottan ráutalt alföldi kisvárosok számára komoly kihívást jelent a településtípusra jellemző alközponti, szolgáltató szerepkör jelentőségének csökkenése. Egy helyi felsőoktatási intézmény olyan speciális helyi funkciót tölthet be, mely ellensúlyozza a vonzaskörzet számára nyújtott hagyományos szolgáltatások iránti igény csökkenését (Enyedi 2000).

Az előző fejezetben bemutatott külföldi empirikus vizsgálatok tapasztalatai szerint a kisvárosi felsőoktatási intézmények elsősorban rövid távú munkahely-teremtő, fogyasztásnövelő és humán fejlesztő hatásaik révén járulnak hozzá településük gazdasági és társadalmi fejlődéséhez (Steinacker 2005, Stokes-Coomes 1996).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az alföldi kisvárosok felsőoktatási intézményeinek komoly esélyük van arra, hogy városuk szellemi életének középpontjává és az innovációk helyi kezdeményezőivé váljanak. Mindez természetesen csupán egy lehetőség, melynek megvalósulását a gyakorlatban számos tényező befolyásolja. Az intézmények jelenlétében rejlő város- és helyi társadalomfejlesztési potenciál kihasználása erősen függ azok helyzetétől, képzési profiljától valamint helyi és országos kapcsolatrendszerétől.

A felsőoktatás globalizálódásából következő kihívások, valamint a településfejlesztés – napjainkra uralkodóvá vált – pólusszemléletű megközelítése együttesen azt eredményezte, hogy a nagy tudományegyetemek jelentősége fokozatosan fölértékelődik a kisebb intézmények rovására. Az e folyamattal együttjáró konfliktusok, az intézmények öncélú túlélési, növekedési törekvései jelentősen korlátozhatják a kisvárosi felsőoktatási intézmények kedvező lokális hatásait. A falai mögé elzárkozó, környezete érdekeivel nem foglalkozó intézményi attitűd kialakulása különösen valószínű a hazai helyi társadalmakat jellemző atomizáltság, bizalmatlanság és individualizmus körülményei között (Hankiss 2004).

Az alföldi felsőoktatási intézmények potenciális lokális hatásainak gyakorlati megvalósulásáról kevés empirikus forrás áll rendelkezésre. Ezek egyike az – a II. fejezetben már bemutatott – kutatás, melynek tapasztalatai szerint az alföldi felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerének meghatározó eleme nem annyira a – térségben nagyon kis mértékben jelenlévő – multinacionális cégekkel való innovatív, kutatási és fejlesztési együttműködés, mint inkább a helyi társadalmi és kulturális intézményekkel kialakított partneri kapcsolat (Krémer 2008). Ez lényegében beleillik az oktatási intézmények erős lokális beágyazottságának hagyományosan alföldi képletébe.

2. 3. A jelenlegi intézményhálózat kialakulása és fejlődése napjainkig

A felsőfokú intézményhálózat kialakulása

Az alföldi kisvárosok jelenlegi felsőoktatási intézményrendszerének közvetlen előzményei a XIX. század folyamán alapított tanítóképző intézetek és a XX. század első felében létrejött középfokú mezőgazdasági iskolák voltak. Ennek örökségként a pedagógiai és a mezőgazdasági tudományterület még ma is domináns szerepet tölt be az intézmények képzési struktúrájában.

Míg a mezőgazdasági iskolák állami intézmények voltak, addig a tanítóképzőket általában a helyi protestáns egyházak tartották fenn, és szervesen illeszkedtek a településük mezővárosi múltjában kialakult oktatási hagyományokhoz. 1948-ban ezeket az iskolákat államosították, s elvették a függetlenségüket biztosító földbirtokaikat, alapítványait is. Ezáltal megszűntek az iskolai egyesületek, és a továbbiakban csak igen korlátozottan érvényesülhetett a nagy tanáregyéniségek városformáló, közösségfejlesztő és innovatív jelenléte. Az uniformizált, internacionalista iskolák elméletben az államszocializmus marx-lenini-sztálini értékeit képviselték, a gyakorlatban viszont általában értéksemlegesek voltak, és „kivonultak” a nevelésből, a társadalom formálásából.

Az államszocialista rendszer oktatáspolitikájának egyik legfontosabb célja az volt, hogy a gazdaság munkaerőigényének megfelelő képzési struktúrát hozzon létre. Az alföldi kisvárosok és környékük esetében ezeket az igényeket a nagyüzemi mezőgazdasági termelés elterjedése és a nők tömeges munkába állása határozta meg. 1949-ben a szarvasi és a kecskeméti tanítóképzőben megkezdték az óvónők képzését, 1950-ben pedig a különféle agráriskolákból létrehozták a mezőgazdasági technikumok egységes rendszerét.

Egy évtizeddel később felsőfokú szintre emelték a mezőgazdasági szakemberek illetve az óvodai és általános iskolai pedagógusok képzését, miáltal több alföldi kisváros (Baja, Jászberény, Szarvas, Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Hajdúböszörmény és egy ideig Karcag) felsőfokú iskolavárossá vált. Ezzel egyidejűleg – a vidéki ipartelepítéssel párhuzamosan – főiskolai szintű műszaki képzések létesültek az Alföld néhány nagyvárosában valamint a kisvárosok közül Baján.

Az intézményfejlesztési folyamat következő állomásaként az 1970-es évek elején a duális felsőoktatás elvének szovjet interpretációja alapján főiskolává minősítették a felsőfokú mezőgazdasági technikumokat és tanítóképző intézeteket¹⁴. Az agráriskolák esetében a

¹⁴ A duális felsőoktatási rendszer lényege az egyetemek és más harmadfokú oktatási intézmények közötti éles különbségtétel (Scott 1988). A Szovjetunióban megvalósult – és a hivatkozott reform során hazánkban is lemásolt – duális rendszer második szintjének meghatározó elemei a szakfőiskolák, melyek egy-egy

főiskolává válás együtt járt az intézményi önállóság elvesztésével, mivel a reform során integrálódtak a nagy agrártudományi egyetemi központok egyikébe (az alföldi karok esetében ez általában a Debreceni Agrártudományi Egyetemet jelentette). A tanítóképző főiskolák ezzel szemben egészen az ezredfordulóig önálló intézményként működtek tovább. A folyamat betetőzéseként 1990-ben végül az óvónőképző intézetek is főiskolai rangot nyertek (óvóképző főiskolák) (Pukánszky-Németh 1999).

A hetvenes évekre tehető a hazai felsőoktatási rendszer mai társadalmi hatásrendszerének és presztízsvizonyainak kialakulása is. Nemes Nagy (1980) országos, a korabeli felsőoktatás teljes vertikumára kiterjedő elemzése szerint ekkorra már erős hierarchia volt megfigyelhető az egyes intézmények között képzésük szintje, szakterülete és helyszíne alapján. Az 1973-as adatok szerint a hallgatók társadalmi háttere és középiskolai tanulmányi eredménye alapján az egyetemek összetétele jóval kedvezőbb volt a főiskoláknál, a regionális összehasonlítás pedig Budapest egyértelmű előnyére mutatott rá a vidéki képzőhelyekkel szemben.

Az általunk vizsgált intézményi kör szempontjából releváns még a fenti kutatás azon tapasztalata is, hogy az Alföld főiskoláinak hallgatói összetétele általában kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál. Ezen belül a legszegényebb családokból az agrárfőiskolák diákjai származtak, a legalacsonyabb végzettségű szülők gyermekei pedig az óvóképzőkbe és szintén az agrárfőiskolákra jártak (Nemes Nagy 1980).

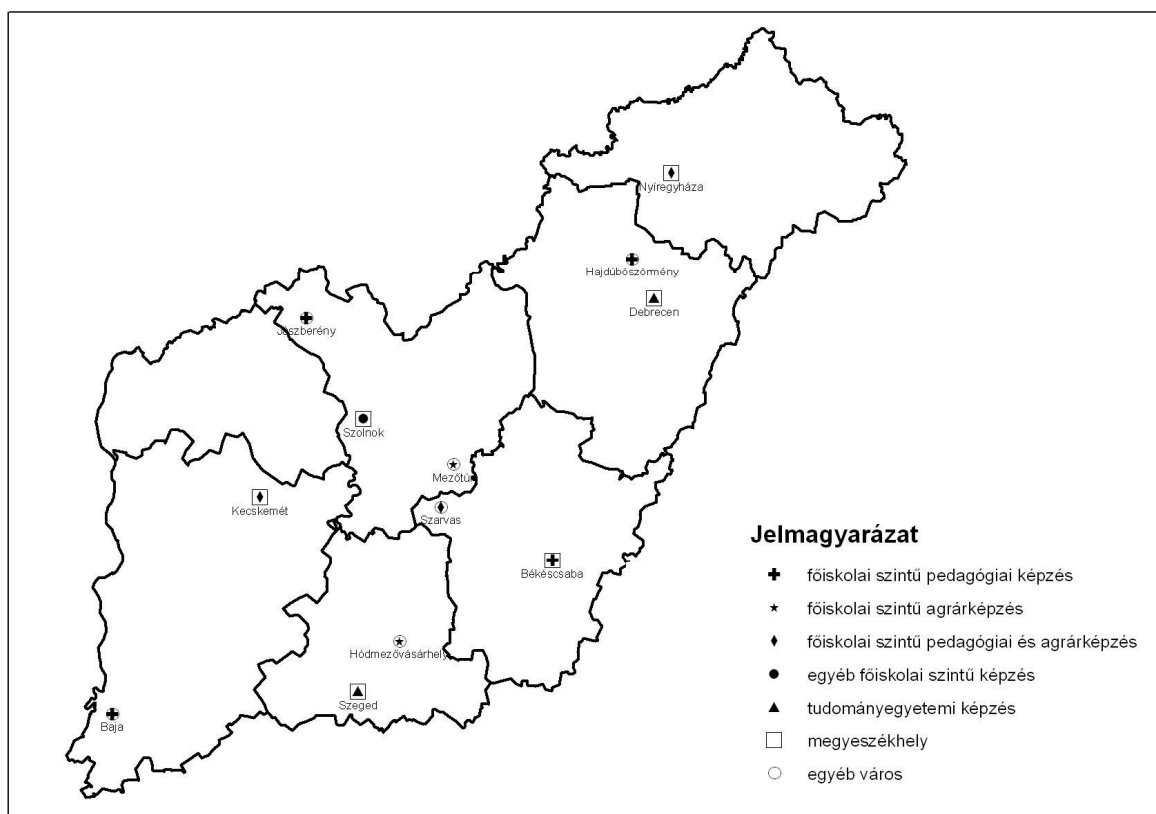
Az alföldi kisvárosokban működő főiskolák láthatóan az országos felsőoktatási intézményhálózat legalacsonyabb presztízssű elemei voltak. E helyzet azonban nemcsak negatív következményekkel járt. A kedvezőtlen szociális összetétel és a rosszabb középiskolai eredménnyel bejutott hallgatók magas aránya arra utal, hogy e főiskolák a társadalmi mobilitás és az esélyegyenlőség széles lehetőségeit kínálták. E szerepüket kihangsúlyozza Forray és Kozma (1999) megállapítása, mely szerint az Alföld mint oktatásökológiai régió az ország más régióinál egyértelműen fejlettebb és kiegyenlítettőbb intézményhálózattal rendelkezik.

A hetvenes évek felsőoktatási intézményhálózatának vizsgálata az egyes tájegységek gazdasági szerkezete és a fiatalok intézményválasztása közötti összefüggésre is rávilágít. Míg az iparosodott térségekből származó hallgatók a műszaki karokon voltak főlülreprezentáltak, addig a mezőgazdasági karokra az agrárjellegű területekről jelentkeztek nagyobb arányban (Nemes Nagy 1980). E megfigyelés alapján arra következtethetünk, hogy a – döntően

meghatározott ágazat számára képeztek – az egyetemi diplomásoknál alacsonyabb presztízssű – gyakorlati szakembereket.

mezőgazdasági jellegű – Alföld kisvárosaiban működő agrárfőiskolák az adott korszakban a lokális társadalom mobilitási esélyeinek igen fontos tényezői voltak.

Az államszocialista korszak intézményfejlesztésének mérlege az Alföld számára összességében kedvező. A nagytáj felsőoktatási ellátottsága fejlettebb és kiegyenlítettebb mint a Dunántúlé, ám az intézményhálózat fontos hiányossága a képzési kínálat szűk spektruma, mely egyfelől az Alföld oktatási hagyományainak, másfelől pedig az államszocializmus idején megvalósított szakfőiskolai modellnek az öröksége (2. ábra).

2. ábra: Az Alföld felsőoktatási rendszere 1990-ben

Forrás: saját szerkesztés. A térképi ábrázolás Farkas Jenő munkája.

Az intézmények fejlődése a rendszerváltozás után

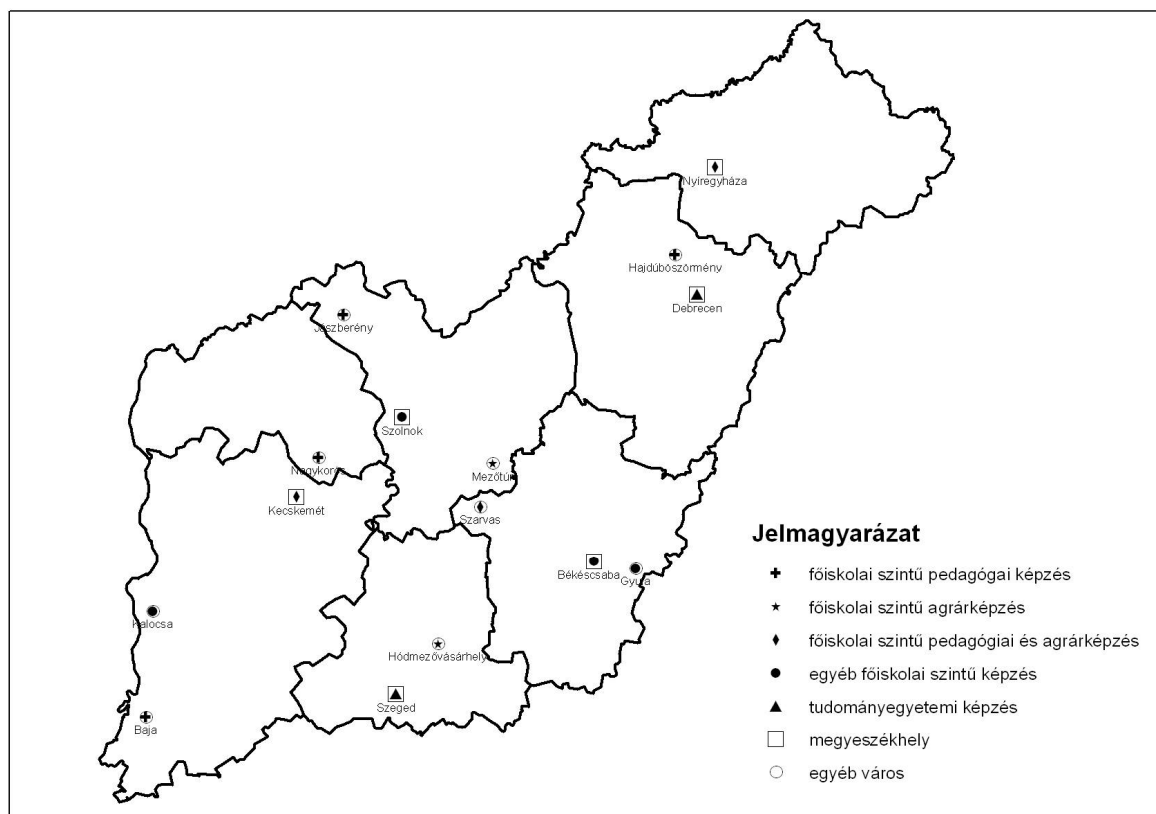
A hazai felsőoktatási intézmények számára az 1990-es évek legfontosabb eseménye az volt, hogy a felsőoktatás expanziója a látványos gyorsulás szakaszába lépett. A hallgatók megnövekedett száma illetve a piaci rendszerre áttérő ország új gazdasági és társadalmi szükségletei számos új képzést és képzőhelyet hívtak életre (Kozma 1998).

Az alföldi kisvárosok felsőoktatása szempontjából e folyamat legjellemzőbb megnyilvánulása talán az volt, hogy új tudományterületek jelentek meg a főiskolák képzési kínálatában. A mezőgazdasági karok a csökkenő presztízsű agrárképzés mellett gazdasági és

műszaki képzéseket indítottak, az óvó- és tanítóképző főiskolák pedig a szociális területen bővítették profiljukat, továbbá több egyetem és főiskola is indított kihelyezett képzőhelyet az Alföld kisvárosaiban. Az expanziós folyamat nyomán a képzési együttműködések új hálózata kezdett spontán módon kiforrni a felsőoktatási intézmények között. Tovább színesítette ezt a képet, hogy 1990-ben Nagykőrösön újra elindult a korábban államosított, majd megszüntetett református tanítóképzés.

Az intézményfejlődési folyamat kereteit az 1993-ban elfogadott felsőoktatási törvény biztosította, mely az első ilyen jellegű dokumentum a hazai oktatásügy történetében. A törvény fönntartotta a felsőoktatás szovjet típusú, duális rendszerét, meghatározta a hallgatók és az oktatók jogviszonyát, továbbá szabályozta a felsőoktatási intézmények valamint az országos felsőoktatási testületek (Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, Felsőoktatási és Tudományos Tanács) szervezetét és működését.

Az 1990-es évek végének új felsőoktatás-politikai törekvése az intézményi integráció megvalósítása volt. Ennek alapelve az, hogy az egyes térségekben működő képzőhelyek regionális felsőoktatási intézményekbe tömörüljenek, és távoli anyaegyetemeik helyett saját térségük intézményeivel folytassanak szakmai és stratégiai együttműködést (Kozma 2002) (3. ábra).

3. ábra: Az Alföld felsőoktatási rendszere 2000-ben

Forrás: saját szerkesztés. A térképi ábrázolás Farkas Jenő munkája.

Az integrációs törekvések megvalósításának talán legsikeresebb példája a 2000-ben megalakult Tessedik Sámuel Főiskola. E főiskola esetében a központilag kezdeményezett integráció tartalmában is új szervezeti formát hívott életre, és egy valóban szoros együttműködés magjait vetette el. Az intézmény négy karral és egy önálló egészségügyi intézettel kezdte meg működését, és Békés megye felsőoktatási intézményeit valamint a mezőtúri mezőgazdasági főiskolát fogta össze.

Az évről évre szélesedő együttműködés keretei a megalakulás óta lényegében változatlanok – azzal a kivétellel, hogy a mezőtúri kar 2006-ban kivált az intézményből, és a Szolnoki Főiskolához csatlakozott. A karok sikeres integrációjának talán legfontosabb oka az a tény, hogy – a regionális főiskola elvének megfelelően – nem valamelyik nagy egyetem részévé váltak, hanem egyenlő partnerként vesznek részt az együttműködésben. A szarvasi karok esetében ehhez hozzájárult még a két főiskola közötti földrajzi közelség is, hiszen a két oktatási épület közvetlenül egymással szemben áll a város főutcájának két oldalán.

E – lényegében sikeres – integrációnak vannak azonban negatív elemei is. Az érintett térség felsőoktatási intézményeinek képzési profilja ugyanis – az Alföld egészéhez hasonlóan – meglehetősen szűk vertikumú, így a – lehetőleg minél több tudományterületet lefedő – regionális főiskola elvének ellentmondóan az integrációban részt vevő öt intézmény közül két-két kar képzési profilja lényegében megegyezett. A békéscsabai tanítóképző és a mezőtúri mezőgazdasági kar esetében ez komoly sérelmekhez illetve az utóbbi kar 2006-os kiválásához vezetett.

A bolognai folyamat hatása az intézmények fejlődésére

Az európai felsőoktatási intézmények számára az elmúlt évtized legfontosabb intézményfejlesztési tényezője a bolognai folyamat, melynek manifeszt célja az átlátható, átjárható és – globálisan is – versenyképes Európai Felsőoktatási Térség kialakítása. Ezzel párhuzamosan azonban a felsőoktatás globalizációjának aktuális fázisaként is értelmezhető, melyben a felsőoktatás új, *glonakális*¹⁵ paradigmájának megfelelően a nemzetállamok, a transznacionális entitások, a globális felsőoktatási erőter szereplői, a piaci szereplők és a globális fogyasztói kör együttesen és egyidejűleg hatást gyakorolnak a felsőoktatási az egyes felsőoktatási intézményekre (lokális szint), az egyes államok felsőoktatási rendszereire (nemzeti szint) valamint a formálódó globális felsőoktatási rendszerre (globális szint) (Marginson-Rhoades 2002).

¹⁵ A globális, nemzeti és lokális szavakból képzett mozaikszó.

A bolognai folyamathoz Magyarország hivatalosan már 1999-ben, a Bolognai Nyilatkozat aláírásakor csatlakozott, ám a felsőoktatási rendszer átalakításáról szóló törvény csak 2005-ben jelent meg. A bolognai folyamat célkitűzései közül napjainkra lényegében megvalósult az átláthatóság és a minőségbiztosítás, valamint – bár komoly tartalmi ellentmondásokkal – a többszintű képzés és a kreditrendszer. Az ötödik fő célkitűzést képező mobilitás és esélyegyenlőség viszont csak igen csekély mértékben nőtt (Barakonyi 2008).

A reformfolyamat hazai megvalósulása számos akadályt gördít az Európai Felsőoktatási Térséghez való tényleges csatlakozásunk elé. Míg a többszintű képzés mintájául szolgáló angolszász felsőoktatási rendszerben – s magában a Bolognai Nyilatkozatban is – az alapozó képzés erősen gyakorlati jellegű, a mélyebb elméleti ismereteket pedig a második fokozaton oktatják, addig hazánkban ez a fősztás – szakmailag érthetetlen módon – a visszájára fordul. Az eredeti logika szerint a néhány éves, célirányos gyakorlati képzés után a végzetek szakterületükön már bármilyen középszintű munkakört képesek ellátni, míg a lényegét áttekintő, alkotó tevékenységekre a mesterszintet elvégzett, elméleti tudással is fölvértezett diplomások hivatottak. A hazánkban megvalósult verzió logikája szerint ugyanakkor az első szint valóságos zsákutca. A túlnyomórészt elméleti képzést kapott végzetek ugyanis gyakorlati ismeretek híján a legtöbb munkahelyen nem képesek azonnal elhelyezkedni, így a rendszer gyakorlatilag rákényszeríti őket a mesterszint elkezdésére vagy egy más irányú szakképzés elvégzésére (Hrubos et al 2003).

A bolognai folyamat fordított logikájú megvalósításának talán egyetlen értelmes indoka a költségtakarékosság. Könnyen megérthető, hogy a nagy létszámú, általános témájú előadások jóval kevesebb kiadást jelentenek a fönntartónak a kis létszámú, nagyobb eszköz- és terepigényű gyakorlati képzések. Ha azonban képesek vagyunk mélyebbre tekinteni a pillanatnyi előnyök és hátrányok mérlegelésénél, akkor hamar észrevesszük, hogy e torz rendszerben az állam fölöslegesen finanszírozza a felsőoktatásból az alapszakok elvégzése után kikerülő hallgatók tízezreinek képzését, hiszen az a legtöbbször önmagában még nem elegendő a munkába álláshoz – másként fogalmazva, amit pillanatnyilag megtakarításnak érzékelünk, az hosszabb távon fölösleges kiadásnak bizonyul.

Ha e kidobott milliárdokhoz hozzávesszük azokat a – pénzben ki sem fejezhető – veszteségeket, melyeket e fiatalok és családjaik szenvednek el karrierjük, esetleges hivatástudatuk, mentális egészségük és demográfiai aktivitásuk terén, akkor rádöbbenünk, hogy e – ritkán emlegetett – témában országos jelentőségű sorskérdés rejlik, mely évtizedekre képes konzerválni hazánk versenyhátrányát a szomszédos országokkal szemben.

A kisvárosi felsőoktatási intézmények szemszögéből a hazai reformfolyamat talán leginkább problematikus eleme a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság

minőségbiztosítási gyakorlatának egyoldalú volta (Barakonyi 2008). Komoly ellentét feszül ugyanis a fokozattal rendelkező, teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatók előírt aránya és a főiskolai városok társadalmi környezetének valósága között.

Kisvárosi környezetben jóval kisebb a fokozattal rendelkezők aránya mint a nagy egyetemi városokban, így a világszínvonalú akkreditációs követelmények a főiskolákat körülvevő kisvárosi milióban jórészt teljesíthetetlenek. E körülmény ellentétben áll az intézményeknek azon természetes törekvésével, hogy oktatói karuk legalább részben a helyi lakosokból kerüljön ki.

A tudományos előrehaladást szigorúan előíró akkreditációs követelmények egy másik kedvezőtlen hatása az, hogy lassan teljesen elvész a főiskolák életéből az a sajátos helyi szín, amely a tudományos ambíciókat nem tápláló, ám számos szakmai és emberi értékkel rendelkező kisvárosi értelmiségiek, például a gimnáziumi tanárok jelenlétéből következne. Természetes, hogy az akkreditációs követelményeknek egy magas színvonalú, nemzetközileg is versenyképes felsőoktatás irányába kell mutatniuk, ám a különleges helyi illetve szakmai sajátosságok figyelmen kívül hagyása, s általában a rendszer rugalmatlansága sokszor maga vezet az áhított minőség és színvonal csökkenéséhez.

A hazai reformfolyamat egy további anomáliája a megvalósítás adminisztratív jellege és erőltetett tempója, illetve ezzel párhuzamosan a szakmai és a társadalmi egyeztetés szinte teljes hiánya. Az igazán fontos, esetenként sorsdöntő stratégiai döntések általában csak rövid távra szólnak, és túlnyomórészt az intézményeken kívül, a politikai szférában születnek. Az európai országok többségéhez viszonyítva mintegy három éves késéssel elkezdett átalakításban a kormányzat elégtelenül rövid időt szentelt az új képzési rendszer kidolgozására (Barakonyi 2008).

Az ennek következtében kialakult általános kapkodás bizonytalanná tette az intézmények jövőjét, gyengítette a reform eredményeképpen létrejött új szakok szakmai színvonalát – s ezáltal az egész hazai felsőoktatás európai versenyképességét – továbbá erősen csökkentette az egész folyamat szakmai elfogadottságát (Pusztai-Szabó 2008).

A bolognai folyamat hazai problematikájának sajátossága az átalakítás „trójai faló” jellege (Pusztai 2008). A kormányzat által szorgalmazott reformcsomag ugyanis számos olyan elemet is tartalmaz, amely nem képezi részét az Európai Felsőoktatási Térség kialakítását célzó európai törekvéseknek. Ilyen hazai sajátosságnak tekinthető a kari autonómiák csökkentése, a felsőoktatás létszámkeretének szűkítése, a minőségbiztosítási rendszernek – az intézmények önellenőrzése helyett – a kormányzati kontroll eszközeként való használata valamint az egész reformfolyamat *ad hoc* jellegű, kézi vezérlésű irányítása (Kozma 2008).

Míg a kormányzat manifeszt törekvése az országnak az Európai Felsőoktatási Térséghez való csatlakozása, addig a latens dimenzióban olyan célok jelennek meg mint a felsőoktatási költségvetés radikális csökkentése, az Európai Unió iránti politikai elkötelezettség kifejezésének igénye, a felsőoktatási politika legitimitásválságának enyhítése vagy a felsőoktatás hatalmi viszonyainak befolyásolása (Kozma 2008).

A bolognai folyamat hazai megvalósulásának anomáliái számos akadályt gördítenek a felsőoktatási intézmények együttműködésének útjába. A legszélesebb törésvonal a nagy létszámú, széles képzési kínálatot nyújtó egyetemek és a kisebb méretű, szűkebb profilú főiskolai karok között húzódik. Míg a nagy regionális egyetemek érdekeit sérti a kisebb intézményeknek a mesterképzésben való részvételi szándéka, addig ezek változatos irányú fejlődési stratégiái ütköznek a nagy regionális egyetemek azon törekvésével, hogy a teljes felsőoktatási piacot megszerezzék maguknak illetve regionális alapon fölösszák azt egymás között.

Megfigyelhető továbbá egy másik érdekellentét is, mely a hasonló méretű és profilú intézmények közötti kapcsolatokat terheli. Az intézmények működésében és jövőképében főnálló tartós bizonytalanság következtében ezek mára inkább csak a konkurenciát látják egymásban, így képtelenek a szakmai együttműködésre illetve az érdekeiket sértő kormányzati és egyetemi érdekekkel szemben való közös föllépésre. Az intézmények közötti konfliktusoknak e területe különösen kedvezőtlenül érinti az alföldi kisvárosokban működő karok együttműködési lehetőségeit, hiszen ezek mérete és képzési struktúrája egyaránt meglehetősen homogén.

Az intézmények helyzete napjainkban

Az előző szakaszokban láthattuk, hogy az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények helyzetét számos történeti, társadalmi, gazdasági és oktatáspolitikai tényező együttes hatása befolyásolja. Marginson és Rhoades (2002) *glonakális* paradigmája alapján értelmezve, ezek között vannak globális (bolognai folyamat, a világgazdaság szereplői, hazánk nemzetközi pozíciója stb.), nemzeti (a bolognai folyamat hazai megvalósulása, más hazai intézmények pozíciói, központi keretszám-politika stb.) és lokális szintű (intézménytörténeti előzmények, a helyi gazdaság erőssége és szerkezete, a helyi munkaerő képzettsége stb.) adottságok illetve folyamatok is.

Jelen szakaszban a folyamatosan zajló intézményi fejlődésnek egy metszetét kívánom fölvázolni. Néhány, a 2008-as állapotot tükröző statisztikai adat segítségével bemutatom az Alföld kisvárosaiban működő intézmények méretét, valamint kísérletet teszek a bennük folyó képzés minőségének összehasonlítására. Az egymás közötti összevetést

nemcsak a vizsgált intézménytípuson belül, hanem regionális (az Alföld összes felsőoktatási intézménye, a két nagy tudományegyetem debreceni illetve szegedi székhelyű karainak kivételével) és ágazati szinten (a pedagógiai illetve az agrár képzési területen képzést folytató karok körében országosan) is elvégzem.

A változatos hallgatói létszámadatok közös vonásaként említhető, hogy egyik alföldi kisvárosi intézmény sem tartozik a nagy méretű, több ezres hallgatószámú iskolák közé. A legnépesebbek közülük a nagy, több karú egyetemekhez (Szeged, Debrecen, Gödöllő) „vidéki” karaiként működő fakultások. Ha azonban nem az egyes karokon, hanem az egyes alföldi kisvárosokban koncentrálódó hallgatószámot vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a legnagyobb létszám a változatosabb képzési kínálatot nyújtó, főiskolai központként funkcionáló városokat jellemzi (Szarvas – TSF, Baja – EJF). Ezzel párhuzamosan, a legalacsonyabb hallgatói létszámok a szűkebb profilú, valamely területre specializálódó – intézményekben fordulnak elő (Nagykőrös – felekezeti jellegű képzés, Kalocsa – gazdasági képzés, Gyula – egészségügyi képzés) (1. táblázat).

1. táblázat: Az Alföld kisvárosaiban¹⁶ működő felsőoktatási intézmények méretének és eredményességének néhány mutatója (2008)

Forrás: www.felvi.hu

Intézmény betűkódja	Intézmény helyszíne	Nappali hallgatók száma	Egy teljes munkaidejű oktatóra jutó nappali hallgatók száma ¹⁷	Egy minősített oktatóra jutó nappali hallgatók száma	Egy OTDK helyezésre jutó nappali alapképzéses hallgatók száma ¹⁸
DE-HPFK	Hajdúböszörmény	672	17	84	-
EJF-M	Baja	448	11	28	-
EJF-P	Baja	480	10	30	-
KRE-TFK	Nagykőrös	88	4	22	87
SZF-MMF	Mezőtúr	341	12	31	-
SZIE-ABK	Jászberény	792	13	44	796
SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	243	8	27	243
TSF-EF	Gyula	261	26	87	-
TSF-MVK	Szarvas	432	11	24	212
TSF-PFK	Szarvas	407	11	37	82
TPF	Kalocsa	132	2	4	-

Az egy oktatóra jutó hallgatók számát tekintve a legfontosabb tapasztalatom az, hogy az intézmények mérete és a hallgató/oktató arány között fordított arányú összefüggés figyelhető meg, mely a minősített oktatók esetében még erőteljesebb. Ez egyfelől természetes, hiszen a legalacsonyabb létszámú szakokon is változatos témájú tantárgyakat kell oktatni, így

¹⁶ Amint azt fentebb már kifejtettem, alföldi viszonylatban a megyeszékhelyeken kívüli összes városi rangú települést tekintem kisvárosnak.

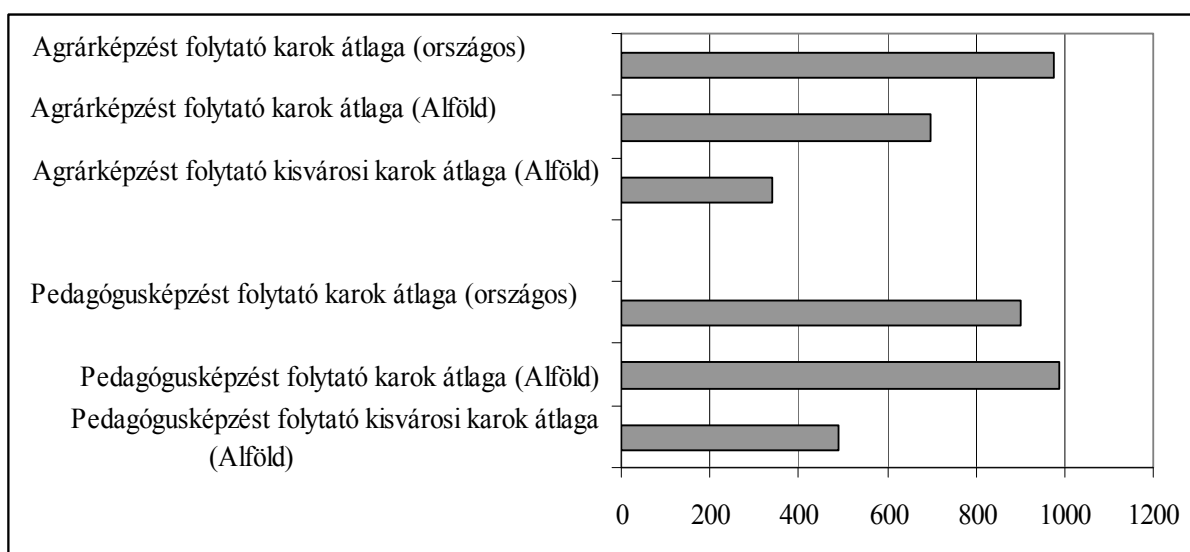
¹⁷ Egész számra kerekítve – ebben és a következő oszlopokban is.

¹⁸ A 2007/08-as OTDK eredmények alapján. A hiányzó adatok arra utalnak, hogy az adott kar egyetlen hallgatója sem ért el helyezést.

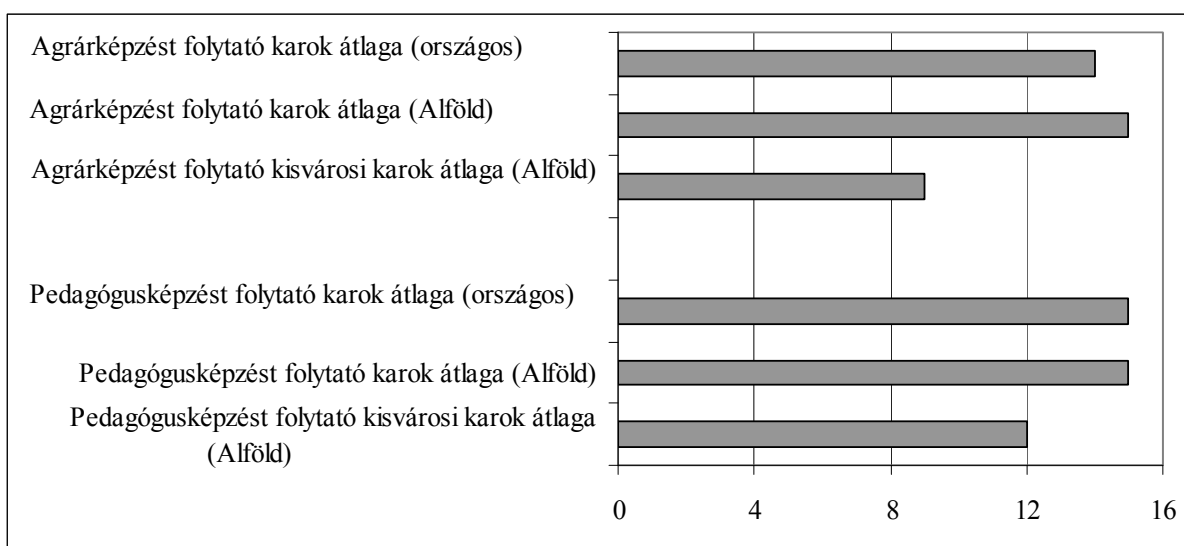
az oktatók száma nem csökkenthető a hallgatók arányában a végtelenségig. Másfelől viszont arra utal, hogy a kis létszámú, specializáltabb intézmények jellemzően magas színvonalú képzést folytatnak. Mintánkon belül az egyetlen kivételt ez alól a gyulai egészségügyi fakultás jelenti, melynek esetében az egy oktatóra jutó hallgatók aránya sokkal kedvezőtlenebb a többi kisvárosi karnál. Ennek okai talán a képzőhely viszonylag fiatal volta, a felsőoktatás csekély hagyományai a városban, illetve az anyaintézmény hálózatos fölépítése – mely utóbbinak köszönhetően a többi kar oktatói is rendelkezésére állnak az egyes képzőhelyeknek a helyben ellátatlan oktatási feladatok elvégzésére (Köteles 2008).

A létszám-adatokhoz hasonlóan az intézmények hallgatói által elért OTDK eredmények is változatos képet mutatnak. Az egyes karok közötti különbségek valószínűleg attól is függenek, hogy mekkora helyi hagyományai vannak a tudományos diákköri munkának. E föltevést erősíti az a tény, hogy számottevő eredményt csupán azok a karok mutattak föl, amelyek az Alföld felsőoktatásának hagyományosan erős területeit, a pedagógiát és a mezőgazdaságot képviselik. Ezen belül is megfigyelhető az a tudományterületi különbség, hogy a pedagógiai karok eredményesebbnek tűnnek az agrárintézményeknél.

A régiók és képzési területek szerinti összehasonlításból kiderül, hogy az alföldi kisvárosokban működő karok egyértelműen kisebb méretűek mind a hasonló profilú hazai, mind pedig a nagyobb városokban működő alföldi felsőoktatási intézményeknél (4-7. ábra). Talán ennek is köszönhető, de mindenképpen igaz, hogy a hallgató/oktató arányuk is jóval kedvezőbb a másik két vizsgált intézménycsoporténál. E különbség a minősített oktatók esetében már sokkal enyhébb, ám még itt is kimutatható – különösen a pedagógiai karok esetében.

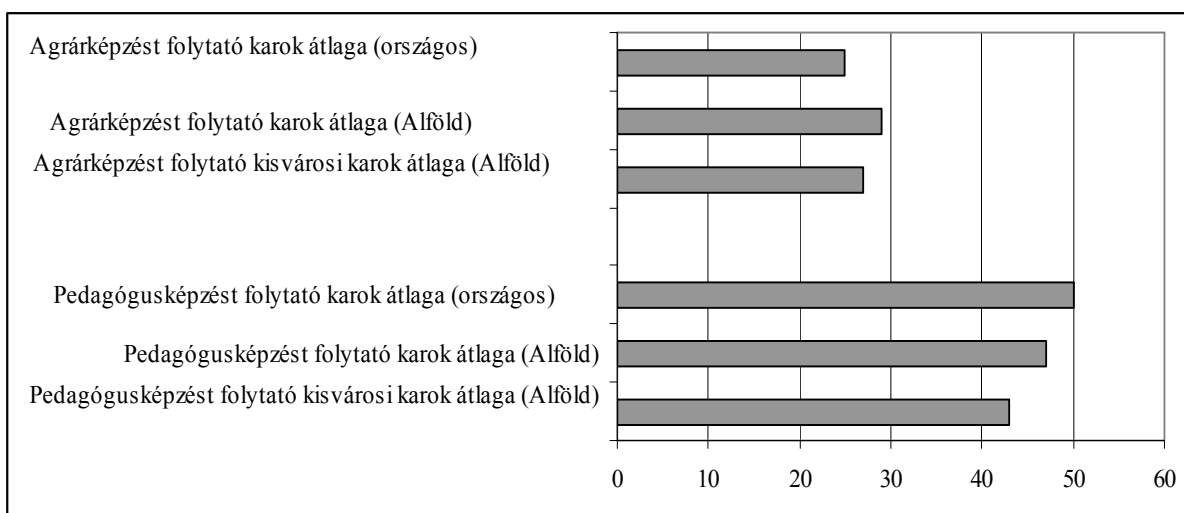
4. ábra: A felsőoktatási intézmények átlagos nappali hallgatói létszáma székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008)

5. ábra: Az egy teljes idejű oktatóra jutó nappali hallgatók átlagos száma székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008)

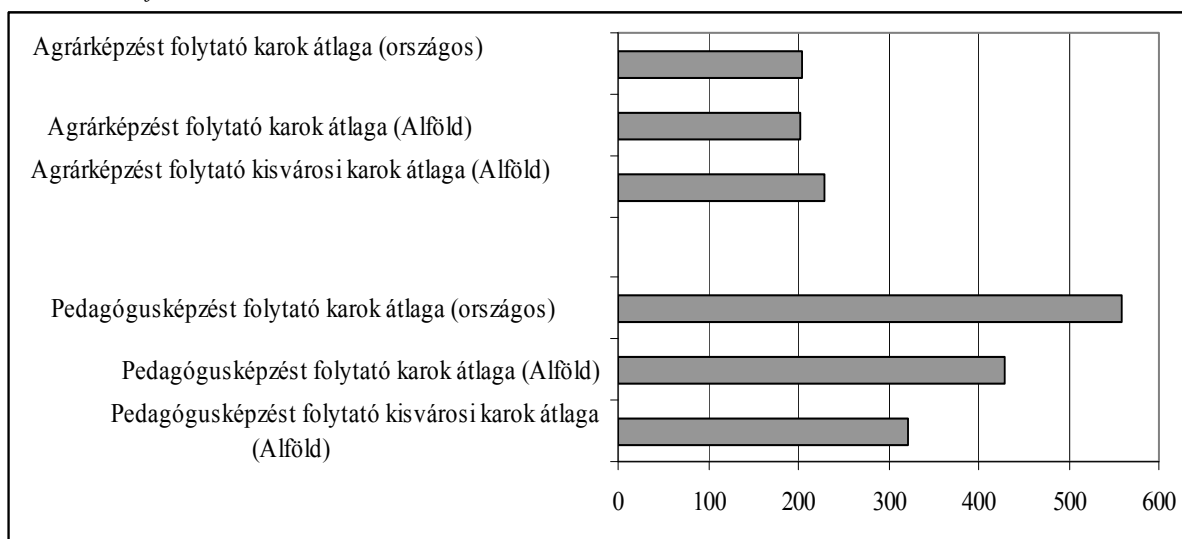
Forrás: www.felvi.hu

Az utóbbi adat már önmagában arra enged következtetni, hogy az Alföld kisvárosaiban működő pedagógiai karok napjainkban regionális és országos viszonylatban is kiemelkedő minőségű képzést folytatnak. Igazán meggyőzően azonban csak a tudományos diákköri eredmények támasztják elé ezt a föltevést, melyek egyértelműen rámutatnak a vizsgált karok (lényegében a szarvasi és a nagykőrösi intézmény) képzésének magas színvonalára. Az alföldi pedagógiai képzések minőségéhez minden bizonnyal hozzájárulnak olyan tényezők is mint az Alföldnek az – előző alfejezetben bemutatott – iskolatörténeti hagyományai, az 1960-as évekre kialakult felsőfokú pedagógusképzés erős pozíciói az Alföldön, továbbá az egy oktatóra jutó hallgatók átlagosnál kedvezőbb aránya.

6. ábra: A felsőoktatási intézmények minősített oktatóira jutó nappali hallgatók átlagos száma székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008)

Forrás: www.felvi.hu

7. ábra: Az egy OTDK helyezésre jutó nappali alapképzéses hallgatók átlagos száma a felsőoktatási intézményekben székhely és képzési terület szerint az agrár és a pedagógusképzés területén (2008)

Forrás: www.felvi.hu

A mezőgazdasági karok OTDK eredményeinek országos és regionális összehasonlításából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alföldi, kisvárosi intézmények képzési színvonala némileg elmarad az alföldi felsőoktatás és az országos agrár-felsőoktatás átlagos minőségétől. Ez azonban csak néhány százalékos különbséget jelent, így nem beszélhetünk kirívó minőségi különbségről vagy az alföldi agrároktatás leszakadásától.

A kisvárosi felsőoktatási intézményeken folyó oktatásnak a hazai felsőoktatás többi szegmensével szembeni versenyképességét igazolja Pusztai és Fináncz (2004) empirikus tapasztalata is, mely szerint a helyben elérhető felsőoktatási kínálat minden intézménytípus esetében egyaránt kedvező hatást gyakorol a hallgatói karrierutak alakulására.

Az intézmények jövőbeli fejlődésének lehetséges forgatókönyvei

A bolognai folyamat kihívásai, a központi finanszírozás fokozatos szűkülése és a hosszú távon, helyben is piacképes képzések kialakításának igénye a kisvárosi intézményeket arra kényszeríti, hogy újraértelmezzék a felsőoktatási rendszerben betöltött helyüket, s a mindmáig jellemző szakfőiskolai modell helyett valamilyen új szerepet találjanak maguk számára. E késztetést erősítik a jelenlegi hazai demográfiai folyamatok is, amelyek alapján a mennyiségi szemlélet, a jelenleg még általánosan jellemző magas hallgatói létszám középtávon nem fenntartható (Teperics 2006).

A megváltozott környezethez való alkalmazkodásnak négy különböző forgatókönyvét különböztethetjük meg, amelyeknek elemei a gyakorlatban nem tisztán érvényesülnek, hanem – karonként más és más arányban – keverednek egymással. Ezen

alternatívák a speciális helyi sajátosságok megőrzése illetve kialakítása, az egyetemmé válás, a szakképző intézménnyé válás valamint az intézményi együttműködési hálózatok kialakítása.

Az első forgatókönyv célja a képzési kínálat valamely speciális helyi vonásának megőrzése vagy kialakítása – az új felsőoktatási rendszer homogenizáló logikája ellenében. Példa erre a nagykőrösi református tanítóképző kar – mindmáig sikeres – törekvése az egyházi és világi hivatásokat párosító, szakpárban történő oktatás megőrzésére, vagy a szarvasi pedagógiai karon az óvodák és iskolák által igen keresett speciális kiegészítő képzettségek oktatása. Az intézmények ilyen irányú törekvésének komoly akadályát képezi a saját erőforrások hiánya, mely megnehezíti a meglévő profiltól jelentősebb mértékben eltérő új szakok indítását.

Az egyetemmé válás forgatókönyvének kiindulópontja az a gondolat, hogy a csupán alapszinten oktató intézmények a többszintű felsőoktatás logikája szerint a felsőoktatási piacon jelentős versenyhátrányban vannak az alap- és mesterszakokat egyaránt indító képzőhelyekkel szemben. E probléma lehetséges megoldása a főiskolai és az egyetemi intézménytípus közötti különbség megszüntetése, lényegében a főiskolák „beemelése” az egyetemi hálózatba. Ez történt például 1992-ben Nagy-Britanniában, ahol számos kezdeti kétely után az új rendszer jól vizsgázott, a „rég” és „új” egyetemek közötti szakmai, színvonalbeli különbségek napjainkra kimutathatóan csökkentek (Ianelli 2007).

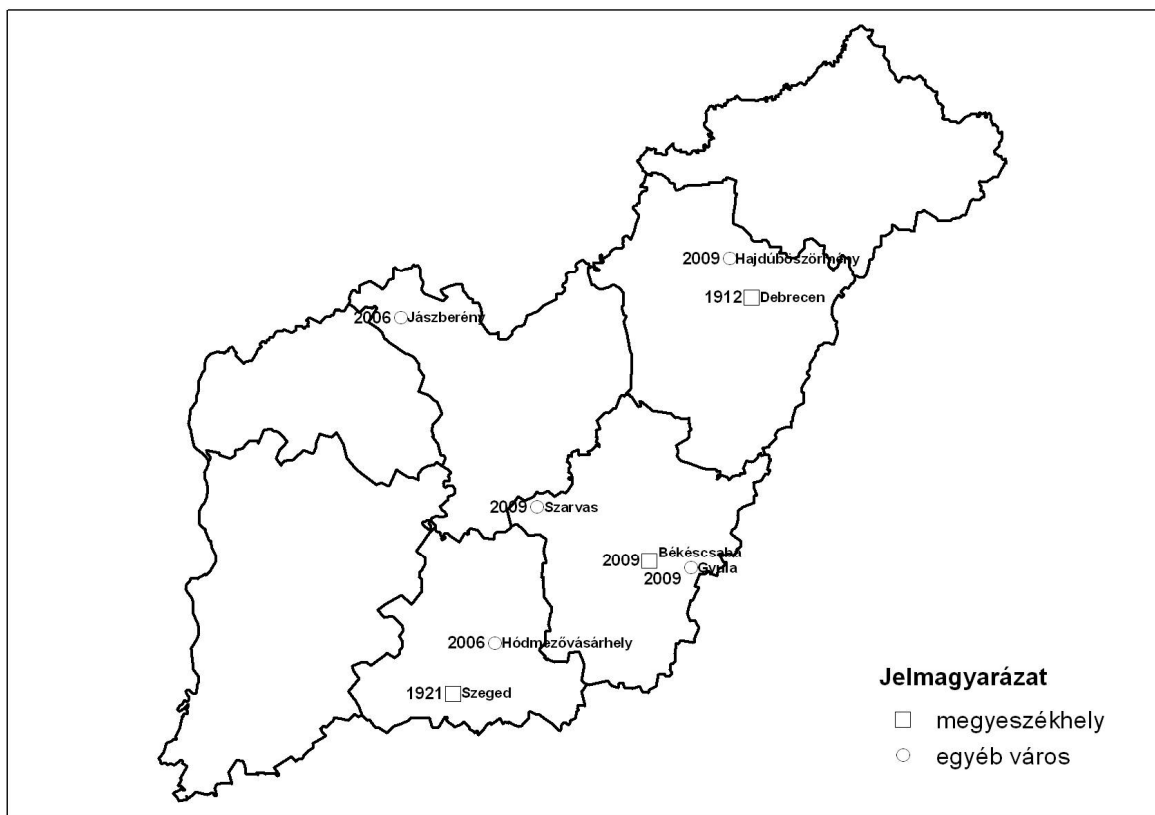
Az elmúlt néhány évben az egyetemmé válási tendenciák igen erőteljesen megjelentek az Alföld felsőoktatási rendszerében. A felsőoktatási törvény 2006. évi módosítása, valamint a Szent István Egyetem és a Tessedik Sámuel Főiskola integrációja következtében a kisvárosi képzőhelyek jelentős része 2009-re egyetemi karrá vált (8. ábra).¹⁹

Ha megfontoljuk, hogy a – fentebb elemzett – felsőoktatási statisztikák az alföldi kisvárosi intézmények oktatási színvonala eléri, sőt egyes területeken meg is haladja az országos átlagot, akkor arra következtethetünk, hogy az újonnan egyetemmé vált karok – a brit példához hasonlóan – idővel meg fogják felelni a megszerzett rangjukból fakadó minőségi elvárásoknak.

A szakképző intézménnyé válás forgatókönyve szintén az alapszinten oktató, szakfőiskolai jellegű intézmények fönnttarthatatlanságából indul ki, azonban éppen ellentétes következtetésre jut. Eszerint a főiskolai szintet a különböző félfelsőfokú képzési formákhoz kell közelíteni. A szakképzések és továbbképzések irányában történő elmozdulásra ösztönzően hatnak egyfelől az utóbbi néhány év hazai oktatáspolitikai törekvései, másfelől

¹⁹ E tendenciára reflektálva alkalmazom a vizsgált képzőhelyek megnevezésére a – néhány éve még joggal használható – „főiskola” helyett következetesen a „felsőoktatási intézmény” kifejezést. (Természetesen kivételt képeznek ezalól az intézmények főiskolai múltjára utaló kijelentések.)

pedig az a tény, hogy a szakképzési piac mára a közép-európai térség felsőoktatási rendszereinek meghatározó szektorává vált (Kozma 2008).

8. ábra: A főiskolai karok egyetemmé válásának folyamata az Alföldön

Forrás: saját szerkesztés. A térképi ábrázolás Farkas Jenő munkája.

Napjainkra a legtöbb intézmény a szakképzési együttműködések sűrű hálózatát építette ki szűkebb és tágabb környezetének középiskoláival. Az intézmények aktuális szakmai és finanszírozási érdekein túl e folyamatban megfigyelhető egy tradicionális, az Alföld oktatási hagyományaiban gyökerező motívum is. A középiskolákba kihelyezett szakképzések révén – a református kollégiumok kora-újkori partikulaépítő tevékenységéhez hasonlóan – számos, korábban felsőoktatási funkcióval nem rendelkező településen lehetővé vált a félévelőfokú tanulmányok helybeni elvégzése, és az anyaintézmény a mai modellben is lehetőséget kínál a „partikulákban” elvégzett tanulmányok magasabb szintű folytatására.

A kisebb intézményeknek szánt új domináns funkció, a felsőfokú szakképzések szervezése ugyanakkor a hazai társadalmi környezetben bizonyos hátrányokat is rejt magában. Egyfelől valamilyen fokú presztízsveszteséget jelent a nagy múltú, komoly szakmai eredményekkel is rendelkező képzőhelyek számára, másfelől pedig e képzési szintnek meglehetősen kedvezőtlen a társadalmi megítélése. A munkaerőpiac szerkezete ellenére tömeges társadalmi érdeklődés csak a mesterszakok iránt mutatkozik, így a szakképzési

szerepkör elfogadása esetén fönnáll a veszély, hogy a kisebb intézmények hallgatói létszáma jelentősen megcsappan (Hrubos 2003).

A felsőoktatási intézmények fejlődésének negyedik foratókönyvét az egymástól távol fekvő, de hasonló profilú intézmények közötti együttműködés jelenti. A legutóbbi évek folyamán a bolognai folyamat hatására újraéledt az a – kilencvenes évekre jellemző – tendencia, hogy egymástól sokszor földrajzilag távol fekvő intézmények alakítanak ki képzési együttműködést – ellentétben a kormányzat által az ezredforduló körüli években szorgalmazott integrációs folyamat erősen regionális jellegével.

E jelenséghez kötődően új régióközi, sőt esetenként az országhatáron is túlmutató intézményi kapcsolatrendszerek kezdenek kiforrni a legkülönbözőbb felsőoktatási intézmények részvételével – a kisvárosi főiskolai karoktól kezdve egészen a patinás külföldi egyetemekig. Egyes alföldi pedagógiai karok (pl. Nagykőrös, Szarvas) élenjárnak az ilyen típusú együttműködések kiépítésében.

A jelenleg formálódó hálózatok több olyan újszerű vonással is rendelkeznek, amelyek korábban egyáltalán nem voltak jellemzőek a hazai felsőoktatási intézmények kapcsolatrendszerére. Az egyik ilyen vonás az, hogy az új típusú hálózatok egyben érdekszövetségekként is működnek. Egy másik újszerű sajátosság az, hogy a hálózatok kiépülésének alapelve a hallgatói mobilitás, nem pedig az intézményfejlődés belső, személytelen logikája. Egy további előremutató vonása e hálózatoknak a nemzetközi kapcsolatok és az angol oktatási nyelv jelentőségének spontán növekedése (Pusztai-Kozma 2008).

A különböző szintű intézmények közötti együttműködések születését az is elősegíti, hogy a jelenlegi hazai oktatáspolitikai körülmények között a főiskolák önálló szakalapítási, profilmódosítási lehetőségei meglehetősen korlátozottak. Az egyetemeknek, a főiskoláknak és a középiskoláknak egyaránt érdekében áll, hogy olyan hosszabb távú képzési programot kínáljanak, mely elhelyezi az általuk kiadott bizonyítványt egy egymásra épülő, az átlagosnál könnyebben átjárható rendszerben, s ezáltal kiszámíthatóbbá teszi a végzett hallgatók intézményválasztását.

Az intézményi együttműködésnek e – kikristályosodni látszó – modellje egy újfajta érdekközösségen alapul, ahol egymástól független – s adott esetben egymástól távol fekvő – intézmények igyekeznek hallgatóik számára járható csatornákat vájni az átjárható felsőoktatási szintek között. A regionális és nemzeti határokat átszelő képzési együttműködéseknek e spontán módon kialakuló hálózata olyan együttműködési modellt jelent, amely a hallgatói karrieres és az intézményi beiskolázás számára egyaránt kedvező, és

ráadásul jóval közelebb áll a bolognai folyamat eredeti, európai logikájához, mint a meglévő intézményrendszer leépítését célzó domináns hazai olvasat.

IV. Az empirikus vizsgálat témája és módszerei

1. A vizsgálat célja

Az Alföld kisvárosaiban működő felsőoktatási intézmények napjaink hazai társadalmi és gazdasági adottságai mellett kedvező lokális ökológiai és ökonómiai hatásokat fejthetnek ki. Egy felsőoktatási intézmény jelenléte javíthatja városának imázsát, hallgatói pedig mindennapi életük, fogyasztásuk által – mennyiségében és minőségében egyaránt – növelhetik a termékek, szolgáltatások és kulturális javak iránti keresletet. Ebből komoly többletbevétele származhat a helyi gazdaság szereplőinek, változatosabbá válhat az árucikkek és szolgáltatások kínálata valamint színesedhet a helyi kulturális élet. A hallgatók családtagjainak időnkénti megjelenése pedig kedvező hatást gyakorolhat a város turisztikai forgalmára.

Mindezekén túl, az általában kedvezőtlen migrációs helyzetű alföldi kisvárosok esetében különösen fontos az a lehetőség, hogy az éveken át helyben tartózkodó, nagy valószínűséggel intézményükön kívül is személyes és gazdasági kapcsolatokat létesítő hallgatók egy „bevándorlási potenciált”, a népesség-utánpótlás forrását jelentik városuk számára.

A kisvárosi felsőoktatási intézmények oktatói – a középrétegekbe tartozó értelmiségiként – e településtípusban egyértelműen a helyi elit tagjainak számítanak, így potenciálisan komoly mintaadó és közösség-szervező szerepet töltenek be a helyi társadalomban. Az elithez való tartozás ugyanakkor az oktatók számára is számos életmód- és presztízsbeli előnnyel jár.

Mindezekhez még hozzájárul, hogy az alföldi kisvárosok jelentős része a mezővárosi településfejlődési képletnek megfelelő iskolavárosi hagyománnyal rendelkezik, melyben az iskolák helyi beágyazottsága tradicionálisan erős. Így a felsőoktatási intézmények útján történő város- és közösségfejlesztésnek e településeken komoly múltbeli gyökerei vannak.

Szakmai profiljukat tekintve, az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények többsége hagyományosan pedagógiai vagy mezőgazdasági képzéseket folytat. E két fő profilból következően a kisvárosi főiskolák szakmai, oktatási tevékenységükkel elsősorban e két területen fejtenek ki lokális hatásokat. Kutatásaik, innovatív tevékenységük és ismeretterjesztő rendezvényeik által emelhetik a helyi agrár- illetve közoktatási szféra

színvonalát s javíthatják annak működési feltételeit. Végzett hallgatóiknak – a helyi igényekhez mérten – nagy számban történő, rendszeres időközönként ismétlődő kibocsátása pedig lehetővé teszi a mezőgazdasági vállalkozásoknak illetve a közoktatási intézményeknek, hogy mindenkor az igényeiknek megfelelő, jól képzett és motivált munkaerőt alkalmazhassanak.

A felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszeréből néhány további, a városok egészét érintő áttételes előny is származhat. A mezőgazdasági karok működése révén az agrárszféra helyzetének és versenyképességének javulása egyértelműen növelheti a helyi gazdaság bevételeit és foglalkoztatási képességét. A pedagógiai karok helyi szakmai hatásának legfőbb potenciális haszonélvezői pedig az óvodás és iskolás gyermekek, akik a felsőoktatási képzési tevékenység eredményeképpen magasabb színvonalú ellátásban, gondoskodásban és oktatásban részesülhetnek. Mindkét hosszú távú hatásra igaz, hogy a helyi társadalom jóléte és jólléte, tehát a helyi élet színvonalának emelkedése irányába mutatnak.

Az értekezésem hátralevő részében bemutatott empirikus vizsgálat az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerét, a fentebb említett potenciális hatások létét vagy nemlétét, valamint jelentőségét igyekszik feltárni néhány intézmény konkrét példáján keresztül.

2. A vizsgálat hipotézisei

A felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerével foglalkozó teoretikus és empirikus szakirodalom áttekintéséből kiindulva, empirikus vizsgálatom első, általános hipotézise az, hogy az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények összességében kedvező hatást gyakorolnak településük életére és fejlődésére. Városuk társadalmát, gazdaságát, kultúráját és imázsát egyaránt a fejlődés irányában befolyásolják.

Második hipotézisem szerint az ökonómiai hatások jelentőségét döntően befolyásolja az intézmények mérete, azon belül is elsősorban a nappali hallgatók létszáma.

A kisvárosi egyetemek és főiskolák korábbi funkcionális elemzései alapján harmadik hipotézisem az, hogy az intézmények ökonómiai hatásrendszerének legfontosabb tényezője a hallgatók fogyasztásának rövid távú gazdaságélénkítő hatása. A hallgatók jelenléte kedvezően hat a helyi gazdaságra, növeli a helyi turisztikai potenciált, továbbá a népesség-utánpótlás egy lehetséges forrását képezi.

Negyedik hipotézisem – az alföldi kisvárosok jelenkori gazdasági és társadalmi helyzetének, valamint a hazai felsőoktatás-politika anomáliának ismeretében – arra vonatkozik, hogy az alföldi gazdaság válságos helyzete és a felsőoktatási intézmények állandósult finanszírozási problémái miatt az intézmények hosszú távú gazdaságfejlesztő hatásai csak kevéssé érvényesülnek.

Az alföldi felsőoktatás elmúlt fél évszázadának fejlődéséből kiindulva, ötödik hipotézisem az, hogy a mezőgazdasági karok ökonómiai hatásrendszere – ágazati kapcsolataik miatt – valamivel erősebb a pedagógiai karokénál.

Az ökológiai szemléletű intézményi funkcionális elemzések tapasztalatai alapján fölállított hatodik hipotézisem szerint az ökológiai hatások nagyságrendje elsődlegesen az oktatói kar és a hallgatóság lakóhelyétől függ.

Hetedik hipotézisemben – a bolognai folyamat hazai megvalósulásának sajátosságai alapján – feltételezem, hogy a hazai felsőoktatási politika anomáliái miatt az intézmények bizonytalan oktatáspolitikai helyzete gyöngíti lokális hatásrendszerüket.

Az Alföld iskolatörténetének és a településfejlődés mezővárosi, parasztpolgári képletének ismeretében állítottam föl nyolcadik hipotézisemet, mely szerint a kisvárosi felsőoktatási intézmények kiterjedt partneri kapcsolatban állnak a helyi társadalmi és kulturális intézményekkel valamint a helyi önkormányzatokkal. Feltételezésem továbbá azt is, hogy a felsőoktatási intézmények valamilyen mértékben napjainkban is a – jellemzően a középrétegekbe tartozó – helyi elit közéleti és közösségi tevékenységének terepéül szolgálnak.

3. Metodológiai megfontolások

Vizsgálatom megtervezése során sokat merítettem a helyi társadalom antropológiai szemléletének módszertani és etikai gyakorlatából. A vizsgálatomnak leginkább megfelelő kutatási módszerek kiválasztásakor az a törekvés vezérelt, hogy céljaimhoz rugalmasan illeszkedő, a témát több aspektusból is körüljáró metódusokat dolgozzak ki, figyelmen kívül hagyva a kvalitatív és kvantitatív megismerési technikák egyes művelői között feszülő ellentéteket. Törekvésem lényegét kitűnően fogalmazza meg az alábbi, Gadamer-től származó gondolat:

„[...] a tudomány módszertani szigorúsága elengedhetetlen ugyan, de a kutatás lényegét nem a megszokott módszerek pusztá alkalmazása jelenti, hanem sokkal inkább az új módszerek megtalálása – s emögött a kutatóknak az alkotó fantáziája áll.” (id. Pataki 2001: 235)

Az elmúlt két évtized módszertani kutatásainak fontos fölismerése, hogy a kvalitatív és a kvantitatív módszerek nem zárják ki, hanem éppenséggel kiegészítik egymást (Denzin-Lincoln 1998, Ercikan-Roth 2006). Az olyan komplex, érzelmi töltettel is rendelkező társadalmi jelenségeknek az esetében pedig, mint például a helyi társadalmak működése, nem is lehet érvényesen következtetni a kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtési technikák együttes alkalmazása nélkül (Letenyei 2005).

Az együttes alkalmazásnak Kelle (2001) három fontos előnyét nevezi meg: a kvalitatív és a kvantitatív forrásból származó empirikus adatok kölcsönösen bizonyíthatják egymás érvényességét, egymást kiegészítvén teljesebb, komplexebb képet adnak a vizsgált jelenségről, továbbá megmenthetik a kutatót attól a csapdától, hogy egyetlen nézőpontból közelítvén témájához saját előfeltevéseit vetítse a valóságra.

A kisvárosi felsőoktatási intézmények oktatóinak viszonylag alacsony létszáma és homogén jellege kvalitatív módszereket igényelt, a hallgatók nagyobb száma és a vizsgált intézmények összehasonlításának igénye viszont a kvantitatív adatgyűjtést is szükségessé tette.

A főntebb ismertetett elméleti megfontolások ismeretében, a kutatás tárgyából fakadó igényekre reflektálva, a kvalitatív és kvantitatív módszerek együttes alkalmazása mellett döntöttem. A módszerek kiválasztásának és a kutatás közben történő esetleges módosításoknak a legfőbb kritériuma az volt, hogy a kutatás minél hatékonyabban haladjon előre a vizsgált probléma (jelen esetben egy-egy intézmény helyi hatásrendszere) komplex megismerése irányában (A. Gergely 1996)

Az interjúzás során a kérdések megfogalmazásának legfontosabb szempontja az volt, hogy az adott helyen, az adott személyre, terepre és kontextusra reflektálva, a kutatás céljának tudatában történjék (Kvale 2005). A különböző státuszú, kultúrájú és foglalkozású emberek fejében ugyanis egy adott közlés vagy gesztus eltérő képzeteket vált ki. Így ha ugyanarra a kérdésre remélünk választ minden interjúalanytól, akkor célravezető egy empátikus kérdezői attitűd alkalmazása, mely a kérdező fejében megfogalmazott kérdéseket „lefordítja” az interjúalany személyiségének „nyelvére”. Ebből a megfontolásból kiindulva interjúvázlatom készítésekor nem a konkrét kérdéseket, hanem csak a kérdezendő témaköröket határoztam meg. E félig strukturált interjúvázlat alapján más és más megfogalmazásban vettem föl az intézmények helyi hatásrendszerének problematikáját a főiskolai oktató, a területfejlesztő

szakember, a mezőgazdasági vállalkozó vagy éppen a felekezeti általános iskola igazgatója számára.

Az interjúk fölépítését illetően két ellentétes törekvés szintézisét igyekeztem megvalósítani. Egyfelől – episztemológiai megfontolásból illetve etikai okok miatt – az érintett témák sorrendjét a lehető legnagyobb mértékben az alanyra kívántam bízni, helyt adva a számára fontos, személyes témák bővebb tárgyalásának (Seidman 2002). Másfelől viszont – amennyire lehet, hű maradv a fönti elvhez – igyekeztem a vizsgálat szempontjainak megfelelő témaköröket maradéktalanul áttekinteni, és a téma szempontjából érdekesnek látszó problémákra, megjegyzésekre szükség szerint többször is visszatérni.

Az elemzés folyamatának fontos része volt a verifikáció: az adatok és következtetések igazolása, melynek elsődleges eszköze a saját fölismeréseimhez való kritikai hozzáállás, miáltal csak a több falszifikációs próbát is túlélte következtetéseket fogalmaztam meg kutatási tapasztalatként (Seidman 2002). Egy másik, az eredmények érvényességét szolgáló törekvés az elemzés során megfogalmazott kérdések és értelmezések megvitatása az interjúalanyokkal. Az érvényességi szempont mellett az alanyok informálását etikailag is szükségesnek tartottam, kiegészülve adataik diszkrét kezelésével, és az – akár névtelen – közlésből fakadó esetleges – egyéni vagy közösségi – következmények alapos átgondolásával.

Az interjúk készítése közben arra törekedtem, hogy utánamenjek az elejtett megjegyzéseknek, többféleképpen is értelmezhető megnyilvánulásoknak, s az általam alkotott hipotéziseket igyekeztem alárendelni a kutatás során formálódó új mintázatoknak. Hasonló megfontolásból nagy súlyt helyeztem az interjúkban föltárt tények verifikálására. Ezt azáltal értem el, hogy az értelmezési fázisban folyamatos kapcsolatot tartottam az interjúalanyokkal, ezáltal csökkentve a saját előfeltevéseim kritikátlan alkalmazásának lehetőségét, s egyúttal lehetővé téve az összegyűjtött adatok mélyebb értelmezését.

4. A vizsgálat helyszínei

Az empirikus adatok összegyűjtését és földolgozását 2006 őszétől 2007 tavaszáig valósítottam meg, három város négy főiskolai karán. Vizsgálatom helyszínéül három olyan, főiskolával rendelkező alföldi kisvárost választottam, melyek – számos eltérő vonásuk ellenére – az elmúlt századokban hasonló mezővárosi fejlődési utat jártak be, társadalmuk pedig napjainkig is sokat megőrzött hagyományos jellegéből. E három város: a 48 ezer fős

lakosságú Hódmezővásárhely Csongrád megyében, a 26 ezer fős Nagykőrös Pest megyében és a 18 ezres lakosságú Szarvas Békés megyében.

A helyszínek kiválasztásakor két fő törekvés vezetett. Egyfelől, a mezővárosi fejlődés szempontjából tipikus városokat kerestem, hogy az elemzés során lehetőleg élesen és fölismerhetően megjelenjenek az Alföldre jellemző táji-történeti adottságok. Másfelől viszont igyekeztem az Alföldre jellemző iskolatörténeti hagyományok három különböző szegmensét képviselő településeket kiválasztani.

Mindhárom város társadalomfejlődése mezővárosi képletet mutat. Hódmezővásárhely és Nagykőrös hagyományosan magyar nemzetiségű és református vallású település (bár napjainkra a katolikusok és reformátusok száma mindkét városban kiegyenlítődött), ezzel szemben Szarvas eredeti lakossága szlovák származású és evangélikus vallású.

Hódmezővásárhely társadalma a másik két városénál valamivel erősebben őrzi a mezővárosi múltjában gyökerező konzervatív értékrendjét és gazdálkodói hagyományait. E tradíciók a másik két városban is jelen vannak, de korántsem töltenek olyan jellegadó, a helyi élet számos szegmensét meghatározó szerepet, mint Hódmezővásárhelyen.

Hódmezővásárhely gazdaságára leginkább a stagnálás és a mezőgazdaság – még napjainkban is meghatározó – túlsúlya jellemző. A nagykőrösi gazdaság vegyes szerkezetű, és a három város közül a leginkább válságos helyzetű. Szarvas gazdasága viszonylag dinamikus, ipari és szolgáltató jellegű, komoly turisztikai potenciállal. Hódmezővásárhely és Nagykőrös gazdasági és kulturális életében fontos szerepet töltenek be a közelükben fekvő nagyobb városok (Szeged illetve Kecskemét és Budapest), míg a környező négy megyeszékhely vonzásának peremvidékén fekvő Szarvas lényegében önállóan látja el térségének központi funkcióját.

Mindhárom város fontos oktatási hagyományokkal rendelkezik. A jelenlegi felsőfokú intézmények mindegyikének van valamilyen előzménye a második világháború előtt kialakult helyi intézményhálózatban. A nagykőrösi kar a képzése és az egyházi fönntartója révén is szerves folytatása a városban egykor működő református kollégium tanítóképző intézetének. A hódmezővásárhelyi kar ezzel szemben nem a debreceni kollégium helyi partikulájából, hanem a város régi, állami mezőgazdasági iskolájából fejlődött ki.

Szarvas valaha az Alföld evangélikus oktatásának központja volt. Nagykőröshöz hasonlóan a pedagógiai kar itt is az egykori evangélikus tanítóképző intézet utódja – azzal a különbséggel, hogy a szarvasi kar nem egyházi, hanem állami fönntartású intézmény. A mezőgazdasági kar – Vásárhellyel megegyezően – a helyi gazdasági tanintézet jogutódja. A

szarvasi agrárképzésnek azonban van egy eszmei elődje, a Tessedik Sámuel által létrehozott, rövidéletű Gyakorlati Gazdasági Szorgalmatossági Iskola.

A főnti intézményi kapcsolatokon keresztül mindegyik vizsgált kar kötődik valamilyen mértékben a helyi kultúra kiemelkedő, a nemzeti kultúrában is kanonizált alakjaihoz – Nagykőrösön Arany János, Hódmezővásárhelyen Németh László, Szarvason pedig Tessedik Sámuel.

A három városban négy főiskolai kar működik, amelyek mindegyikét bevontam a vizsgálatba.²⁰ Ennek megfelelően az empirikus mintában Hódmezővásárhelyen a Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kara (a továbbiakban hódmezővásárhelyi kar vagy SZTE-MGK), Nagykőrösön a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara (a továbbiakban nagykőrösi kar vagy KRE-TFK), Szarvason pedig a Szent István Egyetem Tessedik Sámuel Egyetemi Központjának Pedagógiai Kara (vizsgálatom idejében a Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kara – a továbbiakban szarvasi pedagógiai kar vagy TSF-PFK) illetve Víz- és Környezetgazdálkodási Kara (vizsgálatom idejében a Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Víz- és Környezetgazdálkodási Kara – a továbbiakban szarvasi mezőgazdasági kar vagy TSF-MVK) szerepelt.²¹

2. táblázat: A vizsgált intézmények oktatói és hallgatói létszáma (2008)

Forrás: www.felvi.hu

Intézmény betűkódja	Intézmény helyszíne	Nappali hallgatók száma	Teljes munkaidéjű oktatók száma	Minősített oktatók száma
KRE-TFK	Nagykőrös	88	23	4
SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	243	31	9
TSF-MVK	Szarvas	432	40	18
TSF-PFK	Szarvas	407	38	11

A nagykőrösi tanítóképző kar a négy vizsgált intézmény közül a legkisebb (2. táblázat). Fő profilja a tanító-hittanár illetve a diakónus-szociális munkás képzés, döntően a református egyház intézményei számára. Hallgatóinak összetétele erősen eltér a másik három karétól, ami egyfelől a beiskolázás országos jellegében, másfelől pedig a hallgatók átlagon fölüli elhivatottságában nyilvánul meg. E különbség oka – a főiskola egyházas jellege mellett – az a kimondott intézményi stratégia, mely a napjainkban uralkodó mennyiségi szemlélettel szemben a minőségi szempontot helyezi előtérbe.

²⁰ A vizsgált karok intézményi fejlődéséről és jelenlegi képzési profiljáról bővebb információ található a Mellékletben.

²¹ Mivel empirikus adataim a korabeli állapotokat tükrözik, a jelenlegi intézménynevek helyett a vizsgálatom idején érvényes elnevezéseit használom.

A hódmezővásárhelyi mezőgazdasági kar szintén viszonylag kis létszámú intézmény. Hagyományos agrárképzést folytat, elsősorban a környék kistermelői, mezőgazdasági vállalkozói családjai számára. A hallgatók többsége Hódmezővásárhelyről és környékéről érkezik. Általában erősen kötődnek az intézményhez, egy jelentős részük pedig az agrárpályához is.

A Tessedik Sámuel Egyetemi Központ két szarvasi karának hallgatói létszáma jelentősen meghaladja a másik két intézményét. A pedagógiai kar legfontosabb, nagy hagyományú profilja az óvóképzés, míg a mezőgazdasági kar jellegadó képzési iránya az agrár-környezetgazdálkodási ismeretek oktatása. A két kar hallgatói az intézmény regionális jellegének megfelelően a város tágabb körzetéből, a Tiszántúl középső és déli részéről származnak.

5. A vizsgálat módszerei

5. 1. Az adatgyűjtés módszerei és adatbázisa

A vizsgált karok helyi hatásrendszerét az előző alfejezetben ismertetett megfontolások szellemében, elsősorban az intézményeken belüli adatgyűjtés segítségével ismertem meg, melynek elemei a kari dokumentumok elemzése, a vezetőkkel és oktatókkal folytatott interjúk valamint a hallgatók helyi beágyazottságának kérdőíves vizsgálata.

A felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerét a kvalitatív és kvantitatív módszerek együttes alkalmazása révén vizsgáltam. A kvalitatív módszerek az intézmények vezetőinek és oktatóinak véleményének megismerését szolgálták. Az elsősorban a interjúkat alkalmazó módszerek kiválasztását az indokolta, hogy a kisvárosi intézmények oktatói viszonylag kis létszámú és homogén csoportot alkotnak. Adataim másik fő forrásai, a hallgatók ezzel szemben nagyobb létszámú és heterogén jellegű csoportot képeznek, így esetükben célravezetőbbnek látszott a kvantitatív, kérdőíves módszer alkalmazása. A karokon belüli adatgyűjtést kiegészítette még néhány, a főiskola szakmai profiljához közel álló helyi szereplő véleményének megismerése is (3. táblázat).

Amint a táblázatból látható, a szarvasi karokon a másik két intézménynél kevesebb interjút készítettem. Ennek oka az volt, hogy a kontextus a két intézmény esetében számos területen közös volt, így kevesebb interjú segítségével értem el a másik két vizsgálati helyszínéhez hasonló információmennyiséget. Hódmezővásárhelyen az adatgyűjtés közben bekövetkező változások (főigazgató-váltás, a Szegedi Tudományegyetemből való kiválás

fölmerülése) miatt indokoltnak láttam a terepkutatás folytatását, ezért itt a tervezettnél több interjú született.

3. táblázat: Az adatgyűjtés során alkalmazott módszerek és az ezek alapján létrehozott adatbázis

Módszer megnevezése	Adatgyűjtés ideje	Tervezett adatbázis	Megvalósult adatbázis (TSF-PFK+TSF-MVK+SZTE-MGK+KRE-TFK) illetve (Szarvas+Hódmezővásárhely+Nagykőrös)
hallgatói kérdőívek	2006 ősz	200-240 (karonként 50-60)	227 (55+46+76+50)
intézményi interjúk	2006 ősz/tél	16-24 (karonként 4-6)	22 (4+5+8+6)
városi interjúk	2006/07 tél	9-12 (városonként 3-4)	10 (3+3+4)
dokumentumelemzés	2007 tavasz	4 (karonként 1)	4 (1+1+1+1)

Az elkészítendő kérdőívek számát az a törekvés maximalizálta, hogy karonként nagyjából hasonló elemszámú mintát akartam létrehozni. A keretszámot a nagykőrösi kar határozta meg, ahol a nappali hallgatók létszáma alig haladta meg a 100 főt, így az 50-60 főnél nagyobb minta megkérdezése itt megvalósíthatatlannak tűnt.

Az alábbi szakaszokban részletesen bemutatom az adatgyűjtés során alkalmazott módszereket.

Dokumentumelemzés

A vizsgált karok múltjáról és jelenéről tudósító intézményi dokumentumok, újságcikkek és más helyi kiadványok elemzése által az intézmények helyzetét illetve a múltban és jelenleg kifejtett helyi hatásait igyekeztem megismerni. Az áttekintett írott forrásokból betekintést nyertem az oktatói és hallgatói létszámokba, valamint a karok kurzuskínálatának alakulásába és beiskolázási területébe. Az adatgyűjtés során több esetben akadályt jelentett, hogy az intézményvezetők egyes adatokba és stratégiai dokumentumokba – a kényes oktatáspolitikai környezetre hivatkozva – nem engedélyeztek betekintést. Ezek híján esetenként a karok működését jellemző konkrét – például a hallgatói létszámra vonatkozó – adatokat is kénytelen voltam az egyes oktatók által közölt hozzávetőleges közlések alapján megbecsülni.

Intézményi interjúk

A karok vezetőjével és néhány oktatójával készített, félig strukturált interjúk az intézmény múltjáról, jelenéről, célkitűzéseiről, szellemiségéről, az országos és a helyi politikai erőterben elfoglalt helyzetéről valamint a városukkal való viszonyáról szolgáltattak adatokat. Az interjúk fő témakörei az interjúalany szakmai pályafutása, intézményi karrierje; az interjúalany által ismert iskolatörténeti adatok; az interjúalany személyes tapasztalatai a

városról, a város és a helyi társadalom megítélése; továbbá az interjúalany véleménye az intézmény és a város kapcsolatáról, a kar helyi szerepéről, jövőképéről és fejlődési terveiről.²²

Interjú vizsgálatom megvalósítása során először az intézményvezetőket vagy helyettesüket kerestem meg. A velük elkészített interjú révén betekintést nyerhettem a karok „hivatalos” önképébe és álláspontjába. A minta további részét két – párhuzamosan alkalmazott – módszerrel választottam ki. Egyfelől megkerestem egy-két olyan oktatót, akikre az intézményvezetők – vagy a későbbiekben más oktatók – fölhívták a figyelmemet mint lokálisan aktív személyiségekre. Másfelől pedig a folyosókon vagy – előadások után – tantermekben véletlenszerűen megszólított oktatókat kérdeztem meg, lehetőséget adva ezáltal a „hivatalos” intézményi állásponttól eltérő olvasatok, alternatív vélemények megjelenésére.

A tervezett 16-24 interjúból karonként 4-től 8-ig terjedő, összesen 23 interjú készíttettem el, elsősorban az intézményvezetőkkel és a kari oktatókkal, de volt például diákönkormányzati vezető is az interjúalanyok között. Az alanyok intézményi funkcióját ennél részletesebben etikai okokból nem közlöm, hiszen kisvárosokról és kis méretű intézményekről lévén szó, a dolgozat további részében közzétett véleményeik alapján ugyanis egyes interjúalanyokat a – némi helyismerettel rendelkező – olvasó könnyen be tudná azonosítani.²³

Városi interjúk

Vizsgálatom intézményen kívüli része néhány, a karok képzési profiljához közel álló helyi szervezet képviselőjével folytatott rövid, félig strukturált interjú elkészítéséből állt, melyek megvalósításakor az előző alfejezetben ismertetett módszertani szempontokat érvényesítettem. A mezőgazdasági karok esetében a helyi agrárvállalkozások, mezőgazdasági egyesületek, míg a pedagógiai karoknál a helyi oktatási és szociális szféra intézményeinek képviselői közül választottam ki a válaszadókat.²⁴

Az interjúalanyok kiválasztásának fő szempontja az volt, hogy a helyi kulturális és közélet valamely szegmensében aktívan résztvevő, jellegadó szervezeteket, személyiségeket keressen meg. Ezek megtalálásához a helyi nyomtatott sajtó és internetes oldalak nyújtottak segítséget.

Az interjúkat az alábbi témakörök mentén készíttettem el: a szervezet/családi gazdaság rövid bemutatása; a szervezet/családi gazdaság és a főiskola kapcsolatrendszere; az interjúalany véleménye a főiskola szakmai szerepéről, presztízséről és helyi beágyazottságáról.

²² Az interjú vázlata a Mellékletben található.

²³ Az interjúalanyok listája a Mellékletben található.

²⁴ Az interjú vázlata a Mellékletben található.

A tervezett 9-12 interjúból városonként 3-tól 4-ig terjedő, összesen 10 interjút készítettem, s a megkérdezett személyiségek között volt cégvezető, középvezető, egyéni gazda, helyi lelkész, szövetkezeti vezető, civil szervezet vezetője illetve önkormányzati intézmény vezetője.²⁵

Hallgatói kérdőívek

A vizsgált intézmények nappali tagozatán tanuló hallgatóknak a tanulmányaik színhelyéről alkotott véleményét és néhány személyes adatát a hallgatói kérdőív segítségével kérdeztem meg.²⁶ A minta létrehozásakor igyekeztem az első évfolyamot már elvégzett hallgatókat kiválasztani, mert egy év elvégzése után már a távolabbról érkezett hallgatóknak is rendelkeznie kell valamekkora tapasztalattal iskolájuk városáról.

A kérdezést szerveztem, tantermi körülmények között, néhány hallgatói csoporttal valósítottam meg, az oktató előzetes engedélye alapján az előadások első vagy utolsó húsz percében. A kari órarendek áttekintése alapján igyekeztem lehetőleg minél több szak és évfolyam hallgatóit bevonni a mintába. A tervezett 200-240 kérdőívből az egyes karokon 46-tól 76-ig terjedő, összesen 227 darab kérdőívet készítettem el.

A kérdőív három kérdéscsoportja a városra, a főiskolára és a válaszadó személyére vonatkozott. A kérdőív megtervezésének fontos szempontja volt, hogy a lehető legtömörebb és lényegre törőbb formában jussak hozzá a hallgatóktól várt információkhoz. Az ily módon létrejött rövid, két oldalas terjedelmű – vagyis egy lapon elférő – kérdőíveknek számos gyakorlati előnye volt az adatgyűjtés és az adatbevitel során. A gyakorlati előnyök mellett a fenti szempont érvényesítésének van egy etikai oldala is: arra törekedtem, hogy a lehető legkevésbé éljek vissza a – vizsgálatom elkészültében nem érdekelt, s ennek ellenére önként együttműködő – hallgatók és oktatók türelmével.

A kérdőív rövidségében rejlő potenciális adatvesztést azáltal igyekeztem elkerülni, hogy a kérdéseket körültekintően, a vizsgálat hipotéziseinek és kérdéseinek többszöri, alapos megfontolásával fogalmaztam meg, összevetve a szakirodalomból ismert példákkal, valamint egy – kollégáim körében megvalósított – próbakérdezés tapasztalataival.

A kérdőív négy fő szakaszra tagolódik. Az első kérdéscsoport a hallgatók és a városok közötti kapcsolatokat tekinti át (1-8. kérdés), a második rész a karok hallgatói megítélését és iskolaválasztási motivációit vizsgálta (9-10. kérdés), a harmadik szakasz a karok lokális hatásainak hallgatói megítélésére kérdez rá (11-12. kérdés), a záró kérdések pedig a hallgatók társadalmi helyzetére, lakóhelyére és jövőbeli letelepedésének tervezett helyére vonatkoztak (13-14. kérdés).

²⁵ Az interjúalanyok listája a Mellékletben található.

²⁶ A kérdőív mintája a Mellékletben található.

A kérdőív leghangsúlyosabb része a hallgatók lokális beágyazottságát vizsgáló első szakasz. Az egyes kérdésekkel a városoknak a hallgatók fejében élő mentális képéről, a város által nyújtott szabadidős, vásárlási, szolgáltatási, kulturális és elhelyezkedési lehetőségek kihasználásáról valamint a hallgatók és a helyi társadalom kapcsolatáról, a helyi életben való részvételük mélységéről igyekeztem ismereteket szerezni.

A 3. és a 10. kérdésben alkalmazott szemantikus differenciál módszer segítségével a városok illetve a főiskolák mentális képe egy-egy ún. polaritásprofil alapján vált elemezhetővé (Cséfalvay 1994).

A témát körüljáró részletesebb kérdések után álló, nyitott formában megfogalmazott 12. kérdéssel néhány, a témára fogékonynak bizonyuló hallgató átgondolt, reflektált válaszára voltam kíváncsi, a válaszadók számára előzőleg már fölillantott helyi beágyazottság-problematika tudatában. Az értékelhető válaszok alacsony száma miatt e kérdés csupán elenyésző mértékben járult hozzá az empirikus elemzéshez.

5. 2. Az elemzés módszerei

Az empirikus adatgyűjtés során elkészült adatbázis alapján két megközelítésből elemeztem a vizsgált intézmények lokális hatásrendszerét. Az ökonómiai megközelítés segítségével a karoknak a helyi gazdaságra, a lakosság képzettségére és innovativitására valamint a város fejlődésére gyakorolt hatásait vizsgáltam. Az ökológiai megközelítés pedig a helyi társadalom működésére illetve a helyi kulturális és közéletre gyakorolt hatások, továbbá a többi helyi intézménnyel kialakított együttműködések értelmezését tette lehetővé.

A vizsgált karok lokális ökonómiai hatásrendszerét az intézményi elemzések gyakorlatában elterjedt input-output analízis segítségével, rövid és hosszú távú hatásokra fölbontva elemeztem. Az intézmények rövid távú hatásai közül a karok munkahelyteremtő, népességmegtartó és a helyi fogyasztást növelő hatását vizsgáltam. A hosszú távú hatások közül a karok helyi humán erőforrás- és gazdaságfejlesztő hatását valamint a városfejlesztő tevékenységben való részvételét tekintettem át.

Az ökológiai hatásrendszernek három szintjét különböztettem meg attól függően, hogy a karok milyen minőségben jelennek meg a helyi társadalomban. Az intézményi szint a karok egészének jelenlétéből, működéséből következő manifeszt és latens hatásokat foglalja magában, míg az oktatói és a hallgatói szinten az intézményeket benépesítő egyének helyi társadalmi részvételének problematikája jelenik meg. E három szint áttekintése után mélyebb elemzést végeztem a karok és a helyi társadalmak kapcsolatainak öt olyan területén, amelyek az empirikus adatok szerint meghatározó szerepet töltenek be a vizsgált felsőoktatási

intézmények lokális ökológiai hatásrendszerében. E kulcsfontosságú témakörök a helyi intézményekkel való együttműködés, a helyi hagyományok és rendezvények, a vallási életre gyakorolt hatás, a helyi politikai kapcsolatrendszer, valamint a helyi társadalommal való konfliktusok problematikája.

Mindkét megközelítésű elemzéshez fölhasználtam a hallgatói kérdőívekből nyert adatokat. Az egyes változók összefüggésére vonatkozó föltevéseimet minden esetben Khi-négyzet próbának vettem alá, és elemzésemben föltüntettem a szignifikancia szintjét. A pusztán az ábrázolás céljait szolgáló, összefüggésre nem utaló táblázatok és diagramok esetében természetesen nem végeztem Khi-négyzet próbát.

5. 3. A vizsgálat módszertani eredményei

Az empirikus vizsgálat elvégzése és az adatok kiértékelése során az előző szakaszokban leírt kutatási módszerek általában megfelelőnek bizonyultak. Hipotéziseim alkalmasak voltak az összegyűjtött adathalmaz elemzésére.

A helyszínek kiválasztása szerencsés volt, mert a három város egyfelől rendelkezik olyan közös adottságokkal, melyek lehetővé tették az Alföld-problematika és a mezővárosi, parasztpolgári hagyományok általánosabb érvényű vizsgálatát, másfelől viszont – viszonylagos térbeli közelségük ellenére – néhány karakteresen eltérő sajátosságot is nyújtottak, melyeknek köszönhetően az intézmények társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai környezetének három különböző változatát figyelhettem meg.

Az intézmények kiválasztása szintén megfelelőnek bizonyult, mert míg a képzési profil hasonlósága páronként lehetővé tette a mélyebb összehasonlítást, addig a jelentős méretbeli különbségek alapján képet alkothattam az intézmények nagysága és lokális hatásainak erőssége közötti összefüggésről.

A vizsgálat megtervezésekor kitűzött etikai elvekhez az adatok összegyűjtése és feldolgozása során mindvégig ragaszkodtam. Egy-két kivételtől eltekintve, interjúalanyaim és a kérdőívet kitöltő hallgatók meglepően kis jelentőséget tulajdonítottak az anonimitás és a beazonosíthatatlanság szempontjának. Ennek oka talán a kisvárosi léptékű környezetben keresendő, melyre intézményen belül és kívül egyaránt jellemző, hogy mindenki tud mindenről, ami a településen zajlik. A kitűzött metodológiai célok közül a legproblémásabbnak a verifikáció bizonyult. Interjúalanyaim többsége ugyanis időhiányra hivatkozva mindmáig nem olvasta el a kompetenciájába tartozó szövegrészleteket.

Az adatgyűjtés módszerei közül – számomra legalábbis – meglepő módon a dokumentumelemzés ütközött a legtöbb akadályba. A négy vizsgált kar közül háromnak a

vezetője elzárkózott az intézményi dokumentumok, stratégiák kiadásától, a főiskolák körüli „kiélezett” oktatáspolitikai helyzetre hivatkozva.²⁷ Ezen adatok hiányában több esetben kénytelen voltam az oktatói közlések alapján fölállított becslésre illetve interneten elérhető adatokra hagyatkozni.

A kérdőívek és interjúk tervezett mennyiségét sikerült elérnem. Egy további, a karok lokális társadalmi megítélésének témájában folytatott lakossági kérdőívezés még hasznos lehetett volna empirikus eredményeim bővítése és verifikációja szempontjából, ám megfelelő anyagi forrás hiányában ettől el kellett tekintenem. A kérdőívek adatai a viszonylag alacsony elemszám ellenére karonként jelentős különbségeket mutattak, így mindegyik képzőhely esetében sikerült megragadni valamit a helyi jellegzetességekből, az egyes karok egyedi vonásaiból.

Az adatok elemzése során alkalmazott modellek és megközelítések megfelelően működtek. Az input-output modell segítségével kielégítően tudtam elemezni az ökonómiai hatásokat, az ökológiai hatásrendszer működésére vonatkozó adathalmazt pedig viszonylag jól tudtam kezelni az intézményi, oktatói és hallgatói szint megkülönböztetése által.

Az empirikus vizsgálat bemutatását egy személyes reflexióval zárom. Az adatgyűjtés szakaszában az volt az általános benyomásom, hogy az általam keresett, más vizsgálatok által bemutatott lokális hatásrendszer az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények esetében csak nagyon gyengén jelenik meg. Az adatok elemzéséig eljutva azonban be kellett látnom, hogy a vizsgált intézmények mindegyikében – még a legkisebb létszámú, ráadásul helyi küldetést meg sem fogalmazó nagykörösi kar esetében is – számottevő hatás figyelhető meg a lokális élet egyes területein.

E benyomás alapján rekonstruálható a témához való kutatói attitűdöm három fázisa: A kezdeti fázis a téma iránti lelkesedés időszaka volt, melyben a – zömmel külföldi – szakirodalmi eredmények és saját preszuppozícióim alapján azt vártam, hogy a felsőoktatási intézmények ökonómiai nézőpontból az alföldi kisvárosok fejlődésének központi tényezői, ökológiai megközelítésből pedig az egykori mezővárosi gimnáziumok társadalmi funkcióinak szerves folytatói.

A második fázis, a kiábrándulás akkor következett el, amikor a terepmunka első tapasztalataival szembesülvén ráébredtem arra, hogy a hazai kisvárosi intézmények valósága igen messze áll az angolszász és nyugat-európai társadalmi és felsőoktatási képlettől, s a várt eredmények túlzottan bizonyultak.

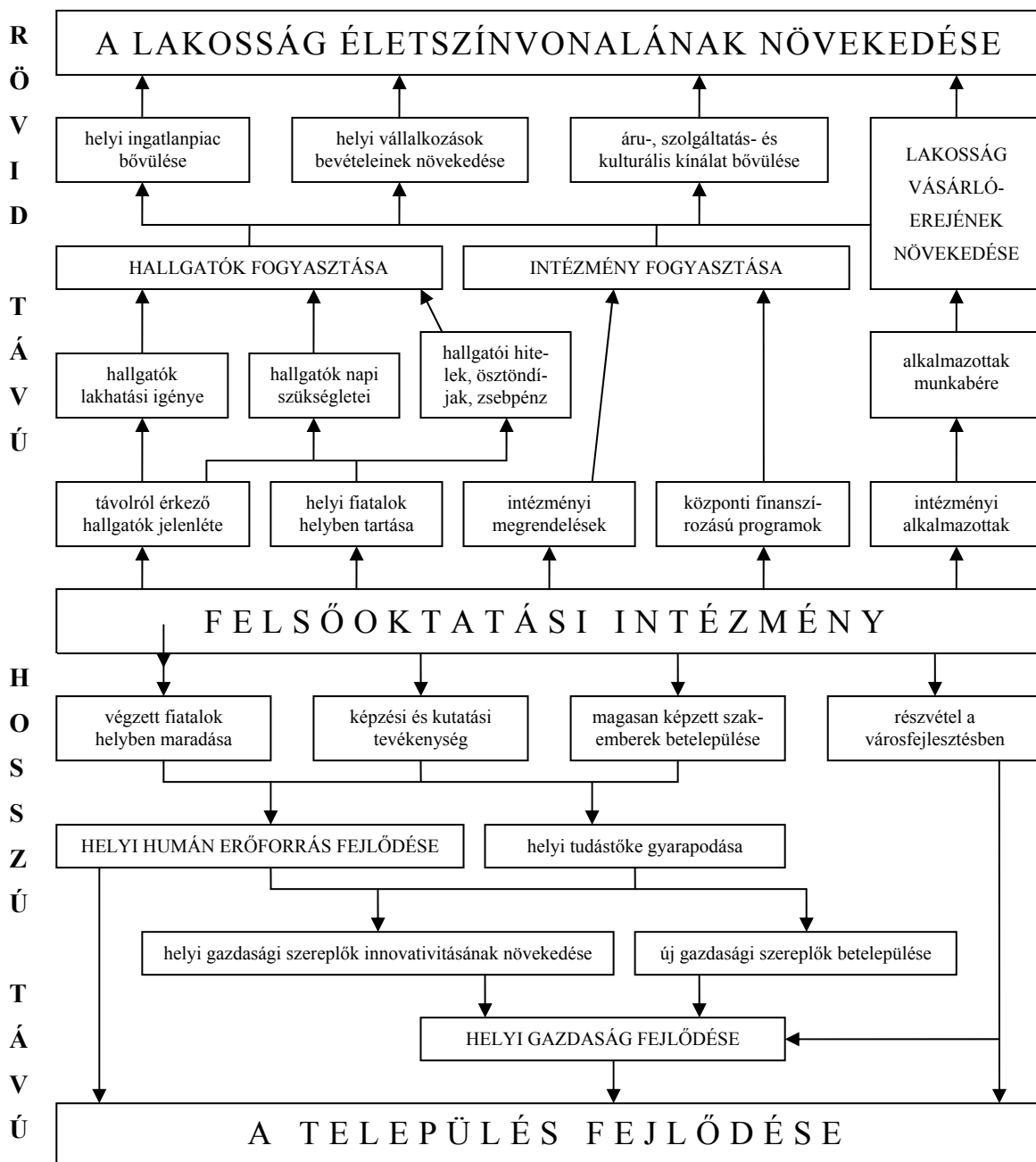
Kutatói attitűdöm harmadik fázisa a hazai valóság iránti empátia időszaka. E fázisba akkor értem el, amikor az empirikus adatok elemzése azt találtam, hogy minden egyes

²⁷ Két esetben még az interjú diktafonos rögzítéséhez sem járultak hozzá.

vizsgált intézmény esetében van legalább néhány olyan terület, melyen belül jelentősen befolyásolják a lokális gazdaságot illetve társadalmat.

V. A vizsgált felsőoktatási intézmények lokális ökonomiai hatásrendszere

A felsőoktatási intézmények helyi ökonomiai hatásainak elemzését a II. fejezetben fölvázolt rövid távú (input) és hosszú távú (output) hatások – vagyis a városok számára azonnal, közvetlenül érzékelhető bevételek illetve az intézmények jelenlétéből hosszabb távon realizálódó előnyök – mentén végzem el (9. ábra).

9. ábra: A felsőoktatási intézmények rövid távú (input) és hosszú távú (output) ökonomiai hatásai
 Forrás: saját szerkesztés.

Elemzésem nem érinti a hallgatók számára nyújtott gazdasági előnyök kérdéskörét, mert e – vizsgálatom témájához csak lazán kapcsolódó – területen más empirikus eredmények már igazolták a helyben elérhető felsőoktatási kínálatnak a hallgatói karrierutakra gyakorolt kedvező hatásait (Pusztai-Fináncz 2004, Pusztai 2006).

1. Rövid távú hatások

1.1. Az intézmények rövid távú munkahely-teremtő hatása

Az intézmények legegyszerűbben mérhető rövid távú hatása a helyi munkaerőpiacon betöltött munkáltatói szerepük. Jelenlétük közvetlenül biztosítja alkalmazottaik és a hozzájuk tartozó háztartások megélhetését, ami – tekintettel az alföldi kisvárosokat általában jellemző korlátozott munkahelykínálatra – az egész helyi társadalom szempontjából igen fontos tényezőt jelent. A dolgozók munkabére ráadásul a helyi gazdaságon kívül álló forrásból származik, így kedvezően járul hozzá a város és környezete közötti csereviszony mérlegéhez.

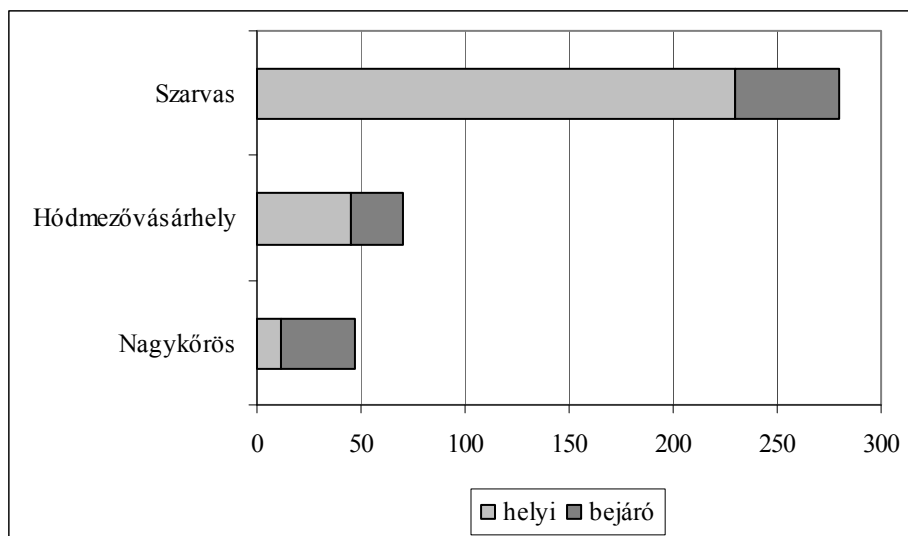
A munkahelyteremtő hatás erőssége természetesen nagyban függ az intézmények méretétől, valamint a helyi és a bejáró dolgozók arányáról. Általánosságban elmondható, hogy a karok alkalmazottainak legmozgékonyabb csoportját az oktatók képezik – a más településekről bejáró dolgozók jellemzően e csoport képviselői. Ezzel szemben az adminisztratív és technikai személyzet túlnyomó többsége a helyi lakosok közül kerül ki, hiszen az e beosztásokhoz szükséges végzettségű munkaerő sokkal nagyobb számban van jelen a hazai kisvárosok munkaerő-kínálatában, mint a tudományos minősítéssel rendelkező értelmiségi réteg.

A fenti tényezők alapján az empirikus mintában kétféle képlet figyelhető meg. Ezek egyike az, amikor az intézmény a jelentős helyi munkaadók közé tartozik. E képlet a vizsgált karok közül a szarvasi karok esetében érvényesül a legerősebben, ahol az alkalmazottak teljes létszáma (a főállású és a megbízott előadókkal együtt) megközelíti a 300 főt, és összetételükben is domináns a helyi lakosok aránya (10. ábra).²⁸

Figyelembe véve a más településről ingázókat, az egyedülálló dolgozókat és a közös munkahelyen dolgozó házaspárokat, a legerősebb becslés szerint is mintegy 3-400 szarvasi lakos él a felsőoktatási intézmények alkalmazottainak háztartásaiban. A mintában szereplő

²⁸ Terepmunkám során több esetben is azt tapasztaltam, hogy az intézményvezetők a karok gazdasági működésének adatairól – a kényes oktatáspolitikai környezetre hivatkozva – nem kívánnak konkrét adatokat nyilvánosságra hozni. Ezek híján – ahol szükséges volt – az egyes oktatók által közölt hozzávetőleges adatokat használtam föl.

városok közül a legkisebb népességet koncentráló, mindössze 18 ezer fős Szarvason ez a szám a lakosság mintegy 2 %-át teszi ki, és ezzel az intézmény a legnagyobb helyi munkáltatók közé tartozik.

10. ábra: A helyi felsőoktatási intézményekben foglalkoztatottak száma lakóhelyük szerint a vizsgált városokban²⁹

Forrás: intézményi interjúk és saját becslés.

A szarvasi karok kiemelkedő munkaerőpiaci jelenléte számos különböző ok együttes hatásának következménye. A helyi lakosság – kisvárosi viszonylatban is – alacsony számán, valamint a karok nagy méretén túlmenően, a mintában szereplő városok közül egyedül itt működnek a városnál nagyobb egységre kiterjedő hatáskörű, központi igazgatási szervek: a Tessedik Sámuel Egyetemi Központ Elnöki Hivatala, amely önmagában is közel száz főt foglalkoztat.³⁰

Egy további, a város számára kedvező tényezőt jelent, hogy a szarvasi oktatók túlnyomó többsége helyi lakos. Ennek oka egyfelől a városnak a nagy innovációs központoktól való jelentős távolsága és – a legtöbb alföldi felsőoktatási intézmény településéhez képest – kedvezőtlen közlekedési adottságai, melyek csökkentik a szarvasi karokon vállalható óraadás vonzerejét az e központok körül koncentrálódó oktatói réteg szemében. A helyi oktatók magasabb arányának másik oka a karok hagyományos munkaerőpolitikája, amelynek évtizedek óta fontos – megfelelő számú szolgálati lakással is megalapozott – törekvése, hogy olyan fiatal oktatókat, oktatói házaspárokat alkalmazzanak, akik vállalják a városba való költözést is.

²⁹ A fő- és mellékállások együttvéve.

³⁰ A kutatás idejében e testület még a Tessedik Sámuel Főiskola Rektori Hivatala és Gazdasági Főigazgatóságaként működött. Az Egyetemi Központ 2009. évi megalakulása a Hivatal alkalmazotti létszámát csak kis mértékben befolyásolta. (Forrás: az egyik kar dékánjának szóbeli közlése.)

A másik képlet a helyi munkaerőpiacon való minimális jelenlét. Ez a nagykőrösi tanítóképző karra jellemző a legtisztábban. Az intézmény kisszámú, mintegy harminc oktatójának túlnyomó többsége bejáró, csupán 3 fő lakik a városban. A helyi munkaerőpiac számára gyakorlatilag csak az adminisztratív és a technikai munkahelyek állnak nyitva. Ennek következtében a kar – becslésem szerint – a 26 ezer nagykőrösi lakos kevesebb mint egy ezrelékének, mintegy 15-20 főnek nyújt közvetlen megélhetést.

Annak lehetőségét, hogy a nem helyi oktatók – szarvasi kollégáikhoz hasonlóan – nagy számban telepedjenek le Nagykőrösön, jelentősen csökkentik olyan tényezők, mint a megfelelően képzett helyi munkaerő korlátozott volta, a kar társadalmi küldetésének országos jellege, a városnál jóval fejlettebb Kecskemét közelsége, vagy Budapestnek – és benne az anyaegyetem többi karának – a jó megközelíthetősége. A nagykőrösi kar helyi munkáltatói szerepének jelentéktelenségét azonban nem lehet pusztán a – főntebb részletezett – külső adottságokra visszavezetni.

„Még amikor itt a főiskola szerveződött és a tantestület fölállt, hát voltak itt magasan kvalifikált emberek a gimnáziumban akik átjöhettek volna, de nem nagyon vettek át, tehát ilyen messziről jött tanárok vannak.” (14. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)³¹

Az interjúalany véleménye szerint a város humán adottságai a jelenleginél nagyobb részben is fedezhették volna – és minden bizonnyal ma is fedezhetnék – a kar munkaerőigényét. A helyi értelmiség távolmaradásaért nagy mértékben felelős a kilencvenes években lezajlott „iskolaháború” – a kar és a helyi társadalom közötti konfliktus, amely az egyházi közoktatási intézmények visszaadása körül robbant ki, és az egész helyi közvéleményben kedvezőtlenül hatott a kar megítélésre. Ennek fontos szerepe volt abban, hogy a kar nem tudta kihasználni a városában rejlő humán adottságokat, mivel a konfliktus egyik fő törésvonala éppen a helyi pedagógus közösség és az oktatói kar között húzódott.³²

Mára e konfliktus jelentősen enyhült – ez lehet az oka annak, hogy az interjúalany nem köti össze explicite a helyi oktatók kérdéskörével. Ennek ellenére a helyi oktatók részaránya mégsem növekedett, sőt még csökkenő tendenciát is mutat. Az ellentmondás egy lehetséges magyarázata a helyi felsőoktatás történelmi folytonosságának hiányában rejlik, amelynek következtében hiányoznak a helyi társadalomból a felsőoktatással évtizedekre visszamenően kapcsolatban álló tanárdinasztiák.

³¹ Az interjúalanyok listája a Mellékletben található.

³² E konfliktus részleteit a következő fejezetben mutatom be.

„Nagyon szoros a kapcsolatom, lévén hogy a szüleim is ott voltak tanárok, még annak idején, ötvenhétig. És én magam is a gyakorló iskolájába jártam a tanítóképzőnek, tehát nagyon erős az elköteleződésem.” (11. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A fenti értelmezés szerint az oktató és az intézmény közötti kapcsolat erősségét meghatározza a családi és az alma materi kötődés. E gondolat mögött vélhetően az oktatási intézmények erős beágyazottságának képlete húzódik meg, mely a mezővárosi hagyományból származó, a helyi társadalomban máig továbbélő tudatelemként jelenik meg. Az ilyen erős elkötelezettségű oktatók az intézmény és a helyi társadalom közötti kapcsolat egy-egy hídfőjét alkothatják. E hídfőkön keresztül az intézménnyel kapcsolatban nem álló helyi értelmiségiek könnyebben eljuthatnak az intézményhez, s ezáltal a helyi társadalom fokozatosan megjelenítheti saját színeit és értékeit. Az iskolához és a helyi társadalomhoz egyaránt erős szálakkal kötődő oktatók szerepére jó példát nyújt a hódmezővásárhelyi kar, ahol a városban született, nevelkedett oktatók az intézmény oktatói karának egy jelentős csoportját alkotják.

„Az elődöm, aki most nyugdíjba megy, ő csábított át annak idején ide, tudva azt, hogy ő hamarosan befejezi a pályafutását, és szeretett volna olyan embert maga mögé hagyni, aki... tehát valakit betanítani.” (7. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

„Édesanyám és egy egykori, kedves tanárom is itt dolgozott, tőlük tudtam, hogy van föl vétel, és megpróbáltam.” (3. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

„Az egésznek a családi, baráti jellege alapján mondta, hogy itt meg keresnek a tanszéken kollégát. És az akkori tanszékvezető is a volt osztálytársamnak az édesapja. Tehát itt a családi, baráti kapcsolatok jól működtek.” (2. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A fenti vallomások bemutatják azt az informális csatornát, amelyen keresztül a megfelelően képzett helyi lakosok az intézmény dolgozóivá válhatnak. Ezeket első látásra egy elzárkózó, korrupt intézményi munkaerő-politika jeleiként értelmezhetjük. Ám ha mélyebben belegondolunk a kar társadalmi környezetének adottságaiba, akkor észre vesszük, hogy itt nem a tömegesen jelenlévő, megfelelő képességű munkaerő kirekesztéséről van szó, hanem a kevés számú, oktatói feladatra alkalmas helyi lakos megtalálásának eszközéről – a veszélyeztetett lokális jelleg megőrzése érdekében gyakorolt pozitív diszkriminációról.

A viszonylag szűk és alacsony dinamikájú helyi munkaerőpiac körülményei között az egyéni törekvéseken, jelentkezésen túl fontos szerepe van a hívásnak, a meghirdetett állásról való személyes értesítésnek. Természetesen minél erősebben ágyazódik be egy oktató

a helyi társadalom szövetébe, annál több az esélye, hogy ismerje azokat a helyi lakosokat, akik alkalmasak az intézmények által teremtett munkahelyek betöltésére. Ezáltal világossá válik, hogyan segíti elő a helyi értelmiség megjelenését az intézmények oktatói karában a régi helyi családokból származó oktatók, oktatói dinasztiák léte.

A vizsgált intézmények áttekintéséből kiderül, hogy a kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények helyi munkahely-teremtő hatása karonként és városonként erősen változik. A szarvasi karok példája igazolja, hogy az Alföld kisvárosaiban a felsőoktatás képes arra, hogy a legnagyobb helyi munkáltatók egyikévé váljék. Elemzésem alapján ennek legfontosabb feltétele az intézmény mérete, hallgatói létszáma. Ezen túl azonban számos más tényező is kedvező hatást gyakorol a karok helyi foglalkoztatói szerepére. Ilyen tényezők a nagy egyetemi központoktól való nagyobb távolság, a kedvezőtlen közlekedési adottságok, a megfelelő képzettségű helyi értelmiségi réteg jelenléte, az intézmények és a helyi társadalom közötti harmonikus viszony, valamint a helyi felsőoktatás szerves fejlődése, folytonossága.

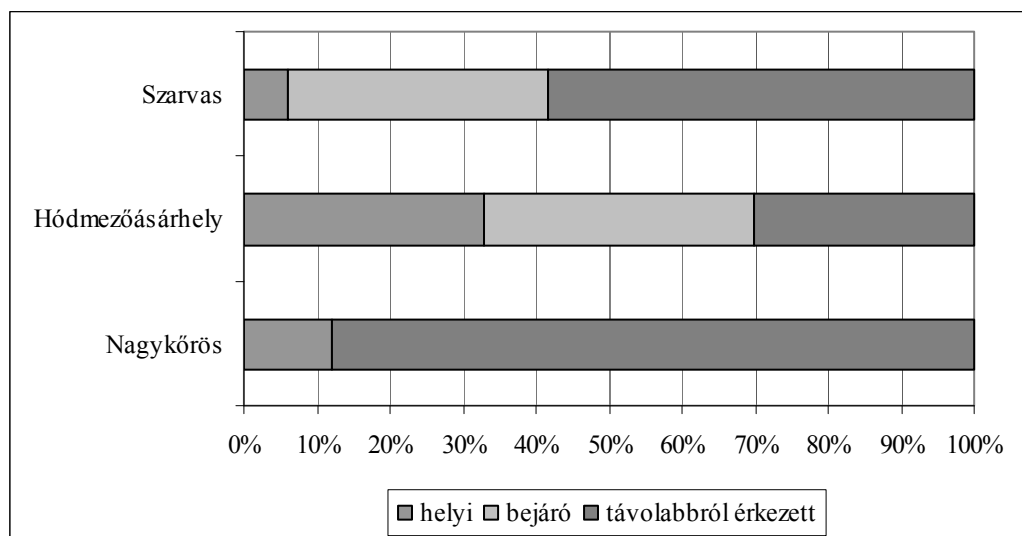
Végezetül szükséges megjegyezni, hogy a 2006 óta tartó gazdasági krízishelyzet, és az ebből fakadó elbocsátások számottevően gyöngítették a karok helyi munkáltatói szerepét. A létszámcsökkenés a hódmezővásárhelyi kart érintette a legsúlyosabban, ahol 2006-ben a dolgozók csaknem fele elveszítette korábbi munkahelyét (Korom 2007a).³³ Az elbocsátások kedvezőtlen helyi munkaerőpiaci hatását még az az általános gyakorlat is súlyosbítja, hogy – az oktatás színvonalának radikális visszaesését elkerülendő – az intézmények elsősorban a technikai személyzet (karbantartók, takarítók, portások) létszámát igyekeznek csökkenteni – akik általában az oktatóknál jóval nagyobb arányban kerülnek ki a helyi lakosságból.

1. 2. Az intézmények szerepe a felsőoktatásban résztvevő helyi fiatalság helyben tartásában

A felsőoktatási intézmények jelenlétének egy további kedvező hatása a helyi gazdaság szempontjából, hogy megakadályozzák a helyi fiatalság egy részének tanulmányi célú elvándorlását más városokba. E folyamatból – a hallgatók „helyben maradó” fogyasztásán túlmenően is – számos előnye származik a helyi gazdaságnak. Ha az intézményekben található helyi fiatalok más településen tanulnának, az jelentősen megnövelné a – legalább részben – családjaik által fedezett utazási, lakhatási és megélhetési kiadásokat. A helyben való tanulás lehetőségének kedvező ökonómiai hatásai a városok határain túlterjedve, azok szűkebb vonzáskörzetére is kiterjednek, hiszen a közeli települések

³³ A leépítés elsősorban a Tangazdaság dolgozóit érintette.

fiataljai minimális utazási költséggel, otthonukból történő bejárással el tudják végezni felsőoktatási tanulmányaikat.

11. ábra: A helyi és bejáró hallgatók aránya a vizsgált városokban³⁴

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A 11. ábra tanúsága szerint a helyi és környéki hallgatók aránya Hódmezővásárhelyen meghatározó, Szarvason nem túl nagy jelentőségű, Nagykőrösön pedig elenyésző. Így föltehetjük, hogy a vizsgált intézmények közül a hódmezővásárhelyi karnak van a legmeghatározóbb szerepe a helyi fiatalság helyben tartásában.

Ezen a ponton fölmerül egy fontos kérdés: van-e egyáltalán társadalmi igény a lakóhely közelében elérhető felsőoktatásra. E kérdés megválaszolása érdekében először át kell tekintenünk, hányan vannak és honnan is érkeznek az egyes karok hallgatói.

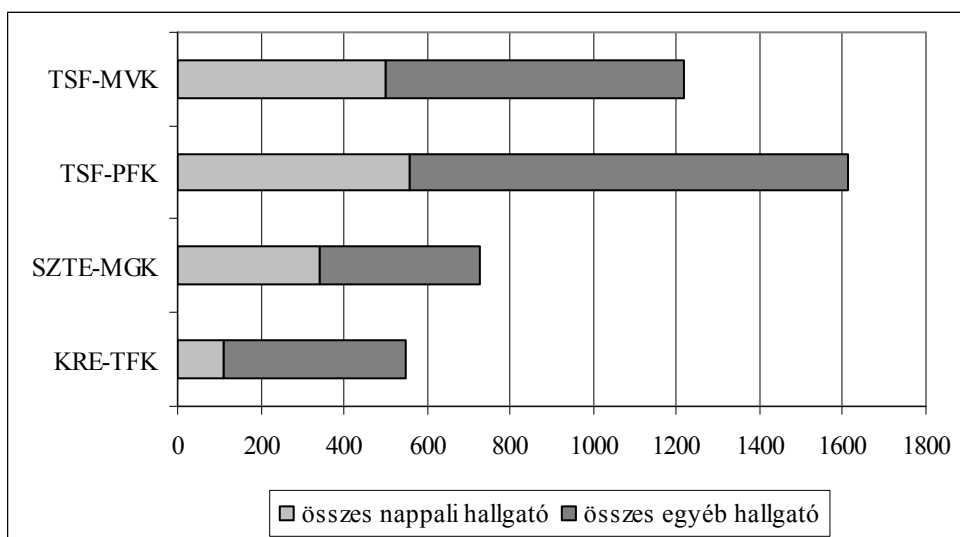
A hallgatók száma

A vizsgált karok méretüket tekintve jelentősen eltérnek egymástól. Míg 2005-ben a két szarvasi karra összesen több mint 1.000 nappali tagozatos hallgató járt, és a levelező, újabb diplomás, szakirányú továbbképzéses és egyéb nem nappali tagozatos hallgatók létszáma egyenként is meghaladta az 1.000 főt, addig a hódmezővásárhelyi főiskolának összesen 728, a nagykőrösi karnak pedig mintegy 550 hallgatója volt (nem számítva a marosvásárhelyi kihelyezett tagozat kb. 200 hallgatóját).³⁵

³⁴ A városok 50 km-es körzetéből érkezett hallgatókat tekintem bejárónak.

³⁵ Mivel a levelező hallgatókra és a teljes hallgatói létszámra vonatkozóan nem áll rendelkezésre 2005-nél frissebb adat, az összevethetőség érdekében a nappali hallgatók létszámát is erre az évre tüntettem föl. A www.felvi.hu 2005-re vonatkozó adatainak hiánya miatt ezek esetében más forrásokra és becslésekre hagytam. A pontos létszámok (2008) az előző fejezetben, a 2. táblázatban megtalálhatóak.

A két pedagógiai karon létszámában a levelező tagozatos (és egyéb nem nappali) képzés dominál, különösen Nagykőrös esetében, ahol a nappali tagozatosok aránya alig haladja meg a 20 %-ot. A mezőgazdasági karokon ez az arány jóval magasabb, Hódmezővásárhelyen közelíti az 50 %-ot, a szarvasi agráros hallgatóknak pedig csaknem kétharmada nappali tagozatos (12. ábra).

12. ábra: A hallgatók létszáma a KRE-TFK marosvásárhelyi kihelyezett tagozata nélkül (2005)
Forrás: főiskolai kiadványok és intézményi interjúk.

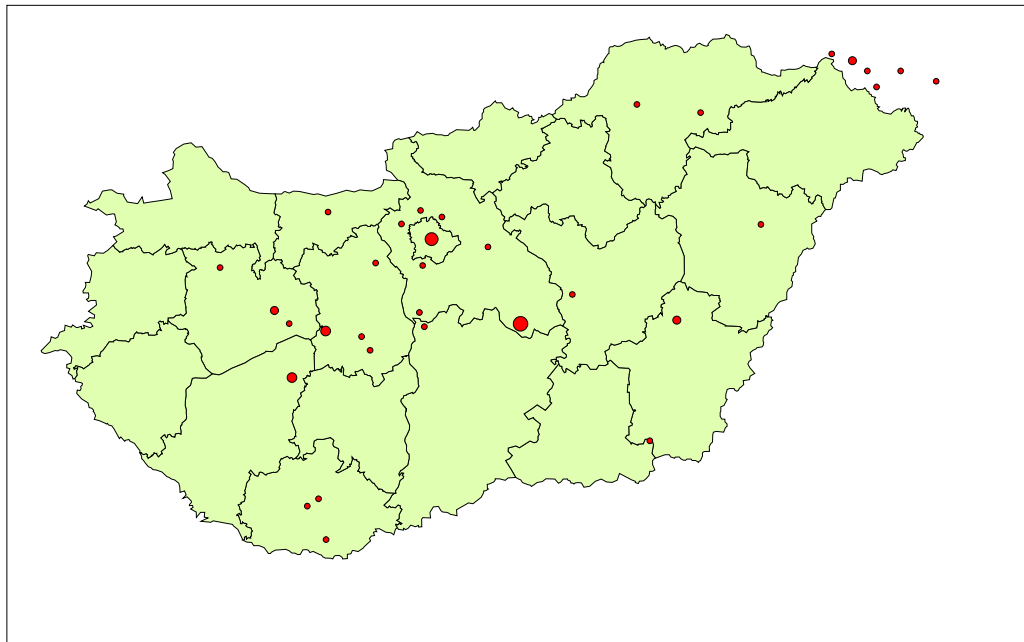
A hódmezővásárhelyi intézményben 1990 óta nagyjából állandó a hallgatók létszáma, évente mintegy 200 nappali és levelező tagozatos hallgató kezdi meg tanulmányait. A nappalisok létszáma Nagykőrösön is nagyjából változatlan ebben az időszakban, évente mintegy 30 fő. A levelezősöké viszont – a fokozatosan bővülő képzési kínálat következtében – évről évre emelkedett. A nappali tagozat alacsony létszáma annak is köszönhető, hogy a kar mindeddig igen erős minőségi szűrést alkalmazott a főlvételi eljárás során.

A szarvasi pedagógiai kar hallgatói létszáma a kilencvenes évek közepének fölfutása után (mely főleg a kihelyezett tagozatoknak volt köszönhető) mára stabilizálódott, évente mintegy 150 hallgató kezdi meg tanulmányait, akiknek többsége óvópedagógus szakos. Ezzel szemben a mezőgazdasági kar – a kilencvenes évek mélyrepülése után – az utóbbi néhány évben élte meg hallgatói létszámának gyors emelkedését.

A vizsgált karok beiskolázási területe

A nagykőrösi kar hallgatói Magyarország és Kárpátalja szinte minden, reformátusok lakta vidékéről érkeznek, Nagykőrösről ugyanakkor évenként csupán 1-2 hallgató kezdi meg tanulmányait. A kérdőíves vizsgálat során megkérdezett diákok mintegy harmadrésze Pest megyében vagy Budapesten, egy másik harmaduk a Dunántúlon lakik, a többiek közül pedig

majdnem minden második Kárpátaljáról érkezett (13. ábra). Az ábrán még az alacsony elemszám mellett is jól látszik, hogy e terület szinte teljesen lefedi a Kárpát-medence református területeit. Csak a tiszántúli és erdélyi reformátusság hiányzik, ami az e vidékeken működő tanítóképzőknek (Debrecen, Nagyenyed, Marosvásárhely) köszönhető.

13. ábra: A KRE-TFK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye³⁶
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=50).

A helybéli hallgatók alacsony arányának legfőbb oka a kar és a képzés felekezeti jellege. A nappali tagozatos képzésben a szakok szakpárban működnek, egy világi szak mellé a jelentkezőknek egy egyházi szakot kell választaniuk. Az egyházuk tanítása szerint vallásos emberek az országos helyzethez hasonlóan Nagykőrösön is csak egy töredékét alkotják a teljes lakosságnak (Tomka 2006) – és természetesen e csoport tagjainak is csak egy részében alakul ki pedagógiai vagy szociális hivatás. Így a legtöbb helyi fiatal számára a kar mint továbbtanulási lehetőség szóba sem kerül.

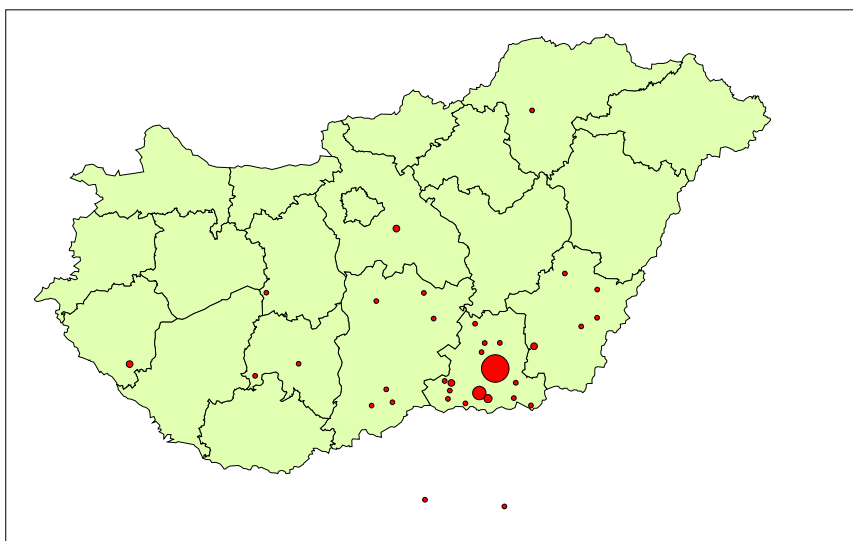
A levelező oktatás az intézmény méretéhez képest magas létszámú, s a nappali tagozatos képzésnél jóval szorosabb kapcsolatban áll a várossal és térségével. A világi szakokon számos nagykőrösi és környékbeli hallgató szerez alap- vagy másoddiplomát, a Szociális Szakvizsga Központ alaptanfolyamai és továbbképzései pedig regionális beiskolázással működnek. Ezen a területen sokat jelent az intézmény közelsége és városszerte magas szakmai presztízse, melynek fő forrása a végzett hallgatók pozitív tapasztalata.

³⁶ A körök nagysága az adott településről érkezett hallgatók számával arányos.

„Az ő alma materi viszonylatuk, az erős. Lépten-nyomon találkozom, például tegnap egy lakógyűlésen fordultam meg, ahol valamikor idejárom, tizenéve itt végzett hallgató nagyon pozitívan nyilatkozott a főiskoláról, plénum előtt is említette, hogy mi mindent tanult itt. Tehát vannak ilyen kapcsolatok, akik itt vannak, elég jó képet mondanak rólunk.” (10. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Korántsem mindennapi esemény, hogy egy szekularizált társadalomban, amelyben ráadásul erős antiklerikális beidegződések is élnek, valaki egy világi fórumon „plénum előtt” fölállalja, hogy egyházi intézménybe járt, s mi több, még elégedett is vele. Ha mindezt megfontoljuk, az nagyban növeli az interjúrésztletben fölidéztet bizonyosságtétel értékét. A kar által kínált levelező képzések kedvező helyi megítéléséből arra lehet következtetni, hogy a Nagykőrösön vagy annak közelében élő pedagógusok és szociális szakemberek többsége inkább ezt a kart választja továbbképzésük helyszínéül, mint valamely távolabbi intézményt.

A nagykőrösi karral ellentétben a többi intézmény elsősorban a szűkebb térségből vonzza a fiatalokat. Különösen így van ez a hódmezővásárhelyi kar esetében, ahol igen magas a helyből illetve a Csongrád megyéből érkezett hallgatók aránya (14. ábra).

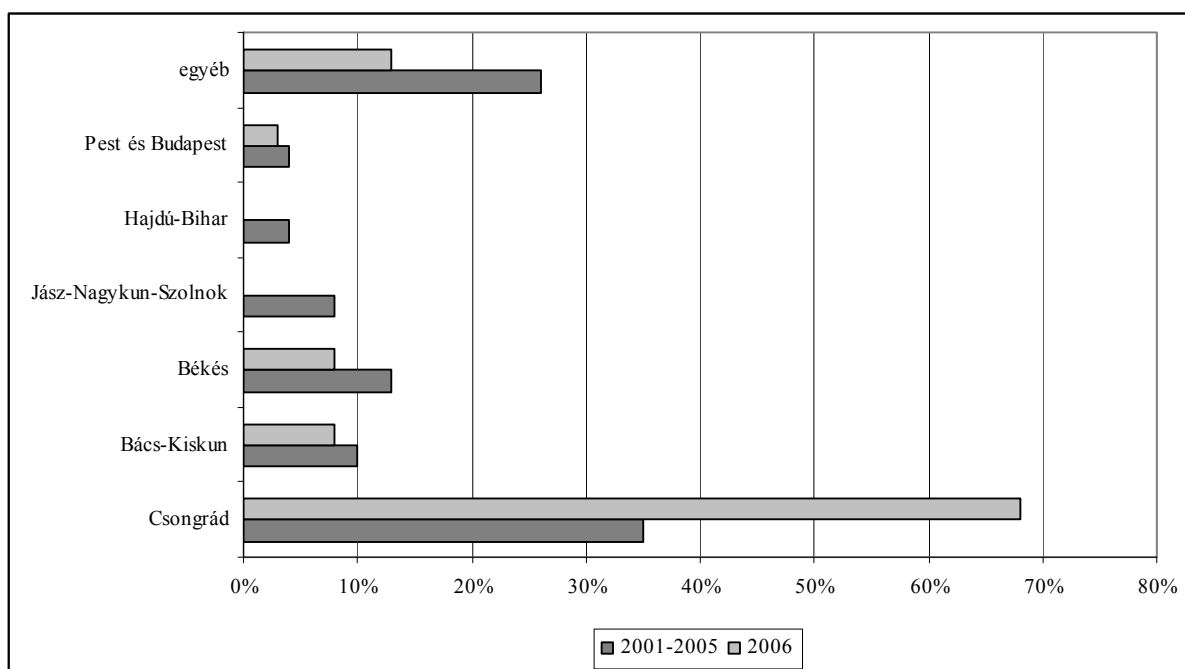

14. ábra: Az SZTE-MGK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye³⁷

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=76).

Ha pedig a 2006-os állapotot tükröző kérdőíves mintámat összevetjük a 2001 és 2005 között végzett hallgatók adataival (Kis 2006), azt látjuk, hogy a Csongrád megyeiek aránya még az utóbbi néhány évben is folyamatosan nőtt, a korábban számos hallgatót kibocsátó tiszántúli megyékből pedig senki sem érkezett (15. ábra). Ez az eredmény még a két adatfölvétel közötti módszertani különbségek ellenére is tükröz egy folyamatot.

³⁷ A körök nagysága az adott településről érkezett hallgatók számával arányos.

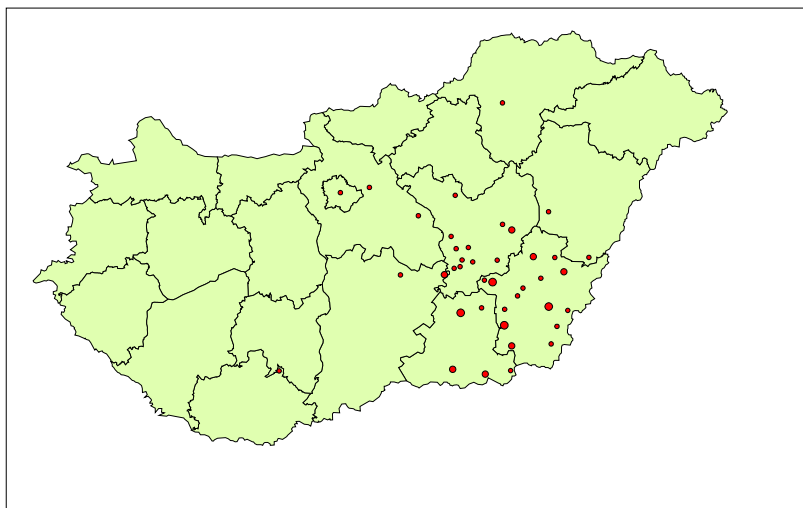

15. ábra: Az SZTE-MGK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye megyék szerint (2001-2005, 2006)

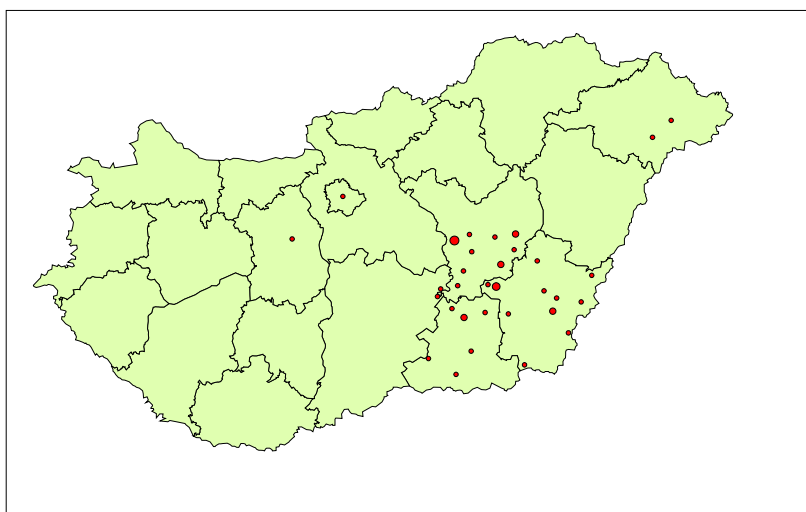
Forrás: Kis 2006, hallgatói kérdőívek (N=76).

Jelenleg a kar hallgatóinak közel 90 %-a helyi vagy bejáró, a kollégisták száma pedig a korábbi évtizedekhez képest a töredékére csökkent. Különösen magas a helybeliek aránya, a kérdőíves vizsgálatomban megkérdezett hallgatóknak több mint harmada lakik Hódmezővásárhelyen – ahonnan a korábbi évtizedekben jóval kevesebben jelentkeztek az intézménybe. A levelező képzés beiskolázási területe viszont ennél jóval kiterjedtebb – ami elsősorban a hódmezővásárhelyi vadgazda képzés kurrens voltának és országos elismertségének köszönhető.

A szarvasi karok legfontosabb beiskolázási területe Békés megye egésze, Jász-Nagykun-Szolnok megye déli része illetve kisebb mértékben Csongrád megye – ami lényegében megegyezik a város köré vonható, délkelet felé kissé kitáguló, 50-60 km sugarú körrel. A szarvasi karokon valamivel alacsonyabb a helyben lakó diákok aránya mint Hódmezővásárhelyen (16-17. ábra), ám – a megkérdezett oktatók tapasztalata szerint – az utóbbi évek során folyamatosan emelkedik.

16. ábra: A TSF-PFK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye települések szerint³⁸
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=55).

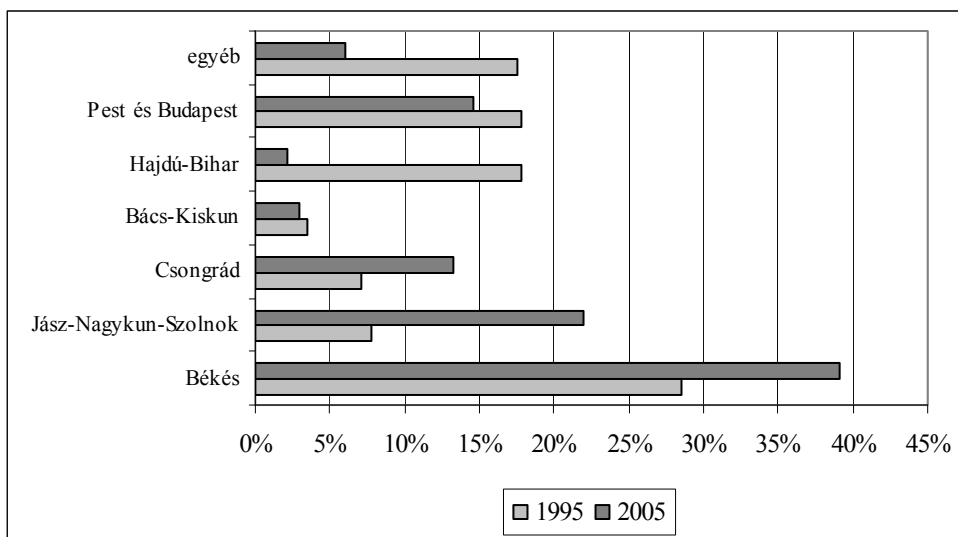

17. ábra: A TSF-MVK nappali tagozatos hallgatóinak lakóhelye települések szerint³⁹
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=46).

A pedagógiai kar beiskolázási térképén ma már alig vehetőek észre az egykori óvóképző valaha hatalmas, az Alföld egész területére kiterjedő vonzaskörének maradványai. A távolabbi beiskolázások radikális csökkenése az elmúlt évtized terméke. Míg 1995-ben a városhoz legközelebb fekvő három megyéből érkezett hallgatók aránya még csupán 60 % körüli volt (Daróczy 1997), addig egy évtizeddel később ez az arány a karra jelentkezők esetében meghaladta a 76 %-ot (*Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar. Oktatás-, Kutatás- és beruházásfejlesztési Konceptió 2006*) (18. ábra).

³⁸ A körök nagysága az adott településről érkezett hallgatók számával arányos.

³⁹ A körök nagysága az adott településről érkezett hallgatók számával arányos.

18. ábra: A TSF-PFK-ra 1995-ben fölvelt illetve 2005-ben jelentkező nappali tagozatos hallgatók lakóhelye megyék szerint

Forrás: Daróczy 1997, Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar. Oktatás-, Kutatás- és beruházásfejlesztési Koncepció 2006.

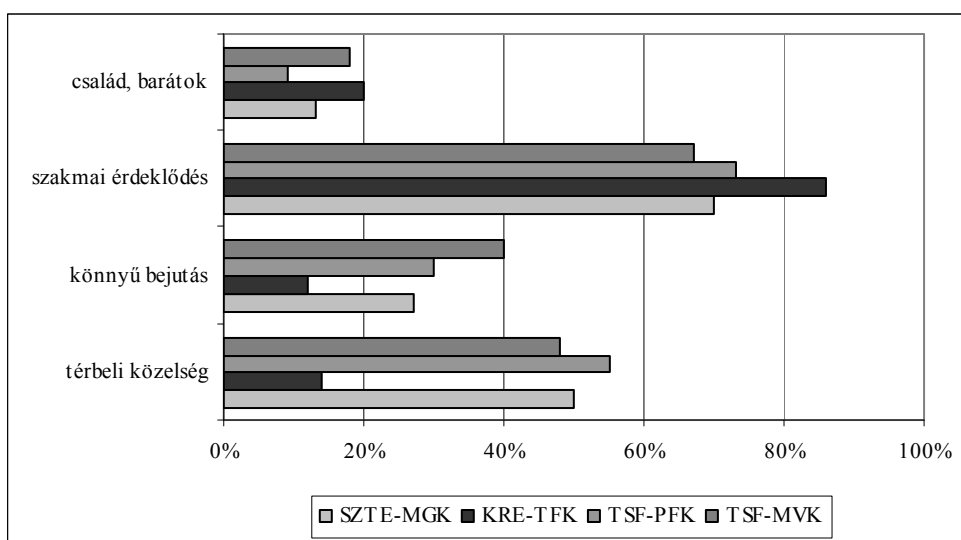
A diagramon jól látható a Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyei hallgatók arányának gyors növekedése, és a korábban fontos beiskolázási területnek számító Hajdú-Bihar megye, Pest megye és Budapest jelentőségének csökkenése.

A levelező képzések beiskolázása a szarvasi karok esetében is valamivel szélesebb merítésű a nappalinál. Korántsem olyan széles azonban mint a hódmezővásárhelyi levelező képzésé, mivel a pedagógiai karra csak Pest megyéből, a mezőgazdasági karra pedig csak Budapestről érkeztek a nappali képzésnél számottevően nagyobb arányban levelező hallgatók.

A helyben elérhető felsőoktatás iránt mutatkozó társadalmi igény

A hallgatók lakóhelyéből illetve a karok beiskolázási területének az utolsó tíz-tizenöt évben megfigyelhető változási tendenciákból világosan megmutatkozik az a jelenség, hogy a fiatalok iskolaválasztási stratégiáiban fölértékelődött a lakóhely és a felsőoktatási intézmény közelségének a szempontja. Ez egyáltalán nem meglepő, mivel az adott időszakban a diploma iránti igény valamint a tanulás költségei egyidejűleg növekedtek (Kozma 2004).

Ilyen makrotársadalmi adottságok mellett a mobilitási esélyek egyenlősége szempontjából kiemelkedő fontosságú volna, hogy a nagy, regionális kisugárzású egyetemi központok mellett minél több kistájnak, városkörnyéknek – különösen a kedvezőtlen gazdasági és demográfiai helyzetű, periférikus fekvésű területeknek – legyen valamilyen felsőoktatási intézménye. Ezt a társadalmi igényt alátámasztják a kérdőíves vizsgálatom során megkérdezett hallgatók intézményválasztási preferenciái is (19. ábra).

19. ábra: A hallgatók intézményválasztásának okai a vizsgált karokon

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A hallgatók válaszaiból egyértelműen kiderül, hogy a felsőoktatási intézménynek a lakóhelyhez való közelsége – a szakmai érdeklődés után – az iskolaválasztás második legfontosabb motivációs tényezőjét jelenti, mely nagyjából minden második megkérdezett hallgató számára fontos volt. Kivétel ez alól a nagykőrösi kar, ahol a távolság alig befolyásolja a jelentkezők döntését.

Ha áttekintjük az egyes motivációk közötti összefüggést, akkor megjelenik egy jellegzetes – a minta 16 %-át kitevő – csoport, amelynek tagjai továbbtanulásuk helyszínének kiválasztásakor elsősorban arra törekedtek, hogy a közelben lévő, és biztos bejutást kínáló helyre jelentkezzenek (4. táblázat).

4. táblázat: A lakóhely közelségének és a bejutás könnyűségének összefüggése a vizsgált karok hallgatóinak intézményválasztásában (fő)

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

		Térbeli közelség		
		számít	nem számít	összesen
Könnyű bejutás	számít	36	35	71
	nem számít	61	95	156
	összesen	97	130	227

Khi-négyzet próba = 0.101: nincsen szignifikáns összefüggés.⁴⁰

Vizsgálatom tanúsága szerint e hallgatói csoportnak csupán 50 %-a számára volt fontos szempont a karokon oktató szakok iránti érdeklődés, míg a mintában szereplő többi hallgató esetében ez az arány 71 %. Bár a két változó összefüggése nem szignifikáns, a

⁴⁰ Mint már azt a IV. fejezetben megjegyeztem, csak azon táblázatok és diagramok esetében tüntetek föl Khi-négyzet próba eredményt, amelyek valamilyen konkrét összefüggést mutatnak be.

táblázatból látható tendencia arra enged következtetni, hogy e hallgatók nem annyira szakképzettséget, hanem inkább egy – bármilyen – felsőoktatási diplomát akarnak megszerezni. Mivel számukra kevésbé lényeges, hogy milyen profilú és színvonalú intézményben szerzik meg a kívánt bizonyítványt, egy felsőoktatási intézmény helybeni jelenlétéből minden bizonnyal komoly könnyebbségük, anyagi és időbeli megtakarításuk származik.

A hallgatók túlnyomó többsége számára azonban fontos a szakmai érdeklődés is. Ebből arra következtethetünk, hogy a kisvárosok fiatalságának – és természetesen családjuknak is – az érdeke azt diktálja, hogy a helyi felsőoktatási intézmények lehetőleg minél szélesebb képzési kínálatot nyújtsanak. Negatív példaként alátámasztja ezt az állítást a nagykovácsi kar esete is, amelynek szűk képzési profilja közrejátszik abban, hogy a város ifjúságának nagy része nem él a helyben végezhető felsőoktatás lehetőségével.

A helyben elérhető felsőoktatásból azonban nem csupán a nappali hallgatóknak és családjaiknak származik közvetlen előnyük, hanem a helyi értelmiség tagjai illetve az őket foglalkoztató intézmények és vállalkozások is profitálhatnak belőle.

„Az, hogy valami helyben van, hogy nem kell utazni, hogy ugyanazt a színvonalat megkapja itt is, mintha elmenne 100 km-re, ez nyilván ösztönzi az intézményvezetőket, hogy ezt a szolgáltatást vegye igénybe.” (4. sz. városi interjú, Nagykovács)

A megkérdezett iskolaigazgató véleményéből érzékelhető, milyen komoly segítséget jelent a helyi intézményeknek, hogy egyes kurrens szakmai továbbképzések – pl. drámapedagógia, idegen nyelv, fejlesztő pedagógia – a saját városukban, minimális idő- és költségráfordítással elérhetők a helyi pedagógusok számára. Az intézményi megtakarításon túl figyelembe kell vennünk még azt is, hogy a helyben végezhető kiegészítő tanulmányok a beiskolázott helyi pedagógusok számára is jóval kevesebb idő- és költségráfordítást igényelnek.

Föltételezhetjük továbbá azt is, hogy egy részük valószínűleg egyáltalán nem venne részt az adott továbbképzésen, ha ahhoz egy távolabbi településre kellene utaznia – így elesvén az ott megszerezhető új ismeretektől, valamint a másoddiplomával járó magasabb szakmai és anyagi megbecsüléstől.

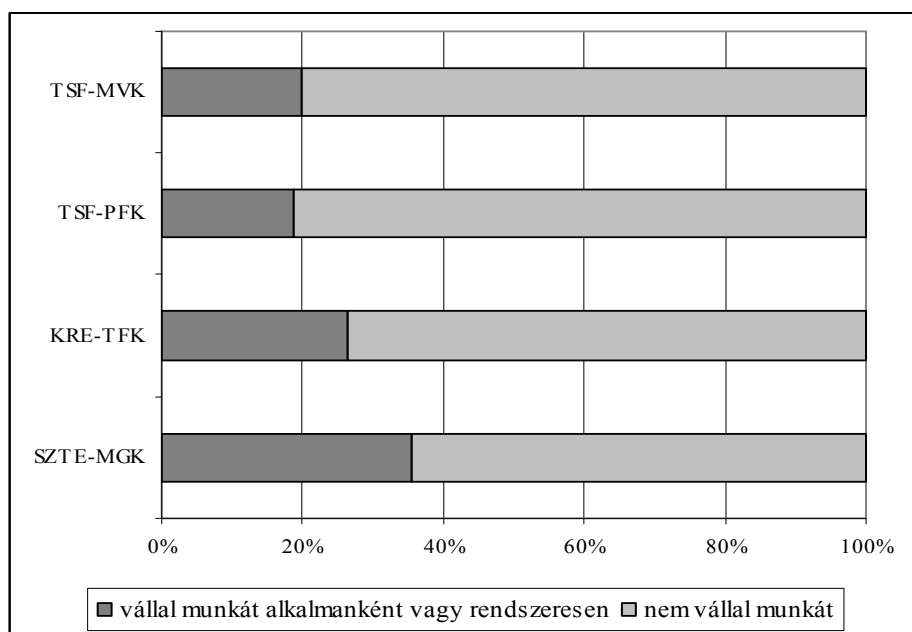
Az interjúrészlet egy további üzenete az, hogy a helyi közoktatásban dolgozó szakember szolgáltatásnak tekinti a kar által kínált továbbképzéseket, nem pedig az intézmény öncélú fejlődési logikájából fakadó növekedési törekvésnek.

A vizsgált karok által biztosított továbbképzési kínálatból látható, hogy az ebből fakadó lehetőségeket természetesen nemcsak az iskolák, hanem – a karok által kínált továbbképzési lehetőségek függvényében – más oktatási és kulturális intézmények, gazdasági szervezetek és vállalkozások is ki tudják használni⁴¹

A hallgatók megjelenése a helyi munkaerőpiacon

A helyi gazdaság számára a hallgatók mint társadalmi csoport jelenléte elsődlegesen mint fogyasztási tényező nyilvánul meg. A – következő alfejezetben tárgyalt – fogyasztásnövelő hatáson túl viszont a hallgatók potenciálisan a helyi munkaerőpiac adottságait is módosítják. A diákmunka lehetőségének kihasználása olcsó és rugalmas munkaerőt biztosít a helyi vállalkozásoknak bizonyos – jellemzően részidőben végezhető, továbbá kevésbé felelősségteljes – munkakörökben.

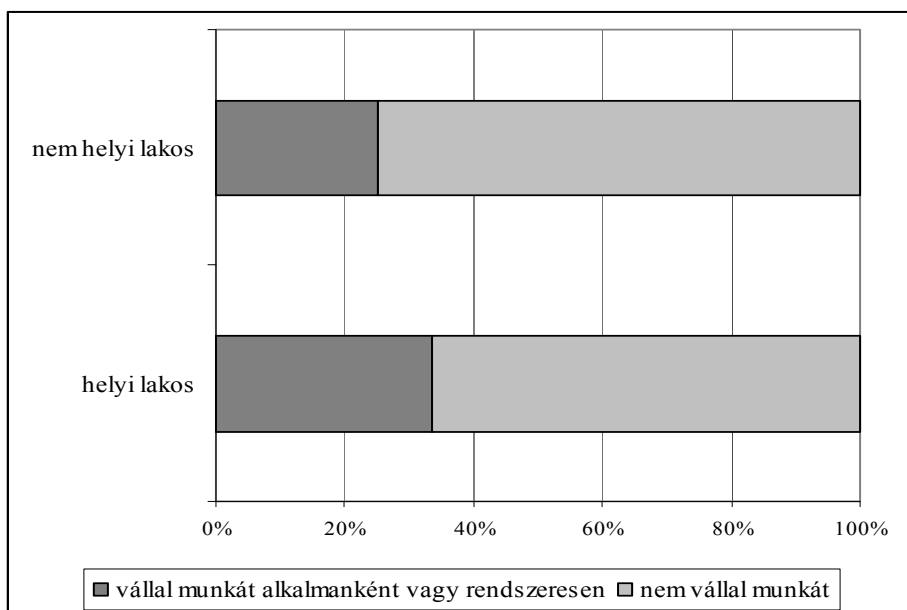
Fontos azonban megjegyeznünk, hogy míg a vállalkozások számára potenciális előnyt jelent a hallgatói munkaerő, addig a helyi munkavállalók számára konkurenciaként jelenhet meg. Ennek legfőbb oka a két csoport munkavállalási motivációja közötti különbség: míg a helyi lakosok elsősorban a háztartásuk fönntartásához szükséges bevételt igyekeznek előteremteni, addig a hallgatók általában nem tartanak fenn önálló háztartást, és munkabérüket kiegészítő jövedelemnek tekintik. Emiatt a hallgatók bérigénye jellemzően alacsonyabb a helyi munkavállalókénál, ami utóbbiak számára mind a betöltetlen állások számát, mindpedig az általános bérszintet kedvezőtlenül befolyásolja.

20. ábra: A hallgatói munkavállalás aránya karonként

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

⁴¹ Az intézmények képzési profiljáról bővebb információ található a Mellékletben.

Khi-négyzet próba = 0.000: szignifikáns az összefüggés.

21. ábra: A hallgatók lakóhelye és munkavállalása közötti összefüggés

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Valószínűnek tűnik, hogy a hallgatói munkavállalás terén a helyben lakó hallgatók aktívabban a távolabbról érkezőknél, így e tényező jelentőségét meghatározza a helyi felsőoktatási intézmények által a településen tartott fiatalok száma.

A diákmunkára vonatkozó adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a legnagyobb arányban a hódmezővásárhelyi hallgatók vállalnak valamilyen mértékű munkát tanulmányaik mellett (20. ábra). A munkát végző hallgatók között fölültreprezentáltak a helyben lakók, ami igazolja az erre vonatkozó – fentebb közölt – föltevésünket (21. ábra). A városhoz való erősebb kötődés és a diákmunka között tehát összefüggés mutatkozik.

1. 3. Az intézmények helyi fogyasztást növelő hatása

A települések gazdasági fejlődésének másik igen fontos hajtóereje a helyben jelenlévő vásárlóerő. A hazai kisvárosok gazdasága számára a felsőoktatási intézmények által generált többletfogyasztás szerepe több okból is kiemelkedő fontosságú. Ilyen okok például a helyi piacok korlátozott mérete, a gazdasági növekedés megtorpanása, valamint – a válság nélkül is – a fogyasztás szűkülése irányában ható neoliberális gazdaság- és szociálpolitika (Árva 2000, Csath 2001, Cséfalvay 2004).

Ebben az alfejezetben a helyi fogyasztást növelő hatás három lehetséges megnyilvánulását vizsgáljuk: az intézményi beszerzéseket, valamint az oktatók és a hallgatók fogyasztását.

Intézményi beszerzések

Az intézmények tárgyi beszerzéseinek helyi gazdasági hatása elenyésző. A karok ugyanis általában az országos piac kínálatát veszik figyelembe, így vásárlásaik rendszerint az alacsonyabb árakat kínáló multinacionális áruházláncokon, vagy – nagyobb tétel esetén – közbeszerzési eljáráson keresztül történnek.

A beszerzések egy további formáját jelenti a hallgatók szakmai gyakorlatának megszervezése egyes helyi üzemekben és intézményekben. A gyakorló tevékenység rezsiköltsége, valamint a gyakorlatvezetői óradíjak nem túl magas, ám rendszeres kiegészítő bevételi forrást jelentenek mind a befogadó szervezet, mind a hallgatókkal foglalkozó munkatársai számára. A helyi szervezetekkel fennálló gyakorlólhelyi kapcsolatok mindhárom vizsgált településen megjelennek.

A hallgatók gyakorló tevékenysége azonban nemcsak a külső gyakorlólhelyek számára jelenthet bevételi forrást.

„Az egykori tangazdasági területet megosztva birtokoljuk a főiskolával. Napi együttműködés van közöttünk, egymásra szorulunk. Az infrastruktúra a cégünké, tehát a víz, a villany, az utak. A főiskola meg sorra építette az ingatlanjait pályázatok útján: sertés, szarvasmarha, strucc, lovas szakosztály, juh, kecske, sajtüzem, legutóbb az innovációs központ. Ezekhez a kiszolgálást mi adjuk.” (2. sz. városi interjú, Hódmezővásárhely)

A fenti interjúrészlet rávilágít arra, hogy a mezőgazdasági karokon a hallgatói gyakorlattal kapcsolatos intézményi kiadások esetenként jóval magasabbak a külső gyakorlólhelyek számára a hallgatók után fizetett óradíjnál és rezsiköltségnél. E többletköltségért az intézmények saját tanüzemeinek fönntartására fordított összegek felelősek. Hódmezővásárhely esetében – a privatizáció során bekövetkezett tulajdonváltás miatt – a fönntartási feladatok egy jelentős részét egy mezőgazdasági nagyüzem szolgáltatja a kar számára. E csatornán keresztül a kar közvetlenül is hozzájárul egy helyi gazdasági szereplő árbevételének növekedéséhez.

A reflexió további fontos eleme a kölcsönösség hangsúlyozása („egymásra szorulunk”). E megfogalmazás implicit módon utal az intézmények társadalmi és gazdasági környezetének kedvezőtlen adottságaira, az alföldi kisvárosok illetve a mezőgazdaság

jelenlegi nehéz helyzetére. A kedvezőtlen körülmények között mindkét fél szemében fölértékelődnek azok az apró bevételek vagy megtakarítások, amelyek a felsőoktatási intézmény és a helyi gazdasági szereplők közötti együttműködésből származhatnak.

Az oktatók fogyasztása

A felsőoktatási intézményekben előadó oktatók jelenléte a legtöbb egyetemi városban – nagyobb térbeli mobilitásuk valamint a városok lakosságának egészéhez viszonyított alacsony létszámuk miatt – mennyiségében csupán kismértékben növeli a helyi fogyasztást, bár minőségileg kétségtelenül színesíti mind az anyagi, mind a kulturális javak keresletét. Kisvárosi környezetben azonban ezt a kedvező hatást gyöngítheti a helyi kulturális, szolgáltatás- és árukínálat korlátozott volta.

Kisvárosi településméret mellett reális veszélye van egy negatív spirál beindulásának, melyben az üzletek és vendéglátóhelyek egyre inkább lemondanak annak a kisszámú fogyasztói körnek a kiszolgálásáról, amely nem szokványos vagy magasabb minőségű termékekért és szolgáltatásokért hajlandó volna magasabb árat is fizetni. Az alábbi interjúrészlet e probléma egyik olvasatát nyújtja.

„Nem egy helyen van meg sok dolog, hanem sok-sok külön kis boltban, és végig kell járni, mert ez most itt nincs, ez most ott nincs. Azon kívül a nyitva tartásuk is rettenetes, mert délben minden bezár, három óráig minden meg van halva, tehát ez abszolút ilyen falusias jelleggel működik. És öt órakor ugyanúgy minden bezár, tehát öt és hat óra között, és igazából az embernek hat óra után lenne arra ideje, hogy valamit vegyen, és akkor egy bolt van nyitva.” (13. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A megkérdezett oktató szavaiban megjelennek mind az áruellátással, mind a szolgáltatás minőségével (nyitvatartási idő) kapcsolatos hiányosságok. Ezeknek egyenes következménye, hogy a felsőoktatási intézmények által bevonzott igényesebb fogyasztói réteg fokozatosan más települések felé orientálódik fogyasztása során, miáltal a helyi kereskedelmi és egyéb szolgáltató vállalkozások fontos bevételtől esnek el.

A reflexió implicit módon azt a közlést is kifejezi, hogy ez a város nem jó hely, hogy nem érdemes itt élni. Bár e közlés részben talán betudható az elköltözést fontolgató oktató öngazolási törekvésének is, mégis rámutat arra a – globális gazdasági szereplők telephelyválasztásával kapcsolatban már megfigyelt – tényre, hogy napjainkban a településeknek – milliójukkal és szolgáltatásaikkal – versengeniük kell a magasabb igényű szakemberek – s általuk lényegében egész cégek – megtartásáért (Ashworth-Voogd 1997, Lengyel 2003). Bár az e versengésben alulmaradó városoknak elsősorban az üzleti

vállalkozások elköltözését kell elszenvedniük, az oktatók lakóhely- és a hallgatók iskolaválasztása – közvetve és hosszabb távon – a felsőoktatási intézmények helyi jelenlétére is hatással van.

A nagyobb városok lakosságának kedvezőbb képzettségi adottságaiból következően a – leginkább a nagy egyetemi központok közelében lakó – bejáró oktatók jelentős része a lakóhelyén szélesebb kínálattal találkozik, így helybeni fogyasztásuk rendszerint az élelmiszerboltok és étkezőhelyek szolgáltatására korlátozódik. Különösen jellemző ez a megállapítás az óraadó oktatókra, akik általában csak az intézmény közelében vagy az állomás felé vezető úton található élelmiszerboltba ugranak be néhány percre.

A főt vázolt helyzet nem sokkal kedvezőbb a helyben lakó oktatók esetében sem, hiszen ők – a helyi társadalom egyik legmozgékonyabb csoportja lévén – képesek átcsoportosítani fogyasztásuk egy jelentős részét a közeli, vagy akár a távolabb fekvő városi központokba.

A hallgatói fogyasztás szerkezete

A felsőoktatási intézmények által településükön generált többletfogyasztás legnagyobb része – mind az oktatóknál lényegesen magasabb létszámuk, mind az előző két szakaszban leírt tényezők miatt – a hallgatókhoz köthető. E területen igen fontos a létszám szerepe.

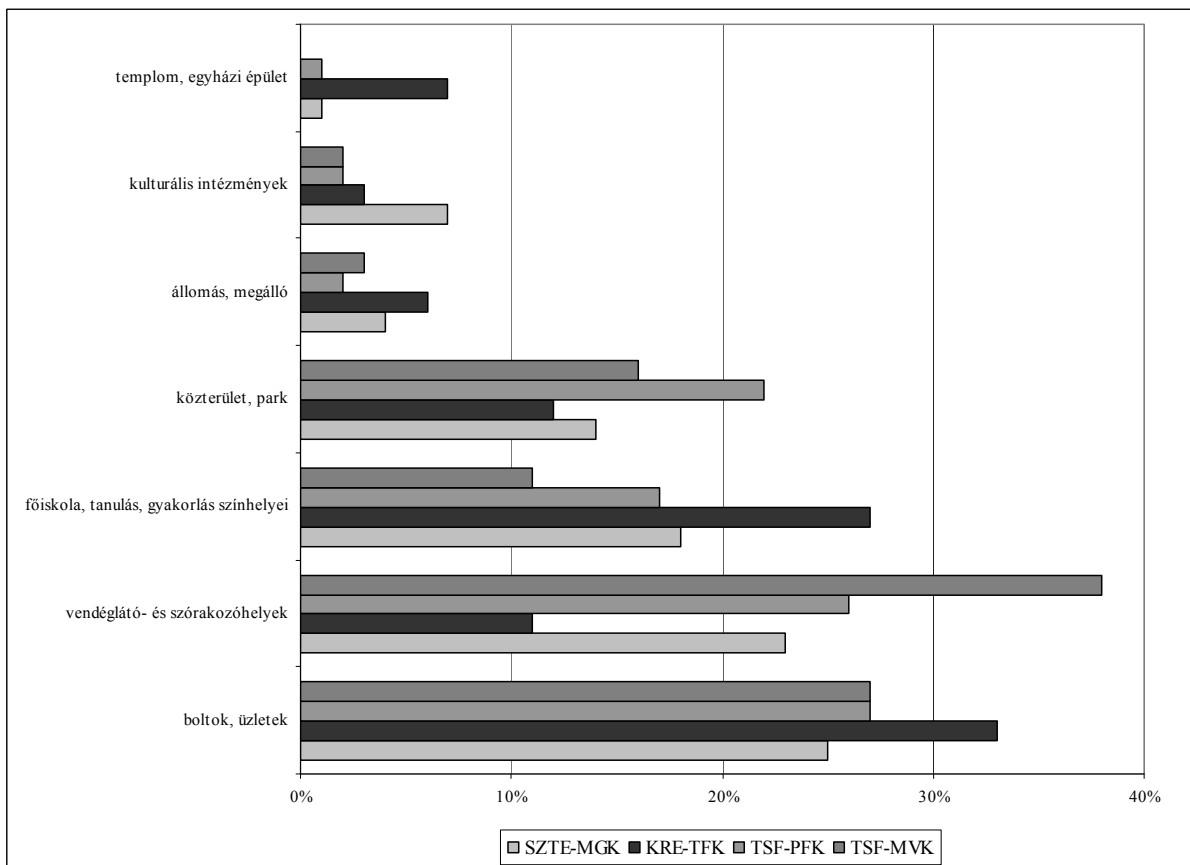
„Az átlag nagykőrösit nem nagyon befolyásolja a főiskola léte. Nagyon sokan nem is tudják, hogy főiskola van a városban.” (11. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Természetesen Nagykőrösön is jelen vannak a hallgatók. Időről időre fölkeresik a város egyes köztereit, boltjait kulturális intézményeit. A fenti vélemény viszont reflektál arra a tényre, hogy az összesen mintegy száz fős nappali hallgatói létszám nem elegendő ahhoz, hogy jelenlétük érzékelhető legyen az intézménnyel napi kapcsolatban nem álló helyi lakosok illetve vállalkozók számára.

A hallgatói fogyasztás szerkezetére az empirikus kutatásom során alkalmazott kérdőív 4. és 6. kérdésére adott válaszokból következtethetünk. E kérdésekkel azt akartam megtudni, hogy a hallgatók hogyan „használják” a várost (Melyek számadra a legfontosabb helyek a városban?), és a különféle típusú árucikkeket, szolgáltatásokat milyen arányban fogyasztják helyben (Hol szoktad általában megvásárolni vagy igénybe venni az alábbi dolgokat?).

A hallgatói kérdőívek legtöbb válaszadója hat-nyolc olyan helyet is megnevezett, amelyet gyakran látogat vagy fontosnak tart iskolájának városában. Az így keletkezett, igen

nagy elemszámú listából kilenc kategóriát hoztam létre, amelyek megoszlása árnyalt képet ad a vizsgált intézmények hallgatóinak mindennapjairól (22. ábra).

22. ábra: A hallgatók által gyakran látogatott vagy fontosnak tartott helyek kategória szerint
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Általánosságban elmondható, hogy a hallgatók a városok kínálta számos – vásárlási, művelődési, közéleti stb. – lehetőség közül elsősorban a vásárlási, étkezési és szórakozási lehetőségeket használják ki. Ezen túl csupán egyes közterületekkel – parkokkal, terekkel és néhány utcával – állnak szorosabb kapcsolatban.

A grafikonból egyértelműen látszik, hogy a hallgatói fogyasztásból a legnagyobb helyi árbevétel általában a különféle üzletekben, vendéglátó- és szórakozóhelyeken jelenik meg. A vizsgált településeken azonban ezek részesedése meglehetősen eltérő. Míg például a szarvasi diákok szinte turistaként használják, „fogyasztják” a várost – számos vendéglátó és szórakozóhelyet, közteret, parkot, kirándulóhelyet látogatnak –, addig a nagykovácsiak számára kiemelkedő az iskola és a kollégium, valamint a templomok és az egyház szerepe, az e körön kívül eső dolgokkal pedig csak kevésbé törődnek. A többi intézmény hallgatóinál jóval kisebb arányban járnak vendéglátó és szórakozóhelyekre, a köztereket és parkokat kevésbé veszik igénybe, fogyasztásuk pedig szinte kizárólag a város boltjaira korlátozódik. A többi kar

hallgatóihoz képest jóval nagyobb számokra a hazautazás jelentősége, amiről a távolsági közlekedés állomásainak kiemelkedő népszerűsége tanúskodik.

5. táblázat: A helyi áru- és szolgáltatáskínálat egyes szegmenseinek részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként⁴²

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

	SZTE-MGK	KRE-TFK	TSF-PFK	TSF-MVK	A karkok átlaga
napi cikkek	3.26	3.54	3.27	3.24	3.33
könyvtár	3.16	2.70	3.35	2.65	2.97
írószer	2.82	2.80	2.78	2.98	2.85
szórakozóhely	2.38	2.10	2.91	2.91	2.58
ajándék	2.51	2.64	2.47	2.43	2.51
kocsmá	2.55	2.32	2.24	2.85	2.49
ruha, cipő	1.91	2.06	2.02	1.89	1.97
múzeum, kiállítás	1.84	1.60	1.76	1.78	1.75
mozi	1.91	1.24	1.47	1.96	1.65
műszaki cikk	1.87	1.42	1.45	1.70	1.61
színelőadás	1.48	1.48	1.29	1.70	1.49

Az 5. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a hallgatók helyi materiális és kulturális fogyasztása nagyjából homogén. Összes fogyasztásukban domináns szerepet csupán a napi cikkek, írószer, a könyvtárhasználat és – kisebb mértékben – az ajándék vásárlása játszik. Helyi jellegzetesség, hogy a szarvasiaknak Szarvas a fő szórakozási helyszíne, a nagykőrösiek életében pedig az átlagnál valamivel fontosabb a városban működő ajándékboltok szerepe.

Nagyon kis mértékben használják ki a hallgatók a városok által nyújtott ruha-, cipő- és műszaki cikk-vásárlási illetve művelődési lehetőségeket. Ennek lehetséges okai a kínálatnak a nagyvárosoknál alacsonyabb színvonala (pl. színelőadás) vagy magasabb árfekvése (pl. műszaki cikkek).

A boltok, vendéglátó- és szórakozóhelyek részesedése a hallgatói fogyasztásból

Az a megfigyelés, hogy éppen a napi fogyasztáson kívüli cikkek és szolgáltatások iránt mutatkozik a legkisebb kereslet, arra vall, hogy az oktatók fogyasztására jellemző – főntebb részletezett – negatív spirál a hallgatók esetében is működik. E termékekről ugyanis a – bizonyos időközönként hazajáró – hallgatók szabadon eldönthetik, hogy helyben vagy másutt vásárolják-e meg őket. Mindennapos fogyasztási igényeikkel ugyanakkor rá vannak utalva a helyben elérhető kínálatra. A mindennapi fogyasztás helyszíneinek domináns szerepe miatt elsősorban ezek részesedésének áttekintése révén tudunk következtetni a hallgatói fogyasztás helyi ökonómiai hatásaira.

⁴² A táblázatban szereplő számok a kérdőívre adott válaszok átlagértékei (Hol szoktad általában megvásárolni vagy igénybe venni az alábbi dolgokat? 1 = sohasem helyben, 2 = általában nem helyben, 3 = általában helyben, 4 = mindig helyben).

A mindennapi fogyasztási igények kielégítésére elsősorban a boltok, a – napi menüt is biztosító – éttermek, valamint a szórakozóhelyek képesek – érthető tehát, hogy miért jelennek meg e helyszínek oly hangsúlyosan a hallgatók térhasználatában is (6. táblázat). E vállalkozások forgalmát növeli egyfelől egy állandó, napi rendszerességgel fogyasztó törzsközönség, másfelől pedig komoly bevételt jelent számukra a kétheti vagy havi rendszerességgel a városba érkező, nagyszámú levelező hallgató kiszolgálása is.

6. táblázat: A különféle boltok, vendéglátó- és szórakozóhelyek részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként⁴³

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Kar	Üzlet neve	Üzlet típusa	Említések száma
SZTE-MGK	Tesco	nagyáruház	41
	UV Klub	szórakozóhely	32
	Piros Presszó	kocsmá	14
KRE-TFK	Kőrisfa Presszó	kocsmá	16
	Andi ajándékbolt	kisebb üzlet	10
TSF-PFK	Marsall	szórakozóhely	28
	Zebra	szórakozóhely	21
	Star	kocsmá/kávézó	15
	Piramis	kocsmá	11
	non-stop	kisebb üzlet	9
TSF-MVK	Marsall	szórakozóhely	22
	Zebra	szórakozóhely	24
	Turul	kocsmá	14
	Tesco	nagyáruház	10
	non-stop	kisebb üzlet	11
ÖSSZESEN	Tesco	nagyáruház	57
	Coop	szupermarket	18
	DM	drogéria	18
	Spar	szupermarket	17
	Penny	szupermarket	11
	CBA	szupermarket	10

A hallgatói fogyasztásból származó bevétel nagyságrendjének legerősebb indikátora természetesen a hallgatók létszáma. Ezen kívül azonban fontos különbségek származhatnak a fogyasztás – karonként eltérő – szerkezetéből. A helyi gazdaság szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy a hallgatók fogyasztásából csak egy-két vállalkozás vagy a helyi vállalkozók szélesebb köre számára nyújt jelentősebb bevételi forrást.

⁴³ Az adatok forrása a kérdőív 3. kérdése. (Melyek számadra a legfontosabb helyek a városban? Nevezd meg néhány olyan helyet, amelyet gyakran látogatsz vagy fontosnak tartasz.) A táblázatban a – kérdőívneként maximum 8 – említés közül azokat a boltokat, vendéglátó- és szórakozóhelyeket tüntettem föl, amelyek legalább tíz esetben előfordulnak. A több városban is előforduló üzletláncok említéseinek száma az összesítő blokkban szerepel.

A 6. táblázat tanúsága szerint a hallgatói fogyasztás szerkezete mindhárom vizsgált településen más és más képet mutat. Nagykőrösön csak egy bolt és egy kocsmá játszik komolyabb szerepet a hallgatók mindennapjaiban, melyek az iskola közvetlen közelében találhatóak. A hódmezővásárhelyi hallgatók fogyasztásából egyetlen helyi üzlet sem részesül komolyabb mértékben, mivel az a helyi gazdaságon lényegében kívül álló Tesco áruházban koncentrálódik. A vendéglátóhelyek közül ugyanakkor két helyi vállalkozás osztozik a hallgatók támasztotta piac legnagyobb részén. Nagykőrössel ellentétben, e három üzlet közül kettő valamivel távolabb, néhány száz méterre helyezkedik el a kar épületétől.

Szarvason a diákok életének legfontosabb részei a vendéglátó és szórakozóhelyek. A másik két városnál jóval több törzshelyük van. Megfigyelhető két fő hely, melyek közül csak az egyik található az iskola közvetlen szomszédságában. Vannak kari törzshelyek is, a pedagógus hallgatók esetében két, kávézó jellegű üzlet, míg az agrárosok törzshelye egy menüs étkezést is biztosító söröző az oktatási épület mögötti utcában. Szarvas boltjai között a fogyasztás viszonylag harmonikusan oszlik meg.

Ha a két szarvasi kar hallgatóit együtt vizsgáljuk, akkor nem találunk olyan üzletet, mely jelentős arányban koncentrálná a fogyasztásukat. Ha azonban az agráros hallgatókat külön vizsgáljuk, akkor itt is – bár Hódmezővásárhelynél sokkal enyhébben – megjelenik a Tesco áruház dominanciája. A pedagógus hallgatók esetében pedig hangsúlyosabb a drogériák, elsősorban a DM üzletének látogatása. A szarvasi hallgatók kedvelt bevásárló, étkező és szórakozóhelyeiről általában elmondható, hogy a karok épületeinek közelében találhatóak – ami nem meglepő, hiszen ez a terület alkotja Szarvas központját. Az egyetlen kivételt a Tesco áruház jelenti, amely ettől nagy távolságra, a város szélén helyezkedik el.

„Gazdasági hatása a főiskolának szerintem nincsen a városban. Ez a kitűnő kollégiumi ellátásnak köszönhető. A diákok [...] a kollégiumba szaladnak haza főzni, enni. Van itt a közelben egy önkormányzati menza, ahová jegyet lehet venni, de ezt nagyon kevesen veszik igénybe.” (12. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Az a jellegzetesség, hogy a helyi vállalkozások a hallgatóknak elsősorban a mindennapi fogyasztási igényeit elégítik ki, egy olyan következtetésre is okot ad, hogy az intézmények infrastrukturális fejlettsége csökkenti a vállalkozások bevételét. Az interjúrészletből kirajzolódik, hogy az iskola közelében fekvő, a hallgatók nagy többségének szállást nyújtó kollégium léte erősen csökkenti az intézmények rövid távú hatását.

A boltok és üzletek megoszlása profiljuk szerint

A hallgatók által említett boltok és üzletek profil szerinti kategorizálása révén tovább finomíthatjuk a fogyasztási szerkezetre vonatkozó ismereteinket (7. táblázat).

7. táblázat: A helyi boltok, üzletek egyes típusainak részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

	SZTE-MGK	KRE-TFK	TSF-PFK	TSF-MVK	Összesen
értékesítési lánc ⁴⁴	11	35	21	12	79
kisebb élelmiszerbolt	10	7	24	17	58
Tesco	41	0	6	10	57
szupermarketlánc	13	12	10	8	43
szolgáltatás	14	11	9	8	42
papírbolt, ajándékbolt	3	13	7	3	26
drogéria, patika	4	7	8	6	25
egyéb szaküzlet	6	9	8	5	28

Általánosan jellemző a hallgatókra, hogy leggyakrabban az élelmiszerboltokban vásárolnak. Vásárlási szokásaik azonban jelentősen eltérnek – míg Hódmezővásárhelyen a Tesco áruháznak kimagaslóan magas a részesedése, addig a nagykovácsi diákok elsősorban a különféle értékesítési láncokhoz tartozó üzletekben vásárolnak, a szarvasiak pedig a kisebb, üzletláncokhoz nem tartozó élelmiszerboltokat kedvelik különösen. A hallgatók létszáma és vásárlási preferenciái alapján megállapíthatjuk, hogy a helyi kiskereskedelmi vállalkozások számára a hallgatók jelenléte Szarvason fejt ki a legkedvezőbb hatást.

A szaküzletek közül a wellness, papír és ajándék kínálatú üzletek emelkednek ki. Kivétel ezalól Hódmezővásárhely, ahol a szolgáltatásoknak is igen nagy jelentősége van a hallgatók fogyasztásában. Ez utóbbi különösen előnyös a helyi gazdaság számára, mert a tevékenységek a kiskereskedelmi forgalomnál jóval nagyobb arányú hozzáadott értéket állítanak elő, ezáltal – egységnyi árbevétel számításánál – sokkal több élömunkát igényelnek a helyi munkavállalók részéről.

Ellentételezi ezt az előnyt a Tesco áruház óriási népszerűsége a hódmezővásárhelyi diákok körében, amely jelentős bevételtől fosztja meg a helyi vállalkozókat. Mivel Nagykovácsin nincsen ilyen áruház, a szarvasi pedagógusok pedig csak kis mértékben használják, az ő esetükből megbecsülhetjük, mely típusú boltok számára jelentik a legnagyobb forgalomkiesést a hódmezővásárhelyi hallgatók Tesco-beli vásárlásai. A két hallgatói csoport vásárlási szokásainak összehasonlításából az derül ki, hogy a Tesco

⁴⁴ Értékesítési lánc alatt a márkanévvel és közös termékcsoporthal rendelkező, de – a nagy szupermarketláncokkal ellentétben – önálló vállalkozás által működtetett üzletet értem (pl. CBA, Reál, Coop).

jelenlétének igazi kárvallottjai az élelmiszerboltok valamint a drogériák, papír- és ajándékboltok, nem jelent ugyanakkor konkurenciát a helyi szolgáltató szektor számára.

A vendéglátó- és szórakozóhelyek megoszlása profiljuk szerint

A vendéglátó- és szórakozóhelyek kategorizálásából meglehetősen homogén fogyasztási szerkezet rajzolódik ki (8. táblázat).

8. táblázat: A helyi vendéglátó- és szórakozóhelyek egyes típusainak részesedése a hallgatók fogyasztásából karonként

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

	SZTE-MGK	KRE-TFK	TSF-PFK	TSF-MVK	Összesen
kocsmák, presszó, diszkó	73	23	71	84	251
étterem, pizzéria, kávézó, cukrászda, büfé	19	7	20	12	58

A hallgatók által látogatott vendéglátó és szórakozóhelyek 75-80 %-a a kocsmák, presszók és diszkók közé tartozik. Ez az arány a szarvasi agráros hallgatók esetében még magasabb, az ő említéseiknek közel 90 %-át teszi ki. Bár Nagyőrösön valamivel gyakrabban járnak étterembe, kávézóba illetve cukrászdába, ám e különbség túl kicsi ahhoz, hogy lényeges eltérést jelentene a fenti összképtől.

Az alábbi vélemény érzékelteti azt a nagyságrendet, amellyel a hallgatók fogyasztása hozzájárul a különböző szórakozóhelyek árbevételéhez:

„A főiskola tömbje körbe van véve szórakozóhelyekkel. Vannak ezek között igényesebbek és kevésbé igényesek is. A kocsmák szakosodtak a diákokra – van keddi buli, szerdai buli stb. Sokan járnak ide, tehát úgy az OK-s [ti. óvóképzős – P. E.] lányok azért vonzzák a távolabbi fiatalokat is ilyen bulikra.” (8. sz. városi interjú, Szarvas)

Az interjúrészlet több olyan momentumra rávilágít, amely meghatározza a hallgatók által biztosított bevétel nagyságát az egyes szórakozóhelyek számára. Ezek közül a legfontosabb talán az iskolához, kollégiumhoz való térbeli közelség. Azonban ez az egy tényező még nem elegendő – az a vállalkozás képes igazán jól kihasználni a hallgatók jelenlétét, amelyik közvetlenül e sajátos igényű fogyasztói kör kiszolgálására összpontosít, számukra megfelelő időpontban és témával szervez rendezvényeket. Kiderül az interjúrészletből egy további fontos jellemző is, miszerint a leggyakrabban látogatott szórakozóhelyek számára – a hallgatók fogyasztásából származó közvetlen bevétel mellett – egy közvetett bevételi forrás is megnyílik, mivel egy fontos funkcióval gazdagodnak a helyi

fiatalok szemben: a puszta időtöltésen, szórakozáson túl a hallgatókkal való ismerkedés színhelyéül is szolgálnak.

A reflexió implicit módon tartalmaz egy olyan helyi tudatelemet is, mely szerint a főiskola jelenlétének legfontosabb megnyilvánulását a szórakozóhelyekre járó hallgatók jelentik. Ez egy potenciális konfliktusra utal a karok és a helyi társadalom között, melynek érintettjei elsősorban a kari épületek szomszédságában élő helyi lakosok.

A hallgatók lakhatásából fakadó helyi bevételek

A hallgatók lakhatási kiadásai megoszlanak a karok által fenntartott kollégiumok és a helyi ingatlanpiacon megjelenő, kiadó lakások között. A helyi gazdaság számára az utóbbi forma, a hallgatók albérletei jelentenek bevételi forrást.

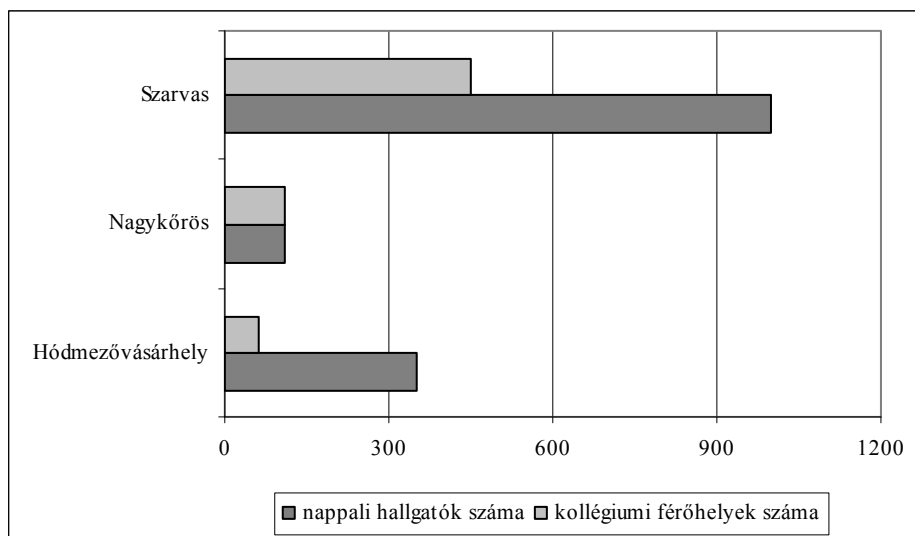
A hallgatók lakásbérlésének különleges fontossága abban rejlik, hogy a helyi lakosok egy szélesebb körének jelent rendszeres bevételt, míg a főtebb részletezett fogyasztási formák csak közvetetten – a helyi vállalkozások szűkebb vagy tágabb körének erősítése által – befolyásolják a lakosság gazdasági helyzetét. Az albérleti díjak a helyi lakosság átlagos jövedelméhez képest jelentős többletbevételt biztosítanak, amely közvetlenül jut el annak viszonylag széles rétegeihez.

A hallgatóknak kiadott bérlemények árszintjét kedvezően befolyásolja az a sajátosság, hogy ezek díját – a családokkal vagy egyedülálló személyekkel szemben – általában több háztartás fizeti közösen, ami valamelyest megnöveli az elkérhető összeg nagyságát. Ezen túlmenően, a kiadó lakások utáni többletkereslet az egész helyi ingatlanpiacot kedvezően befolyásolja. A lakások magasabb árszintje és jobb eladhatósága pedig nemcsak az albérletet kiadó lakosok, hanem minden helyi ingatlantulajdonos számára is előnyt jelent.

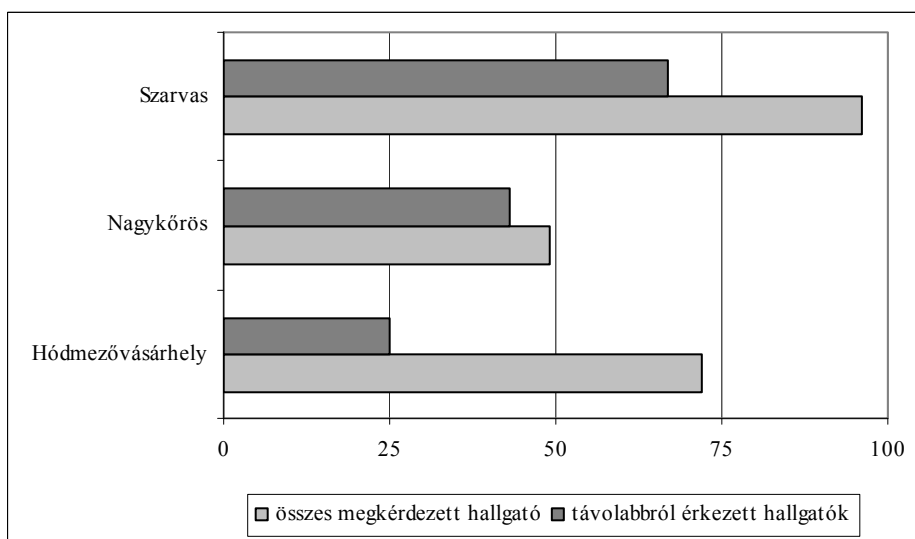
E bevételi forrás jelentőségét az egyes esetekben leginkább az alábbi három tényező befolyásolja: a nappali hallgatók létszáma, ezen belül a helyi és bejáró hallgatók aránya, valamint a karok által biztosított kollégiumi férőhelyek száma. A helyi ingatlantulajdonosok szempontjából az ideális intézmény nagy létszámú, hallgatóinak többsége távoli területekről érkezik, és ezek lakhatási igényének a kollégiumok csak egy részét tudják kielégíteni. A vizsgált városokban e tényezők a következőképpen alakulnak (23-24. ábra):

Míg Szarvason a kollégiumi férőhelyek száma néhány száz fővel kevesebb mint az azt potenciálisan igénylő, távolabb lakó hallgatóké, addig Hódmezővásárhelyen ez a helyzet a korlátozott kollégiumi kapacitás ellenére is csupán mintegy 50 főt érint – mivel e karon igen magas a helyben lakó és a naponta bejáró hallgatók magas aránya. Nagykőrösön pedig a kar összes – zömében távolról érkező – hallgatója számára megoldott a kollégiumi elhelyezés.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a hallgatói albérletek Szarvason igen fontos, Hódmezővásárhelyen nem túl jelentős, Nagykőrösön pedig elenyésző bevételi forrást jelentenek a helyi lakosság számára.

23. ábra: A nappali tagozatos hallgatók és a kollégiumi férőhelyek aránya karonként, 2006
Forrás: intézményi interjúk, kari dokumentumok.

24. ábra: A napi bejárásra alkalmas távolságnál (kb. 50 km) távolabb lakó hallgatók aránya a kérdőíves mintán belül.
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A helyi turizmust élénkítő hatás

A hallgatók fogyasztásának egyik speciális területe a helyi turizmust élénkítő hatás. Ennek alanyai jellemzően a hallgatók hozzátartozói, valamint – kisebb mértékben – az intézmények levelező hallgatói.

„Ma a diáklétszám fölfutása jelent nagyon sokat a városnak. Ilyenkor szülők is idelátogatnak. Vagy van, mikor évnyitó, évzáró van. Akkor itt nagyon-nagyon sokan megfordulnak, megismerik az Arborétumot, akkor egész nap valahol ebédelnek, kirándulnak, és így tovább. Én úgy gondolom, hogy főleg az idegenforgalom szempontjából ez egy nagyon jelentős dolog.” (10. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

A karok városában tett látogatás a mindennapoktól elkülönülő, ritka esemény – e liminális helyzet pedig hajlamos kiváltani egy a mindennapitól különböző fogyasztói attitűdöt a látogatókból (Pusztai 2003). E jelenséget a föntebb idézett oktató is érzékeli, amikor a városban időről időre megjelenő hozzátartozókat turistaként interpretálja. Ebben az értelemben érvényesen beszélhetünk a felsőoktatási intézmények turizmust élénkítő hatásáról.

E hatás nagyságrendjét elsősorban két tényező befolyásolja: a városok turisztikai potenciálja, valamint a hallgatók száma – beleértve a levelező hallgatókat is. Mindezt figyelembe véve egyáltalán nem meglepő, hogy éppen egy szarvasi oktató említette meg az intézmények turizmust élénkítő hatását.

A turizmusról szólva meg kell jegyeznünk, hogy a felsőoktatási intézmények jelenlétéből hátrányok is származnak a turisztika területén tevékenykedő helyi vállalkozások számára. Mára ugyanis általános gyakorlattá vált a felsőoktatási intézmények körében, hogy a – turisztikailag aktívabb – nyári szünidőben igyekeznek többletbevételhez jutni azáltal, hogy az időlegesen kihasználatlan kollégiumi szobákat szálláshelyként értékesítik. Az így megjelenő nagyszámú, viszonylag kedvező áron kínált alternatív szálláslehetőség igen komoly konkurenciát, bevételkiesést eredményez a helyi szállodák, panziók és magánszállások számára.

Összegzés

A hallgatók fogyasztásának különböző területeit áttekintve megállapíthatjuk, hogy melyek azok a csatornák, amelyeken keresztül e tényező a legaktívabban járul hozzá a helyi gazdaság élénkítéséhez. Az egyik ilyen csatorna a helyi vállalkozások árbevételének növekedése, melynek legfőbb haszonélvezői az intézmények közelében található szórakozóhelyek, menüs étkezést biztosító vendéglátóhelyek, élelmiszer- és papírboltok. Minimális részesedésük van a hallgatók fogyasztásából a különféle szaküzleteknek, továbbá minden helyi kiskereskedelmi vállalkozás számára komoly konkurenciát jelentenek a helyi gazdaságon kívül álló nagy áruházláncok (pl. Tesco, DM).

A helyi gazdaság élénkítésének másik fontos csatornája a hallgatók lakásbérlete, mely azért különösen jelentős, mert a lakosság egy viszonylag széles csoportjának biztosít rendszeres bevételi forrást, közvetve pedig élénkíti az egész helyi ingatlanpiacot.

A vizsgálat legegyszerűbb, általános tanulsága az, hogy a hallgatói fogyasztás ökonómiai hatásainak nagyságrendje erősen függ a hallgatók létszámától és fogyasztási szokásaitól. A hallgatók számának el kell érnie egy – talán néhány száz fős – kritikus tömeget, hogy érzékelhető befolyást tudjon gyakorolni a helyi gazdaság szereplőire. A Szarvason jelenlévő több száz nappali hallgató már elegendőnek bizonyult arra, hogy számos vállalkozás – mintegy „szakosodva” a diákokra – őket tekinthesse elsődleges bevételi forrásának.

A felsőoktatási intézmények infrastruktúrájának fejlődése, a kollégiumi ellátás illetve az iskolán belüli étkeztetés megoldása első látásra kedvezőtlennek látszik a helyi vállalkozók szemszögéből. Bár a vizsgált intézmények között nem volt rá példa, mégis kézenfekvőnek tűnik e paradoxon föloldása: a belső piac szűk voltával valamint a helyi gazdaságon kívüli szereplők konkurenciájával küzdő helyi vállalkozók – kölcsönösségen alapuló – partneri együttműködése az állandósult finanszírozási problémákkal küzdő felsőoktatási intézményekkel.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy az empirikus kutatás során megkérdezett oktatók egybehangzó véleménye szerint napjainkban a hallgatói fogyasztás jelentősége csökkenő tendenciát mutat a helyi gazdaság számára. E kedvezőtlen folyamatért az oktatók az államnak a felsőoktatás finanszírozásából való fokozatos kivonulását okolják. A helyi gazdaság szempontjából e folyamat legkedvezőtlenebb eleme az elmúlt néhány évben a költségtérítéssel hallgatók arányának jelentős növekedése volt. A tandíj emelkedése ugyanis a legtöbb hallgató esetében közvetlenül csökkenti az általa helyben megjelenített fizetőképes keresletet.

2. Hosszú távú hatások

A felsőoktatási intézmények hosszú távú hatásainak három fő területe a helyi humán erőforrás-, gazdaság- illetve településfejlesztő hatásuk. A hosszú távú hatásokból fakadó gazdasági előnyök a vizsgált intézmények közül a mezőgazdasági karok esetében figyelhetők meg hangsúlyosabban, mert a pedagógiai karok hosszabb távú helyi hatásai – profiljukból következően – főképpen a társadalmi dimenzióban érvényesülnek. A mezőgazdasági karok hosszú távú hatásai a vizsgált terület számára azért is különösen

fontosak, mert – a nagytáj sajátos gazdasági adottságai miatt – az Alföld fejlődése csak az agrárium föllendülésére alapozva látszik elképzelhetőnek.

2. 1. Az intézmények helyi humánerőforrás-fejlesztő hatása

Az intézmények hatása a helyi migrációs folyamatokra

Egy település népességszámának stabilitása vagy növekedése – bár önmagában még nem jelent fejlődést – hosszabb távon a helyi gazdaság prosperitásának nélkülözhetetlen feltétele. Különösen igaz ez a nagy innovációs központoktól távolabb fekvő, kevésbé dinamikus gazdaságú kisvárosokra, így e települések esetében meghatározó szerepe lehet bármilyen nagyobb intézmény vagy gazdasági szervezet hozzájárulása a népesség helyben tartásához.

A felsőoktatási intézmények által kiváltott kedvező migrációs folyamatoknak két oldala van: a helyi fiatalok egy részének helyben tartása, valamint a más településről érkezett, végzett hallgatók egy részének betelepülése. A legtöbb fiatal végleges letelepedésének ideje tanulmányai befejezése után, a munka világába való belépésükkor érkezik el. A diákevek során az iskola városában eltöltött évek potenciálisan számos módon elősegíthetik a hallgatók helyben való letelepedését.

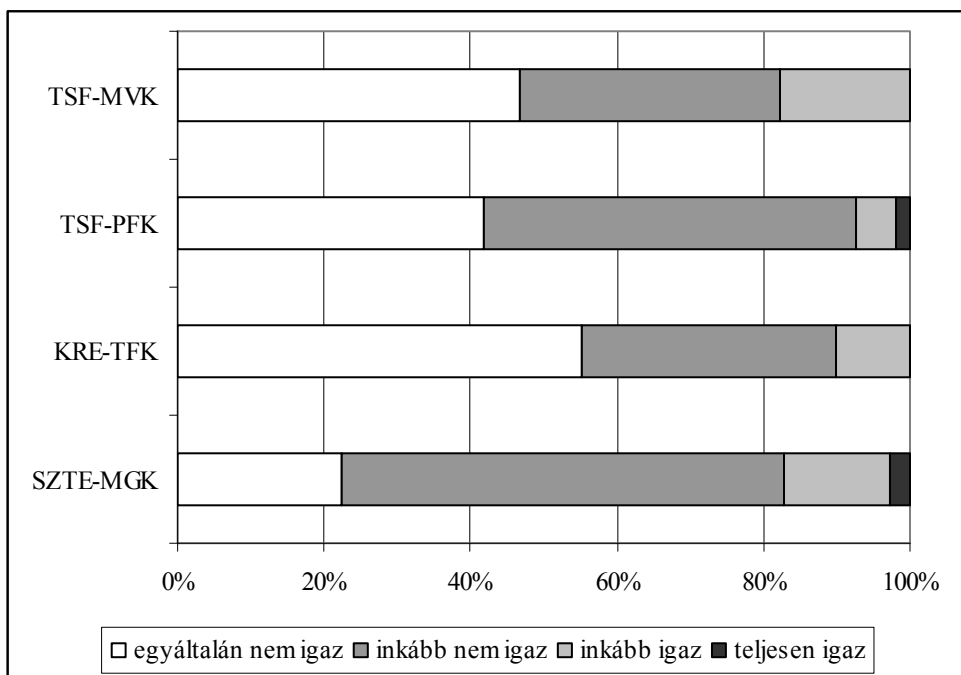
A távolabbról érkezőknek kitűnő esélyük van arra, hogy érzelmi kötődést alakítsanak ki a város és az általa kínált életvitel, szolgáltatások és szabadidős tevékenységek irányában. Olyan gyenge kötésekkel létesíthetnek a helyi társadalom tagjaival illetve a potenciálisan szintén a városban maradó hallgatótársaikkal –, amelyek tanulmányaik elvégzése után szintén a városhoz kötik őket. A – zömmel helyi intézményeknél vagy cégeknél végzett – külső gyakorlatuk során pedig akár még a leendő munkahelyüket is megtalálhatják.

A helyi hallgatók számára e kedvező hatások jelentősége kisebb, mert ők – a helyi társadalom tagjai lévén – eleve rendelkeznek valamekkora helyismerettel és kapcsolati tőkével. Ha viszont megfordítjuk a fenti folyamatok nézőpontját, akkor azt látjuk, hogy számos fiatal számára a lakóhelyről való elvándorlás első lépcsőjét az jelenti, hogy más településen jár iskolába. A helyi fiatalok esetében a helyben elérhető továbbtanulási lehetőség legnagyobb előnye tehát az, hogy diákeveik során nem kerülnek hasonló kapcsolatba más városok helyi társadalmával.

A vizsgált intézmények migrációs hatásainak empirikus vizsgálatára háromféle adatforrással rendelkezünk. Ezek egyike a hallgatók körében végzett kérdőíves vizsgálatom,

amely két oldalról is megközelíti a kérdéskört: vizsgálja egyfelől a hallgatók véleményét arról, hogy mennyire jellemző a végzett fiatalok helyben maradása, másfelől pedig azt, hogy tanulmányaik befejezése után mely településen szándékoznak letelepedni. Egy további forrást képez az oktatóknak illetve a karok profiljához valamilyen módon kapcsolódó cégek és intézmények vezetőinek a véleménye a végzett hallgatók elhelyezkedési lehetőségeiről, amelyet az interjúk vizsgálatom során ismertem meg. Az empirikus források harmadik csoportját képezik a szarvasi karok stratégiai fejlesztési dokumentumai⁴⁵, valamint egy 2005-ben elvégzett vizsgálat, mely a megelőző öt esztendőben a hódmezővásárhelyi karon diplomát szerzett hallgatók életpályáját követte nyomon.⁴⁶

A hallgatók véleménye meglehetősen kedvezőtlen képet fest a vizsgált karok migrációs hatásáról. Többségük szerint az intézményükben végzett fiatalok általában nem maradnak a városban. A többi kar diákjainál valamivel kedvezőbbben, de még mindig szkeptikusan vélekednek a hódmezővásárhelyi hallgatók, a nagykőrösiek pedig még az átlagnál is kevesebb esélyét látják a helyben való letelepedésnek (25. ábra).

25. ábra: A hallgatók véleménye arról az állításról, hogy a karon végzett diákok a városban maradnak-e
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Hasonlóan kedvezőtlen képet mutatnak a hallgatók jövőbeli migrációs stratégiái. A minta a kérdésre adott alacsony válaszadási arány ellenére jelentős különbségeket mutat az egyes települések népességmegtartó erejében (9. táblázat).

⁴⁵ A másik két vizsgált karra vonatkozó stratégiai dokumentumokba kutatásom során nem nyertem betekintést.

⁴⁶ A másik három vizsgált karon tudomásom szerint mindmáig nem készült követésvizsgálat.

9. táblázat: A vizsgált karok hallgatóinak migrációs stratégiái⁴⁷

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Település ⁴⁸	SZTE-MGK		KRE-TFK		TSF-PFK		TSF-MVK		Összesen		A település vonzereje ⁴⁹
	jelenleg	jövőben	jelenleg	jövőben	jelenleg	jövőben	jelenleg	jövőben	jelenleg	jövőben	
Bordány	2	3	0	0	0	0	0	0	2	3	o
Budapest	0	4	5	3	1	2	1	4	7	13	+
Békéscsaba	1	1	0	0	3	3	2	1	6	5	o
Debrecen	0	0	1	1	0	2	0	3	1	6	+
Deszk	3	3	0	0	0	0	0	0	3	3	o
Déaványa	1	0	2	1	2	2	1	0	6	3	-
Hódmezővásárhely	25	11	0	0	0	0	0	0	25	11	-
Kecskemét	1	0	0	1	1	2	0	2	2	5	o
Nagykőrös	0	0	6	3	0	0	0	0	6	3	-
Orosháza	2	2	0	1	3	4	0	0	5	7	+
Szarvas	0	0	0	0	3	2	3	2	6	4	-
Szeged	7	7	0	0	2	7	1	1	10	15	+
Szentes	0	0	0	0	3	3	2	1	5	4	o
Szolnok	0	0	1	1	1	1	4	2	6	4	-
külföld	2	5	7	6	0	1	0	4	9	16	+
ebből határon túli magyar terület	2	1	7	4	0	0	0	0	9	5	-

A tervezett lakóhelyre vonatkozó válaszok lényegében megerősítik a hallgatók véleményét a karok városának népességmegtartó erejéről. A vizsgált karok városaiban még a helyben lakó hallgatók számánál is kevesebben terveznek letelepedni. Különösen elgondolkodtató ez az arány akkor, amikor a főnti nagyvárosi központokon kívül még egyes kisvárosok (Orosháza és Szentes) és két község (Bordány és Deszk) is gyakorol valamekkora megtartóerőt az intézmények hallgatóira.

A táblázat adataiból az alacsony elemszám ellenére világosan látszik az is, hogy az intézmények hallgatóinak legnépszerűbb letelepedési célpontjai a két alföldi regionális székhely, a főváros, valamint Kecskemét. Míg Budapestre elsősorban mezőgazdasági karok hallgatói szeretnének költözni, addig Szeged elsősorban a szarvasi pedagógus hallgatók kedvelt célpontja, Kecskemét és Debrecen csak a szarvasi diákokra gyakorol vonzerőt.

A hallgatók migrációs stratégiáiban hangsúlyosan megjelenik a külföldi letelepedés terve is, mely – Budapesttel és Szegeddel együtt – a legnagyobb mértékű vonzerőt gyakorolja a vizsgált hallgatókra. A fővárosba való költözéshez hasonlóan a külföldi letelepedési tervek is elsősorban a mezőgazdasági karok hallgatóira jellemzők. Sajátos képletet mutat a nagykőrösi kar, amelybe jelentős arányban érkeznek hallgatók a határon túli magyarok területéről – ezen belül elsősorban Kárpátaljáról. Ennek oka nyilvánvalóan a kar képzési küldetése, mely a Kárpát-medence református közösségének egészét kívánja szolgálni. A

⁴⁷ Az – elsősorban a kisebb településekre jellemző – alacsony elemszámok nem tették lehetővé a hatékony térképi megjelenítést.

⁴⁸ A táblázatban azokat a településeket tüntettem föl, amelyek a teljes mintában legalább 3 hallgató letelepedése célpontjaként szerepelnek.

⁴⁹ +: a település vonzó célpont a máshonnan származó hallgatók számára.

o: a településről származó hallgatók jelentős része visszatér a végzés után.

-: a településről származó hallgatók jelentős része nem tér vissza a végzés után.

A 2 főnél kisebb különbséget nem tekintettem relevánsnak a települések vonzerejének megállapításakor.

vizsgált hallgatók migrációs stratégiái azonban arra engednek következtetni, hogy ezt a küldetést a kar csak részben képes betölteni, mivel határon túli hallgatóinak egy része nem tervez visszatérni szülőföldjére.

Az interjúk vizsgálatából valamint az intézményi dokumentumokból származó információk a kérdőív adatainál jóval reflexívebben közelítenek a hallgatók letelepedésének kérdéséhez. Az alábbiakban e források segítségével igyekszem magyarázni, árnyalni és kiegészíteni a hallgatói vélemények alapján megrajzolt képet.

A két pedagógiai kar végzett hallgatóinak elhelyezkedési esélyeit elsősorban képzésük szakmai profilja befolyásolja. Mindkét csoport esetében elmondható, hogy azok sikeresek a munkaerőpiacon, akik az alapszakjuk mellé még valamilyen speciális képzettséget is elsajátítottak.

Ebből a szempontból a nagykovácsi hallgatók jobb helyzetben vannak, mert ők – világi szakjuk mellett – egy olyan, egyházi szakot is elvégeznek, amellyel bejuthatnak a református egyház intézményei által alkotott munkaerőpiacra. Ennek nagysága ugyan korlátozott, ám – a kar illetve az egész hazai református tanítóképzés méretéhez képest – komoly keresletet jelent. Az egyházon belüli elhelyezkedési lehetőségek miatt az intézmény egykori hallgatói az iskolájukkal együtt általában Nagykovácsot is odahagyják. Természetesen ez a tendencia sem kizárólagos – amiről a helyi szociális intézményhálózat egyik vezetőjének véleménye is tanúskodik:

„[J]árnak hallgatók rendszeresen ide hozzánk, úgy diakónusok mint szociális munkás hallgatók, kötelező gyakorlatra, ami be van építve a főiskolai tanrendjükbe. [...] Vannak olyan hallgatók, akik nálunk szeretnének dolgozni, és meg is találják a helyüket itt nálunk.” (6. sz. városi interjú, Nagykovács)

Szerény mértékben ugyan, de Nagykovácson is működik tehát az a csatorna, mely a helyi szervezetekben végzett külső gyakorlat révén elősegíti a végzett hallgatók helyben maradását. A fenti reflexiót továbbgondolva arra is következtethetünk, hogy a hallgatók helybeni letelepedésének alapja olykor egy-egy olyan cég vagy intézmény is lehet, mely vonzó karriert illetve munkahelyi miliőt nyújt számukra. Ebben az esetben a végzett hallgatókat nem általában a város által kínált élettér, szolgáltatások, karrierlehetőség stb. motiválja – bár ezeknek is kétségtelen szerepük van döntésükben, hiszen csak a legkritikább esetben válik el tisztán e két motivációs tényező –, hanem konkrétan egy, adott munkahely reményében tervezik, hogy tanulmányaik helyszínén telepedjenek le.

Megjegyzésre érdemes, hogy ugyanilyen megtartó szerepe lehet egy-egy helyi szomszédságnak, baráti, gyülekezeti vagy másféle közösségnek, melybe egyes a hallgatók

tanulmányaik során integrálódnak. Amint a következő fejezet empirikus elemzésében bemutatom, a vizsgált hallgatói mintában e tényező jelentősége – a hallgatók és a helyi társadalom közötti kapcsolatok ritkasága miatt – meglehetősen csekély.

A Szarvason végzett óvók és tanítók elsősorban a lakóhelyükön és annak környékén keresnek munkát (*Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar. Oktatás-, Kutatás- és beruházásfejlesztési Konceptió 2006*). A zömében községekből, kistelepülésekről érkező hallgatók elhelyezkedési esélyeit jelentősen növeli a kar által nyújtott sokféle specializációs lehetőség, hiszen az e területeken egyre inkább jellemzővé váló egycsoportos óvodáknak és egytagozatos iskoláknak elsősorban olyan pedagógusokra van szüksége, akik az alapidplomájuk mellett valamilyen szakirányú végzettséggel is rendelkeznek (Ibid).

Szarvason belül meglehetősen nehéz pedagógus végzettséggel munkahelyet találni, ám – az oktatók tapasztalatai alapján – mégis évről évre sikerül néhány hallgatónak. Ők általában nem a végzettségüknek megfelelő munkakörben, vagy esetleg csak valamilyen szakirányuk segítségével tudnak elhelyezkedni – ezek közül a legkeresettebb a gyógytestnevelés, a mentálhigiéné és a fejlesztő pedagógia.

Empirikus vizsgálatom tapasztalatai szerint a két mezőgazdasági kar végzett hallgatóinak elhelyezkedési lehetőségei eltérnek egymástól.

„Sokan csak azért mennek el a városból, mert nem találnak itt munkahelyet. A végzősöknek kb. a 15 %-a a szakmában helyezkedik el, 15 % más szakterületen, 20 % továbbtanul, a többi pedig nem talál stabil munkahelyet, vagy eleve külföldre megy.” (21. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

„Nekem meggyőződésem, hogy a végzetek zöme az agrárpályán ha akar, el tud helyezkedni. Én nap mint nap kapok olyan telefonokat ismerősöktől, kollégáktól, hogy ajánljál már majd gyereket.” (6. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A fenti oktatói vélemények arról tanúskodnak, hogy hódmezővásárhelyi diákoknak a szarvasiaknál valamivel jobb az elhelyezkedési esélyeik. A második interjúrészlet ezenfelül még azt is bemutatja, hogy a tanulmányaikat jól teljesítő hallgatók helybéli elhelyezkedési esélyeit jelentősen növeli az oktatóik és a helyi intézmény- illetve cégvezetők közötti informális információcsere. Empirikus vizsgálatom során e jelenséget nemcsak Hódmezővásárhelyen, hanem a másik két vizsgált városban is észleltem.

„Ha valakire szükségünk lenne, valamilyen szakosra, akkor megkeresem valamilyen főiskolai tanárt vagy főigazgató asszony ismerősömet, és akkor megkérdezem tőle, hogy van-e ajánlat. Mert ők már tudják azért, hogy az évfolyamon végzősök közül

kik, akik a nagyon jók, és kik szeretnének esetleg itt maradni a városban. Ezt követi a személyes interjú a jelölttel, s így születik meg a döntés.” (10. sz. városi interjú, Szarvas)

Ebből a – más városban elhangzott – vallomásból arra következtethetünk, hogy a hallgatók elhelyezkedésének informális csatornája nem annyira az egyes karokra jellemző gyakorlatból következik, mint inkább a korlátozott létszámú, kisvárosi értelmiségen belül kialakult kapcsolatháló működésének logikájából.

A két mezőgazdasági kar hallgatóinak karrierlehetőségei közötti különbség egy lehetséges oka a két intézmény eltérő képzési stratégiája. A szarvasi karra jellemző agrár-környezetgazdálkodási képzettségek – az Európa többi részében megfigyelhető tendenciák ellenére – hazánkban mindeddig még nem jelentenek számottevő karrierlehetőséget a végzett hallgatók számára, így csupán egy töredékük talál a végzettségének megfelelő munkahelyet.

„Leginkább a különböző adminisztrációkban helyezkednek el vagy továbbtanulnak egyetemen, esetleg valamilyen magáncéghez mennek, de sokan lesznek az első évben munkanélküliek.” (22. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

Amellett, hogy megerősíti a fentebb vázolt kedvezőtlen képet, ez az interjúrészlet fölfedi a végzett hallgatók előtt megnyíló lehetőségeket is. Tanúsága szerint a szarvasi kar elsősorban elméleti szakembereket képez, akik tudásukat a termelésben vezetőként, vagy az állami adminisztrációban tisztviselőként tudják alkalmazni.

A hódmezővásárhelyi kar elsődleges képzési célja ezzel szemben olyan gyakorlati szakemberek kibocsátása, akik a mezőgazdasági üzemekben középvezetőként, vagy saját magángazdaságuk irányítójaként képesek egy kisebb termelési egység működésének áttekintésére, gyakorlati irányítására. a Hódmezővásárhelyen képzett mezőgazdasági vállalkozók, általános agrárszakemberek és vadgazdák számára a város – szűkebb és tágabb – környezetének mezőgazdasága még ma is viszonylag sok lehetőséget nyújt.

„Itt azért célirányosan tudnak tanulmányokat folytatni, és utána újítani tudnak. Itt valahol szimatot kapnak, hogy milyen területet kell esetleg meglovagolniuk.” (5. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

„Lehet, hogy nem lesz éppen állattenyésztő, de itt – látva a hallgatókat öt meg tíz év múlva, meg találkozáskor, ahogy jönnek – azért eléggé mögtalálják ők hál’Istennek a maguk számítását.” (3. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

Annak ellenére, hogy talán a túlzott derűlátás hibájába esnek, a fenti vélemények még így is tükröznek valamit a valóságból. Arra utalnak, hogy a hódmezővásárhelyi hallgatók kedvezőbb elhelyezkedési lehetőségeiben fontos szerepe van a kar küldetésében és légkörében is jelenlévő innovatív, farmer típusú vállalkozói szemléletnek. Mindkét interjúrészlet jól érzékelteti, hogy – a szakmai ismeretek mellett – a kar légköre, szellemisége is közvetít egy üzenetet a hallgatóknak. Ez az üzenet egy egészen mély tudati rétegből, a mezővárosi múlt gazdakultúrájából tör fel, és talán így lehetne szavakba önteni: „Bárhová is kerülsz, mindenütt meg kell találnod a helyedet. Bármilyen is történjék veled, tudnod kell alkalmazkodni minden helyzethez.”

Az oktatói véleményekkel egybehangzik az egyetlen rendelkezésünkre álló követésvizsgálat, Kis (2006) 2005-ös fölmérése a 2001-2005 között végzett hódmezővásárhelyi hallgatók karrierjéről. A vizsgálat eredményei szerint a végzettek döntő többsége (81 %) ma a hódmezővásárhelyi kistérség határain belül lakik. Ezeknek csaknem kétharmada rendelkezik valamilyen munkaviszonnyal. A foglalkoztatás szempontjából aktív végzettek több mint fele, az összes helyben letelepedett hallgatónak a 36 %-a talált munkát az agrárszférában.

Amint láthatjuk, a hallgatók pályafutását nyomon követő vizsgálat – az általam megkérdezett hallgatók pesszimista vélekedéseivel szemben – az intézményi interjúkban megjelenő derűlátóbb olvasatot támasztja alá. Indokolja továbbá a kérdőíves vizsgálatom során megkérdezett hódmezővásárhelyi hallgatók árnyalatnyival kedvezőbb véleményét a végzettek helyben való letelepedési esélyeiről.

Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy a végzett hallgatók jóval kevésbé mozgékonyak, mint azt a tanulmányaik során megalkotott migrációs stratégiáikban eltervezték. Tekintettel arra, hogy a hódmezővásárhelyi hallgatók többsége a városból vagy annak szűkebb vonzáskörzetéből érkezett, a magasabb letelepedési arányból megállapíthatjuk azt is, hogy a migrációs stratégiával nem rendelkező hallgatók egy jelentős része valószínűleg a tanulmányainak városában fog letelepedni.

A végzett hallgatók karrierjére vonatkozó három adatforrás áttekintése nyomán több következtetést is megfogalmazhatunk. Először is meg kell állapítanunk, hogy mindegyik vizsgált intézmény biztosít valamilyen – formális és/vagy informális – csatornát a helyi intézmények, vállalkozások irányában, amelyen keresztül bizonyos számú hallgató évről évre el tud helyezkedni, le tud telepedni iskolájának városában. Másodsor, ezek a csatornák – a hódmezővásárhelyi kar kivételével – igen szűkre szabottak. A végzett hallgatók túlnyomó többsége elhagyja tanulmányainak színhelyét, és csak egy töredékük telepedik le helyben.

A vizsgált karok példája alapján három olyan tényezőt tudunk megnevezni, amelyek kedvezően befolyásolják a felsőoktatási intézmények hatását a helyi migrációs folyamatokra: egyrészt a karok által oktatott ágazat minél erősebb pozíciója a helyi gazdaságban, másrészt az innovatív vállalkozói szemlélet megjelenése a karok által képviselt képzési filozófiában és szellemiségben, végül de nem utolsósorban pedig a helyi és környéki hallgatók minél magasabb aránya.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy míg a hódmezővásárhelyi kar a hallgatói révén igen kedvező hatást gyakorol városának migrációs folyamataira, addig Nagykovácsoson és Szarvason e hatás a városok egésze számára érzékelhetetlen nagyságrendben érvényesül. Így az utóbbi két városban a hallgatók jelenlétéből származó rövid távú hatások jóval fontosabbak az abból származó hosszú távú hatásoknál.

A hallgatók képzésén keresztül megvalósuló helyi humánerőforrás-fejlesztő hatás

A felsőoktatási intézmények tudást közvetítő tevékenysége számottevő előnyökkel járhat gazdasági környezetük számára. A humánerőforrás-fejlesztő hatás olyan csatornákon keresztül valósul meg mint a szakmai ismeretek, vállalkozói ismeretek, kommunikációs készségek átadása, a hallgatók innovativitásának növekedése, véleményük és világképük fejlődése, valamely területen (életmód, munkavégzés stb.) példakép nyújtása számukra vagy kulturális igény szintjük emelkedése. E hatások helyi érvényesülésének nagyságrendjét döntően befolyásolja a helyben letelepülő végzettség aránya, kisebb mértékben viszont a tanulmányokat folytató diákokon keresztül is megnyilvánulhatnak a lokális gazdaságban (pl. a hallgatók munkavállalása vagy a helyi társadalom egyes tagjaival fönntartott informális kapcsolataik révén).

A felsőoktatási intézmények humán fejlesztő hatását természetesen annak alanyai, a hallgatók is érzékelik, így az egyes karok e téren kifejtett hatásának jellegéről és erősségéről sokat elárul azok hallgatói megítélése (10. táblázat).

A megkérdezett hallgatók megítélése intézményükről meglehetősen kedvező. Többségük mind a négy karon jól érzi magát, jó hangulatúnak és családisnak érzékeli iskoláját. Ez nem is meglepő, hiszen kis méretű, mérsékelt létszámú karokról van szó.

Hasonló egyetértés mutatkozik a legkedvezőtlenebb faktorról kapcsolatban is: a hallgatók egybehangzó véleménye szerint tanulmányaik befejeztével helyben nem fognak tudni elhelyezkedni. A hallgatók vélekedése tehát arra utal, hogy a vizsgált alföldi kisvárosok munkahelykínálata nem képes nagy arányban helyben tartani a helyben végzett friss diplomásokat. A táblázat adatai alapján ez a legerősebben Nagykovácsos, a legenyhébben pedig Hódmezővásárhely esetében érzékelhető.

10. táblázat: A vizsgált karok hallgatói megítélése⁵⁰

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

	SZTE-MGK	KRE-TFK	TSF-PFK	TSF-MVK	A karok átlaga
könnyűség	2.19	2.10	2.49	2.85	2.41
színvonal	2.83	3.50	2.96	2.33	2.91
hangulat	3.17	3.45	3.24	3.09	3.24
családiasság	3.07	3.59	3.20	2.96	3.21
fejlődőképesség	2.73	3.37	3.07	2.65	2.96
elhelyezkedés lehetősége	2.57	3.08	2.29	2.24	2.55
helybeni elhelyezkedés lehetősége	1.97	1.55	1.67	1.71	1.73

A többi faktor tekintetében erősebben eltér az egyes karok megítélése. A nagykőrösi kar színvonalát egyértelműen magasnak érzékelik, a többi karral kapcsolatosan viszont megoszlanak a vélemények. Míg a szarvasi mezőgazdasági kart valamivel többen ítélik alacsony színvonalúnak, addig a másik két vizsgált intézmény viszonylag magas presztízzsel rendelkezik hallgatói körében. Az erre vonatkozó véleményeket megerősíti, hogy a magasabb színvonalúnak ítélt iskolákat általában nehezebbnek is ítélték hallgatói.

A pedagógiai karok hallgatói általában kedvezőbbnek érzékelik intézményüket. Adataim szerint a nagykőrösi diákok számára a legfontosabb tényező a főiskola családiassága, ami érthető, hiszen nemcsak ez a legkisebb intézmény a négy közül, hanem erős közösségi jellege is van. A többi hallgatói csoportnál erősebb intézményi fejlődést érzékelnek, és sokkal optimistábbak az elhelyezkedési lehetőségeik tekintetében. Ettől alig marad el a szarvasi pedagógiai kar népszerűsége. A legfontosabb különbség a két kar között az, hogy a szarvasi pedagógushallgatók sokkal kedvezőtlenebbnek látják elhelyezkedési esélyeiket.

A pedagógus pálya jelenlegi hazai helyzetét ismerve első látásra inkább ez utóbbi vélekedés tükrözi a valóságot. Amiért a nagykőrösi hallgatók ezt kevésbé érzékelik, az intézményük egyházi profilja, mely a munkaerőpiacnak egy sajátos szegmensét nyitja meg számukra. E szegmens ugyan nem túl tág, de lényegében konkurencia nélkül vesznek benne részt a főiskola végzettjei, ellentétben a világi pedagógiai karok erős túltermelésével.

A négy kar közül a szarvasi mezőgazdasági kar megítélése a legkedvezőtlenebb. Hallgatói szerint ez a kar alacsony színvonalú képzést és piacképtelen diplomát nyújt. A kedvezőtlen megítélést megerősíti, hogy az összes vizsgált intézményre jellemző előnyök (jó hangulat, családiasság) terén is valamivel kisebb a hallgatók egyetértése.

⁵⁰ A hallgatók négyfokú szemantikus differenciálskálán értékelték intézményüket az egyes szempontok szerint. Például a kar könnyűségét a nehéz-könnyű fogalompár segítségével (1: nehéz, 2: inkább nehéz, 3: inkább könnyű, 4: inkább nehéz). A teljesen egybehangzó pozitív megítélést a 4.00, míg a teljesen egybehangzó negatívát az 1.00 érték tükrözi. 2.99 fölött beszélhetünk erősen pozitív, 2.00 alatt pedig erősen negatív hallgatói megítélésről (vastagítással kiemelve).

A mezőgazdasági karok oktatási tevékenységének humánerőforrás-fejlesztő hatása

A helyben elérhető oktatási, kulturális vagy szociális szolgáltatások színvonalával, vagy a helyi lakosság műveltségével és innovativitásával összefüggő hatásokon túlmenően, érdemes megvizsgálnunk a hallgatóknak nyújtott tudományos ismeretek, gyakorlati készségek és szellemiség humán fejlesztő hatásai közül azokat is, amelyek közvetlenül hozzájárulnak a helyi gazdaság fejlődéséhez. Képzésük jellegéből adódóan mintánkban e hatások döntő része a mezőgazdasági karok esetében figyelhető meg.

A mezőgazdasági karok hagyományos képzési célja, hogy ellássák szakemberekkel a térségük mezőgazdaságát. Ennek köszönhetően mára elmondható, hogy a városuk környékén működő mezőgazdasági üzemek dolgozóinak, sőt vezetőinek egy jelentős része valaha ezekben az intézményekben sajátította el a munkájához szükséges alapismereteket. Az *alma materi* kapcsolat megvan a környékbeli családi gazdaságokkal, agrárvállalkozásokkal is.

„Nagyon sok ember, arról a főiskoláról kikerült szakember dolgozik nálunk. A mi szakembereink járnak vissza órát adni, vagy egyáltalán kapcsolatuk van a tanszékekkel.” (2. sz. városi interjú, Hódmezővásárhely)

A megkérdezett cégvezető beszámolója – azon túlmenően, hogy alátámasztja a fenti állításokat – rámutat arra is, hogy itt egy kölcsönös folyamatról van szó, mely a karok által kiképzett, majd a helyi gazdaságban elhelyezkedő oktatók tudását visszacsatornázza a következő hallgatói nemzedékek képzésébe. A termelés során megszerzett fölismerések és tapasztalatok ily módon dinamizálják a karon főlhalmozódott szakmai tudást, folyamatosan emelve annak színvonalát. Egy másik cégvezető véleménye tovább árnyalja a fenti tapasztalatokat:

„Magunk is alkalmazunk itt végzett dolgozókat, bár nekem mindegy, ki hol végzett. [...] Ez nagyban múlik a hallgatókon is. Nagyon megválogatjuk, hogy kit alkalmazunk.” (10. sz. városi interjú, Szarvas)

A fenti interjúrészlet kiemeli, hogy a mezőgazdasági vállalkozások igyekeznek a végzettek közül a legjobb képességű és hozzáállású munkavállalókat kiválogatni. E szelekcióval lényegében gondoskodnak arról, hogy a karok humán fejlesztő hatása a lehető leghatékonyabban ki legyen használva.

Azon felül, hogy ellátják megfelelően képzett munkaerővel a helyi agrárszféra meglévő szereplőit, a mezőgazdasági karok potenciálisan annak szerkezetére és működésére is hatást gyakorolhatnak. Ez történik például Hódmezővásárhelyen a kilencvenes évek elejétől

kezdve. A rendszerváltozás óta a kar egyik fontos képzési stratégiája az, hogy farmer szemléletű mezőgazdasági vállalkozókat neveljen ki.

E cél érdekében a karvállalkozói és termelésszervezői ismereteket oktat, képviseli az alulról szerveződő szövetkezés gondolatát, továbbá innovatív és rugalmas gazdálkodási hozzáállást próbál terjeszteni. Igyekszik népszerűsíteni a farmer típusú gazdálkodás legfejlettebb térségeinek gyakorlatát – egyrészt külkapcsolatok létesítése, másrészt pedig bemutatóüzemei (pl. holland sajtmanufaktúra, új-zélandi típusú juhfarm) által. Végül de nem utolsósorban előadásokkal, továbbképzéssel és szaktanácsadói tevékenységgel is segíti a városban és környékén működő gazdálkodókat.

„És hogy mennyire hasznos ez a külföldi kapcsolat (Dániába, Hollandiába kijutottunk), ott látjuk, hogy bizony a képzett gazdálkodó mennyivel eredményesebben tud dolgozni, [...] egy képzett gazdálkodó esetleg könnyebben kapna nagyobb hitelt, vagy éppen nagyobb földterületet művelhetne, aki tudja irányítani, pályázatokat tud írni, tehát átlátja a gazdasági folyamatokat, nem csak vakon amit mondanak, azt termelek, aztán ha nem jön be, akkor összezuttyan, akkor azt se tudja, hogy mit csináljon. Hanem aki tudja, milyen tendenciák érvényesülnek.”
(8. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A fenti vélemény egy ideáltípust tükröz: az intézmény saját olvasatát arról, hogy miért is hasznos a környezete számára. Ettől függetlenül, a megkérdezett oktató szavai rámutatnak annak a szerteágazó hatásrendszernek az egyik szegmensére, amelyet egy intézmény képzési stratégiája kifejthet a helyi gazdaság működésére. Tény, hogy mára a helyi mezőgazdaságban számos, a karon végzett sikeres egyéni vállalkozó, valamint egy közel száz gazdálkodót és mintegy 3.000 hektár földterületet összefogó termelési és értékesítési szövetkezet működik.

A helyi gazdasági szereplők innovativitásának növekedése

A karok tudástökéje és humán fejlesztő hatásai nemcsak a végzett hallgatókon, hanem számos más csatornán keresztül is el tudják érni a helyi gazdaságot.

„Én azt gondolom, hogy így élhetőbbé teszik Szarvast, és nagyon kulturálttá és nagyon polgárivá, és nagyon jó közéletet alakítottak ki a városban. És valahol ez biztos visszahat a vállalkozói szférára, a gazdaságra.” (10. sz. városi interjú, Szarvas)

A megkérdezett cégvezető rámutat arra a nehezen mérhető, de igen termékenyítő hatásra, amelyet a felsőoktatási intézmények közvetve már a puszta jelenlétükkel is kifejtenek

a helyi gazdaságra. Ez az áttételes csatorna akkor működik igazán, ha egy intézmény képes kedvezően befolyásolni városa lakóinak közérzetét, művelődését, szemléletmódját és életszínvonalát. Mindezen tényezők a vállalkozók személyére valamint a vállalkozásukat körülvevő társadalmi és gazdasági környezetre is kihatással vannak. Az interjú érvényességét növeli az a tény, hogy az intézménytől független, azzal minimális kapcsolatban álló, más területen tevékenykedő vállalkozó szájából hangzott el.

Az innovativitás növekedésének egy közvetlenebb forrása az intézmények oktatóinak személyes részvétele a helyi gazdaságban. Mindkét vizsgált mezőgazdasági karon megfigyelhető, hogy egyes oktatók saját mezőgazdasági vállalkozással rendelkeznek. Tevékenységük által a karon főlhalmozott elméleti tudás első kézből jut el a termelés napi gyakorlatáig. Az ilyen irányú tudástranszfer másik forrása az, hogy az agrárszférában hagyományosan igen nagy átjárhatóság van a termelés és az oktatás között. Ennek köszönhetően a vizsgált városokban több olyan mezőgazdasági üzem létezik, amelynek valamelyik vezetője rendelkezik a karokon szerzett oktatási, kutatási tapasztalatokkal.

A hódmezővásárhelyi kar szaktanácsadói tevékenysége az intézményben főlhalmozott tudástökéhez való hozzáférés egy további lehetőségét jelenti a helyi agrárszféra szereplői számára. A kar 1998 óta a mezőgazdasági szaktanácsadás megyei, majd regionális központja. Ennek keretében államilag támogatott szakértői segítséget nyújt a nagyobb üzemek – jellemzően a régióban működő termelési és értékesítési szövetkezetek – számára, a kisebb vállalkozások, egyéni gazdaságok fejlődését pedig ingyenesen igénybe vehető szakmai fórumok, előadások, egy- és többnapos képzések, üzemlátogatások és kiállítások szervezésével igyekszik elősegíteni. A szaktanácsadási központ egyik népszerű rendezvénye a Téli Esték című előadássorozat, melyet egy helyi civil gazdaszervezet székházában tartanak meg. Az előadások – a szervező tapasztalata szerint – témától és alkalomtól függően ötven-től száz-húsz főig terjedő létszámú hódmezővásárhelyi gazdálkodó érdeklődésére számíthatnak.

A szaktanácsadási tevékenységen keresztül megvalósuló tudástranszfernek azonban számos korlátja is van.

„Nagyon nehéz olyan programot szervezni egyébként, ami komoly érdeklődést vonz.
[...] A magyar termelőre meg az a jellemző, hogy ő tudja legjobban, hogy kell mindent csinálni.” (1. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

Ebben az interjúrészletben is az előző hódmezővásárhelyi interjúrészlet kapcsán már észlelt önigazoló narratíva érhető tetten. Jól megfigyelhető benne az iskola magas tudományos illetve kulturális küldetése és a „magyar ugar” közötti ellentét képze – ami

éppolyan jól illeszkedik a több száz éve tartó kelet-európai modernizációs diskurzusba, mint a mezővárosi iskolák hagyományos helyi szerepkészletébe.

A szaktanácsadás koordinálásával megbízott oktató által említett érdektelenség elsősorban az általános földművelési és állattenyésztési témákra vonatkozik. Néhány speciálisabb területen viszont – például a növényvédelem, az állatgyógyászat vagy az adózási ismeretek témakörében – állandó érdeklődés kíséri a rendezvényeket.

„Egyre lényegesebb szerepe jut annak, hogy az előírások, a jogszabályok közt a gazdálkodó el tudjon igazodni, és ezeknek a tudatában felelősséggel tudjanak dönteni, és tudjanak dolgozni. Na most ebből az adathalmazból ezt kimazsolálni egyre nehezebb, tehát mindenféleképpen szükség van egy olyan szellemi központra, ahol ezek a gazda szemszögéből kiemelésre kerülnek, s valamilyen úton-módon a gazdákhöz eljutnak.” (1. sz. városi interjú, Hódmezővásárhely)

E vélemény – tartalmát és a kérdezett személyét illetően egyaránt – mentes a főntebb tárgyalt diskurzustól, ami jelentősen növeli az érvényességét. A hódmezővásárhelyi szövetkezeti vezető az egyéni gazdálkodók szemszögéből nézve abban látja a szaktanácsadás igazi jelentőségét, hogy biztosítja a vállalkozások működtetéséhez szükséges jogi háttérrel és stratégiai információkat. Ez a szempont egy újabb területét tárja föl annak a jelentős innovatív hatásnak, amellyel a hódmezővásárhelyi kar a helyi mezőgazdasági kisvállalkozások fejlődéséhez hozzájárul.

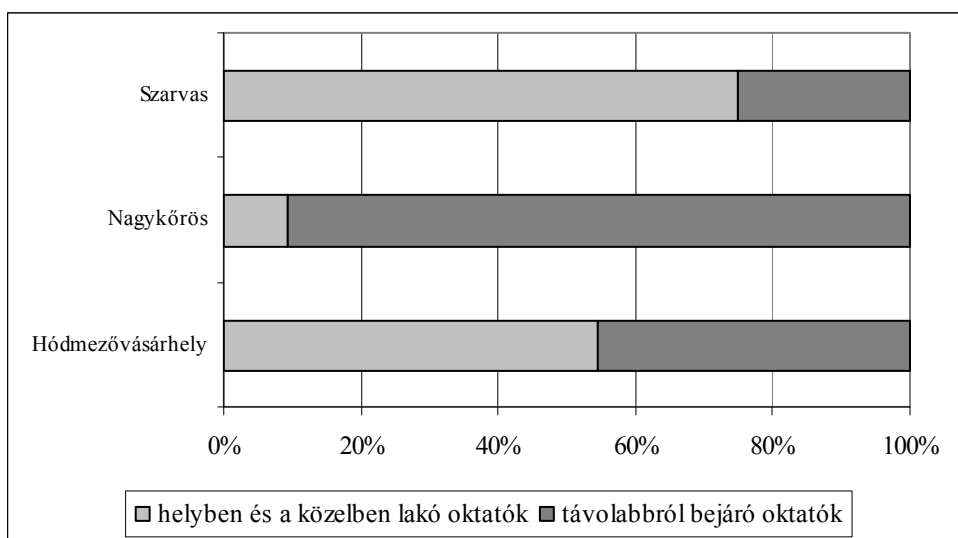
Magasan képzett oktatók és kutatók betelepülése

A felsőoktatási intézmények hosszú távú hatásainak e szegmensét empirikus vizsgálatom során egyedül Szarvason figyelhettem meg komolyabb mértékben. Míg a két szarvasi kar oktatóinak túlnyomó többsége helyben lakik, addig a hódmezővásárhelyi kar oktatóinak közel fele, a nagykőrösieknek pedig majdnem mindegyike más településekről jár be munkahelyére (26. ábra).

Míg a hódmezővásárhelyi kar esetében a helyben lakó oktatók többsége már gyermekkorában is a városban vagy valamelyik közeli településen élt, addig a szarvasi lakosok nagyjából Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megye távolabbi területeiről, kisebb mértékben pedig az Alföld más térségeiből költöztek a városba.

Az a kiemelt szerep, amelyet a szarvasi karok a magasan képzett oktatók betelepülésében játszanak, néhány külső adottság és egy hosszú ideje érvényesülő intézményi munkaerő-politika együttes hatásának köszönhető. Mindkét szarvasi kar hosszú évtizedek óta igyekszik megtalálni azokat a frissen végzett szakembereket, akik számára vonzó az

intézmények által kínált oktatói karrierlehetőség, és vállalják, hogy emiatt Szarvasra költözzenek. E törekvés gyakorlati megvalósításához a karoknak megfelelő számú szolgálati lakás is a rendelkezésére áll.

26. ábra: A helyi és környékbeli lakosok aránya az egyes városokban működő karok oktatói között
Forrás: intézményi interjúk és saját becslés.

Amint azt már a karok foglalkoztatói szerepének elemzésekor kifejtettem, a szarvasi karok munkaerő-politikájának sikere részben a város periférikus fekvésének és kedvezőtlen közlekedési adottságainak is köszönhető. A fővárostól és a nagy regionális központoktól való, viszonylag nagy tér- és időbeli távolság ugyanis erősen csökkenti az e városokban élő oktatók számára a Szarvason végezhető tevékenység vonzerejét.

Ezzel szemben a másik két vizsgált kar – a megyeszékhelyek közelsége, továbbá Nagykőrös esetében még a főváros jó megközelíthetősége miatt – könnyedén kihasználhatja a Szegeden, Budapesten és Kecskeméten koncentrálódó szürkeállományt.

2. 2. Az intézmények helyi gazdaságfejlesztő hatása

Az intézmények működéséből fakadó helyi gazdaságfejlesztő hatásokat a két mezőgazdasági kar példáján keresztül vizsgálom meg. A térség gazdaságának fejlesztése mindkét vizsgált mezőgazdasági kar küldetésében megjelenik. A hódmezővásárhelyi kar manifeszt funkcióként vállalja föl, hogy közrejátszik a terület további leszakadásának megelőzésében, és elősegíti a környékbeli gazdasági szereplők részvételét az országos és regionális informatikai, környezetvédelmi és agrárprogramokban (*Intézményi ismertető* 2006). A szarvasi kar pedig humán erőforrás-fejlesztő és innovációs képessége által kíván részt vállalni térségének modernizációjában (Daróczy et al 1997).

A mezőgazdasági karok helyi gazdasági kapcsolatait a gyakorlatban jelentősen korlátozza az alföldi mezőgazdaság immár két évtizede tartó válsága. Egyfelől jelentősen beszűkíti mozgásterüket, innovációs és együttműködési lehetőségeiket. Másfelől viszont fölértékel minden olyan versenyelőnyt, amelyet a helyi agrárszféra számára tudnak nyújtani.

A helyi tudástőke gyarapítása

A felsőoktatási intézményekben fölhalmozott tudástőke csak akkor jelenik meg a helyi gazdaságban, ha az intézmény és a helyi gazdaság szereplői között kiépültek az intézményes kutatási-fejlesztési együttműködés csatornái (Rőfi 2008). A két vizsgált mezőgazdasági kar múltját áttekintve láthatjuk, hogy a szocialista, nagyüzemi mezőgazdaság fénykorában ezek az intézmények – illetve Szarvason a velük szorosan együttműködő kutatóintézetek – erős szálakkal kötődtek a térségükben működő agrárvállalatokhoz, elsősorban a környékbeli állami gazdaságokhoz.

E gazdaságoknak számos közvetlen és közvetett előnye származott az intézmények tevékenységéből, úgy mint a kutatási eredmények kísérleti alkalmazása a termelésben, a karok jelenlétének figyelembe vétele a redisztribúciós döntési folyamatban, a szakképzett munkaerő folyamatos jelenléte, vagy akár a gyakorlatukat teljesítő hallgatók élők munkája. A kar laboratóriumaiban és kísérleti terepein országos jelentőségű tudományos kutatások folytak, a helyi, környékbeli nagyüzemek pedig közvetlen hasznot húztak az – elsőként náluk kipróbált – kutatási eredményekből (Haladi 1996).

Az intézményekben előállított tudástőke fölhasználásának egy további csatornáját jelentette az, hogy a végzett hallgatók egy jelentős része a környékbeli nagyüzemekben helyezkedett el, így az oktatók elméleti tudása, gazdálkodási filozófiája, új tudományos irányzatok iránti fogékonysága a tanítványaikon keresztül gyorsan eljutott a termelés napi gyakorlatáig. Mindezeket túl a magasan képzett szakemberek körében jellemző volt az oktatás és a termelés közötti átjárhatóság, így egy valódi, gyümölcsöző csereviszony alakult ki a karok és a környékbeli nagyüzemek kapcsolatában.

Napjainkban a fent leírt kedvező folyamatok csak kevéssé érvényesülnek. Ennek oka egyfelől a nagyüzemi mezőgazdaság súlyának erőteljes csökkenése, másfelől pedig egy olyan szemlélet elterjedése a gazdálkodók körében, amely a korábbinál jobban figyelembe veszi az Alföld mezőgazdasági adottságait. Ebben az új termelési gyakorlatban – a mostohább adottságokra tervezett bonyolult és drága technológiák alkalmazása helyett – a kedvező adottságú Alföldön ezeknél kifizetődőbbnek bizonyuló, kevésbé intenzív technológiák dominálnak.

„Nem hinném, hogy a főiskola kutató tevékenysége számunkra mérhető gyakorlati haszonnal volna megjeleníthető.” (10. sz. városi interjú, Szarvas)

Az egyik helyi agrár vállalkozás vezetőjének véleménye jól érzékelteti a fenti tényezők gyakorlati hatását. Mivel a karokon végzett kutatások általában meghaladják a környékbeli mezőgazdasági üzemek technikai színvonalát és fejlesztési igényeit, így ezek eredményeit a helyi gazdaság a legtöbb esetben nem tudja fölhasználni. A nagy múltú, jó nevű kutatóhelyekből legfőljebb annyi előnye származik városuk agrárszférájának, hogy szakmai körökben kedvezően befolyásolják a város imázsát, ami némi előnyt jelent számukra a piacokért, üzleti partnerekért és fejlesztési forrásokért folyó versenyben. Az interjúrészlet elfogulatlanságát bizonyítja, hogy ugyanazon interjúalany szájából hangzott el, aki más kontextusban – főntebb már idézett szavaival – az intézmény jelenlétének kedvező gazdasági hatásairól beszélt.

A megváltozott gazdasági környezetre reagálva a karok igyekeznek új típusú, kurrensnek ígérkező kutatásokat folytatni. Ilyen új terület az alternatív energiaforrások kutatása, amely mindkét karon megjelenik, valamint a környezetgazdálkodással, agrár-környezetvédelemmel foglalkozó diszciplínák, mely az utóbbi két évtizedben a szarvasi kar fő profiljává vált. Ez utóbbi kutatási irány a kar hagyományos vízgazdálkodási profiljában gyökerezik, mely mára kiegészült a hulladékgazdálkodási rendszerekre, egykori hulladéklerakó telepek rekultivációjára vonatkozó kutatásokkal.

E kutatási irányok jól illeszkednek napjaink mezőgazdasággal és vidéki terekkel foglalkozó tudományosságának legkorszerűbb irányzataihoz, és potenciálisan fontos kibontakozási lehetőséget jelentenek mind az intézmények, mind gazdasági környezetük számára. Hazánkban azonban az agrár-környezetgazdálkodási ismeretek – az Európa legnagyobb részében megfigyelhető tendenciák ellenére – mindmáig nem tudtak megjelenni a napi tervezési, finanszírozási és gazdálkodási gyakorlatban. A karok ilyen irányú kutatásaiból emiatt egyelőre nem származott komolyabb haszon a helyi agrárium számára, ám a kutatási programok léteznek, eredményeik hozzáférhetők, így – egy kedvező agrárpolitikai változás esetén – bármikor rendelkezésre állnak.

Míg a szarvasi kar – a szocialista korszakhoz hasonlóan – napjainkban is elsősorban a nagy- és középüzemeket érintő szakmai kérdésekkel foglalkozik, addig a hódmezővásárhelyi kar a kilencvenes évek elejétől a helyi agrárgazdaság egy másik szegmensére, a kisebb üzemméretű, családi gazdaságokra kezdett koncentrálni.⁵¹ Az elmúlt

⁵¹ Mindez híven tükrözi a két város eltérő birtokszerkezetét: míg Szarvas mezőgazdaságára napjainkban is a közép- és nagybirtokok dominanciája jellemző, addig a vásárhelyi határ túlnyomó részét az 1960 előtti és az 1990 utáni időkben egyaránt kisparaszti birtokok, családi gazdaságok foglalták el.

két évtized során a kar szoros együttműködést alakított ki ennek az üzemméretnek a képviselőivel. A mezőgazdasági vállalkozást folytató családokra jellemző, hogy a gazdaságot továbbvinni szándékozó fiatal családtagok igyekeznek a karon diplomát szerezni. Ennek eredményeképpen mára bármerre indulunk a város határában, mindenütt találunk olyan gazdálkodókat, akik a karon végeztek. Az ő esetükben a kar tudástőkéjének átadása általában nem ért véget a tanulóévek során megszerzett tapasztalatokkal, hanem az egykori oktatókkal és iskolatársakkal fönntartott élő informális kapcsolatok keretein belül ma is zajlik.

Új gazdasági szereplők betelepülése

Az új gazdasági szereplők betelepülésének okai napjaink globális gazdaságában meglehetősen szerteágazóak. Igen nehéz, jóformán lehetetlen annak meghatározása, hogy egy-egy helyi tényezőnek mekkora szerepe volt egy adott beruházás megvalósulásában.

Hazánkban a gazdasági szereplők telephely-választási szempontjainak egy fontos csoportját alkotják a humán tényezők: a helyi munkaerő minősége és az innovatív kultúra (Koltai 2007). Ennek tükrében a mezőgazdasági karoknak – az előző alfejezetben bemutatott – humán erőforrás-fejlesztő hatása egyértelművé teszi, hogy a karok jelenléte közvetetten igen komoly befolyást gyakorol egy-egy mezőgazdasági üzem telephely-választására. Ehhez még hozzávehetünk néhány közvetlen előnyt is, mint például a karok meglévő kutatási infrastruktúráját és tudástőkéjét, vagy a kar által foglalkoztatott oktatók szabad kutatási kapacitásait, üzemvezetési készségeit.

A felsőoktatási intézmények új gazdasági szereplőket vonzó hatására a hódmezővásárhelyi kar esetében találtam példákat. Az egyik ilyen példa a Pioneer amerikai vetőmagnemesítő cég kelet-közép-európai kutatóállomásának letelepülése a városban. Az új üzem húsz állandó dolgozót – közöttük hét kutatót – valamint nyaranta 60-80 idénymunkást foglalkoztat (Korom 2007b). A döntés megszületésében fontos szerepet játszott a kar kutatási infrastruktúrája – a kar jelenleg hivatalos kutatási együttműködés keretében vesz részt a nemesítő tevékenységben.

Jelenleg épül a hódmezővásárhelyi ipari parkban egy présüzem, amely 2009 nyarától biodízelt fog előállítani – főként napraforgómagból, kisebb részben pedig más olajos magvakból és szójából. Az ausztrál befektető – a várossal 2007-ben kötött szerződés szerint – 2010-ig egy 10 megawatt teljesítményű biomassza-erőművet valamint egy biodízelt-finomító üzemet is szándékozik építeni Hódmezővásárhelyen. A beruházás teljes megvalósulása 60 új munkahelyet teremt a városban, és ezen felül komoly lehetőségeket tartogat a környékbeli mezőgazdasági termelők, áru fuvarozók és takarmányfőlhasználók számára is (Korom 2007b).

A beruházás megszerzésében fontos szerepe volt a város vezetése részéről tapasztalható nyitott és támogató hozzáállásnak (Korom 2008). E kedvező fogadtatás kialakulására minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt az a tényező, hogy az alternatív energiaforrások kutatása és népszerűsítése már hosszú évek óta szerepel a hódmezővásárhelyi kar kutatási prioritásai között.

Szarvas esetében nem találtam példát arra, hogy a mezőgazdasági kar új gazdasági szereplőket vonzott volna a városba. Ez részben annak is köszönhető, hogy Szarvas a nyolcvanas évek végéig a szocialista mezőgazdaság egyik fellegvára volt, és a helyi agrárszféra mindmáig nem volt képes teljesen kitölteni az egykori nagyüzemektől megörökölt kereteket. Így az elmúlt két évtized során megjelenő új befektetők – új tevékenységek és zöldmezős beruházások helyett – a részekre bontott és fokozatosan privatizált egykori nagyüzemek egységeit és profilját vették át.

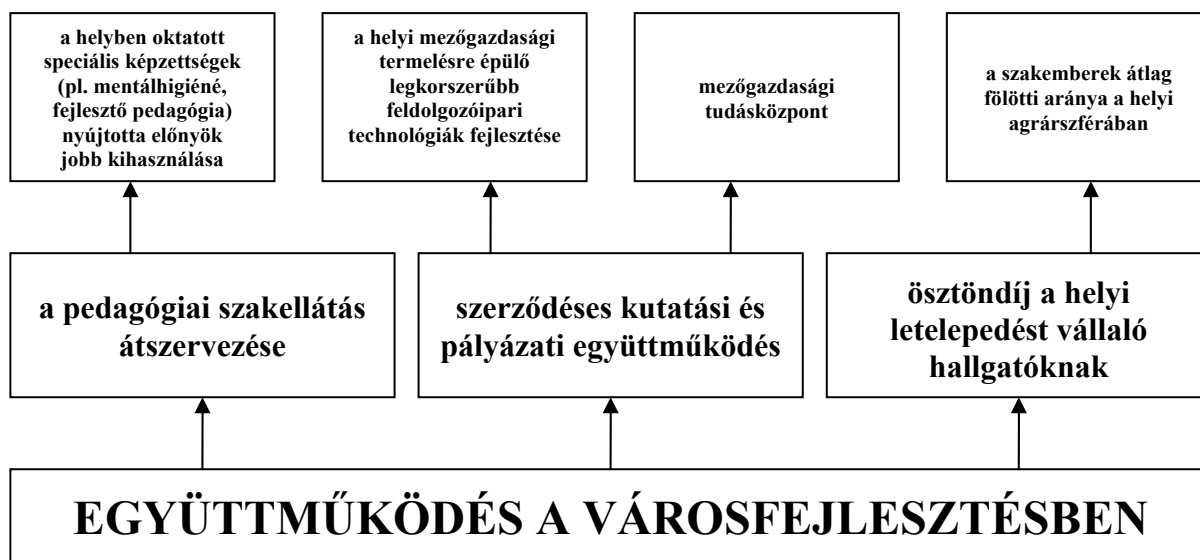
Vizsgálatom tapasztalatai alapján a felsőoktatási intézmények Szarvason jóval fontosabb hatással vannak más, nem mezőgazdasági típusú beruházásoknak a városba vonzására. A megkérdezett oktatók egybehangzóan állítják, hogy a szarvasi karok jelenléte a közelmúltban számos esetben kedvezően befolyásolta a város vezetésének a helyi infrastrukturális, kulturális és sportberuházások megszerzése érdekében folytatott lobbitevékenységét.

„Bizonyos fejlődésen megy keresztül a város azáltal, hogy mivel kutatóintézetek, a két főiskolai kar, a rektori hivatal itt van [...] És Szarvas az utóbbi öt-hat évben több milliárd beruházást nyert azáltal, hogy itt azért egy nagyon jelentős szellemi tevékenység van. Nagyon nagy mértékben ez hozzájárul ahhoz, és ezt a lakosság is érzi, mert itt az egész főutca szépen kiépült. A Holt-Körös mentén sok minden kiépült. Akkor újabb sportcsarnok épült, stb.” (22. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

A fenti vélemény újabb példája annak a narratívának, mely bármilyen, a város számára kedvező eseményt vagy adottságot hajlamos a felsőoktatási intézmény jelenlétének betudni, ezzel igazolva annak társadalmi hasznát. A megkérdezett oktató által említett beruházások megszerzéséhez egyetlen – nem helyi székhelyű felsőoktatási intézményhez tartozó – kar jelenléte valószínűleg nem szolgáltat elegendő érvet a döntéshozatal során. Szarvas esetében azonban ennél jóval többről van szó: a karokon túl ugyanis az intézmény – jelenleg a Tessedik Sámuel Egyetemi Központ – stratégiai, irányító funkciója is a városban összpontosul. E tényezőre való tekintettel kijelenthetjük, hogy az interjúrészlet – esetlegesen túlzó volta ellenére – egy valóban létező, beruházásokat vonzó intézményi hatásról ad számot.

2. 3. Részvétel a helyi városfejlesztő tevékenységben

A hosszú távú hatások harmadik formája a karok kutatói kapacitásának bevonása a településtervezési és -fejlesztési tevékenységbe. A pedagógiai karok esetében erre a közoktatási feladatok ellátásában és átszervezésében, a mezőgazdaság területén pedig a helyi agrárszféra stratégiai tervezése és fejlesztése területén nyílik lehetőség (27. ábra).

27. ábra: A vizsgált karok szakmai profilján alapuló, településfejlesztési célzatú együttműködés megjelenési formái és várható városfejlesztő hatása

Forrás: saját szerkesztés.

A karok és városuk fejlesztési célú együttműködésére jó példával szolgál Szarvas esete, ahol néhány évvel ezelőtt úgy szervezték át a közoktatási intézmények pedagógiai szakellátását, hogy az iskolák és óvodák hatékonyabban ki tudják használni a helyben oktatott speciális képzettségek (mentálhigiéné, romológia, fejlesztő pedagógia, inklúzív pedagógia) nyújtotta előnyöket. Empirikus tapasztalataim szerint azonban az efféle együttműködések gyakorlati megvalósulásának számos korlátja is van.

„Szándék, meg tervek szintjén mozgott ez az elmúlt években. Az oktatási és a kulturális bizottságok mint önkormányzati bizottság. Volt olyan elképzelés, amiben egy kicsit a kutatási, oktatási megújítás, reformok kapcsán, a mi külföldi kapcsolatainknak a közoktatásban... [...] A közoktatási bizottságnak a programjába ezek bekerültek, jókat lehetett elmélkedni rajta, ilyenkor a pártok is fognak egy-két szót ebből, és akkor még tovább megy a dolog. De jelen pillanatig tényleges dolog nem történik.” (9. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

„A Tessedik Főiskola amikor létrejött, a törvény szerint megalkotta a maga társadalmi tanácsát. Mi delegáltuk ide a polgármester urat, a cigány önkormányzat

elnökét, szeretttük volna, hogyha egy kicsit tényleg a közös gondolkodás meg a szemléletünket is formáló találkozások lettek volna jellemzőek. [...] Tehát ilyen kezdeményezések voltak, de én nem látom ennek az eredményét.” (17. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

Mind a szarvasi, mind a nagykőrösi reflexióból egy rugalmatlan, meglévő vezetési beidegződéseitől elvonatkoztatni képtelen helyi politikai közeg képe körvonalazódik, mely magán viseli a kisvárosi társadalmakra jellemző provinciális és kirekesztő helyi elit jellemzőit. Ebben a közegben nem tud igazán érvényesülni a felsőoktatási intézmények innovatív hatása, mert az esetenként fölbukkanó, hangzatos stratégiai elképzeléseket a városok vezetése nem képes átültetni a napi gyakorlatba. Ebből következően a városok nem tudják megfelelően kihasználni a felsőoktatási intézmények jelenlétében rejlő fejlődési lehetőséget.

Hódmezővásárhely esete eltér a másik két városétól. E településen a föntieknél sokkal kiterjedtebb szakmai együttműködést figyelhetünk meg a kar és a városvezetés között. Szerződésen alapuló kutatási együttműködés illetve közös pályázási tevékenység folyik a helyi mezőgazdaság hagyományos húzóágazatára, a szántóföldi szemesgabona-termelésre épülő legkorszerűbb feldolgozóipari technológiák területén. A város a kutatási potenciál mellett a kar jelenlétének két további előnyét is igyekszik kihasználni: egyfelől a karra valamint annak tangazdaságára és képzőközpontjára alapozva egy mezőgazdasági tudásközpontot kíván létrehozni, másfelől pedig ösztöndíj folyósításával támogatja az intézményben tanuló, s helyben letelepedni szándékozó hallgatókat, hogy biztosítsa a szakemberek átlag fölötti arányát a helyi agrárszférában.

E ritka kivétel magyarázata az a – hazánkban ugyancsak ritka – jelenség, hogy Hódmezővásárhelyen a város fejlesztésének stratégiai tervezésében 1990 után is igen fontos szerepet kap a kitűnő termőhelyi adottságok kihasználása, és egy korszerű, húzóágazatként működő helyi agrárium megteremtése.

„A kistérségnek jó esélye van az EU piacon is versenyképes termékek előállítására, különösen abban az esetben, ha a fejlesztési erőforrások összpontosításával a már meglévő, versenyképes minőségi termelésre ösztönző beruházásokat helyezi előtérbe, és törekszik a termelés-feldolgozás-értékesítés vertikumának kialakítására. [...] Az eddigieknél nagyobb hangsúlyt kell fektetni a tudományos eredmények gyakorlati hasznosítására.” (*Gazdaságfejlesztési program 2005*: 13)

„A város vezetése, én úgy látom, hogy a mezőgazdasági termelés, mezőgazdaság iránt elkötelezett. Vannak itt olyan tervezés szinten levő mezőgazdasági

beruházások, amik ma még nem nyilvánosak, nem hivatalosak, de ebbe gondolkodás van. És ebbe nagyon belefér a főiskola, ebbe a szemléletbe.” (1. sz. városi interjú, Hódmezővásárhely)

A mezőgazdaságra alapozott településfejlesztés koncepciójára a várostervezési dokumentum és a helyi gazda egyaránt és egybehangzóan reflektál. Ez nemcsak a koncepció erősségéről, hanem lakossági támogattságáról – ha úgy tetszik, helyi társadalmi „beágyazottságáról” – is árulkodik. Igen komoly érvényesítő erővel bír következtetésünkre nézve, hogy egy olyan egyéni gazdálkodó köti össze a kart a lokális fejlesztési törekvésekkel, aki mind a helyi politikától, mind pedig az intézménytől független.

A fentieket megfontolva érthető az a reakció, amelyet 2006-ban a kar esetleges megszüntetésének híre váltott ki a város vezetéséből:

„Hódmezővásárhely továbbra is átvinné a városban működő mezőgazdasági kar működtetését, miután felvetődött, hogy a képzést áthelyezhetik Szegedre. [...] A főiskola ügye a város ügye, ennél semmilyen személyes ambíció nem lehet fontosabb – szögezte le a polgármester.” (Korom 2006)

Az önkormányzati fenntartású felsőoktatási intézmény – szokatlan, de jogilag megvalósítható – gondolata mögött bizonyosan számos eltérő politikai érdek húzódik meg. A fenti újságcikkből kivilágó városvezetői hozzáállás azonban ettől függetlenül is híven tükrözi a karnak szánt fontos szerepet a város fejlesztésében. Fölmerülhet a kérdés, hogy a polgármesteri narratívában a felsőoktatás kedvező lokális hatásainak fölismerése és tudatos vállalása jelenik-e meg, vagy csupán a helyi felsőoktatást a panaceának tartó elterjedt, közhelyszerű vélekedés. A két lehetőség közül inkább az előbbire enged következtetni a város és az intézmény közötti kutatási együttműködés valamint a mezőgazdaságra alapozott városfejlesztés – föntebb bemutatott – koncepciója.

Empirikus vizsgálatom általános tapasztalata, hogy az intézmények általában hajlandóak a városfejlesztési célú együttműködésre, ám a helyi politikai elitől ugyanez már nem minden esetben mondható el. Az egyes karok részvételének intenzitása közötti, meglehetősen nagy különbségek fő oka tehát éppen a helyi elit hozzáállásában keresendő. Egy további ok pedig a főiskolák részéről az oktatók túlnyomó többségének alacsony közéleti aktivitása. A fentiekből következően, a városok számára igen sok potenciális hasznot rejtő fejlesztési partnerség erősödésének föltételei a helyi politikai elit rugalmasabb hozzáállása és az oktatók nagyobb közéleti aktivitása.

3. Következtetések

A felsőoktatási intézmények helyi ökonómiai hatásainak áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy az alföldi kisvárosokban a legtöbb rövid és hosszú távú hatás kimutatható valamilyen formában.

A vizsgált intézmények közül igazán komoly rövid távú hatást csak a szarvasi karok fejtenek ki. A szarvasi példa bebizonyítja, hogy egy viszonylag periférikus fekvésű alföldi kisváros gazdaságában egy megfelelő létszámú és képzési kínálatú felsőoktatási intézmény – a foglalkoztató, képző, továbbá hallgatókat bevonzó illetve megtartó szerepe révén – a helyi gazdaság meghatározó, központi tényezőjévé válhat. Egyes helyi vállalkozások – elsősorban a kiskereskedelmi és vendéglátóipari cégek – a helyi gazdaságon kívüli nagy üzletláncok konkurenciájával dacolva képesek számottevő részesedést szerezni a hallgatók fogyasztásából.

Elemzésemben kimutattam továbbá, hogy a hódmezővásárhelyi kar képzési és kutatási célkitűzései, helyben viszonylag piacképes diplomája valamint a helyi mezőgazdasági vállalkozókkal fönntartott kapcsolata, továbbá a város fejlesztésében való tevékeny részvétele jelentős hosszú távú hatásokkal járul hozzá a helyi agrárágazat fejlődéséhez. Nem találtam viszont példát empirikus vizsgálatom során olyan intézményre, amely egyidejűleg erős rövid és hosszú távú hatásokat fejtenek ki városának gazdaságában.

Általános kutatási tapasztalatként megfogalmazható, hogy míg a rövid távú hatások csak a viszonylag nagy létszámú és gazdag képzési kínálatú karok esetében képesek komolyabb befolyást gyakorolni a helyi gazdaságra, addig a hosszú távú hatások szempontjából az intézménynek nem annyira a mérete, hanem a helyi gazdaság szereplőivel való együttműködési képessége bír meghatározó fontossággal.

E kritériumok alapján megállapíthatjuk, hogy egyidejűleg jelentős rövid és hosszú távú hatásokat a különböző felsőoktatási intézmények közül csak két típus képes kifejteni. Ezek egyikét a nagy tudományegyetemek, a másikat pedig a közösségi főiskolák alkotják. Az alföldi kisvárosok gazdasága szempontjából tehát e két intézményi típus valamelyikének jelenléte jóval kedvezőbb volna a jelenleg uralkodó szakfőiskolai modellnél.

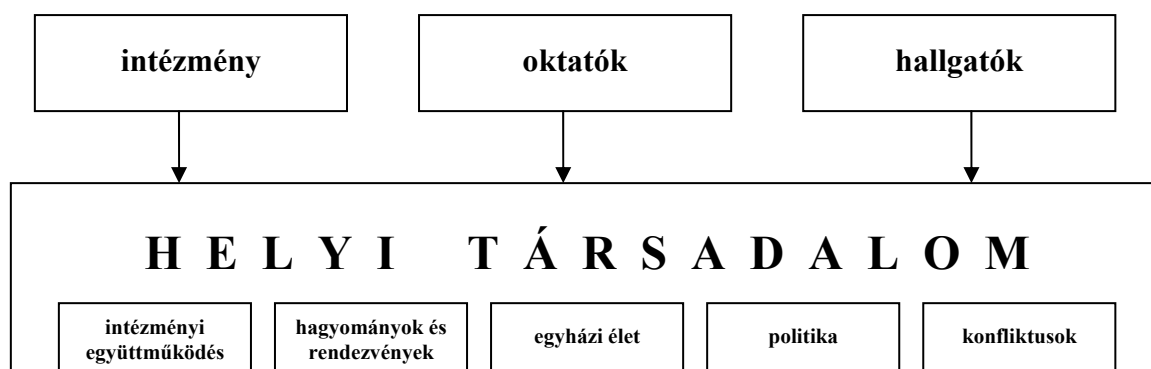
A hazai felsőoktatási rendszer spontán fejlődési folyamatai és a III. fejezetben bemutatott kedvező külföldi tapasztalatok alapján föltételezhetjük, hogy néhány alföldi intézmény a jövőben képes lesz fokozatosan fölzárkózni a tudományegyetemek képzési profiljához és oktatási szintjéhez. A nagy innovációs központoktól távolabb fekvő alföldi kisvárosok esetében azonban inkább egy olyan – természetesen a jelenlegi hazai felsőoktatási

környezetbe illeszkedő – intézményfejlesztési stratégia tűnik járható útnak, amely a közösségi főiskolai modell egyes elemeit is tartalmazza.

Egy ilyen irányú intézményfejlesztés megvalósulása két fontos előnnyel járna a városok és környékük számára: egyfelől jelentősen növekednének a felsőoktatásban való részvétel esélyei a periférikus területek fiatalságának széles rétegei számára, másfelől pedig a helyi gazdaság szereplőivel állandó kapcsolatot tartó, azok helyzetére és igényeire rugalmasan reagáló intézmények komoly helyi innovatív hatást tudnának kifejteni.

VI. A vizsgált felsőoktatási intézmények lokális ökológiai hatásrendszere

E fejezet az empirikus vizsgálatom tapasztalatai alapján azt vizsgálja, hogyan jelennek meg a felsőoktatási intézmények az alföldi kisvárosok társadalmi valóságában. Először áttekintem a karok ökológiai hatásrendszerének három szintjét: az intézmények egészének, továbbá az oktatói és a hallgatói jelenlétnek a lokális társadalmi hatásait. Ezután részletesen elemzek öt olyan kérdéskört, amelyek vizsgálatom tapasztalatai alapján fontos szerepet játszanak a karok és társadalmi környezetük kapcsolatában. E kérdéskörök a helyi intézményekkel való együttműködés, a helyi hagyományok és rendezvények, az egyházi életre gyakorolt hatás, a helyi politikai kapcsolatrendszer, valamint a helyi társadalommal való konfliktusok problematikáját ölelik föl (28. ábra).

28. ábra: A felsőoktatási intézmények lokális ökológiai hatásrendszere

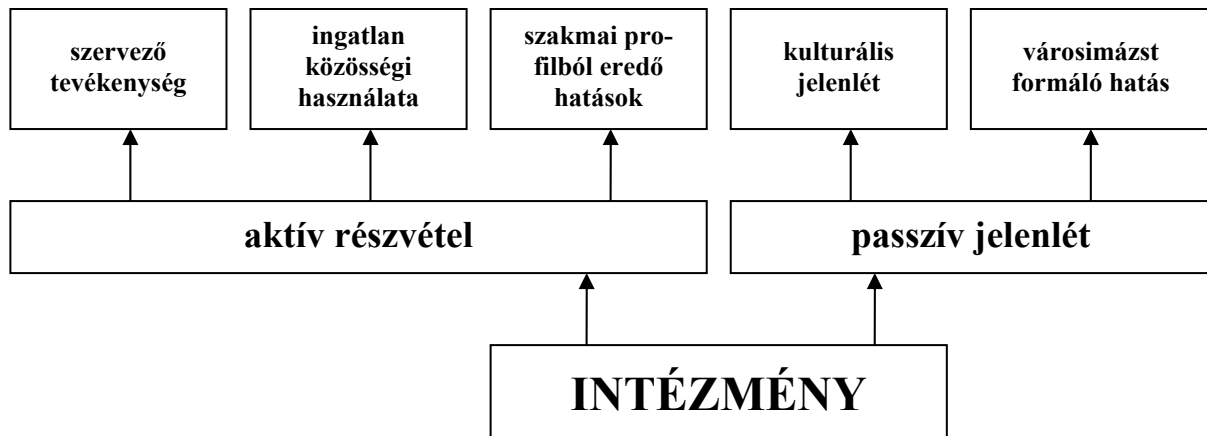
Forrás: saját szerkesztés.

1. Az intézmények helyi ökológiai hatásrendszere

1.1. Az intézményi szint

A vizsgált felsőoktatási intézményekben a lokális ökológiai hatások intézményi szintjének számos formáját figyeltem meg. A karok társadalmi hatása kétféleképpen is megnyilvánul: a városuk életében való aktív részvételük illetve passzív jelenlétük révén. Az aktív részvétel különféle formái a karok helyi szervező tevékenysége, az oktatási épületek munkaidőn kívüli, közösségi használata, továbbá az intézmények szakmai profiljából eredő

hatások. A passzív jelenlét pedig az intézményeknek a helyi kulturális életben való megjelenésében valamint városuk imázsának alakításában nyilvánul meg. (29. ábra)

29. ábra: A karok lokális ökológiai hatásrendszerének intézményi szintje.

Forrás: saját szerkesztés.

A karok aktív részvétele városuk életében

A vizsgált karok helyi szervező tevékenysége egyfelől kulturális illetve szakmai rendezvények – kiállítások, táborok, konferenciák, előadások és vásárok – szervezésében, valamint – a sarvasi pedagógiai kar esetében – egy helytörténeti jellegű múzeum fönntartásában nyilvánul meg. Egy további formája pedig a helyi kulturális, helytörténeti kiadványok megjelentetése vagy szponzorálása, melyre mindegyik intézményben találtam példát. A vizsgált karok helyi szervező szerepének közös vonása, hogy az nem egy tudatos intézményi politikát tükröz, hanem néhány lokálpatrióta beállítottságú oktató személyéhez kötődik.

Az oktatási épületek közösségi használata – a karokra általánosan jellemző finanszírozási nehézségek miatt – csak korlátozottan érvényesül. A termek ingyenes használatára csupán elvétve találtam példát. Ilyen kivételes alkalmak Szarvason a helyi önkormányzat által szervezett rendezvények illetve az ottani mezőgazdasági kar egyik oktatója által szervezett civil kör ülései.

A szakmai profilból eredő hatások közül minden vizsgált karon megfigyelhető a partneri együttműködés gyakorlata a profiljukhoz közel álló területen tevékenykedő helyi intézményekkel. Az ingatlanok közösségi használatával ellentétben, a helyi intézményekkel való együttműködés fontossága talán éppen az anyagi eszközök szűkössége miatt ennyire kiemelkedő. A karok szakmai profiljából fakadó másik, mindenütt meglévő kedvező hatás a kari könyvtárakból származik, amelyek minden helyi lakos számára nyitva állnak. E könyvtárak az oktatók és hallgatók mellett a lakosság széles rétegeit – pl. a környék

mezőgazdasági illetve pedagógiai értelmiségét, a helyi tanulókat, gazdákat, más felsőoktatási intézmények helyben lakó hallgatóit – is kiszolgálják.

A karok passzív jelenléte városuk életében

Az aktív szervező szerepen túl fontos szerepe van a karok passzív jelenlétének is városuk életében. Ennek közvetlen formája az intézmények kulturális jelenléte, a helyi rendezvények látogatása. Empirikus tapasztalataim szerint a vizsgált karok szervezeten nem vesznek részt e rendezvényeken, hanem egyes oktatóik és hallgatóik révén képviseltetik magukat. Az interjúk vizsgálatom során megnevezett rendezvények a hivatalos városi ünnepektől egészen a helyi értelmiség lokálisan aktív „törzsgárdája” által látogatott, klasszikus kultúrát ápoló alkalmakig terjednek. E téren mindegyik vizsgált kar nagyjából egyforma aktivitást mutat.

A felsőoktatási intézmények passzív jelenlétének egy másik formája a városuk imázsára kifejtett kedvező hatásuk. Ennek talán legegyszerűbb megnyilvánulását tükrözi az alábbi gondolat, mely a nagykőrösi kar főigazgatójának 1992-ben elhangzott programbeszédéből származik:

„Az új főiskola az egész város rangján emelt. Egyszerre az egész ország, sőt az erősödő egyházi kapcsolatok révén a protestáns Európa is tudomást szerzett a városról.” (*Jubileumi évkönyv 1990-2005* 2005: 15)

A főigazgató kiemeli azt a komoly presztízsértéket, amelyet Nagykovács a kar jelenlétének köszönhetően szerzett az országos, sőt a nemzetközi köztudatban. Véleményét alátámasztja az a tudatelem, hogy a felsőoktatási funkció a hazai társadalom megítélése szerint elsősorban a nagy- és középvárosokhoz kötődik. Emiatt egy kisvárosi környezetben működő felsőoktatási intézmény valóban igen kedvező hatással van városának külső megítélésére.

A fenti interjúrészlet implicit módon azt a közlést is tartalmazza, hogy a karnak lényegében semmit sem kell tennie városáért, mert pozitív lokális hatásai már a létezéséből, jelenlétéből is következnek. A helyi felsőoktatás magától értetődő, kedvező hatásainak képzete nem csak az intézményi narratívában, hanem a helyi társadalom tudatában is megfigyelhető. Míg azonban az előbbi esetében az intézmény pusztán jelenléte játssza a legfontosabb szerepet, addig a helyi lakosok számára e jelenlét minőségi elemeinek van döntő befolyása.

„A város önmagában is egy kicsit kulturálisan másként éli meg azt, hogy ő város, mint más hely. Például három szarvasi tévé van, kulturált és helyi érdekeltségű műsorokkal. Két újság van, áprilistól meg indul a második rádió. [...] Nem azt mondom, hogy ez azért van, hogy a főiskola itt van, de biztos, hogy ezek a dolgok hatással vannak egymásra.” (8. sz. városi interjú, Szarvas)

A megkérdezett helyi lelkész szavai azokat a változásokat próbálják megragadni, amelyeket a felsőoktatási intézmények városuk légkörében és a helyi lakosok közérzetében kiváltanak. Egy érzést, közérzetet próbál mérhető formában megjeleníteni, abból a gondolatból kiindulva, hogy az intézmények erősítik a városiasság és a kulturáltság érzetét. Elemzésünk szempontjából nem annyira az a fontos, hogy a valóságban mekkora része van az intézménynek az említett kulturális értékek előállításában, hanem inkább az a tény, hogy a helyi társadalom tagja összeköti őket az iskola jelenlétével, tevékenységével.

Ilyen vagy efféle hatások valószínűleg mindenütt érvényesülnek, viszont a helyi társadalom tagjai eltérő mértékben érzékelik őket. Mintánkon belül – a város alacsonyabb lélekszáma valamint a szarvasi karoknak a másik két intézményhez képest jóval nagyobb mérete miatt – föltehetően Szarvas imázsában jelennek meg a legerősebb intézményi hatások.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a kisvárosi felsőoktatási intézmények lokális ökológiai hatásainak intézményi szintje valamilyen formában mindenütt működik. Megfigyelhető továbbá, hogy e hatások nem annyira az intézmények manifeszt törekvéseinek, hanem inkább egy helyben lakó, a helyi társadalom működésében aktívan résztvevő oktatói csoport lokálpatrióta tevékenységének köszönhetőek.

1. 2. Az oktatói szint

A kisvárosi felsőoktatási intézmények helyi ökológiai hatásrendszerének további fontos tényezői az oktatói személyiségek. Megfigyelésem szerint ennek létezik egy „passzív”, jelenlévő valamint egy „aktív”, alkotó/cselekvő formája.

Az oktatók passzív jelenléte a helyi társadalomban

A „passzív” jelenlét leginkább az oktatók kulturális és közéleti ott-létében – az értelmiségi réteg „koncentrált” jelenlétében – nyilvánul meg, amely számában és minőségében egyaránt erősíti a helyi elitet, részt vesz a helyi rendezvényeken, társas- és közéletben.

„Mindenhol ott vannak azért a tanítóképző tanárai, nevelői, és véleményformálók.
[...] Aki akarja, az érzi.” (4. sz. városi interjú, Nagykőrös)

A főnti gondolatok jól érzékeltek, hogy a helyi kulturális és közéletben otthonosan mozgó lakosok számára mindennapi tapasztalatot jelent az intézmény által kiváltott „koncentrált” értelmiségi jelenlét. Ez természetesen csak azok számára valós tapasztalat, akik rendelkeznek valamilyen mértékű helyi aktivitással. Az interjúrészletet záró megjegyzés azzal a – helyben igen elterjedt – véleménnyel vitatkozik, mely szerint az intézmény olyan kicsi és zárt, hogy nem fejt ki komolyabb hatást a város életében.

Az alábbi interjúrészlet önreflexióként szól az oktatók helyi társadalmi részvételéről:

„Itt a nevelés tényleg úgy zajlott Hódmezővásárhelyen, hogy már az iskolában úgy indítottak bennünket. Nagy lokálpatrióta családból származunk, én is meg itt a kolléganőim akik itt körülöttem vannak. Meg azért vagyunk egy páran. Valahol ezt hozza az ember magával. Mi több mindent meglátunk, észreveszünk meg dokumentálunk, hogy most ez is van meg az is van.” (2. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A főnti szavak mögött az a tapasztalat húzódik meg, hogy a felsőoktatási intézmények oktatói – a város határain túlmutató országos felsőoktatási rendszer tagjaként, sőt engedtessek meg, hogy valamilyen mértékben még ma is az egyetemes tudomány művelőiként – belülről, de bizonyos mértékig mégis kívülálló módjára, felülről tudnak tekinteni a helyi társadalom működésére. Bár szerves, cselekvő részét alkotják városuk társadalmának, mégis olyan dolgokat, nézőpontokat is képesek meglátni és szóvá tenni, amelyek adott esetben kimaradnának az önmagába fordulásra, provincializmusra hajlamos kisvárosi diskurzusból.

Az oktatói kar tagjainak e termékenyítő szerepe hagyományos eleme a mezővárosi fejlődésű települések társadalmában kialakult tanári szerepkészletnek. E modell szerint a tanárok a város értelmiségének jelentős részét tették ki, vállukon hordták a helyi kulturális életet és hídként közvetítették a külső, progresszív szellemi áramlatokat, tudományos eredményeket.

Az oktatók aktív részvétele a helyi társadalomban

Láthatjuk, hogy a „passzív” társadalmi jelenlétet számos oktató együttes részvétele teremti meg és teszi érzékelhetővé. Az oktatói személyiségek helyi társadalmi részvételének „aktív” formája viszont ennél sokkalta ritkább – koronként és iskolánként legföljebb egy-két nagy formátumú, termékeny, lokálpatrióta beállítottságú oktatói személyiség képviseli.

Az „aktív” társadalmi részvételnek sokféle formája van, melyeknek csak az oktató fantáziája és a mindenkori – lokális és globális – adottságok szabnak határt. Interjúk kutatásom és a korábbi nagy oktatókat bemutató intézménytörténeti, helytörténeti munkák (Búzás 2000, Fruttus 2005) alapján, a teljesség igénye nélkül felsorolok néhány példát az aktív oktatói részvétel különféle megnyilvánulási formáira: helytörténeti, hagyományőrző kutatások, publikációk, a helyi identitás részét képező hírességek (Németh László Hódmezővásárhelyen, Arany János Nagykőrösön, Tessedik Sámuel Szarvason) életének és tevékenységének kutatása, intézményi évkönyvek és városmonográfiák szerkesztése, helyi folyóirat kezdeményezése illetve szerkesztése, részvétel helyi szervezetek tevékenységében illetve vezetésében, helyi rendezvények szervezése, hagyományteremtés, országos tudományos konferenciák és egyéb szakmai rendezvények szervezése helyben, vagy riportok készítése és közzététele helyi kulturális és közéleti szereplőkkel.

A helyi aktivitás természetesen számos konfliktus forrása is lehet az azt föl vállaló oktató és környezete között – erről tanúskodik az alábbi interjúrészlet:

„Kérdik is, hogy hülye vagy, hogy ingyen dolgozol, de hát az ember ezt szívesen csinálja. [...] Van amikor én találok ki feladatot magamnak. És akkor természetesen tudom úgyis, hogy rám sózzák. Már nem úgy, hanem ötletet, és akkor azt mondják, na hát akkor csináld is meg.” (20. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

E reflexió értelmezéséhez számításba kell vennünk, hogy az aktív oktatói hozzáállás is szervesen illeszkedik az alföldi mezővárosok hagyományos iskolatípusa, a protestáns kollégiumok nagy tanári személyiségeinek mintájához, s eleve a tanároknak a helyi társadalomban betöltött tradicionális szerepéhez. Jellemző továbbá azoknak az oktatói személyiségeknek a tágabb – oktatói illetve városi – közösség általi megítélése is, akik időről időre fölveszik e hagyomány fonalát. Bár itt is jelen van a passzív többség ellenérzése az aktivitásával nonkonform módon viselkedő kollégával szemben, ez azonban nem fajul az ellenségességig, hanem inkább valamiféle csudabogárnak tekintik aktívabb társukat. Bár maguktól idegennek érzik a helyi társadalomban betöltött szerepét, mégis elfogadják, hogy e szerep legitim része a helyi életnek. Ez az egyszerre elfogadó és kirekesztő hozzáállás pedig egyértelműen a mezővárosi hagyományú helyi társadalmakra jellemző képlet (Petrás 2005).

Az oktatók beköltözésének ökológiai hatásai

Látva az oktatók jelenlétének „passzív” és „aktív” hatásait, föltételezhetjük, hogy az intézmények által generált, városukba irányuló értelmiségi migráció egyértelműen kedvező hatással van a helyi kulturális és közéletre. Ez a folyamat a vizsgált intézmények közül csak a

szarvasi karokon képez komolyabb nagyságrendű tényezőt – míg Nagykovácsán a bejárók, Hódmezővásárhelyen pedig a helyi származású oktatók dominálnak, addig a szarvasi karokon az elmúlt évtizedekben és napjainkban is érvényesült az a törekvés, hogy az újonnan alkalmazott oktatók illetve a legjobb eredménnyel végzett hallgatók lehetőleg telepedjenek le a városban. Empirikus vizsgálatom során a viszonylag nagy létszámú oktatói beköltözés illetve hallgatói letelepedés több szarvasi reflexióban is megjelent.

„Ez állandóan jellemző, ez a mozgás itt Szarvason. [...] Az intézmények, üzemek révén bekerült ide egy műveltebb, igényesebb réteg – kutatók, főiskolai oktatók, műszaki értelmiség. Ezek a pedagógusok például betelepültek. Férjhez mentek itt szarvasi fiúkhoz, vagy elvettek szarvasi lányokat ezek a hallgatók. És ez egy állandó változást okozott. [...] Vannak néhányan ős-szarvasiak is, de azért nagyon sokan vagyunk, akik úgy jöttünk ide valahonnan. Hát itt a mi tantestületünk szinte teljes egészében.” (17. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

A fenti vallomás egyrészt belülről, az oktató szemével dokumentálja a két különböző réteget (a máshol kiképzett oktatókat és a helyben végzett diplomásokat) is érintő letelepedési folyamatot, másrészt pedig érzékelteti ennek nagyságrendjét – az oktatói kar többségében beköltöző, „új-szarvasi” jellegét. Ezen a ponton fölmerül a kérdés, hogy az intézményen kívül, a helyi közvéleményben hogyan ítélik meg a máshonnan betelepült oktatók magas arányát. A betelepült értelmiség innovatív hatásának helyeslése, vagy inkább a helyi iskolát a várostól elragadó „gyüttmentek” elutasítása uralja a lokális diskurzust? Az alábbi két vélemény híven tükrözi a helyiek hozzáállását e kérdéshez:

„Itt kialakult egy magasan kvalifikált oktatói réteg. Ha ők ezt a tevékenységüket tudják gyakorolni, akkor valamilyen módon az ő szellemi kiteljesedésük is hozhat a város számára eredményeket.” (9. sz. városi interjú, Szarvas)

„Én úgy érzem, hogy ez a város egy polgári hangulatú város. Mondjuk ehhez természetesen hozzájárul a főiskola is, meg az itteni főiskolai tanárok. [...] Sok tanár bejáró, de azért javarészt itt lakik a városban. Itt nevelik föl a gyerekeiket, úgyhogy ez is azért hatással van a város életére.” (8. sz. városi interjú, Szarvas)

Mindkét interjúrészlet olyan véleményt tükröz a helyi társadalom részéről, hogy a szarvasiak nem nehezményezik a karok oktatóinak a városba való beköltözését. Érzékelik a jelenlétükből származó kedvező „mellékhatásokat”, amelyek több ponton is javítják a helyi társadalom közérzetét és a helyi élet minőségét. A fentiek érvényességét erősíti, hogy interjúm kutatásom során e narratívának ellentmondó véleménnyel nem találkoztam.

A számos pozitív hatás föltárása után azonban meg kell jegyeznünk, hogy az intézmények oktatói kara által generált értelmiségi jelenlét különböző formáit erősen korlátozza az oktatók – s általában a helyi értelmiség – társadalmi aktivitásának alacsony intenzitása. E hozzáállás néhány kedvezőtlen következményéről az alábbi interjúrészlet segít képet alkotni:

„Vagyunk néhányan, akik csinálunk ezt-azt a városban, de majdnem sokszor egyedül...” (20. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

Az egyedülálló, társak nélküli küzdelem könnyen elkedvetlenítheti az – egyébként aktív, a helyi ügyek iránt elkötelezett – oktatót, aki egy idő után szélmalomharcnak érezheti küzdelmét. Implicit módon e rezignáció ki is érződik a fenti reflexióból, ami egy olyan tendenciára hívja föl a figyelmünket, mely egy bizonyos szint fölött könnyen öngerjesztővé válhat – a passzív többség nyomása azt a néhány oktatót is elbátortalaníthatja, aki normális esetben cselekvő részt vállalna a helyi kulturális életben.

Az oktatói kar helyi hatásrendszeréről összegzésképpen elmondhatjuk, hogy részvételükben megfigyelhető a régi mezővárosi tanári szerepek továbbélése. Mindenütt jellemző tapasztalat, hogy bár az oktatók igen fontos tényezőjét képezik a karok helyi ökológiai hatásainak, még mindig sok kiaknázatlan lehetőség rejlik e területen.

1. 3. A hallgatói szint

Az intézményi és az oktatói szint után a hallgatók jelenlétének és mindennapi életének lokális ökológiai hatásrendszerét mutatom be. Az empirikus vizsgálatom során készített városi interjúk tanúsága szerint a hallgatók jelenlétének tapasztalata meghatározza azt a benyomást, amelyet a helyi lakosok érzékelnek a karok létéből, szerepéből. Az alábbi két interjúrészlet ezt negatív oldalról világítja meg:

„Majdnem kiürül a város, amikor vége a félévnek, vagy nyáron a szünetben.” (19. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

„Az átlag nagykörösi nemigen találkozik a főiskolával a mindennapokban. Egyrészt egy valóban kicsi főiskola vagyunk, hiszen a nappali tagozatunk olyan száz fő körüli.” (13. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Mindkét vélemény elsősorban a hallgatók mennyiségi jelenlétére helyezi a hangsúlyt. Az utcákon, parkokban és a közösségi élet egyéb színhelyein megjelenő diákság mindig is a városiasság és a kulturális nyitottság jellegzetes imázseleme volt, így a helyi társadalom legtöbb tagjának a hallgatók fizikai jelenléte nyújtja a témánkkal kapcsolatos elsődleges tapasztalatot. Ez egyfelől természetes, hiszen a hallgatók nagy létszámú jelenléte azonnal, érzékelhetően megváltoztatja a városok mindennapi képét és hangulatát. Másfelől viszont sejteti azt az – alább tárgyalt – jelenséget, hogy a helyi élet minőségéhez meglehetősen csekély a hallgatók hozzájárulása.

A hallgatók jelenlétének minőségi oldalát életmódjuk, kulturális szokásaik és a közösségi részvétel iránti fogékonyságuk határozza meg. A különféle helyekről és társadalmi rétegekből érkező hallgatók otthonról hozott kulturális mintázatai és értékei potenciálisan csereviszonyba kerülhetnek mind egymás, mind pedig a befogadó város – vagy azon belül a helyi ifjúság – életével. E csereviszony jellege és intenzitása erősen függ attól, hogy a hallgatók milyen települési és társadalmi közegből érkeztek iskolájuk városába.

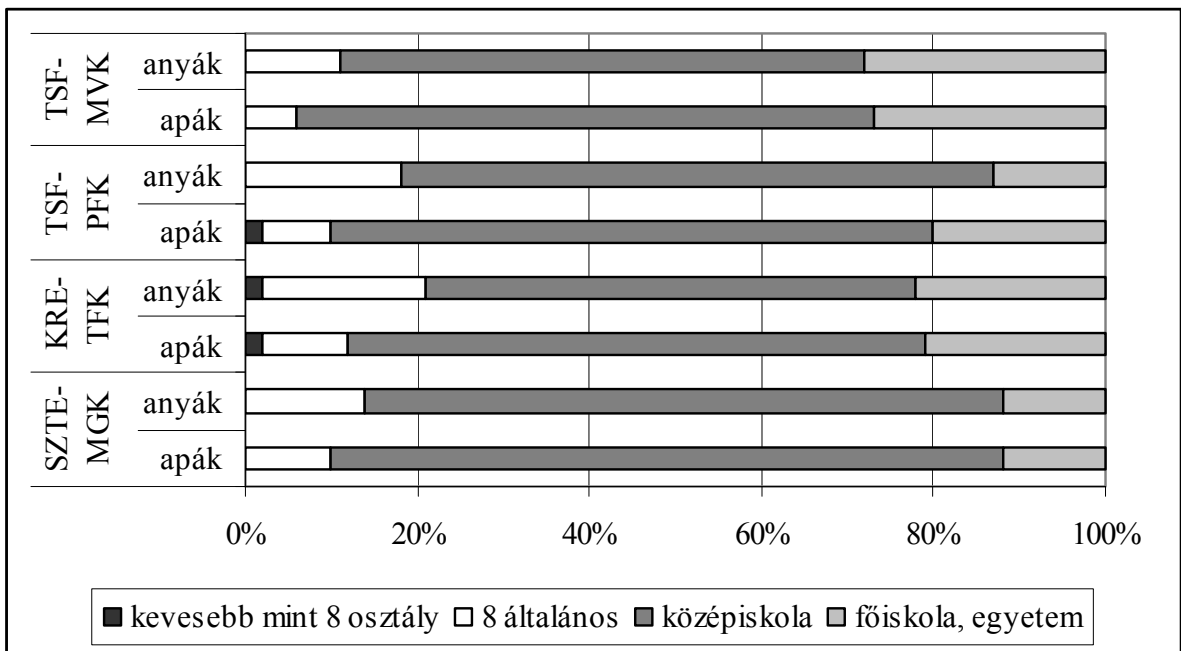
A hallgatók társadalmi helyzete

Ha áttekintjük a kérdőíves vizsgálatom során megkérdezett hallgatók társadalmi helyzetét, akkor kiderül, hogy a legtöbb hallgató középfokú végzettségű szülők gyermeke. Ezen túl azonban már lényeges különbségek vannak az egyes karok között. A legtöbb osztályt a szarvasi mezőgazdászok szülei végezték. A hódmezővásárhelyi szülők jellemzően középvégzettségűek, a középiskolát végzettek aránya itt jelentősen meghaladja a többi hallgatói csoport szüleiét. Mindkét pedagógiai kar hallgatóinak szülei között átlagon fölüli a legfőljebb általános iskolai végzettségű anyák aránya. A nagykőrösiek szülei között viszont a diplomás anyák aránya is magasabb az átlagosnál, így itt jellegzetesen kétpólusú mintát kapunk. Egy másik fontos különbség a vizsgált karok között, hogy a szarvasi mezőgazdasági kar hallgatói valamivel magasabb státuszú családokból érkeztek (30. ábra).

A különböző iskolai végzettségű szülők eltérő intézményválasztási preferenciáiból arra következtethetünk, hogy a társadalom alacsonyabb státuszú csoportjai számára elsősorban a pedagógiai karok vonzóak. A nagykőrösi kar viszont ezzel egyidőben a magasabban kvalifikált szülők körében is komoly presztízzsel bír.

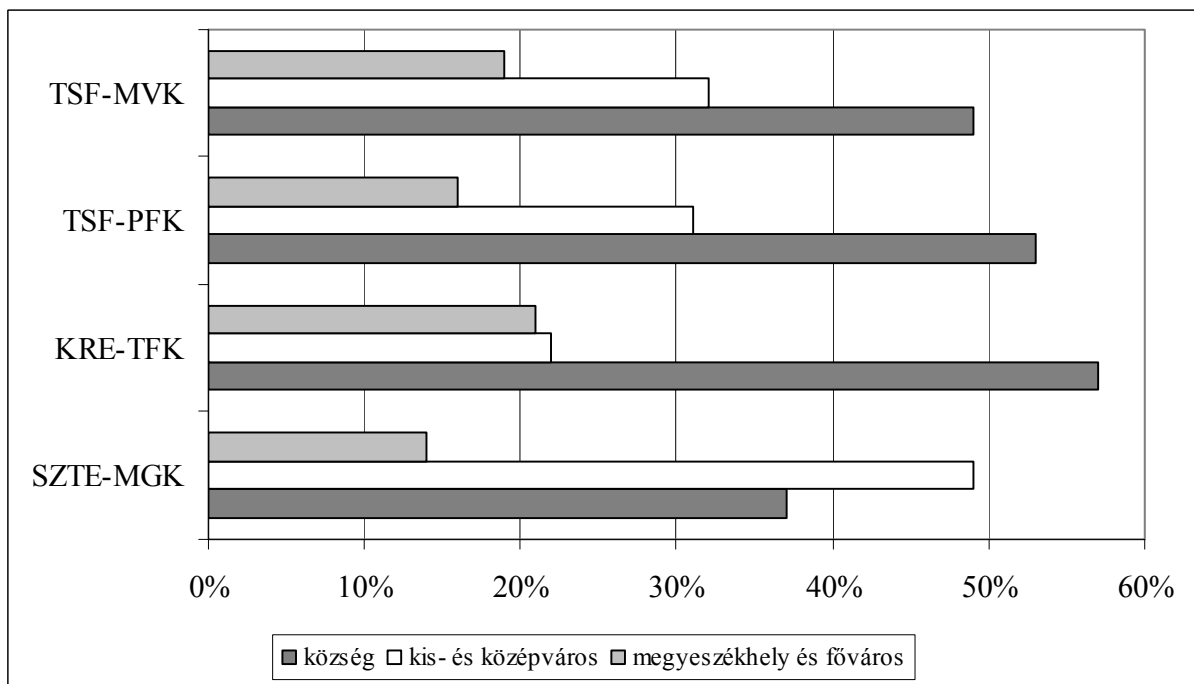
E két társadalmi réteg találkozásának oka az lehet, hogy az intézmény vallásos jellege egyaránt vonzó a református értelmiségiek, valamint a tradicionális vallásossághoz közelebb álló, alacsonyabb társadalmi státuszú rétegek számára. E föltevés még inkább kidomborítja a nagykőrösi kar sajátos, a másik három intézménytől eltérő hallgatói összetételét – ami már az iskolaválasztási motivációk elemzése során is megmutatkozott.

Jellemző adat, hogy az 1998-ban főlvételt nyert nappalis hallgatók több mint 70 %-a valamelyik református gimnáziumban szerzett érettségét (*Jubileumi évkönyv 1990-2005* 2005).

30. ábra: A nappali tagozatos hallgatók szüleinek iskolai végzettsége

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

31. ábra: A nappali tagozatos hallgatók lakóhelyének megoszlása településtípus szerint

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Ha a hallgatók lakóhelyének jellegét vesszük górcső alá, akkor megállapíthatjuk, hogy a községekből érkezők aránya a két pedagógiai karon a másik két iskolánál jóval magasabb. Hódmezővásárhelyen ezzel szemben a kisvárosi lakóhely dominál, ami az esetek többségében magát Hódmezővásárhelyt jelenti. A megyeszékhelyekről és a fővárosból érkezett hallgatók aránya pedig a szarvasi mezőgazdasági karon a legmagasabb (31. ábra).

Ez a megoszlás teljesen egybehangzik a szülők iskolai végzettségére vonatkozó adatokkal. Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyes hallgatói csoportok társadalmi státuszának e két dimenziója erős konzisztenciát mutat: míg a szarvasi mezőgazdasági karon megfigyelhető egy elit-jelleg, addig Hódmezővásárhely a kisvárosi középrétegek, a pedagógiai karok pedig az alacsonyabb státuszú falusi családok jellemző iskolái.

A hódmezővásárhelyi kar fontos jellemzője, hogy – az oktatók véleménye szerint – igen magas, 50 % körüli a földdel rendelkező, gazdálkodó családok gyermekeinek aránya. Ennek legfontosabb oka az lehet, hogy a környékbeli gazdálkodók közül sokan úgy látják, a térségben a mezőgazdaság még ma is húzóágazat. Figyelembe véve a helyi hallgatók magas arányát, egy másik lehetséges magyarázat a kis- és közepes méretű helyi gazdaságok nagy száma, mely a hódmezővásárhelyi hagyományokban és – ezzel összefüggésben – a kilencvenes évek során újjászületett tradicionális birtokszerkezetben gyökerezik.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a hódmezővásárhelyi kar elsősorban a kisvárosi, mezővárosi középrétegek iskolája, a szarvasi mezőgazdasági karra ezzel szemben inkább magasabb társadalmi helyzetű hallgatók járnak. A kistelepüléseken lakó, alacsonyabb végzettségű rétegek gyermekei számára pedig elsősorban a pedagógiai karok jelentenek mobilitási csatornát – bár a nagykörösi karnak a rétegjellegénél fontosabb a felekezeti jellege. Témánk szempontjából mindebből talán a hódmezővásárhelyi karra vonatkozó empirikus tapasztalatok bírnak a legnagyobb jelentőséggel. Itt ugyanis a hallgatók társadalmi helyzete, települési kultúrája igen közel áll az iskolájának otthont adó város társadalmához. Ennek alapján föltételezhető, hogy e hallgatók a többi kar diákjainál valamivel aktívabban részt vesznek Hódmezővásárhely életében.

A hallgatók mentális képe intézményük városáról

Az ökológiai hatások hallgatói szintjének erőssége a létszámra és a társadalmi helyzetre vonatkozó „kemény” változók mellett olyan tényezőktől is függ, mint a diákok közérzete, tanulmányaik városáról kialakított mentális képük vagy a helyi társadalomról kialakított véleményük. A hallgatók tudatában kialakult városimázsról a szemantikus differenciálskálák módszerével tájékoztam (11. táblázat). Mivel a két szarvasi kar

hallgatóinak fejében élő város-kép között nem találtam érdemi különbséget, a könnyebb átláthatóság érdekében válaszaikat egységesen kezelem.

11. táblázat: A városok hallgatói megítélése⁵²

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

	Hódmezővásárhely	Nagykőrös	Szarvas	A karok átlaga
csúnya-szép	2.92	2.73	3.51	3.05
egyhangú-változatos	2.39	1.88	2.73	2.33
zajos-csendes	2.70	3.12	2.44	2.75
szegény-gazdag	2.39	2.30	2.71	2.47
komor-vidám	2.51	2.39	3.07	2.66
szennyezett-tiszta	2.61	2.40	3.07	2.69
falusias-városias	2.63	2.02	2.84	2.50
hanyatló-fejlődő	2.88	2.36	3.12	2.79
veszélyes-biztonságos	2.92	2.80	2.73	2.82
zsúfolt-tágas	2.84	2.84	2.76	2.81
régies-modern	2.39	1.98	2.64	2.34
zárkózott-befogadó	2.84	2.40	3.04	2.76
igénytelen-kulturált	2.92	2.63	3.20	2.92
széthúzó-összetartó	2.63	2.66	2.85	2.71

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy – néhány, a mezővárosias jellegű kisvárosok települési minőségét általánosságban tükröző közös imázsselemtől (szép, kulturált, biztonságos, tágas) eltekintve – a három vizsgált város karaktere erősen különböző a hallgatók tudatában.

Szarvas vonzó és kényelmes életet kínáló kisváros, mely nem annyira gazdasági fejlettségével vagy modern élettempójával, hanem inkább tisztasága, rendezettsége, élhető környezete által éri el ezt a hatást. Mindazonáltal a három vizsgált település közül Szarvas imázsára jellemző leginkább a modernség tudateleme. E következtetést megerősíti az, hogy a modernitáshoz – szorosabban vagy lazábban – kapcsolódó más imázsselemek (kulturált, fejlődő, vidám, városias, zajos, zsúfolt) is kivétel nélkül Szarvason voltak a legerősebbek. A hallgatók mentális képe e várossal kitűnő példáját nyújtja a kisváros pozitív értelmezésének.

Ezzel szemben Nagykőrös esetében a város hallgatói megítélésének pozitív (csendes, tágas és biztonságos) és negatív (egyhangú, régies, falusias) tudatelemei egyaránt a kisváros negatív értelmezését idézik, mely a szegénység és a hanyatlás képzetével társulva meglehetősen statikus és provinciális képet fest a várossal.

Hódmezővásárhely imázsa jóval kiegyensúlyozottabb a másik két településénél. A hallgatók általában kedvező képet festenek a várossal, ám ez sokkal kevésbé egyértelmű mint

⁵² A hallgatók négyfokú szemantikus differenciálskálán értékelték tanulmányaik városát az egyes szempontok szerint. Például a csúnya-szép fogalompár esetében (1: csúnya, 2: inkább csúnya, 3: inkább szép, 4: szép). A teljesen egybehangzó pozitív megítélést a 4.00, míg a teljesen egybehangzó negatívát az 1.00 érték tükrözi. 2.99 fölött beszélhetünk erősen pozitív, 2.00 alatt pedig erősen negatív hallgatói megítélésről (vastagítással kiemelve).

Szarvas esetében. Enyhén ugyan, de jelen van a szegénység, az egyhangúság és a régiesség tudateleme is, ami egy tradicionális, ám mára kissé megkopott fényű város mentális képét körvonalazza. E benyomást megerősíti az, hogy a provinciális kisvárosi jelleg olyan – Nagykőrös esetében egyértelműen negatív kontextusban megjelenő – előnyös tulajdonságai is észlelhetőek mint a település tágas és biztonságos mivolta.

A szemantikus differenciálskála eredményeit lényegében megerősíti a hallgatók véleménye a városokra vonatkozó néhány állításról (12. táblázat).

12. táblázat: A hallgatók véleménye a városokra vonatkozó néhány állításról⁵³

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

	SZTE-MGK	KRE-TFK	TSF-PFK	TSF-MVK	A karok átlaga
Jó megélhetési lehetőségeket nyújt lakóinak.	2.29	2.22	2.40	2.27	2.30
Könnyen el fogsz itt helyezkedni a végzettségeddel.	1.86	1.84	1.47	1.74	1.73
Lakói könnyen befogadják az idegeneket.	2.93	2.57	3.00	2.96	2.87
A fiatalok könnyen tudnak lakáshoz jutni, családot alapítani.	2.29	2.29	2.31	2.16	2.27
Jól el van látva árucikkkel, szolgáltatásokkal.	2.91	2.63	3.09	3.18	2.95
Jól megközelíthető.	3.42	2.96	2.78	2.62	2.95
Lakói jól tudják érvényesíteni közös érdekeiket.	2.49	2.45	2.74	2.62	2.58
Jó kulturális, szórakozási lehetőségeket nyújt.	2.45	1.82	2.91	3.18	2.59

A hallgatók véleménye szerint Szarvas kiemelkedik az életszínvonal, az ellátottság, valamint a helyi kulturális és szórakozási lehetőségek tekintetében. Mindebből egy prosperáló, fejlett gazdaságú, jó anyagi és kulturális helyzetű település képe bontakozik ki. Ellentmond ugyanakkor e benyomásnak a pályakezdési, letelepedési lehetőségek igen kedvezőtlen megítélése. Ennek oka talán az lehet, hogy sem a helyi oktatási intézmények, sem pedig az állandó racionalizálásra kényszerülő szarvasi agrárszektor nem képes évről évre számottevő létszámú munkaerő föl vételére, így a végzett hallgatók nem sokat profitálnak a város prosperitásából. Egy további negatívum a város viszonylag rossz megközelíthetősége, amelynek okai egyértelműen a város relatíve kieső fekvése, a vasúti fővonal és az autópálya hiánya, a városon áthaladó 44-es főút alacsony haladási sebessége, továbbá az a tény, hogy - az intézményei fő beiskolázási területüket képező – Békés megyében is periférikus fekvésű.

A szarvasi pedagógus hallgatók általában kedvezőbben ítélik meg a várost a mezőgazdasági kar diákjainál. Ennek oka talán az, hogy – érdeklődési területükkel és

⁵³ A hallgatók négyfokú skálán véleményezték az egyes állításokat (1: egyáltalán nem igaz, 2: inkább nem igaz, 3: inkább igaz, 4: teljesen igaz). A teljesen egybehangzó egyetértést a 4.00, míg a teljesen egybehangzó egyet nem értést az 1.00 érték tükrözi. 2.99 fölött beszélhetünk erősen pozitív, 2.00 alatt pedig erősen negatív hallgatói megítélésről (vastagítással kiemelve).

esetleges óvó/tanítói hivatásukkal összefüggően – kevésbé gyakorlatias, inkább idealista módon tekintenek a valóságra. Saját elhelyezkedésüket és Szarvas kulturális lehetőségeit viszont ennek ellenére kedvezőtlenebbnek ítélik a mezőgazdász hallgatóknál. Előbbire a szakma jelenlegi kedvezőtlen társadalmi és politikai kontextusa, míg utóbbira az agrárosokénál esetlegesen valamivel magasabb igény szintjük nyújthat magyarázatot.

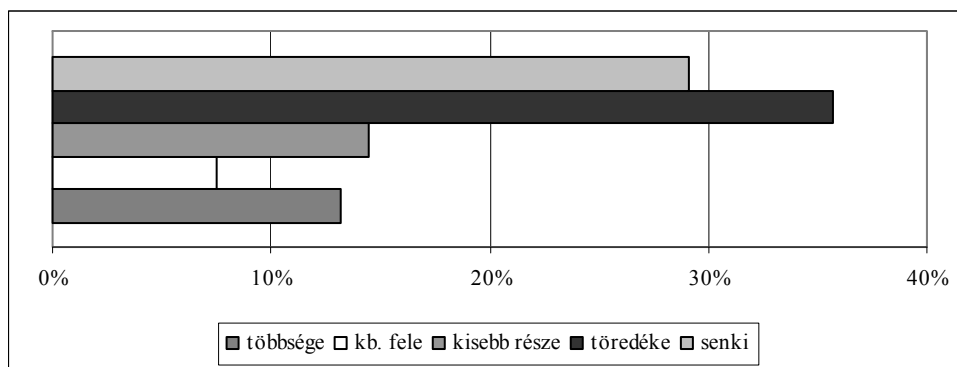
Hódmezővásárhely legfőbb erénye az ott tanuló diákok szemében a város jó megközelíthetősége illetve a karon végzetek – és általában a fiatalok – viszonylag kedvező pályakezdési, letelepedési esélyei. A szarvasi helyzet ellentétképpen, itt a főnti megítélés egy nem túl kedvező gazdasági helyzet képével párosul. Az ellentmondás föloldása talán a vásárhelyi agrárszektor jellegében rejlik. A város birtokszerkezete ugyanis jóval fölprózottabb Szarvasénál, s e kisgazdaságok a legutóbbi időkig még valamilyen szinten fönntarthatónak bizonyultak. E kisgazdaságok a Szarvasra jellemző kisszámú közép- és nagyvállalkozásnál jóval több új munkaerőt tudnak felszívni. Hódmezővásárhely megítélése egyetlen területen sem marad alatta mindkét városénak, így – a szemantikus differenciálskála eredményével egybehangzóan – e város mentális képe a legkiegyensúlyozottabb a hallgatók tudatában.

Ugyancsak megerősíti a főnti következtetéseket Nagykőrös megítélése, hiszen nem volt egyetlen állítás sem, amellyel kapcsolatban mindkét másik városnál kedvezőbb volna az imázsa. A megkérdezett hallgatók Szarvashoz és Hódmezővásárhelyhez képest alacsonyabb életszínvonalat, zárkózottabb társadalmat, rosszabb ellátottságot, gyöngébb helyi társadalmat és rosszabb kulturális illetve szórakozási lehetőségeket vázolnak föl. Az egyetlen olyan terület, amelyben viszonylag kedvező a város megítélése, az a fiatalok letelepedési, életkezdési esélye. Ebben a budapesti és környéki munkaerőpiac elérhetősége, a napi ingázás helyi széles elterjedtsége, valamint a viszonylag alacsony ingatlanárak játszhatnak fontos szerepet.

A hallgatók helyi társadalmi részvétele

A hallgatóknak a helyi életben való részvételét az empirikus vizsgálatom során alkalmazott hallgatói kérdőívben két kérdés segítségével igyekeztem megismerni: a helyi barátok arányán valamint a helyi civil szervezetek működésében való részvételükön keresztül.

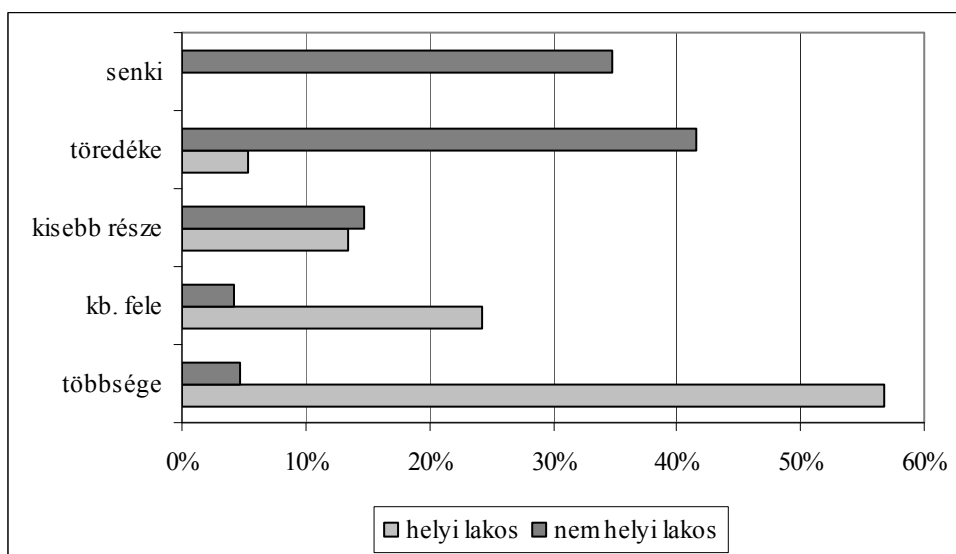
A városban, de az intézményen kívül megismert barátok száma mindegyik kar hallgatói esetében meglehetősen alacsony. A hallgatók mintegy kétharmadának alig van vagy egyáltalán nincsen helyi barátja. Halványan bár, de megfigyelhető egy kétpólusú eloszlás is: a többségében helyi barátokkal rendelkező hallgatók sokkal nagyobb részét teszik ki a mintának azoknál, akiknek nagyjából azonos számú helyi és nem helyi barátjuk van (32. ábra).

32. ábra: A helyi lakosok aránya a vizsgált hallgatók baráti körében

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Föltételezhető, hogy a minta kétpólusú mivoltának magyarázata a helyi és a nem helyi hallgatók közötti különbség. Föltevéssünkkel egybehangzik az, hogy a helyben lakó hallgatók aránya a teljes minta 16,3 %-a, vagyis nagyjából ugyanannyi hallgatóról van szó mint azok, akik többségében helyi barátokkal rendelkeznek. A 33. ábra különválasztva mutatja be a helyi és nem helyi hallgatók baráti körének területi megoszlását.

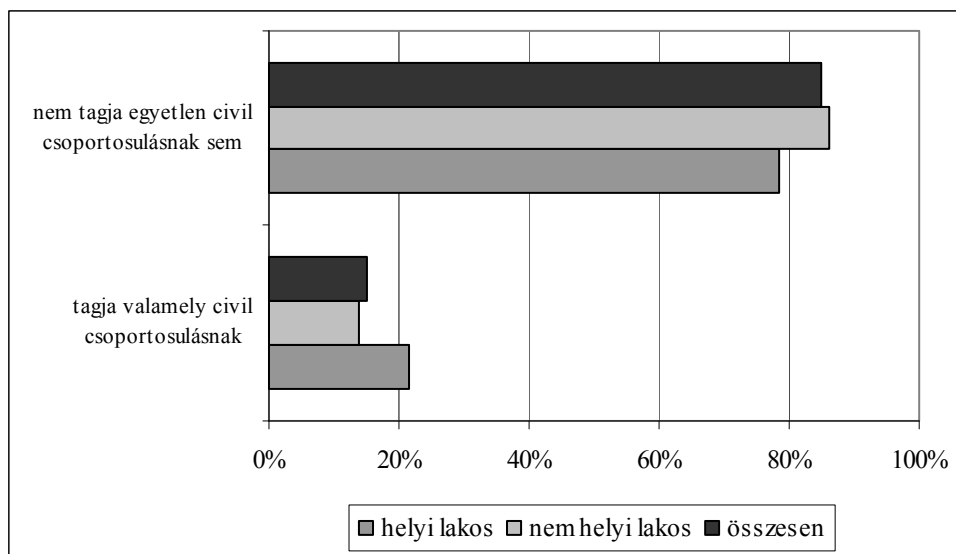

33. ábra: A helyi barátok aránya a helyi és nem helyi hallgatók baráti körében

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

Az ábrán jól látható, hogy a két hallgatói csoport karakteresen elkülönül. A két változó igen erős összefüggése igazolja föltevéssünk: míg a helyi hallgatóknak elsősorban helyi barátaik vannak, addig a más településekről érkezett hallgatók az iskola falain kívül általában nem alakítanak ki baráti kapcsolatokat. Ez az empirikus tapasztalat egyértelműen cáfolja azt a várakozásunkat, mely szerint a más településekről érkező hallgatók kulturális csereviszonyba kerülnének a befogadó város ifjúságával.

A hallgatók helyi társadalmi részvételének másik indikátora a helyi civil életben való részvétel. Az e kérdésre adott válaszok a helyi barátok arányához hasonló tendenciát mutatnak – komolyabb helyi különbségek nélkül. A hallgatóknak – még a rendkívül tágran megfogalmazott kérdésre is – csupán 15 %-a számolt be arról, hogy látogat valamilyen helyi rendezvényt, kört vagy társaságot. Ezek között is fölültreprezentáltak a helyben lakó diákok, ez azonban a meglehetősen alacsony elemszám valamint a szignifikáns összefüggés hiánya miatt érdemben nem befolyásolja az összképet (34. ábra).

Khi-négyzet próba = 0.216: nincsen szignifikáns összefüggés.

34. ábra: A hallgatók részvétele a helyi civil életben, lakóhely szerint

Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A hallgatók helyi társadalmi részvételére vonatkozó empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a jelenléttől remélt minőségi hatások jórészt megmaradnak a lehetőség szintjén. A helyi társadalomban való formális és informális jelenlét lényegében a helyben lakó hallgatókra korlátozódik, míg a távolabbról érkezők nem hagynak komolyabb nyomot maguk után a helyi életben. Ebből következően a vizsgált városok közül egyedül a hódmezővásárhelyi hallgatók társadalmi részvétele gyakorol érzékelhető hatást a város életére – amit elsősorban a helyből érkezett diákok egy része által kifejtett erősebb társadalmi aktivitásnak lehet köszönni.

A fentiekkel egybehangzik az oktatói kar és a helyi társadalom számos tagjának a véleménye is, amely szerint a diákok kulturális igényei nem emelik annyira a város színvonalát, mint a nagy egyetemi városokban. Talán ez is a létszámmra vezethető vissza: nem éppen a még tömegesebb jelenlét előnyei miatt, hanem azért, mert – a nagy egyetemi központokra jellemző – több ezres létszámból már nagyobb a statisztikai valószínűsége, hogy

kikerül néhány, az – akár helyi, akár általános értelemben vett – „klasszikus” kultúrára is fogékony hallgatói csoport is.

Egy másik magyarázat a hallgatói érdeklődés – közelmúltban bekövetkezett – átalakulását hozza föl indokul:

„Valószínű, hogy ez attól van, hogy megváltozott egy kicsit a világ. Akkor az óvó-tanítóképzős hallgatók nagy mértékben kirukkoltak versben, prózában, énekben, színjátszásban. Ez a terület talán erősebb volt, mint ahogy régebben eziránt is nagyobb volt az érdeklődés. Most ugye már a művészeti tárgyakról nagyon lement minden a realitás, az idegen nyelv és a számítástechnika irányába.” (15. sz. városi interjú, Szarvas)

A humán érdeklődésű, pedagógus interjúalany minden elfogultságával együtt is érvényesnek tűnik az az észrevétel, hogy – az elmúlt másfél évtized társadalmi és gazdasági folyamatainak hatására – erősödött az egyéni érvényesülésére, a megszerzett tudás piacképességére való törekvés szerepe a hallgatói életfázisban – ezt jelképezi a nyelvtudás és a számítógép-használat az interjúrésztletben. E tényezők természetes következménye a közösségi élet gyöngülése, a kreatív helyett a választó hozzáállás térhódítása, végső soron pedig a kulturális aktivitás csökkenése.

Összegésképpen megállapíthatjuk, hogy a hallgatók jelenlétének helyi ökológiai hatásai a kisvárosi felsőoktatási intézmények esetében azok méretével függenek össze a legerősebben. Komolyabb hatást a vizsgált városok közül csak Szarvas esetében mutattam ki, ahol a hallgatóknak – a lakosság lélekszámához képest – jelentős aránya, valamint a település kedvező városképi és kulturális adottságai miatt a város utcáin, terein, parkjaiban és kirándulóhelyein erősen érzékelhető a hallgatók jelenléte, mely színesíti a település hangulatát, és egy fiatalos, dinamikus város benyomását kelti a szemlélőben.

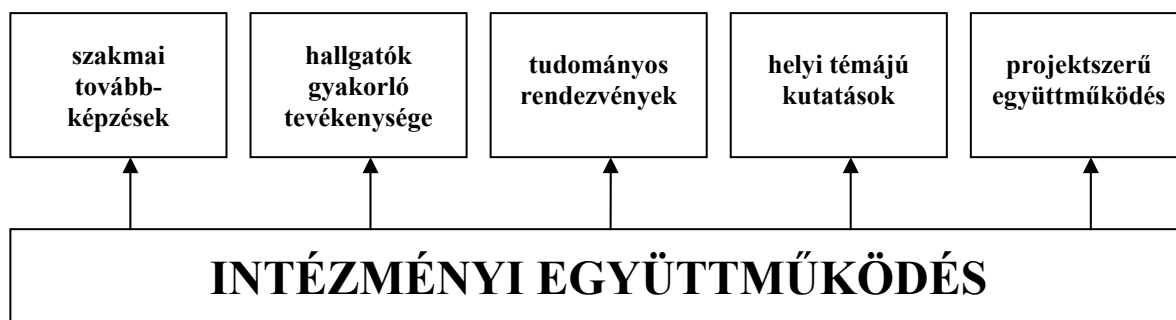
Számottevő minőségi hatását a hallgatói jelenlétnek nem találtam. Empirikus tapasztalataim szerint az intézmények legnagyobb „érdeme” e téren talán az, hogy képesek helyben tartani néhány aktív fiatal, akik helyi felsőoktatási intézmény híján más településen töltenék mindennapjaikat, távol kerülve ezáltal városuk életétől.

2. A vizsgált karok és társadalmi környezetük kapcsolatának néhány jellegzetes területe

2. 1. Együttműködés a helyi intézményekkel

A felsőoktatási intézmények lokális ökológiai hatásainak fontos területe a helyi intézményekkel való partneri együttműködés. Ebben a szakaszban elsősorban a pedagógiai karok intézményi kapcsolatairól lesz szó, mert a mezőgazdasági karok jellemzően nem a városi intézményhálózattal, hanem a helyi cégekkel, vállalkozásokkal folytatnak hasonló együttműködést – ez utóbbiak elemzésére pedig az előző fejezetben már sor került.

A városi interjúk tapasztalatai alapján föltételezhető, hogy a pedagógiai képzés szakmai hatásai elsősorban a helyi közoktatási intézmények – s ezeken keresztül a helyi gyermekek és fiatalok – számára jelent konkrét előnyöket, a szociális képzés pedig a társadalmi szolidaritás erősségét növeli érezhetően az adott településen. A karok innovatív hatása jellemzően a helyi intézményekkel kialakított partneri együttműködés keretében valósul meg. E partnerségnek a vizsgált karok esetében öt különböző formáját ismerhetjük föl: a szakmai továbbképzéseket, a hallgatók gyakorló tevékenységét, a karokon lezajló tudományos konferenciákat és más szakmai rendezvényeket, a helyi intézményeken belül illetve a lakosság körében folytatott kutatásokat, valamint a helyi humán szféra szereplőivel való projektszerű együttműködést (35. ábra).

35. ábra: A helyi intézményekkel folytatott partneri együttműködés formái

Forrás: saját szerkesztés.

A szakmai továbbképzések szerepe

Az előző fejezetben már bemutattam, milyen komoly előnyt jelent a helyi közoktatási intézményeknek, hogy egyes kurrens szakmai továbbképzések – pl. drámapedagógia, idegen nyelv, fejlesztő pedagógia – saját városukban, minimális idő- és költségráfordítással elérhetők a helyi pedagógusok számára. A pedagógiai témájú

továbbképzésekhez hasonlóan, szociális területen is komoly előnyöket rejt a szakmai fejlődés helyben rendelkezésre álló lehetősége.

„Munkánk profiljából adódik egyértelműen, hogy nálunk nagyon sok szociális munkás végzettségű szakember van. Nagy részük munka mellett szerezte a diplomáját, itt a főiskolán. Az a véleményem, hogy nagyon mély, és szakmailag magas szintű képzésben volt részük. Nagyon jól szervezték a gyakorlatokat.” (6. sz. városi interjú, Nagykőrös)

A nagykőrösi kar folyamatosan szervez akkreditált szakmai továbbképzéseket és vizsgákat a helyi szociális intézmények dolgozói számára (Fruttus 2005). Az intézményvezetői véleményből kitűnik, hogy – a fentebb már említett időbeli és anyagi megtakarítások mellett – e kar esetében a minőségi tényező is fontos tényezője a továbbképzések vonzerejének. Mivel a fenti véleményt egy terepközeli szociális munkát végző intézmény vezetője fogalmazta meg, különösen értékes a kar képzéséről alkotott pozitív véleménye, s azon belül is a gyakorlati képzés erősségéről tett tanúsága.

A hallgatók gyakorló tevékenységének szerepe

A partnerség másik formája az, hogy egyes helyi intézmények a hallgatók gyakorlólé helyéül szolgálnak. E kapcsolatból számos – közvetlen és közvetett – előny származik a gyakorló intézmények számára. Közvetlen előnyt jelent a gyakorlatot vezető tanárok, óvónők, szociális szakemberek részére folyósított óradíj, valamint annak lehetősége, hogy a mindennapi szakmai munka mellett kapcsolatban maradjanak a szakterületükön folytatott tudományos diskurzussal. Ezen túlmenően, a gyakorló intézmények számára nemritkán informális előnyöket is rejthet magában a felsőoktatási intézménnyel való együttműködés. Ennek egy lehetséges formájára világít rá a következő interjúrészlet:

„Ami az iskolánk és az intézmény között van, ez tulajdonképpen egy gyümölcsöző, jó kapcsolat, és ők is, mi is profitálunk belőle. [...] Amiért fogadjuk a hallgatókat, használják a mosdót, térítésmentesen biztosítjuk pl. az óvodában a hallgatók által készített eszközöket, cserébe versenyekre, tanári továbbképzésre térítésmentesen megkapjuk az intézmény kisbuszát.” (9. sz. városi interjú, Szarvas)

Az ilyen és ehhez hasonló informális segítségek, a meglévő kapacitások kölcsönös átengedése azokat a kapcsolatokat idézik föl, amelyek a mezővárosi településfejlődési képletben hagyományosan működtek az egykori iskolák és városuk vezetése között. Az ilyen jellegű együttműködés az alföldi kisvárosokban két okból is katalizálhatja a lokalizációs

folyamatokat: egyfelől azért, mert illeszkedik a települések fejlődésének speciális helyi képletéhez, másfelől pedig amiatt, hogy kölcsönösen elősegíti az intézmények hatékonyabb működését az – ezt sokszor veszélyeztető – forráshiányos gazdálkodás körülményei között.

Empirikus vizsgálatom során arra is találtam példát, hogy a hallgatók – kötelező gyakorlatukon túl – a felsőoktatási intézmény által szervezett önkéntes segítő szolgálat munkájában is részt vesznek.

„Kidolgoztunk egy modellt, ahol bárki szólhat, ha szociálisan bajba jutott ember van, akit a koordinátor megnéz, és szól. És itt a spirituális és a pszichológiai szükségletekkel összefüggő feladatokat az önkénteseink [vagyis a hallgatók – P. E.] látják el.” (10. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A főt említett program olyan szakmai innováció, mely a kar kezdeményezésére, a helyi Humánszolgáltató Központtal partnerségben jött létre, és a tevékenység egy része a hallgatók önkéntes munkája révén valósul meg. Az interjúrészlet implicit módon árulkodik a karnak a szociális munkáról kialakított fölfogásáról is, melynek legfőbb jellemzője talán az, hogy egységben látja és óhajtja kezelni az egyén materiális és spirituális szükségleteit. A mai magyar társadalom kedvezőtlen anyagi, egészségi és lelki állapotát figyelembe véve, ez a szemlélet egy fontos potenciális erőforrást jelent a helyi társadalom számára.

A karok által szervezett tudományos rendezvények szerepe

Az intézményi együttműködések további fontos területét jelentik a karok szervezésében megvalósuló konferenciák és más szakmai rendezvények.

„A képzőnek nagyon jó kapcsolatai és lehetőségei vannak arra vonatkozóan, hogy komoly szakmai napokat tudnak rendezni, és akkor én a kis tantestületemmel ingyen és bérmentve meghívást kapok ezekre a rendezvényekre. [...] Tehát ez egy olyan szellemi tőke kapacitás az ő részükről, amibe mi kapaszkodhatunk. És lehetőséget is kapunk arra, hogy mi is esetleg bemutatkozhassunk, mint most volt a tehetségdondozó konferencia például. De emellett mi is nagyon sokat profitálunk ezekből az alkalmakból.” (9. sz. városi interjú, Szarvas)

A főt reflexió a karok által szervezett konferenciák, szakmai rendezvények innovatív hatását mutatja be a helyi intézmények szempontjából. A hallgatói gyakorlatok vezetéséhez hasonlóan, ezek a rendezvények nyitott ablakot jelentenek a felsőoktatás világából kikerült, a mindennapi nevelési-oktatási illetve gondozási feladatokat ellátó

szakemberek számára, hogy munkájuk végzése mellett részt vehessenek a szakterületükön folyó tudományos diskurzusban.

Az interjúrészlet záró gondolatából kiderül, hogy ez a hatás nem csupán egyéni, hanem intézményi szinten is érvényesül: a rendezvények nem ritkán a helyi intézményeknek is fórumot jelentenek, hogy esetleges szakmai eredményeiket, innovatív kezdeményezéseiket megjelenítsék e diskurzusban. A narratívában megjelenik a lokális intézményi kapcsolatok családi jellege is, mely személyességgel tölti meg a személytelen szervezeti kereteket. Ennek fő oka minden bizonnyal a város és az intézmény viszonylag kis mérete, a kisvárosi lépték „szelídítő” hatásának érvényesülése az intézményi struktúrában.

A karok által szervezett tudományos fórumok különleges csoportját képezik azok, amelyek helyi összefogással, több intézmény közös szervezésében kerülnek megrendezésre. Erre az empirikus mintában csak egy példát találtam, a 2006 szeptemberében Szarvason megtartott Tessedik-konferenciát, amelynek szervezésében a két helyi kar mellett a Városi Könyvtár és a Tessedik Sámuel Múzeum is részt vett. Jellemző, hogy a mezővárosi múltban gyökerező, a helyi oktatás és kultúra számára egyaránt szimbolikus jelentőségű egykori evangélikus lelkész emlékezete volt az a hívószó, amelynek révén e széleskörű együttműködés meg tudott valósulni.

Egy helyi intézménnyel, a város egyik evangélikus egyházközségével közös szervezésben valósult meg a szarvasi mezőgazdasági kar által szervezett „Tessedikkel a XXI. Századba” Népfőiskola is. Az Európai Unió EQUAL programjának támogatásával megvalósuló felnőttképzési tevékenység keretében 2004 és 2007 között, 312 szarvasi és környéki személy oktatását valósították meg. A hallgatókat számos szociális és egyházi intézmény bevonásával, a leginkább rászorulóknak számára igyekeztek biztosítani, a népfőiskola tantárgyai pedig a periférikus vidéki térségek lakosságának tudásigényéhez igazodtak. Ennek megfelelően sor került például biogazdálkodási, ár- és belvízvédelmi valamint informatikai ismeretek átadására.

A karok helyi témájú kutatásainak szerepe

A partnerség további területe a karoknak a helyi intézményekben illetve a lakosság körében végzett empirikus kutatási tevékenysége. Erre jó példa a Debreceni Egyetem⁵⁴ Politikatudományi és Szociológiai Intézete által 1999-ben elvégzett, a jóléti modellváltással foglalkozó kutatás, amelynek keretében a kar hallgatói fölmérték Nagykőrös időskorú lakosságának szociális helyzetét, valamint a helyi fiatalok szabadidő-eltöltési szokásait

⁵⁴ A kutatás idején Kossuth Lajos Tudományegyetem.

(*Jubileumi évkönyv 1990-2005* 2005). A felsőoktatási intézmények helyi kutatási tevékenysége azonban nem kizárólag nagykőrösi jelenség:

„Aki végez méréseket, megosztja velem, és elgondolkozunk, miben lehetne javítani, fejlődni. Ha olyan jellegű a mérés, akkor a gyermekek eredményét egyesével, a szülővel együtt átbeszéljük, elgondolkozunk a megoldáson. [...] Nekem ez azért is nagyon jó, mert egy-egy újabb feltérképezési terület. Rámennék a tehetséggondozásra, rámentek a gyerekeknek a sportteljesítmény-mérésére. Egész évfolyamokat tudtak átvenni.” (9. sz. városi interjú, Szarvas)

A szarvasi intézményvezető idézett szavaiból jól kivehető, hogy – megfelelő hozzáállás, „fogadókészség” esetén – hogyan tudja egy iskola vagy óvoda a legmesszemenőbben kihasználni, hogy egy pedagógiai műhely rendszeresen kutatásokat folytat a falain belül. A külső szakemberek által végzett vizsgálatok eredményei fontos visszajelzést jelentenek a minőségbiztosítás szempontjából – a közoktatási intézmény megfelelő reflexiója esetén e visszajelzések közvetlenül emelik a benne folyó nevelés-oktatás színvonalát.

A projektszerű együttműködések szerepe

Végül, de nem utolsósorban beszélnünk kell a karok projektszerű együttműködéséről a helyi humán szféra intézményeivel. Az együttműködés számos kisebb példája (pl. Ünnepi Könyvhét közös szervezése, a múzeumi könyvtár anyagának rendszerezése és katalogizálása) mellett a vizsgált pedagógiai karok a közelmúltban több nagy, éveken át tartó pályázati projektben is részt vettek a helyi oktatási és szociális intézményekkel – illetve egy esetben helyi egyházközséggel – partnerségben, a felnőttképzés, az inkluzív pedagógia, az idősgondozás és a szociális biztonság növelése területén. E nagy projektek egyike a vizsgálat idejében is futott, egy újabb pedig az elbírálás szakaszában volt.

„Ezek a kutatások és kutatási eredmények nekünk nagyon jól használhatók minden olyan projektben, ahol akár innovációs, akár szakmai újítást... Tulajdonképpen minden pályázat ott kezdődik, hogy a helyi szükségletek fölmérése. És ez pedig hűen tükrözte a helyi szükségleteket. [...] Nagyon jó és kiegyensúlyozott a kapcsolatunk. Tudjuk segíteni egymást. Ha valaki elakad, akkor a másik biztos, hogy tud, mert nálunk gyakorlati tapasztalat van több, míg náluk elmélet.” (6. sz. városi interjú, Nagykőrös)

A helyi szociális szférában dolgozó szakember szavai rávilágítanak arra az innovatív szerepre, amelyet egy elméleti kutatással foglalkozó intézmény betölthet a szakma gyakorlati részével foglalkozó intézmények működésében. A reflexió alapján ez az innovatív szerep nemcsak a konkrét projektekben való együttműködésben nyilvánul meg, hanem az intézmények korábbi kutatási eredményeinek fölhasználásában is komoly előnyök rejlenek a pályázó intézmények számára. Napjaink pályázati gyakorlatában ugyanis mind a legfrissebb elméleti eredmények, mind a helyi problémákat tudományos igénnyel föltáró háttér tanulmányok elengedhetetlen föltételeit képezik azon fejlesztések és bővítések forrásallokációjának, melyek a – helyi lakosság életminőségét nagyban befolyásoló – szolgáltatások színvonalának emelését célozzák.

Különösen fontosnak tartom, hogy a helyi társadalom szolgálatában tevékenykedő szakember partnerségként, mellérendelő kapcsolatként aposztrofálja a karral való szakmai együttműködést, és szavaiban nyoma sincsen az akadémiai magaslat félelmet és féltékenységet kiváltó képzetének. Mindez arra utal, hogy a város – legalábbis e szegmens esetében – már képes elfogadni, saját funkcionális textúrájába beágyazni a felsőoktatási intézményt.

2. 2. A helyi hagyományok és rendezvények szerepe

A felsőoktatási intézmények helyi hagyományteremtő hatásai

A felsőoktatási intézményekhez kötődő, évente ismétlődő rendezvények hagyományosan jellemző színfoltjai a kisvárosok életének. Ezek közül a legpatinásabbak általában a diákélet jeles napjaihoz kötődnek (pl. a szarvasi Sárgulás⁵⁵, vagy a Fekete Sasban⁵⁶ rendezett hódmezővásárhelyi diplomaosztó ünnepségek), s némelyikük már a karok valamelyik középfokú elődjének idején hagyománnyá vált. A nagy múltú rendezvények mellett az elmúlt másfél évtizedben számos új program is kialakult a karokon belül, amelyek jellemzően hamar hagyománnyá váltak városuk életében (pl. a györgynapi juhászverseny Hódmezővásárhelyen, a Tessedik Napok Szarvason, valamint számos vetélkedő, hangverseny és ünnepély).

Az intézmények által folytatott helyi hagyományteremtés valószínűleg azért lehet ilyen sikeres, mert a kisvárosi társadalmak tudatának szerves részét képezi „a mi iskolánk”, „a

⁵⁵ A végzős mezőgazdász hallgatók vidám fölvonulása a főutcán, amelyet az egész város számon tart, és évről évre végignéz.

⁵⁶ A polgári élet hagyományos középpontját jelképező, reprezentatív kivitelű egykori fogadó és mai kávéház Hódmezővásárhelyen.

mi diákjaink” toposza, amely egy meghatározott szerepkör mentén integrálja az iskolát és diákjait a helyi társadalom életébe. Ez a jelenség egyértelműen rokonítható az egykori mezővárosi gimnáziumokhoz kapcsolódó, a helyi társadalomban kialakult tudati konstrukciókkal. Jól illusztrálja ennek működését az alábbi két interjúrészlet:

„Más főiskolai városban [...], azért egy ballagás vagy egy valami, mégiscsak egy színfolt. Itt senki nem tud róla. [...] Ez teljesen belterjes, ez itt bent zajlik, itt még a ballagáskor se mennek ki az utcára se.” (13. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

„Amikor idekerültem Nagykőrösre 1978-ban, tanári végzettséggel, és hát az első kulturális, művelődési programok alkalmával, konkrétan az Arany János Társaságnak az ülésén szembesültem azzal, hogy Nagykőrösön volt egy híres-nevezetes tanítóképző, ami 1957-ben megszűnt, és a városnak egy sérelmes pontja ez, ami jó lenne, hogyha még egyszer újraéledne, és újra lenne Nagykőrösön tanítóképzés.” (14. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Bár Nagykőrösön – különböző tényezők együttes hatása miatt – a kari rendezvények még nem váltak részévé a város életének, az intézményi hagyományteremtés mégis elvárásként jelenik meg a helyi társadalom részéről – olyan erősen, hogy még a kar oktatója is érzékeli, sőt „jogosnak” tartja ezt az igényt. E sajátos tudati konstrukció okait a második interjúrészlet fedi föl. A megkérdezett oktató vallomásából jól látható, hogy Nagykőrös helyi társadalma – annak ellenére, hogy régi iskolájától fél évszázadra megfosztották, az újjáalakult intézményt pedig eleddig nem integrálta mindennapi életébe – máig töretlenül őrzi „a mi tanítóképzőnk” kulturális toposzát, s ennek alapján konkrét elvárásokat támaszt az intézménnyel szemben.

Tradicionalis elemek továbbélése az intézmények és városuk kapcsolatában

Az előző szakaszt záró gondolatok földézik empirikus vizsgálatom egyik legérdekesebb tapasztalatát, mely szerint a karok működésében mindmáig tetten érhetőek a mezővárosokra jellemző hagyományos oktatási intézmények, a hajdani protestáns kollégiumok helyi társadalmi kapcsolatrendszerének egyes motívumai. Ez elsősorban az – egykori tanítóképzés örökségéhez közelebb álló – pedagógiai karokra jellemző, ám az egykori kollégiumok ideáltípusának néhány eleme a két vizsgált mezőgazdasági kar helyi kapcsolatrendszerében is megfigyelhető.

Az egykori helyi iskolarendszer ideáltípusa elsősorban a helyi társadalmak – és velük együtt a felsőoktatási intézmények – kollektív memóriájában él tovább, és e mélyebb tudati rétegekből elő-előbukkanva képes formálni az intézmények és városuk jelenlegi

kapcsolatrendszerét. Kitűnően példázza ezt a jelenséget az az empirikus tapasztalatom, hogy a nagykőrösi tanítóképzés újraalapítása körül bábáskodó helyi értelmiségiek az egykori mezővárosi református kollégium ideáltípusát látták – és lényegében építették is – bele a kilencvenes évek elejének hazai társadalmi és politikai valóságába.

„Szerintem az országban és a nemzet történetében is egy jelentős időszak volt, olyan szempontból, hogy mindenki kissé örömmámorban is élt, és úgy gondolta, hogy a kommunizmus lezárásaként minden régi dolog azért előkerülhet szabadon, és indítható.” (9. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A megkérdezett oktató vallomása arról tanúskodik, hogy az újraalapításban résztvevő nagykőrösi értelmiségiek nem akartak mást, mint helyreállítani városuk régi református intézményrendszerét, s benne a tanítóképző iskolát. Amikor ez a törekvés a kilencvenes évek elejére – a református óvoda, általános iskola, gimnázium és tanítóképző megszületésével – maradéktalanul teljesült, a fő cél ennek az idilli állapotnak a megőrzése lett. Mindez egy sajátos, a többi vizsgált karnál statikusabb létet, „aranykori” identitást kölcsönöz az intézménynek. E képet tovább árnyalja az újraalapításban fontos szerepet játszó helyi lelkész visszaemlékezése:

„Hét éven át minden nap megkérdeztem Istentől, amikor a lakásunkból kiléptem, és a képző régi épületét láttam az udvarunkból, hogy Uram, ezzel a délibábbal mi lesz? Hogy gondolod? Napi imádságaim tárgya volt az iskola a rendszerváltásig.” (5. sz. városi interjú, Nagykőrös)

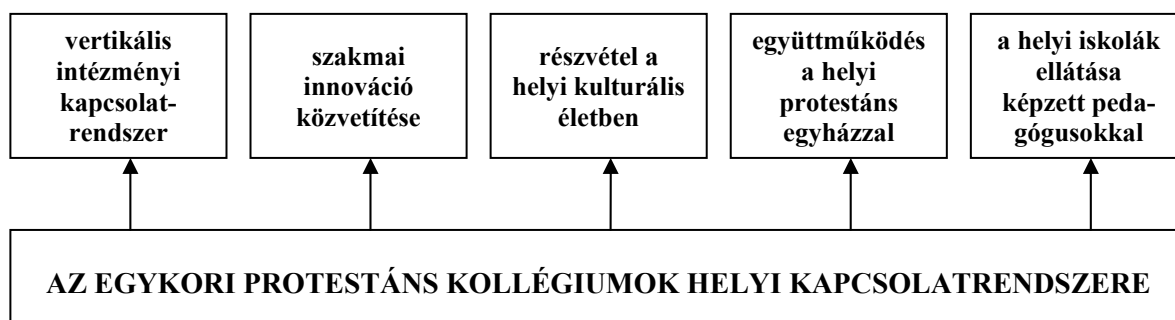
Az interjúrészlet híven ábrázolja, hogy a város kollektív sérelme, a tanítóképző újraalapításának „a levegőben is érezhető” vágya hogyan „fertőzte meg” az erre fogékony értelmiségit, rövidesen azután, hogy a városba költözött. Ezen túlmenően, a lelkész reflexiójában a mezővárosokra jellemző hagyományos ellenzéki beidegződésnek egy különleges olvasata is megfigyelhető. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy az interjúrészletben szereplő délibáb egy bibliai idézetre utal (Ézsaiás 35,7).

Ha megfigyeljük a délibábra vonatkozó utalás mélyebb kontextusát, tetten érhetjük az államszocialista hatalom által elnyomott protestáns közösség eszkatologikus hozzáállását a fönnálló rendhez. A zsidó történelemből vett allegória alapján, meghatározott ideig tartó „fogságnak” értelmezték aktuális helyzetüket, reménnyel és türelemmel várva a szabadulást.

Mivel a helyi szellemi és kulturális élet gyökerei Nagykőrösön egyértelműen a hazai protestáns közösségből erednek, az ellenzéki értelmiség gondolatvilágának föltehetően része

volt a fogság allegóriája. A lényeg számunkra az allegóriának a fogság utáni részében rejlik. A Babilonban sínylódó nép legfőbb vágya az, hogy újjáépítse lerombolt templomát, és folytassa ugyanazt az életet, amit ősei éltek a régi időkben.

Az alábbiakban áttekintjük, hogy a mezővárosi oktatási intézmények helyi kapcsolatait jellemző tradicionális képletnek mely elemei fedezhetőek föl ma is a vizsgált intézmények lokális ökológiai hatásrendszerében (36. ábra).

36. ábra: Továbbélő tradicionális motívumok karok helyi ökológiai hatásrendszerében
Forrás: saját szerkesztés.

A tradicionális mezővárosi képlet egyik, ma is jelen lévő eleme a helyi oktatási intézményekkel fönntartott vertikális kapcsolatrendszer. Mindkét vizsgált pedagógiai kar rendelkezik olyan gyakorló intézménnyel, amelynek a helyi iskolarendszert egykor megszervező egyház a fönntartója. Hódmezővásárhelyen pedig hagyományosan szoros együttműködés van a kar és a Gregus Máté Műszaki, Mezőgazdasági Szakközépiskola és Gimnázium között – melynek háttérében nemcsak az oktatási épülettömb megosztott használata, hanem a helyi mezőgazdasági tradíciók tudatos vállalása is meghúzódik.

Az intézményi együttműködések konkrét tényén túlmenően, a vertikális kapcsolatrendszerben a helyi társadalom számára rejlő hagyományos előnyök is jelen vannak. Kisvárosi környezetben a pedagógiai karok – az egykori tanítóképzőkhöz hasonlóan – a helyi oktatási intézményrendszer legfelsőbb szintjén helyezkednek el, és az egész közoktatás számára a szakmai innováció közvetítőiként funkcionálnak. E szakmai kapcsolatok számára ideális táptalajt jelent a kisvárosi társadalmak néhány sajátos vonása is.

„A mi gyerekeink, a mi ismerőseink járnak oda, személyes kapcsolataink vannak a tanárokkal.” (3. sz. városi interjú, Hódmezővásárhely)

„Mondjuk ez a kapcsolat nem új keletű, nem csak szakmai. Én ugyanúgy tősgyökeres nagykőrösi vagyok mint ő, tehát fiatal korunkból ismerjük egymást. [...] Egy csoportban dolgoztunk, tehát hosszú ideig nagyon jó volt a kapcsolat, a mai

napig egymással. Ugyanúgy a gyerekeink ismerik egymást, tehát ilyen kisvárosi kapcsolat.” (6. sz. városi interjú, Nagykőrös)

Mindkét interjúrészletben megjelennek azok az informális, kisvárosias kapcsolatok, amelyek közvetítésével a karok szakmai hatásai a gyakorlatban megvalósulnak. E személyes szálak, közösen átélt tapasztalatok a helyi élet szerves részévé teszik az intézményeket. Az első idézetből kiindulva megállapíthatjuk, hogy az innováció informális csatornái azon településeken igazán szélesek, ahol a helyi fiatalok jelentősebb arányban veszik igénybe a helyi kar nyújtotta képzéseket. A második interjúrészlet záró gondolata azért különösen fontos, mert bizonyítja, hogy az informális kapcsolatok erős hálózatát nem csupán a külső szemlélő, hanem belülről nézve, a helyi társadalom tagja is kisvárosi jellegzetességnek érzékeli.

Szarvason – a kar hagyományos profiljából következően – ez a hatás abban jelenik meg a legerőteljesebben, hogy az intézmény által fölhalmozott, országos összehasonlításban is kiemelkedő szakmai tudás jelenléte érezhetően befolyásolja a helyi óvodák pedagógiai színvonalát. E tekintetben különösen fontos tényező, hogy a karon folyó pedagógiai diskurzusnak hagyományosan központi eleme a szocio-kulturálisan hátrányos helyzetű gyermekek főlzárkóztatása. A kar jelenléte tehát egyértelműen kedvező hatással van a városban élő kisgyermek életminőségére. A nagykőrösi kar helyi szakmai innovatív hatása ennél szűkebb, mivel a város intézményei közül csupán a református általános iskolára tud kifejteni.

Az egykori kollégiumok fontos szerepet töltöttek be városuk kulturális életében. Ennek jellemző megnyilvánulásai voltak a műkedvelő előadások, színpadi föllépések, melyeken oktatók és hallgatók egyaránt megmutathatták tehetségüket a helyi nagyközönség előtt.

„[...] a közművelődés elsorvadt a főiskolán. Nincsen például színjátszás, nincsen zenekar.” (4. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A fönti reflexió szerint a hódmezővásárhelyi karon nincsen ilyen műkedvelő tevékenység. Az a tény viszont, hogy a megkérdezett oktató érzékeli a zenekarok, színjátszóköri hiányát, két dologra utal. Egyrészt arra, hogy nem is olyan régen ezek még léteztek az intézményben, másrészt pedig arra, hogy a főiskola kulturális részvételének igénye még ma is jelen van a helyi tudatban. A nagykőrösi karon ezzel szemben ma is működik irodalmi színpad, énekkar, sőt még egy hallgatói rockegyüttes is. A nagykőrösi hallgatók nagyobb kulturális aktivitása talán annak köszönhető, hogy – amint azt föntebb már láttuk – a

vizsgált karok közül ez az intézmény őrizte meg a legtöbbet az egykori protestáns kollégiumok szellemiségéből.

Egy másik, továbbélő mezővárosi jellegzetesség a történelmileg meghatározó helyi protestáns egyházzal való együttműködés, amely a gyakorlóiskolák révén megvalósuló szakmai tevékenységen túl elsősorban a mindkét fél által magáénak vallott helyi hírességek (Tessedik Sámuel illetve Arany János) emlékének közös ápolására (pl. kiállítások, emlékkonferenciák szervezésére) terjed ki.

Egy további tradicionális vonás érvényesül azon a téren is, hogy a pedagógiai karok ma is fontos szerepet töltenek be a helyi intézmények munkaerőigényének kielégítésében. Ez elsősorban Szarvasra érvényes, ahol természetesen nem az egykori kollégiumokra jellemző közvetlen kinevezések formájában, hanem a helyi pedagógus közösség informális kommunikációján, a tanulmányaikat jól teljesítő hallgatók ajánlásán keresztül valósul meg. Kisebb mértékben Nagykőrösön is megfigyelhető ez a jelenség, ám jobbára csak a szociális szféra intézményeiben.

A karok által szervezett tudományos, ismeretterjesztő és kulturális rendezvények hatásai

Az eddig említett rendezvények általában a hallgatói pálya jeles napjai köré szerveződtek, s bár jellemzően helyi kulturális eseményként is működnek, elsődleges funkciójuk mégis az intézmény belső életéhez kapcsolódik. A kisvárosi felsőoktatási intézmények társadalmi „szerepköréhez” azonban hozzátartozik egy tudományos ismeretterjesztő, helyi művelődésszervező funkció is. Ebbe a körbe tartoznak a kari oktatók vagy ismert meghívott szaktekintélyek tudományos-ismeretterjesztő előadásai, továbbá az előző szakaszban már említett – hallgatói illetve tanári kórusok, zenekarok, színjátszócsoporthoz és más együttesek föllépései, vagy a karok által szervezett ünnepi megemlékezések.

A karok által a helyi közönség számára szervezett rendezvények valamilyen formában mind a négy vizsgált intézmény esetében megjelentek, ám azt tapasztaltam, hogy az ökológiai hatások e formája jóval alacsonyabb intenzitással működik mint amire a mezővárosi településfejlődési képlethez kapcsolódó impozáns közművelődési – olvasóköri, színjátszási stb. – hagyományokból következtethetnénk.

„Annak idején, még amikor ifjú titán voltam, szerveztem ilyen... híres sportolókat hívtam meg. [...] Eljöttek a szomszéd főiskolai karról, és nagyon kevés szurkoló. Tehát itt voltak 150-en, de én azt gondolom, hogy 10-20 idősebb szarvasi lakos jött

el. Vagy hívtunk ide érdekes embereket, és nem nagyon... Valahogy ide nem szívesen jönnek be.” (16. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

„Azok, akik eddig úgy érdeklődtek, azok szintén ha bármilyen alkalom van, akkor eljönnek, de ez a létszám nem nőtt.” (11. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Az idézett szavakból annak az általános társadalmi és kulturális passzivitásnak a körvonalai bontakoznak ki, amelyet a hazai helyi társadalmak gyöngeségéről és fogyatékoságairól szólva a III. fejezetben már bemutatottam. A második interjúrészletből megfigyelhető egy olyan vonás is, amely már egyértelműen a kisvárosi társadalmi képletre jellemző. Eszerint a helyi aktivitás jórészt egy kicsi, jól körülhatárolható lokálpatrióta csoportra korlátozódik, amelynek eredményeképpen a szemlélődő azt tapasztalja, hogy minden egyes közösségi vagy művelődési eseményen ugyanazzal a néhány emberrel lehet találkozni.

Az első reflexió végén álló megjegyzés a főntieken túl sejtet még valamilyen rejtőző ellenérzést vagy gátlást is a kar irányában. Sejtésem szerint e konfliktus a pedagógiai kar épületének múltja, a város egykori főgimnáziumának elköltöztetése körül kialakult ellentétekben gyökerezik, amelynek bemutatására jelen alfejezet végén fog sor kerülni.

A passzív közeg tapasztalata természetesen visszahat a lelkes szervezőre is. Első interjúalanyunk reflexiója szerint idősebb kora miatt csökkent a szervezői aktivitása, ám – tudatában lévén egyfelől annak, hogy még ma is tetterős, fiatal emberről van szó, másfelől pedig annak az általánosan ismert jelenségnek, hogy az egyén társadalmi aktivitása korának előrehaladtával inkább nő mint csökken (Erikson 2002) – meggyőzőbbnek tűnik az az értelmezés, hogy az érdeklődés alacsony foka által kiváltott rezignáció miatt vált maga is passzívabbá.

Hasonló tendenciák mutatkoznak a helyi rendezvényeken való részvétel tekintetében is. Ebben az esetben is létezik egy kicsi, jól körülhatárolható oktatói illetve hallgatói csoport, amely szoros informális kapcsolatot ápol a helyi társadalom aktív részével, és rendszeresen megjelenik a városi rendezvényeken.

Az oktatói karnál lényegesen nagyobb létszámuk miatt kiemelkedő lehetne e téren a hallgatók szerepe. A főntebb már említett általános passzivitás mellett – melyen természetesen a diákok sem állnak felül – a hallgatói részvétel talán legnagyobb akadálya az, hogy az elmúlt évtized során lerövidült az az idő, amelyet a nem helyben lakó hallgatók tanulmányaik színhelyén töltenek.

„A hallgatók majdhogynem csak a hét első részében tartózkodnak itt Szarvason. És ugye az ünnepek, a rendezvények a hét második részében vannak, szinte már ez nem is egy olyan élő dolog. [...] A városi rendezvényeken inkább a tanárookra lehet számítani.” (8. sz. városi interjú, Szarvas)

Nem véletlen, hogy a három vizsgált város közül éppen Szarvason adtak hangot e problémának. Tekintve, hogy Nagykőrösön az egyházi középiskolákéhoz hasonló hazautazási rendszer érvényesül, a hódmezővásárhelyi kar hallgatói pedig többségükben a városból és szűkebb térségből kerülnek ki, a hallgatók hazautazási szokásainak országos változási tendenciái az empirikus mintában Szarvason jelennek meg a legerőteljesebben. Következtetésem értékét növeli, hogy ugyanezen interjúalany más aspektusból – főntebb már bemutatott szavai által – igen kedvezően nyilatkozott az intézmény lokális kulturális hatásairól, így kizárhatjuk a negatív irányban elfogult narratíva esetét.

A karok részvétele a helyi sportéletben

Az interjús vizsgálat mindenütt érvényes tapasztalata az, hogy az intézmények és a helyi társadalmak közötti kapcsolatok egyik legdinamikusabb területe a sportélet. Ennek számos megjelenési formája van, például az oktatói és hallgatói részvétel a városi csapatokban, a helyi fiatalok részvétele a kari csapatokban, a helyi sportegyesületek és a karok közötti formális és informális együttműködés, vagy városi csapatok és helyi szurkolók jelenléte a kari sportrendezvényeken. E rendezvényekre ad példát az alábbi interjúrészlet:

„Egészségfejlesztési program keretében nyertünk egy pályázatot. [...] Rendeztünk egy játékos sportdélutánt, ahol a szülők, a hallgatók, a gyerekek ott voltak. [...] A szülők is kedveskedtek, senki nem mondta nekik, de a hallgatóknak ilyen reformételeket készítettek, mert nekik ez olyan nagy dolog volt, hogy a szülők, gyerekek meg hallgatók együtt tornáznak a nagy tornateremben.” (18. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

A főnti gondolatok a sportélet területén tapasztalható erősebb helyi részvétel két fontos okára is rávilágítanak. Ezek egyike az, hogy a sportprogramok a helyi lakosság szélesebb rétegeit képesek megszólítani, részvételre készíteni, mint a legtöbb tudományos, ismeretterjesztő vagy kulturális rendezvény. A másik okra a megkérdezett testnevelő oktató aktív, kezdeményező szerepe utal a rendezvény megszervezésében. Általános tapasztalatom mindegyik vizsgált intézményben, hogy a testnevelő oktatók az átlagosnál jóval nyitottabbak a helyi társadalom felé. E folyamat működéséről képet ad az alábbi interjúrészlet:

„A labdarúgóknál voltam sokáig vezető meg elnök. [...] Főleg a labdarúgás miatt viszonylag mindenkivel kapcsolatba kerültem. De a közéletbe úgy érzem, beléptem, itteni szervezeteknek vagyok tagja meg ilyesmi.” (16. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

Világosan látszik a reflexióból, hogy a sport egy olyan csatornát jelent, amelyen keresztül a helyi értelmiségiek többségénél általában magasabb végzettségű és társadalmi státuszú, ráadásul nem helyi származású, betelepült oktató is utat találhat a helyi társadalom felé. Talán ez a könnyebbség, a sport – társadalmi rétegeken átívelő – kohéziós ereje az oka annak, hogy a karok és a helyi társadalom között e területen az átlagosnál élénkebb kapcsolatrendszer figyelhető meg.

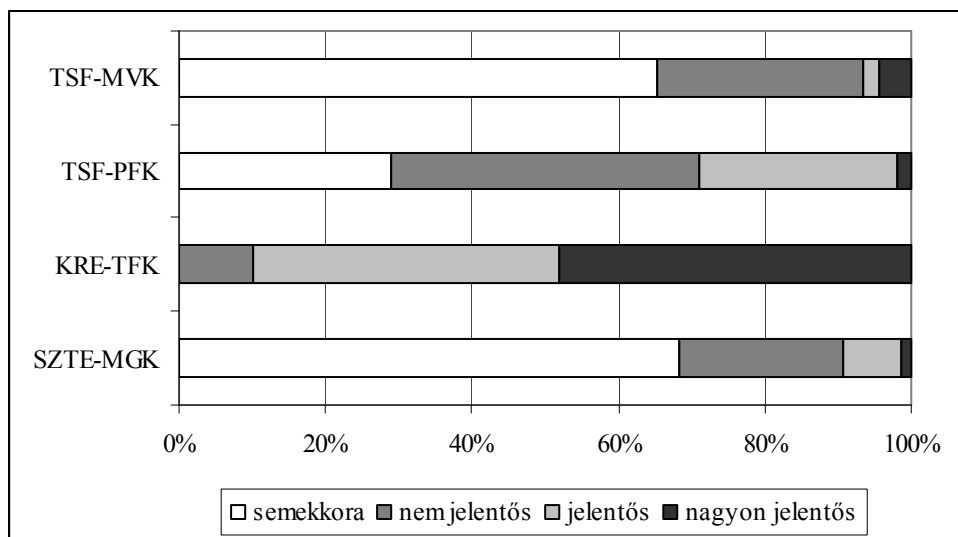
Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az elmúlt néhány év során csökkent a hallgatók sportéletének kohéziós ereje.

„[...] nincsen csapatsportág. Vannak egyéni sportolók, tehát lovaglástól kezdve a fitness, meg... van egy jó kis konditermünk, de... hiányzik ez. Amikor 94-ben még én is fociztam, akkor nemcsak a csapat volt, hanem tele volt a busz, mert jöttek a hallgatók szurkolni. Buli volt. Úgyhogy ezt hiányolom.” (6. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A fenti megfogalmazásban kitűnően érzékelhető az a közösségi momentum, amelynek jelenléte napjainkra erősen csökkent a hallgatók sportéletében. E változás legfőbb oka a hallgatókat kibocsátó társadalmi környezet globalizálódása, mely a hallgatók individualizációját okozza. E gondolatmenet némileg beárnyékolja a sport szerepéről az imént fölvezetett, igen kedvező képet, és azt sugallja, hogy napjainkban a sportélet már egyre kevésbé alkalmas az intézmények és a helyi társadalom közötti kapcsolatépítő szerepre.

2. 3. A helyi egyházi életre gyakorolt hatás

Az empirikus vizsgálatom során alkalmazott hallgatói kérdőív 11. kérdésével arra kerestem választ, hogy milyennek érzékelik a hallgatók intézményük helyi hatásrendszerét a kulturális, a közösségi, a gazdasági és az egyházi élet szférájában. Míg az első három területen a válaszok jórészt középen szóródtak, valamint az egyes karok között sem mutattak komolyabb különbségeket, addig az egyházi beágyazottság megítélésében már jelentős eltérések mutatkoztak (37. ábra).

37. ábra: Az intézmények helyi egyházi hatásainak hallgatói megítélése, karok szerint
Forrás: hallgatói kérdőívek (N=227).

A válaszok megoszlásából jól látható, hogy a mezőgazdasági karok hallgatói szinte semmilyen egyházi beágyazottságát nem érzékelik az intézményüknek. A pedagógus hallgatók ennél sokkal jelentősebbnek ítélik karuk szerepét a helyi egyházi életben. A két pedagógiai kar közül is kiemelkedik a nagykőrösi kar, ami természetesen nem meglepő – a mintában szereplő egyetlen egyházi intézményről lévén szó.

A pedagógiai és a mezőgazdasági karok eltérő hallgatói érzékeléséből két kérdés következik. Először, milyen kapcsolat, tényleges egyházi beágyazottság húzódik meg a pedagógiai karok kedvező megítélése mögött? Másodsor pedig, milyen összefüggés rejlik az oktatási profil és az egyházi életre gyakorolt hatás között? Az alábbiakban e kérdéseket az empirikus vizsgálatom során készített oktatói és városi interjúk, valamint az intézményeket bemutató kiadványok alapján igyekszem megválaszolni.

A karok és a helyi egyházak közötti intézményi kapcsolat látványos formája, hogy az iskolák életének legünnepélyesebb pillanataira (pl. a diplomaosztó ünnepségekre) a templomban kerül sor.⁵⁷ Ilyen alkalmakkor a helyi lelkész is jelen van, és rövid beszédet vagy igehirdetést intéz a jelenlévőkhez.

Az egyházi kötődésnek egy további területe az intézmények küldetése. Ez a legtisztábban a nagykőrösi kar esetében érvényesül, hiszen ez elsősorban a református közoktatási intézmények számára képez pedagógusokat. Ám nem kizárólag nagykőrösi jelenségről van szó: az egyházi intézmények számára történő pedagógusképzés gondolata néhány évvel ezelőtt már Szarvason is fölvetődött. A tervek szerint az egyházzal közösen

⁵⁷ A pedagógiai karok mellett ez a TSF-MVK esetében is jellemző.

indítandó evangélikus óvóképző csoportot azonban – hallgatói érdeklődés hiányában – nem sikerült létrehozni.

Mindkét városra jellemző, hogy a pedagógiai karok néhány oktatója tagja a helyi gyülekezetnek, s van közülük, aki presbiterként is részt vesz annak életében. Ezen túlmenően Szarvason, a karral legszorosabb kapcsolatban álló ótemplomi evangélikus gyülekezetben más intézményekben dolgozó pedagógusok is tagjai a presbitériumnak, így az egész gyülekezetben érvényesül egy pedagógus dominancia. Ez természetesen megkönnyíti a kar részvételét a helyi egyházi életben.

A helyi gyülekezetekben, különösen azok ifjúsági csoportjaiban mind a négy vizsgált kar hallgatói jelen vannak, ám erősen korlátozott létszámban. Az alacsony arányú hallgatói részvétel még a nagykőrösi karra is jellemző. Ennek magyarázata egyfelől az intézmény különleges adottságaiban – a helyben lakó hallgatók igen alacsony arányában (a megkérdezett hallgatók 1,5 %-a nagykőrösi lakos), valamint az iskola családi, közösségi jellegében – rejlik, másfelől viszont a helyi gyülekezet tagjainak hozzáállásával is összefüggésbe hozható.

„A gyülekezettel sem olyan élő a viszonyuk a hallgatóknak mint az elején. Passzívabbá vált a kőrösi gyülekezet élete mint a 90-es évek elején. Az a generáció kihalt, akik annak idején még olyan jó hatvanasok voltak. Azok a gyülekezeti tagok szívesen fogadtak magukhoz egy hétvégén határon túli gyerekeket, akik nem jártak haza rendszeresen. Egy-két eset van, de valahogy a gyülekezetből is hiányzik ez a populáció.” (9. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Kitűnően megjelenik ebben az oktatói reflexióban, hogy a gyülekezet addig volt igazán fogékony az intézménnyel való együttélésre és kölcsönös szolidaritásra, amíg legalább néhány tagjában jelen volt az egykori tanítóképző mindennapi gyakorlatának személyes tapasztalata. Az interjúrészletből arra lehet következtetni, hogy az intézmény folytonosságának megszakadásával a gyülekezetben is megszakadt a kar és a helyi vallásos közösség élő kapcsolatának igénye.

Az eltérő képzési profilt képviselő karok eltérő egyházi hatásrendszerének egyik lehetséges oka az, hogy a pedagógiai karok hallgatói várhatóan fogékonyabbak a humán területekre az agrártudományokkal foglalkozó diákoknál.

„A rendszeres napi kapcsolatok ezen a területen alakulnak ki, mert itt a páciens köti őket össze, és hát jó viszony alakul ki velük. [...] Nem csak a kötelező gyakorlatot, hanem vannak olyan kapcsolatok, amik... Idősek viszonylatában is van. Ilyen típusú

diakóniáról folyamatosan tudunk, hogy beszélgetni jár a nénihez, Bibliát olvas a néninek, énekelnek együtt.” (10. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A szakmai érdeklődés és a helyi egyházi életben való részvétel közötti összefüggés a legszembetűnőbbben a nagykőrösi diakónus és szociális munkás hallgatók körében érvényesül. A fenti értelmezés szerint esetükben mind a szakmai gyakorlatok, mind szociális elkötelezettségük növeli a részvételi hajlandóságot. Rendszeres tevékenységük a helyi egészségügyi és szociális intézmények vallásos pácienseinek önkéntes, lelki szociális gondozása, valamint a kórházi istentiszteletek szervezésében nyújtott segítség. E hallgatói aktivitás szervesen illeszkedik a kar által a szociális munkáról kialakított – főntebb már bemutatott – koncepcióba, mely szerint az egyén materiális és spirituális szükségleteit egységben kell kezelni.

Az erősebb egyházi beágyazottságnak egy további oka a pedagógiai karok történelmi kötődése a városukban egykor működő protestáns kollégiumokhoz. Míg a mezőgazdasági karok jogelődjei állami intézmények voltak, addig a nagykőrösi kar az 1840-ben alapított református tanítóképző utódjának tekinti magát, a szarvasi pedagógiai kar pedig az 1907-től 1949-ig működő evangélikus tanítóképző intézet jogutódja⁵⁸.

Amint azt főntebb már részletesen kifejtettem, a mezővárosi típusú településfejlődésben a köznevelés és a pedagógusképzés hagyományosan szorosan kapcsolódott a helyi protestáns egyházhoz. E kötődést idézi föl az alábbi reflexió:

„[Az idős lelkész – P. E.] ...nagy tisztelettel beszélt a régi képző tanári karáról és arról a szellemiségről, ami a tanítóképző diákjai és a gyülekezet között volt. Azt éreztem, hogy az a tanítóképző a gyülekezetben élt.” (5. sz. városi interjú, Nagykőrös)

E visszaemlékezés kétségkívül sokat tükröz az államosítás előtti református kollégium valóságából, ugyanakkor az azóta eltelt évtizedek valószínűleg idealizálják is kissé a gyülekezet és a tanítóképző korabeli viszonyát. A lényeg azonban a mi szempontunkból nem az interjúrészlet valóságtartalma, hanem a benne megjelenő értelmezés: a lelkész részéről – s vele talán a gyülekezet részéről is – a karral szemben támasztott elvárás, hogy az váljék aktív résztvevőjévé a helyi egyházi életnek.

Számos más indok mellett egy hasonló igény – jobban mondva az erre való intézményi reakció – motiválta azt is, hogy Szarvason az integráció által 2000-ben létrejött új

⁵⁸ Az intézmények fejlődéséről bővebb információ található a Mellékletben.

felsőoktatási intézményt éppen Tessedik Sámuelről, a város evangélikus iskolahálózatának megalapítását már 200 évvel korábban szorgalmazó lelkésztől nevezték el.

Nagykőrösön a tanítóképzés újjászületése után hivatalosan is elhangzott a kar helyi egyházi részvételének igénye. Az alábbi idézet az intézmény – jelenleg is hivatalban lévő – vezetőjének 1992-ben elmondott programbeszédéből származik:

„Vágyam, hogy a gyülekezet a főiskolánkat tekintse magáénak, örködjék felette és vegyen részt életében. A Magyarországi Református Egyháznak szeretnénk itt munkásokat képezni. De ez lehetetlen gyülekezeti háttér nélkül! Kérem, hogy fogadják be iskolánkat. Ehhez mi is kellünk. [...] Értetek vagyunk testvéreim. Létünk nem öncélú. Akarjatok bennünket.” (*Jubileumi évkönyv 1990-2005* 2005: 15)

A főnti gondolatokban sajátosan keverednek az iskola jelen és múltbeli küldetésének elemei. Míg az egykori képző a helyi egyház intézményeként szerves részét képezte Nagykőrös társadalmának és iskolahálózatának, addig az újraalapított iskola az egész magyar református közösség intézménye, s ennek megfelelően elsősorban a hazai – és részben a határon túli – református iskolák számára kíván tanítókat képezni. Empirikus tapasztalataim rámutatnak arra, hogy e kétféle, egymástól erősen eltérő irányultság a mindennapi gyakorlatban nem egyenlő mértékben érvényesül.

Míg a programbeszéd gondolatai azt sugallják, hogy az intézmény jelenlegi országos illetve tradicionális helyi küldetése nem csupán összeegyeztethető, hanem még föltételezik is egymást, addig a megkérdezett oktatók a napi gyakorlatban inkább a kettő közötti konfliktusokat emelik ki.

„Én úgy gondolom, az iskola sokkal jobban részt vehetne a város közéletében, és a gyülekezet életében is. Éli a maga felsőoktatási életét, és a helyi gyülekezetnek a mindennapos munkájába sokkal kevésbé kapcsolódik be, mint ahogy ezt például természetesnek tartanám.” (9. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A főnti interjúrészletből látható, hogy Nagykőrös esetében nem olyan jelentősek a kar helyi egyházi hatásai, mint azt az egykori református tanítóképző szellemi tradícióját megöröklő, egyházi fönntartású intézmény jelenlététől várhatnánk. Ennek okai egyrészt a kar sajátos adottságaiban és küldetésében, másrészt pedig a helyi gyülekezet hozzáállásában keresendők.

E képletnek éppen ellentéte a szarvasi pedagógiai kar esete, ahol – a formális kapcsolatok hiánya ellenére – jól kivehető a kar egyházi hatásrendszere. Az intézményi hagyományok és az oktatói kar egy részének egyházi kötődése mellett ez talán azzal is

összefügg, hogy a szarvasi ótemplomi evangélikus gyülekezetnek sokkalta erősebb a helyi társadalmi és politikai beágyazottsága, mint a nagykőrösi református egyháznak.⁵⁹

2. 4. Helyi politikai kapcsolatok

A kisvárosi felsőoktatási intézmények helyi politikai kapcsolatrendszerének empirikus vizsgálatom tapasztalatai szerint három formája van: egyrészt az intézmények szakmai profiljából következő, városfejlesztési célzatú együttműködés, másrészt a helyi vezetés által az intézmények alapításához, bővüléséhez – vagy éppen megmaradásához – nyújtott anyagi illetve eszmei támogatás, harmadrészt pedig az oktatók és a hallgatók kapcsolatai a helyi vezetéssel. Mivel az előző fejezetben már részletesen bemutattam a vizsgált karok részvételét a helyi településfejlesztési tevékenységben, a jelen szakaszban csak a másik két megjelenési formát elemzem.

A karok alapításához és bővítéséhez nyújtott önkormányzati támogatást a legtöbb esetben az az általánosan elterjedt vélekedés motiválja, mely szerint egy felsőoktatási intézmény számos módon kedvező hatást gyakorol városának fejlődésére. Bár értekezésem célja éppen e hatásrendszer hazai megvalósulásának kritikai elemzése, a fönti vélekedés tudat- és politikaformáló hatását mindenképpen valóságos tényezőnek kell tekinteni.

A helyi vezetés által nyújtott segítségnek a XIX. század végétől napjainkig számos megjelenési formája figyelhető meg a vizsgált karok esetében. Ezek közül a legjellemzőbbek a város lobbitevékenysége az alapítás vagy az intézményfejlesztés érdekében, önkormányzati tulajdonban lévő épület illetve építési telek ingyenes vagy kedvezményes árú átadása, egy helyi súlypontú intézményi integráció eszmei támogatása, az intézmény közvetlen anyagi támogatása, a tudományos rendezvények szervezésében nyújtott segítség valamint a polgármester illetve a vezető helyi tisztviselők megjelenése a kari rendezvényeken.

Empirikus vizsgálatom során a formális együttműködés és támogatás mellett számos személyes kapcsolatot is megfigyeltem az intézmények és a helyi vezetés között. A legmagasabb, vezetői szinten jellemző a személyi összefonódás. Mindhárom városban előfordult már, hogy a jelenlegi főigazgató vagy valamelyik elődje vezető helyi tisztséget – tanácselnök (Szarvas), önkormányzati képviselő (Nagykőrös), polgármester (Hódmezővásárhely) – töltött be vagy pályázott meg. A vizsgált karok oktatóinak helyi politikai részvétele mindenütt hasonló képletet mutat.

⁵⁹ Ez a különbség számos tényezőnek köszönhető, pl. a szarvasi evangélikus egyház kisebbségi tradíciói, a helyi politikai vezetés eltérő hozzáállása az egyházakhoz, vagy a nagykőrösi református egyház és a helyi társadalom között a kilencvenes években zajlott „iskolaháború”.

„Néhány kolléga viszont politizál, pláne az utolsó 16 évben bekapcsolódott a politikába. Politizál, városvezető lett, a korábbi főigazgatónk is utolsó tanácselnök volt, tehát azért egy-két ember mindig, valamilyen személyes ambíció, személyes kapcsolat révén bekapcsolódott a városba. De igazán nem nagyon.” (19. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

A fenti reflexióból kitűnik egyfelől az a számos lehetőség, amely a helyi közélet iránt érdeklődő oktatók előtt nyitva áll. Első mondatával utal a helyi közéleti részvételnek az önkormányzatiság helyreállítása után bekövetkezett föllendülésére – mely az alföldi kisvárosok többsége esetében közeledést jelent a tradicionális mezővárosi képlethez is. Ugyanakkor képet ad arról is, hogy – a helyi aktivitás más területeihez hasonlóan – a közéleti szerepvállalás az oktatóknak csupán egy kisebb, személyes okok miatt elkötelezett részére jellemző.

A hallgatók helyi politikai részvételére a vizsgált intézmények közül egyedül Szarvason találtam példát, ahol a karok hallgatói önkormányzatai – polgármesteri kezdeményezésre – képvisellel rendelkeznek a helyi Gyermek- és Ifjúsági Önkormányzatban.

A helyi politikában történő intézményvezetői, oktatói és hallgatói részvétel mellett a személyes kapcsolatoknak két további, informális megnyilvánulását is megfigyeltem. Ezek egyike a polgármesterek jártassága a karok szakterületén – Hódmezővásárhely esetében ez a polgármester családjának erős mezőgazdasági kötődésében, Szarvason pedig a polgármester agrárvégzettségében jelenik meg.

„A polgármesternek van agrárérdekeltsége. [...] Valahol affinitása van a gazdálkodás... illetve az apukája, tehát még most is ott vannak a gazdagyökök. Úgyhogy tudja, hogy működik az agrárium, meg azért megérti ezeket a problémákat.” (8. sz. oktatói interjú, SZTE-MGK)

A fenti értelmezés arra a fontos előnyre mutat rá, amelyet a város vezetőjének szakmai jártassága jelent a kar számára. A városvezetésnek a kar által művelt szakterület speciális problémáit átlátó, azok iránt fogékony hozzáállása jelentősen megkönnyíti a két fél közötti párbeszédet és együttműködést.

Az informális politikai kapcsolatoknak egy további, valamilyen szinten mindenütt megjelenő formája a karok oktatói és a helyi politikai elit közötti rokoni, baráti illetve tanítványi kapcsolatok. Ezek működéséről képet ad az alábbi interjúrészlet:

„Kilencven előtt nagy vadászatok voltak, utánuk meg vacsora. Ott dőlt el sok minden, ott voltak a bizalmas dolgok. Most meg ilyen szűk körű baráti vacsorák, utána egy kis ital. Ott vannak ezek a kötetlen beszélgetések, és szerintem ott derül ki sok minden.” (20. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

A szarvasi oktató szavaiból kitűnik, hogy az efféle informális kapcsolatok a karok helyi politikai kapcsolatrendszerének – kortól és politikai berendezkedéstől függetlenül is – fontos elemét képezik. Az interjúrészletben említett beszélgetések nemcsak a sokszor létfontosságú, bizalmas információk megszerzésére nyújtanak kitűnő alkalmat, hanem a városok és a karok jövőjéről való, termékeny együttgondolkodás fórumai is lehetnek. Bár a szöveg értelmezésének első rétege a lokális közélet korrupt mivoltáról, lobbiszerű működéséről illetve a helyi elit tagjainak többszörös összefonódásáról győzi meg az olvasót, mélyebbre tekintve a kisvárosi közélet hagyományos működési képletét, a veszélyeztetett pozícióban lévő lokalitás védekezési módját ismerhetjük föl az oktató szavaiból.

13. táblázat: A vizsgált karok helyi politikai kapcsolatrendszere

Forrás: intézményi interjúk.

	TSF-PFK	TSF-MVK	SZTE-MGK	KRE-TFK
1. Városfejlesztő célzatu együttműködés	a pedagógiai szakellátás átszervezése		szereződéses kutatási és pályázati együttműködés	
			ösztöndíj a helyi letelepedést vállaló hallgatóknak	
2. A helyi vezetés által nyújtott anyagi vagy eszmei támogatás	a város lobbitevékenysége az alapítás vagy az intézményfejlesztés érdekében			
			a polgármester és a vezető helyi tisztviselők megjelenése a kari rendezvényeken	
	a kari tudományos rendezvények szervezésében nyújtott segítség		az intézmény közvetlen anyagi támogatása	
	egy helyi súlypontú intézményi integráció eszmei támogatása		városi tulajdonban lévő épület vagy építési telek ingyenes vagy kedvezményes árú átadása	
3. Informális kapcsolatok	összefonódás a vezetői szinten			
	a hallgatók helyi politikai képviselete			
	a polgármester jártassága a kar szakterületén			
	rokoni, baráti és tanítványi kapcsolatok			

A 13. táblázat áttekinti, hogyan jelennek meg az egyes vizsgált karok kapcsolatrendszerében a városuk vezetésével való együttműködés különböző formái – beleértve az előző fejezetben tárgyalt településfejlesztési együttműködések is. Az egyes karok helyi politikai részvételét összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a hódmezővásárhelyi és a szarvasi karok egyaránt kiterjedt formális és informális kapcsolatokkal rendelkeznek városuk vezetése felé. Van viszont közöttük egy fontos különbség is: míg a

hódmezővásárhelyi kar aktívan részt vesz az önkormányzat városfejlesztő tevékenységében, addig Szarvason alig figyelhető meg ilyen célzatú együttműködés.

Mindezekkel ellentétben, Nagykőrösön jóformán semmilyen kapcsolatot sem találtam a kar és a helyi politikai vezetés között. Az együttműködés egyetlen példája az, hogy az újrainduló intézménynek az önkormányzat ötven évre ingyenesen a kezelésébe adta a fő oktatási épületet, továbbá kedvezményesen értékesített egy építési telket. E kezdeti aktusnak azonban mindmáig nem volt folytatása. Empirikus vizsgálatom tapasztalatai alapján ennek alapvetően két oka van.

A nagykőrösi kar alacsony helyi politikai részvételének egyik indoka az „iskolaháború”-ként emlegetett konfliktus, amelyet a következő szakaszban mutatok be. A másik indok az intézmény speciális küldetésében rejlik. A kar nemcsak az országos felsőoktatási rendszer és a helyi társadalom erőterében van jelen, hanem egyidejűleg része egy másik közösségnek, a hazai református társadalomnak is. Az a tény, hogy a kar ehhez az országos – sőt néhány szempontból az országhatárokon is túlterjedő – közösséghez tartozik, komoly egyházi és nemzeti felelősségtudatot alakított ki az intézmény önképében, fejlesztési törekvéseiben. Az erős egyházi és nemzeti irányultság mellett a kar helyi társadalmi részvétele jóval kevésbé hangsúlyos mint az állami felsőoktatási intézmények esetében, amelyeknek manifeszt társadalmi célkitűzései kevésbé konkrétak és közösségiek.

2. 5. Konfliktusok a helyi társadalommal

A formális és informális együttműködés különböző formái mellett természetesen számos konfliktus is árnyalja a kisvárosi felsőoktatási intézmények helyi ökológiai hatásrendszerét. Empirikus vizsgálatom tapasztalatai szerint e konfliktusok egyik jellemző forrása az országban zajló aktuális társadalmi és gazdasági folyamatok helyi megjelenése.

A külső adottságokból fakadó konfliktusok

A legutóbbi években az önkormányzatok és a közintézmények egyre szűkülő gazdasági mozgástere, a közszférában napirenden lévő leépítések egyrészt jelentős teherterelt jelentenek a meglévő intézményi együttműködések számára, másrészt korlátozzák az újabb kapcsolatok kiépítését. Az alábbi két reflexió e problémakör két különböző aspektusára világít rá:

„Most, amikor az önkormányzati lét is állandóan pengeélen tancol, szóval mindenki a saját dolgával van elfoglalva. A polgármester úrnak a legfontosabb dolga, hogy a város működőképes legyen.” (21. sz. oktatói interjú, TSF-MVK)

„Nagyon furcsa dolog ez, már csak azért is, mert rémisztgetik velünk sok esetben az ittenieket, hogy a gyakorló intézményünket a minisztérium tartja fenn miáltalunk. És akkor inkább ezt kell erősíteni, ezáltal több embert el lehet küldeni a pedagógusok közül a városi iskolákból. Tehát ilyen rémképet festenek sajnos felőlünk, amiért olyan furcsán is néznek ránk. Néha rá is szolgálnak még a gyakorló iskolai oktatóink is, ők másképp érzik magukat. Ők biztonságban vannak, nem úgy, ugye a városból küldenek el sokat, nyolc-tízet évente.” (18. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

Az első interjúrészlet egy általános, mindenütt érvényesülő problémára utal. A mindegyik szereplő számára kieleződő helyzetben az önkormányzatok és közintézmények hajlamosak befelé fordulni, saját megnövekedett gondjaikra koncentrálni – ami természetesen ellene hat a külső kapcsolatok, kölcsönös informális gesztusokon alapuló intézményi együttműködések működésének. Az intézmények és városuk közötti kapcsolat szempontjából e folyamatnak van egy olyan hatása, amely a konkrét finansziális kapcsolatok szűkülésénél talán még súlyosabb következménnyel jár. Amint azt a megkérdezett oktató is kifejezi, a napi problémák fokozatosan fölemésztik az intézményekben dolgozó helyi szereplők idejét és türelmét, hogy kapcsolatot tartsanak egymással, hogy figyelembe vegyék egymás érdekeit és igényeit.

A második reflexió már egy részterületre, a gyakorló intézmények körül kialakult konfliktusokra mutat rá. A közoktatási intézmények napirenden lévő átszervezése miatt az önkormányzati óvodák és iskolák helyzetének stabilitása jelentős mértékben csökkent. A megkérdezett oktató arra hívja föl a figyelmet, hogy a helyi pedagógus társadalom ebből fakadó megosztottsága kedvezőtlenül hat a gyakorló iskolákat közvetlenül fenntartó, s azokhoz erős szálakkal kötődő pedagógiai karok helyi közéleti beágyazottságára is.

Ugyanakkor ez utóbbi narratíva talán „szépíti” is a valóságot az intézmény önigazolása érdekében azáltal, hogy másutt (is) gyökerező ellentéteket is igyekszik a kar hatáskörén kívül álló, kedvezőtlen külső adottságokkal magyarázni.

A helyi társadalom sérelmei

A felsőoktatási intézmények helyi kapcsolatait terhelő konfliktusok másik jellemző formáját az intézmények fejlődéséből, bővüléséből fakadó helyi sérelmek jelentik. A vizsgált karok esetében két ilyen jellegű ellentét figyelhető meg. Ezek egyike a szarvasi óvóképzés 1959-es elindulásához fűződik, amelynek feltételeként a város átadta a képzőnek régi középiskolája, a Vajda Péter Gimnázium patinás épületét – a nagy múltú gimnáziumnak pedig egy új, szocreál stílusú épületbe kellett költöznie.

„Közösen szerveztünk ünnepséget a város vezetőivel, az evangélikus egyházzal és a Vajda Péter Gimnázium jelenlegi vezetőivel. Jellemzően alig jelentek meg az ünnepségünkön öregdiákok, mert többen is kifejtették és többször, hogy ez örökké fájó, be nem gyógyítható seb a szarvasi vajdások szívéen, lelkén. Hiszen nagyon erős érzelmi kötődéssel éltek itt, egészen 1959-ig. [...] Ez nem olyan antagonisztikus ellentét, hanem mindig fel-fel... mintha a tűz úgy lassan, vagy hamu alatt izzana a parázs, és akkor valamilyen apropóból ez mindig ilyen sérelemként jelenik meg.”
(17. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

Az interjúrészlet arról tanúskodik, hogy az áthelyezés óta eltelt fél évszázad ellenére a korabeli, még eredeti helyén álló gimnáziumhoz kötődő szarvasiak máig számon tartják egykori sérelmüket. Az a tény, hogy a gimnázium részt vett az egykori épülete főnállásának száz éves évfordulójára emlékező ünnepség szervezésében, szimbolikusan arra utal, hogy az intézmény már napirendre tért az áthelyezés fölött, s elfogadja a kart az épület jogos birtokosának. Jelen vannak azonban a városban olyan csoportok is, amelyek még ma is ápolják a fél évszázaddal ezelőtt elszenvedett sérelem emlékét. A reflexióból arra is következtethetünk továbbá, hogy napjainkra a konfliktus az utolsó szakaszába ért: már csak egy idősebb generáció tagjaiban él, és az ő távozásukkal valószínűleg el is fog tűnni a helyi diskurzusból.

A nagykörösi karral szembeni sérelmek a helyben „iskolaháború”-nak nevezett konfliktus körül koncentrálnak. Ennek közvetlen kiváltó oka az volt, hogy 1994-ben a kar – 1992-től újra egyházi fönntartásban működő – gyakorló általános iskolájában a fönntartó leváltotta a – még a rendszerváltozás előtt kinevezett – igazgatót.

„Az iskolaháború eléggé komolyan fölforgatta a várost. Egy nagy ellenállást váltott ki az egyházzal szemben ez az egész. [...] Ennek a hatása most már lecsengett, de akkor ez eléggé élénken foglalkoztatta a város közvéleményét, és amint mondtam, bármilyen rendezvényt szerveztünk, igazából csak a gyülekezeti tagokat lehetett mozgósítani.” (14. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Az „iskolaháború” éveken keresztül meghatározta a református egyházzal – és ezen belül a karral – kapcsolatos helyi diskurzust, és hatása a közvetlenül érintett értelmiségieken és politikusokon túl a helyi társadalomnak csaknem minden csoportjára kiterjedt. Ebben nem kis része volt a város vezetésének és a helyi sajtónak, melyek a konfliktusban egyértelműen állást foglaltak az egyházzal szemben. Bár a konfliktus a kilencvenes évek végére elcsöndesedett, a belőle fakadó sérelmek és beidegződések még napjainkban is meghatározó hatást gyakorolnak az intézmény helyi társadalmi kapcsolatrendszerére.

Az intézmények sérelmei

A felsőoktatási intézmények és városuk közötti konfliktusok harmadik jellemző forrása az a számos intézményi sérelem, mely a helyi politikai elit provinciális és kirekesztő hozzáállásából fakad. Főntebb már láthattuk, hogy e hozzáállás – mely a kisvárosi településeken jellemzően érvényesül a helyi társadalom innovatív elemeivel szemben – komoly akadály lehet az intézmények helyi részvételének.

Empirikus mintámban az intézményi sérelmek jellemzően a pedagógiai karokon jelennek meg – karonként eltérő hangsúlyokkal. A szarvasi oktatók szerint – bár a karok és a város kapcsolatát harmonikusnak tartják, és elismerik az e téren elért eredményeket – a karok helyi társadalmi részvétele a jelenleginél sokkal erősebb is lehetne. Véleményük szerint a város nem használja ki maradéktalanul a felsőoktatási intézmények jelenlétéből fakadó potenciális előnyöket. Az alábbi interjúrészlet jól összefoglalja e – több oktató által is kifejezett – véleményt:

„Nekem fontos lenne az az érdeklődés, ami például abban is megjelenhetne, hogy önkormányzati ülésen napirendre lehetne tűzni: a főiskola helye, szerepe a város életében. Vagy amikor kistérségi társulások jöttek itt most létre, és tényleg a teljes közigazgatás átfórmálódik, átrendeződik, akkor azért megnézni, hogy vannak ezek a felsőoktatási intézmények, tudnának-e minket segíteni, vagy kölcsönösen egymást, hogyan tudnánk bevonni egymást az átalakulási folyamatokba.” (15. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

E narratíva a város és a karok közötti együttműködést nem annyira mennyiségi, mint inkább minőségi szempontból bírálja. Érzékeli, hogy milyen jelentős város- és térségfejlesztő potenciál rejlik a karon fölhalmozott szakmai tudásban, és nehezményezi, hogy a helyi vezetés nem vonja be a kart a város jövőjét meghatározó stratégiai tervezésbe. Állítása szerint egy felsőoktatási intézménynek minden adottsága megvan hozzá, hogy partnerséget alkosson a helyi önkormányzattal, és – fölhalmozott tudástőkéjét kamatoztatva – komoly részt vállaljon városának fejlesztésében. Elképzelhető ugyanakkor egy olyan értelmezés is, mely szerint az intézmény „mossa kezeit”: azt sugallja, hogy mindent megtett az önkormányzattal való együttműködés érdekében, és e törekvés sikertelenségének felelősségét kizárólag a helyi vezetők nem megfelelő hozzáállására hárítja.

Ugyanez a sérelmes tapasztalat megjelenik a helyi pedagógus társadalommal szemben is:

„Alig tudjuk megnyerni egy-egy nagy rendezvényre a város közoktatási intézményeinek pedagógusait. [...] Olyan nagyon elmélyült szakmai kapcsolat – hát nem is tudok ilyet mondani.” (18. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

„Egy gimnáziumi tanár, én nem bántom őket, de azt hiszik, hogy ők itt a félistenek Szarvason. Úgy is járnak, úgy is kelnek. Ők nem tudják elképzelni azt, hogy bármit tanulhatnának itt. [...] Mert mindenki a saját kis birodalmában elvan. Tehát ez kisváros. A kisváros összes pozitívumával és negatívumával. Mindenki azt hiszi, hogy a saját területén kiskirály, és azt hiszik magukról, hogy ők a nagyok és nem mozdulnak ki.” (16. sz. oktatói interjú, TSF-PFK)

Az első interjúrészlet a kar országos szakmai presztízse és a helyi pedagógus társadalom szakmai elzárkózása közötti antinómiára világít rá. Bár e helyzet kialakulásának bizonyosan többféle (intézményi, helytörténeti stb.) oka is van, a kari diskurzusban egyértelműen a közoktatási intézményekben dolgozó pedagógusok felelőssége kerül kiemelésre.

A második interjúrészletben megjelenő értelmezés viszont már túllép a pusztán ténymegállapításon. A megkérdezett oktató plasztikus, erősen reflexív képet fest a kisvárosi értelmiség provinciális és elzárkózó hozzáállásának lélektani hátteréről. Az – egyetemen nem rendelkező – kisvárosok oktatási intézményeinek hierarchiájában valaha a gimnáziumok álltak a csúcson. Az interjúrészletből arra következtethetünk, hogy e rangsor – mint kollektív tudatelem – máig jelen van a kisvárosok a helyi társadalmában. Emiatt a jelenlegi gimnáziumi tanároknak él egy – inkább ösztönös mintsem tudatos – ellenérzés az időközben a felsőoktatás részévé vált óvó- és tanítóképzőkkel, mezőgazdasági technikumokkal szemben, mely erősen korlátozza a felsőoktatási intézmények helyben kifejtett szakmai innovatív hatását.

A nagykőrösi kar által elszenvedett sérelmek elsődleges oka a város egyházi és világi vezetői közötti ellentét, mely a kilencvenes évek folyamán érvényesült a legerősebben. Az első konfliktusforrás az volt, hogy az újrainduló intézmény az MSZMP egykori székházát kapta meg használatra. Az épületben működő szervezetek (a megyei csatornázási vállalat városi kirendeltsége, a megyei napilap helyi szerkesztősége, valamint az MSZP helyi szervezete) évekig halogatták az általuk használt helyiségek átadását, s arra is akadt példa, hogy egészen kicsinyes kellemetlenkedéssel nehezítették az intézmény – egyébként is küzdelmes – első éveit.

„Az akkor újonnan alakult helyi MSZP szervezet a pártház egyik emeleti irodájában működött. Nem volt szerencsés szomszédság. A tanáccsal kötött megállapodás szerint meg kellett volna kapnunk ingyenes használatra az épület berendezési

tárgyait is. A berendezési tárgyak egy részét szétesztették Huszár Kálmán [a korabeli tanácselnök-helyettes – P. E.] rendelkezése alapján az újonnan alakult pártok között, de Huszár Kálmánnak *ez a döntése még nem veszélyeztette volna az iskola működését* [kiemelés tőlem – P. E.]. Ám az MSZP munkatársai, akik az épületben dolgoztak, mindent, ami mozdítható volt, bevitték az általuk használt irodákba. Ez önmagában nagyobb értéket képviselt, mint amennyit az összes helyi pártszervezet együttesen elvitt.” (Fodor 1993)

A visszaemlékezésből a kar korabeli helyzetének számos apró momentuma érzékelhető. Az idézet első felében megjelenik az ellenséges politikai környezet kezdettől meglévő tapasztalata. A dőlt betűvel kiemelt megjegyzés pedig implicite kifejezi, hogy az első időkben korántsem volt biztos az újraalakult intézmény fennmaradása és konszolidációja. Ebben a helyzetben minden újabb akadály komolyan gyöngítette a kar túlélési esélyeit. A szövegrészlet befejező része pedig betekintést nyújt abba a meglepően kicsinyes hozzáállásba, amelyek az intézmény újraalapítása körüli érdekharcokat jellemezték.

A kart az újraalapítás utáni első néhány évben is számos támadás érte a városvezetés, egyes oktatási intézmények és a helyi sajtó részéről, melyeknek legfőbb oka az egyházi tulajdonú ingatlanok és intézmények visszaadása körül lefolyt politikai küzdelem volt. Bár e konfliktusban a kar nem vett részt, a helyi értelmiségiek és politikusok tudatában a kar mentális képe mégis erősen összerosódott az egyházával.

„A városvezetés teljesen elzárkózott már kezdettől fogva, és eléggé fura, ilyen kirekesztettségi állapotot éltünk meg. [...] A városvezetés és az egyházi vezetés helyi képviselői nem passzoltak. [...] Úgy tudtunk itt programokat csinálni, hogy egyházi propagandával. Tehát igazából az egyházi emberek jöttek, a városból alig-alig. A gyülekezeti tagok.” (12. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

„Egy egész heroikus küzdelmet vívtunk, én a magam részéről mint kőrösi, hogy a köreimben elfogadtassam azt a tényt, hogy itt most van egy főiskola. [...] De ez nem a lakosság hibája. Ez a vezetésnek volt a hibája. A városvezetés teljesen elzárkózott már kezdettől fogva, és eléggé fura, ilyen kirekesztettségi állapotot éltünk meg.” (11. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

E két olvasat jól jellemzi a karon kialakult diskurzust, amelyben a konfliktus fő okozója a helyi politikai elit ellenséges hozzáállása volt az egyházi felsőoktatási intézményhez. Mindkét reflexióból kitűnik, hogy a város vezetése – elsősorban a főntebb bemutatott „iskolaháború” ürügyén – a helyi társadalom felé is sikerrel kommunikálta a karral szembeni ellenérzéseit. Így a tanítóképző intézmény visszaszerzése miatt érzett lelkesedést a

kilencvenes évek közepére egy negatív attitűd váltotta föl a helyi társadalom tudatában, ami – a politikai ellentétek mellett – a kar társadalmi és kulturális elszigetelődéséhez is vezetett.

Az elmúlt évtizedben a helyi politikai elit hozzáállása lényegesen javult a karral szemben, napjainkra pedig kimondottan nyitottá vált a karnak valamiféle szerepvállalására.

„Jobban szeretném, ha jobb kapcsolat lenne a város lakossága, a város vezetősége... Ezt most már igényli a város. Erre konkrétan, többször rákérdeztem. Valamilyen nyitást várnak, hogy legyen egy kulturális centrum a főiskola. Most már bejönnek ide előadásokra, rendezvényekre.” (10. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

A fenti interjúrészletből kiderül, hogy e változás érzékelése a kari diskurzusban is megjelenik. Az első mondat ugyanakkor utalást tesz arra, hogy a kar részéről még mindig a régi elzárkózás tapasztalható, s most már inkább ez szab gátat a várossal való együttműködésnek. E kérdés vetődik föl az alábbi oktatói véleményben is:

„Eddig nem nagyon kapcsolódott be a főiskola a város életébe. Azért-e, mert a város tudatosan távol tartotta magát mindentől, ami az egyháznak esetleg a jó hírnevét öregbítette volna? Vagy pedig azért, mert az iskolának esetleg – korábbi beidegződések miatt, *merthogy bennünk is vannak bizonyos beidegződések* [kiemelés – P. E.] – nem jutott eszébe az, hogy részt kérjen ezekből a nyilvános szereplésekből?” (13. sz. oktatói interjú, KRE-TFK)

Az interjúrészletből kitűnően érzékelhető, hogy – bár a kar elszigetelődését kiváltó konfliktusok mára lényegében megszűntek – az évekkel korábban elszenvedett sérelmek olyan mélyen beleivódtak az intézményi tudatba, hogy a kiváltó okok megszűnése után is kedvezőtlenül befolyásolják a kar helyi társadalmi részvételét. E beidegződések továbbélését talán az indokolja, hogy a kar elleni legkomolyabb támadások éppen a kilencvenes évek első felében, közvetlenül az intézmény újraalapítása utáni időszakban történtek. Mivel ez az időbeli egybeesés tovább erősítette az – egyébként is súlyos – kezdeti anyagi és szakmai nehézségeket, nem csodálhatjuk, hogy a még friss, előítéletektől mentes intézményi emlékezetbe mélyen bevésődött a várossal szembeni konfliktus. Emiatt a helyi vezetés – és társadalom – ellenséges érzékelése, valamint az ebből fakadó elzárkózási reflex megszűnéséhez várhatóan hosszú időre, és a pozitív városi hozzáállás rendszeres megerősítésére van szükség.

3. Következtetések

Empirikus vizsgálatom tapasztalatai alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált intézmények mindegyike kiterjedt ökológiai hatásokat gyakorol településére. E szerteágazó helyi kapcsolatrendszerben természetesen más és más hangsúlyos területek figyelhetők meg az egyes karok esetében – profiljuktól, szellemiségüktől, küldetésüktől és a bennük élő, tevékenykedő emberektől függően.

A helyi ökológiai hatások ilyen „erős oldala” Hódmezővásárhelyen a város vezetésével való stratégiai együttműködés; a szarvasi mezőgazdasági karon a lakosság számára biztosított népfőiskolai képzés; a pedagógiai karok esetében a helyi oktatási és kulturális hagyományok erősítése valamint a helyi közoktatási illetve szociális intézményekkel folytatott szakmai együttműködés; a két szarvasi kar esetében pedig a hallgatók nagyszámú jelenlétének és köztérhasználatának, továbbá az oktatók beköltözésének helyi imázsformáló hatása.

A pedagógiai karoknak egy további jellegzetessége, hogy a helyi társadalommal való kapcsolatukat több múltbeli konfliktus tudati jelenléte is befolyásolja. Ezek elemzéséből arra következtethetünk, hogy a korábban elszenvedett sérelmek emléke napjainkra már múlófélben van, s a karok viszonya városukkal a harmónia és az együttműködés irányába tart. A karok és a helyi társadalom között jelenleg megfigyelhető érdekellentétek sajátossága az, hogy nem a korábbi helyi konfliktusokból táplálkoznak, hanem inkább az ország gazdasági és társadalmi helyzetére vezethetőek vissza.

Igen fontosnak értékelem azt a megfigyelést, hogy a vizsgált karok lokális társadalmi kapcsolatrendszere számos elemet őriz az egykori mezővárosi oktatási intézmények helyi részvételének modelljéből. Empirikus tapasztalataim szerint az egykori gimnáziumok társadalmi és kulturális szerepvállalásának igénye még ma is jelen van a kisvárosok társadalmának tudatában, melynek legfontosabb médiumai a sportélet és a hagyományos iskolai rendezvények.

A mezővárosi típusú településfejlődés és oktatási modell ismeretében arra is következtethetünk, hogy miben állnak az alföldi kisvárosok helyi társadalmának elvárásai a helyi felsőoktatási intézményekkel szemben. Egyfelől az, hogy a felsőoktatási intézmények fokozzák szakmai innovatív, kulturális és közéleti szerepvállalásukat városuk életében. Másfelől pedig, hogy – a helyi oktatási rendszer korabeli csúcsán álló egykori gimnáziumok mintájára – a helyi ifjúság minél szélesebb rétegei számára nyújtsanak lehetőséget arra, hogy városuk falain belül fejzthessék be tanulmányaikat.

VII. Összegzés

Értekezésem célja az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszerének vizsgálata volt. Témaválasztásom legfontosabb indokait képezte a felsőoktatás társadalmi küldetésének növekvő aktualitása a nemzetközi oktatáspolitikában, valamint a felsőoktatás mint potenciális helyi erőforrás jelentőségének megnövekedése az átalakuló szerepkörű kisvárosi települések számára.

Kutatásom során – a regionális szintnél szűkebb vizsgálati terepen folytatott hazai és nemzetközi funkcionális elemzések gyakorlatának megfelelően – párhuzamosan alkalmaztam az oktatásökonómiai és az oktatásökológiai megközelítést, aminek egyik legfontosabb előnye az, hogy egy viszonylag kis térségre kiterjedően komplex, holisztikus szemszögből képes bemutatni a felsőoktatási intézmények hatásrendszerét.

Napjainkban több alföldi kisváros is törekszik egy saját felsőoktatási intézmény alapítására, vagy meglévő intézményének fejlesztésére. E lokális törekvések értelmezésem szerint nem annyira valamilyen új helyi funkciót, hanem egy korábban már meglévő oktatási szerepkör visszaszerzését célozzák. A városias települések a történelem folyamán általában rendelkeztek az oktatási intézmények azon típusával, mely a lokális elit legnagyobb részét helyben ki tudta képezni.

A hazai kisvárosok többségében a XX. század elején már működött érettségit adó gimnázium, mely a helyi és környékbeli lakosság számára biztosította, hogy ne kelljen távoli tájakra utazniuk a – korabeli igények szerint – számukra szükséges iskolai végzettség megszerzéséhez. A felsőoktatás expanziója során e funkciót a gimnáziumoktól a felsőoktatási intézmények vették át, így iskolaalapító és -fejlesztő törekvéseikkel a kisvárosok csupán követni akarják lakosságuk megváltozott oktatási igényeit.

Benevolo (1994), Bibó (1981) és más szerzők tézisei alapján megállapítottam, hogy az európai városfejlődés két fontos jellegzetessége az antik és a középkori várostípus egymás mellett élése, valamint a helyi autonómiák történelmi hagyománya. Az újkor elején elkezdődött dezurbanizációs folyamat a két városfejlődési út párhuzamosságának és a helyi autonómiáknak a radikális csökkenését, a klasszikus értelemben vett városias milliók a visszaszorulását eredményezte.

Usher (2002) fölismerésére hivatkozva azt állítottam, hogy a dezurbanizáció folyamatát az elmúlt néhány évtizedben módosították a globalizációval együtt járó társadalmi és gazdasági változások. A globalizáció egyfelől fokozza a – mára az egész világra kiterjedő –

városiatlanodás mértékét és sebességét, másfelől viszont kiváltott egy lokalizációs tendenciát is, amelyben újra fontossá válnak a helyi értékek, és fölértékelődik a helyi autonómiák szerepe. E folyamatok révén a dezurbanizáció előrehaladása mellett a reurbanizáció jelei – vagyis a hagyományos értelemben vett városias miliő, polgári életforma megerősödése – is megfigyelhetőek a világ számos városában.

A kisvárosi települések a városok egyik jellegzetes típusát képviselik. A kisvárosokról folytatott hétköznapi és tudományos diskurzusban megfigyelhető e településtípus megítélésének kettőssége. A negatív értelmezés a kisvárosi társadalmak provincializmusát, a kisvárosi élet vidékies elemeit hangsúlyozza. Pozitív értelmezésük szerint viszont a kisvárosokat viszonylag kevésbé érintik a dezurbanizációs folyamatok, s ezáltal napjainkra e településeken maradt fent talán a legtisztábban az élhető, urbánus épített környezet, polgári társas élet és kultúra.

A kisváros mint sajátos helyi társadalmi képlet jellegzetességeiből kiindulva megállapítottam, hogy e településeken az intézményi szint a lokális elitek cselekvésének jellemző színtere. A helyi intézmények katalizálhatják a települések megmaradásához, fejlődéséhez szükséges új funkciók kialakulását, továbbá a lokális értékek és autonómia fölértékelődésének helyszíneivé válhatnak.

Simmel (1973) tézise alapján ennek egyik magyarázata az, hogy – a kisvárosok méretéből következően – egy-egy intézmény településének egészére képes számottevő befolyást gyakorolni. Erősíti városának helyi és térségi szolgáltató funkcióit, és – a méretük alapján sokszor akár falunak is tekinthető településeken – jelentős mértékben hozzájárul a városias miliő kialakításához. Mindezen kedvező hatásokat tovább fokozza az az – Utsi és szerzőtársai (1996) által tapasztalt – jelenség, hogy az intézményekben vezető pozíciót betöltő, a középrétegekbe tartozó egzisztenciák a kisvárosokban a lokális elit részét képezik. Ezáltal a helyi intézmények egyik potenciális latens funkciója az, hogy az elit tagjai által kifejtett érdekérvényesítő, értékközvetítő és közösség-szervező tevékenység csatornáiként szolgálhatnak.

Enyedire (2000) hivatkozva megállapítottam, hogy a globalizáció hatására kialakult új társadalmi és gazdasági képletben a hazai kisvárosok hagyományos, szolgáltató alközponti funkciói leértékelődtek. Ennek következtében mára a kisvárosi települések egy jelentős része hanyatlásnak indult, amelyből általában csak valamilyen új funkció, jellemző helyi karakter kialakításával tud kilábalni.

Kozma (2005) kutatási eredményei alapján megállapítottam, hogy a felsőoktatás expanziójának jelenlegi szakaszában a különféle helyi intézmények között kiemelkedő jelentőségű a kisvárosokban működő főiskolák és egyetemek szerepe. A felsőoktatási

intézmények – a helyi intézmények főtebb említett kedvező hatásain túlmenően – a megmaradásukhoz szükséges sajátos, helyi funkciót is adhatnak a globális világban helyüket kereső, kérdéses jövőjű kisvárosoknak. Kiterjedt lokális hatásrendszerük révén ezek az intézmények a stabilizáció és a fejlődés igen fontos tényezői lehetnek.

Az alföldi kisvárosok sajátos hagyománya a településfejlődés mezővárosi képlete. Makkai (1976) és Beluszky (2001) tézisei alapján megállapítottam, hogy a mezővárosok nem egyedi jelenséget képviselnek, hanem szervesen illeszkednek az európai városfejlődés – egyes tájakon részben máig fennmaradt – antik típusába.

A mezővárosi képlet egyik jellemzője a helyi autonómia erős hagyománya, melynek kulturális és politikai bázisát jelentős részben a helyi oktatási intézmények adták. Rác (1995) állítására hivatkozva megállapítottam, hogy az Alföld fontosabb településein a XVI. századtól kezdve fokozatosan kialakult a protestáns egyházak iskolahálózata, mely alulról szerveződően biztosította a helyi társadalom mindenkori igényeinek megfelelő oktatási funkciót. Témánk szempontjából különösen fontos a protestáns iskolarendszer fejlődési logikájának azon jellemzője, hogy – partikuláinak fokozatos bővítése által – minden településen igyekezett elérhetővé tenni az oktatásnak az adott korban jellemző teljes vertikumát.

A mezővárosi településfejlődési képlet kontinuitásáról szóló elméleti diskurzus – Juhász (1991), Kovách (1995), Szelényi (1992) és más munkák – alapján azt a tézist fogalmaztam meg, hogy az alföldi kisvárosok mai helyzetét egyaránt meghatározzák a településtörténeti hagyományok és az elmúlt évszázad fejlődési tendenciái. A mezővárosi hagyományoknak – köztük a kora-újkorban kiépült protestáns iskolarendszer képletének – a továbbélő elemei az alföldi kisvárosok számára a belső erőforrásokon alapuló lokális fejlődés potenciális kiindulópontjai. Ezekre ráépülhet egy jövőbeni reurbanizációs folyamat, mely az alföldi kisvárosok jelenlegi krízishelyzetének valamiféle megoldását jelenthetné.

A mezővárosi településfejlődésnek és a kora-újkorban kiépült protestáns iskolarendszernek a továbbélő elemei egy lehetséges kitörési pontot jelentenek az ezeket őrző városok számára. E lehetőség legfőbb letéteményesei a helyi felsőoktatási intézmények, mert ezek képzési szintje megfelel a helyi elitet alkotó középrétegek körében aktuálisan elfogadott minimális iskolai végzettségnek.

Az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények jelenlegi helyzetét számos belső és külső körülmény határozza meg. Ezek közül a legfontosabbak az államszocialista korszakban kialakított szakfőiskolai modell máig is érvényesülő dominanciája, a képzési kínálat erős homogenitása, a napjainkra állandósulni látszó finanszírozási nehézségek illetve a bolognai reform hazai megvalósulásának számos anomáliája.

A hazai felsőoktatásra vonatkozó legfrissebb statisztikai adatok elemzése alapján megállapítottam, hogy az alföldi kisvárosokban működő intézmények jellemzően kis méretűek, így jelentősebb – ezer főt közelítő – nappali hallgatói létszám csupán a több karral rendelkező településeken koncentrálódik. Az intézmények mérete és az egy oktatóra jutó hallgatók száma közötti összefüggés valamint az országos tudományos diákköri eredmények alapján arra következtettem, hogy az Alföld kisvárosaiban működő pedagógiai karok napjainkban regionális és országos viszonylatban is kiemelkedő minőségű képzést folytatnak. Megállapítottam továbbá, hogy a magasabb képzési színvonal további indikátorai az alacsony hallgatói létszám, a specializáltabb képzési profil valamint az Alföldön nagyobb hagyománnyal bíró képzési területek (pedagógiai és agrár képzési terület) oktatása.

Az Alföld felsőoktatásának történetét, társadalmi környezetét és aktuális problémáit áttekintve a jövőbeli intézményfejlődés négyféle alternatíváját vázoltam föl. E forgatókönyvek elemei a gyakorlatban nem tisztán érvényesülnek, hanem – karonként más és más arányban – keverednek egymással.

Az első forgatókönyv a képzési kínálat valamely speciális helyi vonásának megőrzése vagy kialakítása – az új felsőoktatási rendszer egységesítő gondolatmenete ellenében. E modell csak korlátozottan, néhány megfelelő adottságú és profilú intézmény számára alkalmazható.

Az egyetemmé válás forgatókönyvének lényege a főiskolai intézménytípus „beemelése” az egyetemi hálózatba. A kilencvenes évek kedvező brit tapasztalatai alapján feltételeztem, hogy az elmúlt néhány év látványos egyetemmé válási tendenciái hosszabb távon az alföldi felsőoktatás szakmai színvonalának emelkedéséhez fognak vezetni.

A szakképző intézménnyé válás forgatókönyve az egyes külföldi országokban elterjedt közösségi főiskolai modellhez közelít. A szakképzési piacon rejlő lehetőségek és a kedvező oktatáspolitikai háttér hatására napjainkra a legtöbb intézmény a szakképzési együttműködések sűrű hálózatát építette ki szűkebb és tágabb környezetének középiskoláival. A felsőfokú szakképzések szervezése ugyanakkor a hazai társadalmi környezetben bizonyos hátrányokat is rejt magában, melyek közül a legfontosabb a szakképzések alacsony presztízse.

A negyedik forgatókönyvet az egymástól távol fekvő, de hasonló profilú intézmények közötti együttműködés jelenti. E hálózatok kiépülésének alapelve a hallgatói mobilitás, nem pedig az intézményfejlődés személytelen logikája. A regionális és nemzeti határokat átszelő képzési együttműködéseknek e spontán módon kialakuló hálózata olyan együttműködési modellt jelent, amely a hallgatói karrieres és az intézményi beiskolázás számára egyaránt kedvező, és ráadásul jóval közelebb áll a bolognai folyamat eredeti logikájához, mint a meglévő intézményrendszer leépítését célzó domináns hazai olvasat.

Pusztai és Kozma (2008) téziseire hivatkozva fölhívtam a figyelmet arra, hogy az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények – az általában kedvezőtlen társadalmi, gazdasági és oktatáspolitikai adottságok ellenére – számos olyan fejlesztési és kapcsolatépítési törekvéssel rendelkeznek, amelyek szervesen illeszkednek az Európai Felsőoktatási Tér kialakításának aktuális tendenciához.

Empirikus vizsgálatom megtervezésekor – Gadamer (id. Pataki 2001) útmutatása alapján – nem annyira valamely előzetes módszertani megfontoláshoz, hanem elsősorban az adott kutatási problémához igyekeztem igazodni. A kisvárosi felsőoktatási intézmények oktatóinak viszonylag alacsony létszáma és homogén jellege kvalitatív módszereket igényelt, a hallgatók nagyobb száma és a vizsgált intézmények összehasonlításának igénye viszont a kvantitatív adatgyűjtést is szükségessé tette. A kutatás tárgyából fakadó fönti igényekre, valamint az elmúlt két évtized elméleti metodológiai eredményeire – mindenekelőtt Denzin-Lincoln (1998) és Ercikan-Roth (2006) téziseire – reflektálva a kvalitatív és kvantitatív módszerek együttes alkalmazása mellett döntöttem.

Vizsgálatom során három olyan, kisvárosi településen igyekeztem föltárni a felsőoktatási intézmények helyi beágyazottságának mikéntjét és erősségét, amelyek mezővárosi fejlődési utat jártak be, és az elmúlt évszázad során nem alakult ki bennük olyan új, domináns gazdasági vagy közigazgatási funkció, mely jelentősen módosította volna a helyi társadalomban és az épített környezetben őrzött mezővárosi hagyományokat. Az empirikus adatok összegyűjtését 2006 ősztől 2007 tavaszáig valósítottam meg, három város négy főiskolai karán. Vizsgálatom fő kérdése a lehető legtömörebben megfogalmazva az volt, hogy milyen szerepet tölthet be egy kisváros életében a falai között működő felsőoktatási intézmény.

A vizsgálat módszertani arzenálja három adatgyűjtési technikából állt. Ezek egyike az intézményi dokumentumoknak és a helyi sajtóban megjelent, a vizsgált karokról szóló cikkeknek az elemzése. Empirikus adataim másik forrása az intézmények vezetőivel és oktatóval valamint néhány, azok képzési profiljához kötődő helyi személyiséggel készített, félig strukturált interjú volt. Harmadik adatgyűjtési módszeremet a hallgatók körében végzett kérdőíves kutatás képezte. Az egyes módszerekhez kapcsolt mennyiségi célkitűzéseket általában sikeresen megvalósítottam, s terepmunkám során csupán apró, a kutatás szellemét nem befolyásoló technikai módosításokat kellett tennem.

Kutatási módszereim az empirikus vizsgálat elvégzése és az adatok kiértékelése során általában megfelelőnek bizonyultak. A vizsgált intézmények és városok kiválasztása szerencsésnek bizonyult, mert az Alföldre, a mezővárosi településfejlődésre és a nagytáj két hagyományos képzési területére jellemző közös sajátosságok mellett számos speciális helyi

adottságot is nyújtottak. Az empirikus vizsgálat megvalósításának két legproblematisabb eleme az intézményi dokumentumelemzés és a verifikáció volt.

Az oktatásökonómiai vizsgálódás keretét a Leontyev (1936) által kidolgozott *input-output* elemzés, az intézmények rövid és hosszú távú hatásait vizsgáló metódus adta. Az oktatásökológiai elemzést pedig a társadalmi hatások három szintjén végeztem el: az intézmények egészének, az oktatóknak valamint a hallgatóknak a jelenlétéből fakadó hatások mentén. Ezt követően pedig részletesen vizsgáltam a társadalmi hatásrendszer néhány olyan területét, amelyek empirikus vizsgálatom tapasztalatai alapján központi szerepet tölthettek be a vizsgált karok lokális hatásaiban.

Hipotéziseim megfogalmazásakor – a helyi társadalmak kutatásában elterjedt antropológiai megközelítésnek megfelelően – igyekeztem elvonatkoztatni a vizsgált települések sajátosságaitól és aktuális problémáitól. Az interjúk készítése közben arra törekedtem, hogy utánamenjek az elejtett megjegyzéseknek, többféleképpen is értelmezhető megnyilvánulásoknak, s az általam alkotott előfeltevéseket igyekeztem alárendelni a kutatás során formálódó új mintázatoknak. Hasonló megfontolásból nagy súlyt helyeztem az interjúkban föltárt tények verifikálására. Ezt azáltal értem el, hogy az értelmezési fázisban folyamatos kapcsolatot tartottam az interjúalanyokkal, csökkentve saját előfeltevéseim kritikátlan alkalmazásának lehetőségét, s egyúttal lehetővé téve az összegyűjtött adatok mélyebb értelmezését.

Empirikus vizsgálatom első, általános hipotézise az volt, hogy az alföldi kisvárosokban működő felsőoktatási intézmények kedvező hatást gyakorolnak településük életére és fejlődésére. Városuk társadalmát, gazdaságát, kultúráját és imázsát egyaránt a stabilitás és a fejlődés irányában befolyásolják. Ökonómiai hatásaik fokozzák a helyi lakosok jólétét, ökológiai hatásaik pedig növelik azok lelki egészségét. Hipotézisemnek megfelelően mindegyik vizsgált intézmény esetében számos kedvező lokális hatást mutattam ki. Általános megfigyelésem az, hogy míg az intézmények egésze által kifejtett helyi hatások ökonómiai és ökológiai nézőpontból egyaránt jelentősek, addig a hallgatók jelenlétének elsősorban ökonómiai, az oktatókének pedig főleg ökológiai hatásai vannak.

Második hipotézisem szerint az ökonómiai hatásokra nagy befolyással van az intézmények mérete, különösen a nappali tagozatos hallgatók létszáma. Empirikus tapasztalataim e föltételezést csak a rövid távú hatások esetében erősítették meg. A szarvasi karok példája bebizonyította, hogy egy viszonylag periférikus fekvésű alföldi kisváros gazdaságában egy megfelelő létszámú és képzési kínálatú felsőoktatási intézmény – a foglalkoztató, képző, továbbá hallgatókat bevonó szerepe révén – a helyi gazdaság meghatározó, központi tényezőjévé válhat. A hódmezővásárhelyi eset ezzel szemben arra

világított rá, hogy a hosszú távú hatásokban nem annyira az intézmények méretének, mint inkább a helyi – és térségi – hallgatók, oktatók arányának, a helyi gazdaság szerkezetének valamint az intézmények és a helyi vezetők együttműködési készségének van meghatározó szerepe.

Harmadik hipotézisem arra vonatkozott, hogy a hallgatók jelenléte és fogyasztása kedvezően hat a helyi gazdaságra, növeli a helyi turisztikai potenciált, továbbá a népesség-utánpótlás egy lehetséges forrását képezi. A hallgatók jelenlétének rövid távú gazdaságélénkítő hatására vonatkozó föltevésem csak korlátozottan, egyes tevékenységek esetében volt megerősíthető. Ezek elsősorban a vendéglátó- és szórakozóhelyek valamint a különféle szolgáltatások. A helyi kiskereskedőkkel szemben komoly konkurenciát támasztanak a multinacionális kiskereskedelmi üzletláncok, a hallgatók és családjuk által generált turisztikai potenciált pedig jelentősen csökkenti az a gyakorlat, hogy az intézmények maguk is megjelennek a helyi szálláskínálatban. Hipotézisemmel ellentétben a hallgatói jelenlét minimális hatást gyakorol a városok népesség-utánpótlására. Ez utóbbinak legfontosabb oka az, hogy a karok által kínált végzettségek iránt csak kevés kereslet mutatkozik a helyi munkaerőpiacon. Szarvasi tapasztalataim ugyanakkor rámutattak arra, hogy egyes helyi vállalkozások – kedvező körülmények között – a helyi gazdaságon kívüli nagy üzletláncok konkurenciájával dacolva is képesek lehetnek számottevő részesedést szerezni a hallgatók fogyasztásából. E kedvező körülmények Szarvas esetében a hallgatók nagy – több száz fős – létszáma, a karok oktatási és kollégiumi épületeinek területi koncentrációja, valamint az adott vállalkozásoknak a hallgatók mindennapi életteréhez való térbeli közelsége.

Negyedik hipotézisem az volt, hogy az alföldi gazdaság válságos helyzete és a felsőoktatási intézmények állandósult finanszírozási problémái miatt az intézmények hosszú távú gazdaságfejlesztő hatásai csak kevéssé érvényesülnek. Hipotézisemmel ellentétben e tényezők elsősorban az intézmények lokális ökológiai hatásrendszerét gyöngítették – míg ökonómiai hatásait nem annyira a jelenlegi gazdasági és finanszírozási nehézségek korlátozzák, mint inkább a városok kedvezőtlen gazdasági szerkezete illetve – lokális szinten – az informális kapcsolatok hiánya vagy konfliktusai.

Ötödik hipotézisem az volt, hogy a mezőgazdasági karok ökonómiai hatásrendszere valamivel erősebb a pedagógiai karokénál. Vizsgálatom eredményei alátámasztották e föltételezést. A különbség egyik magyarázata az, hogy a mezőgazdasági karok képzési profilja közelebb áll a termelő szektorhoz, másik okát pedig a karok sokrétű – a szocialista nagyüzemi termelés időszakában gyökerező, részben még napjainkban is működő – ágazati kapcsolatai jelentik.

Hatodik hipotézisem szerint az intézmények ökológiai hatásrendszerének erősségét döntően meghatározza az oktatók és a hallgatók lakóhelye. Empirikus tapasztalataim e föltevést csak részben támasztották alá. A hódmezővásárhelyi kar példája egyértelműen bizonyítja, hogy a helyből és a város közvetlen vonzásterületéről érkező hallgatók és oktatók magas aránya meghatározó tényezőjét képezi a kar lokális társadalmi kapcsolatainak, ugyanakkor a többi vizsgált intézmény esetében e tényező híján is számos ökológiai hatást figyeltem meg. Az egyes karok szerteágazó helyi kapcsolatrendszerében természetesen más és más hangsúlyos területek és gyöngye pontok figyelhetők meg az egyes karok esetében.

Hetedik hipotézisemben föltételeztem, hogy a hazai felsőoktatási politika anomáliái miatt az intézmények bizonytalan oktatáspolitikai helyzete gyöngíti lokális hatásrendszerüket. Föltevésemmel szemben a kedvezőtlen oktatáspolitikai háttér és a főiskolák helyzetének bizonytalansága az intézmények hatásrendszerét csak kevésbé befolyásolja, inkább az intézmények légkörére, belső világára és oktatási színvonalára gyakorol kedvezőtlen hatást. Egy további tapasztalatom az, hogy az intézmények és helyi társadalmak kapcsolata napjainkban javuló tendenciát mutat. A néhol még fönnálló konfliktusok kiváltó okai mára megszűntek, és a jelenlegi együttműködés tapasztalatának hatására ezek az ellentétek lassan a helyi társadalom tudatából is kezdenek kikopni.

Nyolcadik hipotézisem szerint a vizsgált karok – az Alföld iskolatörténeti hagyományait folytatva – kiterjedt partneri kapcsolatban állnak a helyi társadalmi és kulturális intézményekkel, valamint a helyi önkormányzatokkal, s valamilyen mértékben napjainkban is a helyi, jellemzően a középrétegekbe tartozó elit közéleti és közösségi tevékenységének terepéül szolgálnak. Empirikus vizsgálatom eredményei megerősítették e hipotézist. A szociális és kulturális intézményekkel való együttműködésre elsősorban a pedagógiai karokon találtam példákat, a hódmezővásárhelyi kar esetében pedig hangsúlyosan megjelent a helyi önkormányzattal folytatott, városfejlesztési célzatú együttműködés. A mezővárosi településfejlődési képlet több eleme valóban továbbél az intézményi kapcsolatokban, az egykori protestáns iskolarendszer – valamint a századforduló éveire kialakult gimnáziumok – társadalmi és kulturális szerepvállalásának igénye pedig még ma is jelen van a helyi társadalmak kollektív tudatában.

Empirikus vizsgálatom egyik általános negatív tapasztalata az volt, hogy nem találtam példát olyan kisvárosi intézményre, amely egyidejűleg erős rövid és hosszú távú ökonómiai hatásokat fejtene ki városának gazdaságára. Míg a rövid távú hatások csak a viszonylag nagy létszámú és gazdag képzési kínálatú karok esetében képesek komolyabb befolyást gyakorolni a helyi gazdaságra, addig a hosszú távú hatásokra az intézménynek nem

annyira a mérete, mint inkább a helyi gazdaság és politika szereplőivel való együttműködési képessége bír meghatározó fontossággal.

E negatív tapasztalat egyik oka – számos más, helyi tényező mellett – az, hogy az alföldi kisvárosok felsőoktatásában lényegében máig uralkodó, szovjet mintájú szakfőiskolai modell a mai körülmények között csak kevésbé alkalmas az intézmények társadalmi küldetésének betöltésére. Megítélésem szerint a karok és térségük fejlődése szempontjából egyaránt alkalmasabb volna a tudományegyetemi vagy a közösségi főiskolai típus irányába mutató intézményfejlesztés.

A hazai kisvárosi intézmények aktuális fejlesztési stratégiái a tudományegyetemmé való átalakulás irányába mutatnak. A kilencvenes évek elején lezajlott brit felsőoktatási reform napjainkban már megmutatkozó kedvező tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy e törekvések megvalósítása hosszú távú fejlődést biztosíthatna mind az érintett intézményeknek, mind pedig a hazai felsőoktatási rendszer egészének.

A nagy innovációs központoktól távolabb fekvő alföldi kisvárosok intézményei számára azonban inkább egy olyan intézményfejlesztési stratégia tűnik járható útnak, amely – természetesen figyelembe véve a jelenlegi hazai felsőoktatási környezet sajátosságait – a közösségi főiskolai modell egyes elemeit is tartalmazza. Egy ilyen irányú intézményfejlesztés megvalósulása két fontos előnnyel járna a városok és környékük számára: egyfelől jelentősen növekednének a felsőoktatásban való részvétel esélyei a periférikus területek fiatalságának széles rétegei számára, másfelől pedig a helyi gazdaság szereplőivel állandó kapcsolatot tartó, azok helyzetére és igényeire rugalmasan reagáló intézmények komoly helyi innovatív hatást tudnának kifejteni.

Az alföldi kisvárosokra jellemző, viszonylag fejlett felsőoktatási intézményhálózatban meglátásom szerint mindkét fejlesztési stratégiának helye van. Az alföldi felsőoktatás egészének társadalmi hatásai és versenyképessége szempontjából pedig a két stratégia párhuzamosan – a helyi gazdasági, társadalmi és intézményi adottságokra való tekintettel – történő megvalósítása jelentené a legkedvezőbb alternatívát.

Summary

My thesis aimed at the analysis of the local impacts of small town higher education institutions in the Great Hungarian Plain. The increasing actuality of the social mission of higher education, as well as its growing importance as a potential local resource for small towns facing the transformation of their traditional functions were among the main reasons of the choice of my research topic.

In my research I used both the economical and ecological approaches, according to the Hungarian and international practice of functional analyses focusing on a research field smaller than regional level. A great advantage of combining these approaches is a complex, holistic view on the impacts of higher education institutions.

Recently, a number of small towns in the Great Plain have been striving to attain or improve their higher education functions. In my interpretation, the aim of these local aspirations is rather to reclaim a once existing function than to acquire a new one, as throughout the history, urban settlements have usually possessed the sort of institutions suitable for completing the education of the majority of local elites.

By the early 20th century, there were secondary schools in most small towns in Hungary, providing local inhabitants with the opportunity of getting the then adequate education for a middle class career. Due to the expansion of higher education, this function was taken over by higher education, thus local efforts to found or develop their institutions can be regarded as attempts to follow the altered demands of the population.

On the grounds of the findings of Benevolo (1994), Bibó (1981) and other authors, I stated that the co-existence of the antique and mediaeval types of urban evolution, as well as the historical tradition of local autonomies were both distinctive features of urban evolution in Europe. Since the beginning of the modern era, these features have been reduced radically by desurbanisation trends, causing the decline of urban milieu taken in a classical sense.

With reference to the thesis of Usher (2002), I claimed the process of desurbanisation to have been modified by the social and economical trends of globalisation. On the one hand, its scale and pace have been increased by globalisation, while on the other hand, a new course of localisation can be generated, by the enhancing role of local values and autonomies. Due to the above trends, signs of reurbanisation – i. e. the rise of traditional urban milieu and way of life – are shown in many of the world's cities.

Small towns form a specific type of urban settlements, interpreted in an ambivalent way by both ordinary and scientific discourses. According to their negative reading, provincial elements of small town societies are prevalent, while their positive reading emphasises small towns being the most important reservoirs of humanised built environment, civil life and classical urban culture, due to their relative untouchedness of desurbanisation.

Having considered the specific features of small towns as a model of local society, I emphasised that local institutions served as scenes of acting for the local elites. Evolution of the new functions needed for the survival and development of small towns can be catalysed by local institutions being able potentially to enhance local values and autonomy.

By the observation of Simmel (1973), the relatively great size of small town institutions in comparison to their localities is a possible reason for the above symptom, enabling institutions to contribute notably to the tertiary sector and urban milieu of their towns. These impacts are even more stressful in the light of the observation of Utasi et al (1996) about middle class existences holding high positions in small town institutions to be part of local elites. Due to this symptom, institutions can serve as agents of the acting of the members of local elites aiming at lobbying, transmitting values and building community, as one of their potential latent functions.

Based on the findings of Enyedi (2000), I claimed that traditional functions of Hungarian small towns as service centres for their surrounding areas were depreciated in the new social and economical environment created by globalisation. Due to this process, small towns have been declining unless they found a new function or local character.

With reference to the statements of Kozma (2005), I found the role of small town universities and colleges predominant among local institutions in the present phase of the expansion of higher education. Beyond the – above mentioned – favourable impacts of local institutions, they can provide small towns with a sort of local function they need for finding their new position within the globalised world.

Market town model constitutes a specific tradition of the evolution of small towns in the Great Hungarian Plain. On the grounds of the findings of Makkai (1976) and Beluszky (2001), I claimed this model was not unique, being an example of the antique concept of city, still existing partially in some corners of Europe.

A strong tradition of local autonomy based partly on the cultural and political background of local education institutions is a typical feature of the market town model. Referred to Rácz (1995), I claimed the education function responding to the prevailing demands of local societies to have been fulfilled by the grassroots schooling network of Protestant churches, evolving gradually in the major settlements of the Great Plain since the

16th century. Regarding the topic of my thesis, a peculiar feature of the model of Protestant schooling network is its constant effort to make the whole range of education in the given era available in every settlement by the gradual expansion of their subsidiary institutions.

By the theoretical discourse on the continuity of market town model – Juhász (1991), Kovách (1995), Szélényi (1992) and other studies –, I postulated that the present state of small towns in the Great Plain were determined by both their traditions of urbanisation and the socio-economical trends of the last century. A local development based on inner resources can be generated in this towns by the persistent elements of market town model – including those of Protestant schooling traditions –, potentially supporting reurbanisation which offers a kind of solution to the present crucial position of small towns in the Great Plain.

The actual juncture of small town higher education institutions of the Great Plain are determined by a series of different internal and external conditions, of which the most significant ones being the persisting dominance of the socialist model of specialised colleges, the great homogeneity of programmes, the financial difficulties seeming to have been stable in the recent years, and finally, the numerous controversies of the Hungarian implementation of the Bologna Process.

By the analysis of contemporary statistical data on higher education in Hungary, I found that the small town institutions of the Great Plain were overall small in size, a considerable number of full-time students – converging to 1.000 – being present only in those towns hosting more than one single faculty. Having considered the correlation between the size of institutions and the number of students per lecturer, as well as the results of National Scientific Student's Conferences, I concluded that small town pedagogical faculties of the Great Plain had a prominent quality of education when compared to both regional and national average. Moreover, I found low number of students, more specialised profile and fields of science with longer tradition in the Great Plain (i. e. education and agriculture) to be indicators of higher quality.

By a review of the history, social environment and actual conditions of higher education in the Great Plain, I delineated four scenarios for institutional evolution, as preservation or creation of local peculiarities, evolution to university status, evolution towards vocational school and last but not least, formation of partnership networks between different institutions. At the reality of the various institutions, a certain combination of the above scenarios are followed.

On the grounds of the findings of Pusztai and Kozma (2008), I remarked that in contrary to the generally adverse socio-economical and political conditions, a number of development and cooperation initiatives could be observed at the small town institutions of

the great Plain, clearly reflecting the actual trends of the creation of European Higher Education Area.

Designing my empirical analysis, I endeavoured to adjust my methodology to the character of the research topic, following Gadamer's principles (Pataki 2001). The relatively low number and homogenous nature of lecturers called for qualitative research, while quantitative methods were needed by the more populous group of students as well as the demand for a comparative analysis of the different faculties. Having considered the above demands and the theories of the last two decades on methodology – especially the theses of Denzin and Lincoln (1998) and Ercikan and Roth (2006) – I decided to use qualitative and quantitative methods simultaneously.

During my empirical research, I observed the quality and intensity of the local embeddedness of higher education institutions in three small towns with market town traditions, possessing no dominant economic or administrative functions attained in the last 200 years, which could have modified these traditions significantly. Collection of the empirical data was realised at four faculties of three towns, between autumn 2006 and spring 2007. To be formulated in the most brief way possible, the central question of my research was the following: what role can be played by a local higher education institution in the life of a small town.

The methodological arsenal of my research comprised three methods of data collection, the first one being an analysis of faculty documents and articles from the local media concerning the institutions observed, the second one being semi-structured interviews with some leaders and lecturers as well as a number of local actors working at the field of the faculties, while the last one being a survey among students of each faculty. The planned amount of the above methods were successfully realised, taking only some tiny, technical modifications during my field research, with little influence on the main methodological principles.

The methods of my research proved to be generally suitable at the fieldwork, as well as at the analysis of the data. The towns and institutions chosen reflected various local peculiarities, while in the same time reflecting many common features characteristic of the region, the market town model and the traditional fields of higher education in the Great Plain. The most problematic elements of my empirical research were document analysis within the faculties, and verification of the results.

The framework of my economical analysis was provided by the input-output heuristic of Leontief (1936), while the ecological analysis was realised by three spheres of social impacts as the impacts coming from the presence of institutions, lecturers and students,

followed by the in-depth observation of some areas having great importance within the ecological impacts according to my empirical data.

In accordance with the anthropological approach prevalent at the studies on local societies, I strove to postulate my hypotheses with the abstraction from the local peculiarities and actual conditions of the observed towns. While interviewing, I aimed at tracking dropped remarks and multi-sense manifestations, subduing my presuppositions to the new patterns formed at the fieldwork, and taking a great emphasis on the verification of my findings by corresponding with my interviewees at the phase of interpretation.

The first, overall hypothesis of my research was that small town higher education institutions of the Great Plain had favourable impacts on local life and development. In accordance with my assumption, numerous local impacts were detected at each observed faculty. I further found institutional impacts to be significant both from the economical and ecological approaches, while presence of students resulted mainly at economical and ecological impacts, contrary to lecturers having mostly ecological ones.

The second hypothesis about the size of institutions having great influence on economical impacts was supported partly, only at the case of inputs. The case of Szarvas faculties attested that higher education institutions of a suitable size and range of programmes were potential key agents of the local economy. On the contrary, the Hódmezővásárhely case showed that outputs were determined rather by such factors as the proportion of local students and lecturers, the structure of the local economy and the willingness to partnership between faculty leaders and local authorities, rather than the size of institutions.

My third hypothesis concerning the favourable economical, touristical and demographical impacts of the presence of students was proven just slightly, restricted to a few sectors. Contrary to my assumption, students play minimal role as a source of immigration, due to the low level of local demand for the qualifications educated at the faculties. Nevertheless, the Szarvas case confirmed that a number of local ventures were capable to attain considerable share at students' consumption, even against the concurrency of great supply chains from outside the local economy.

According to my fourth hypothesis, output economical impacts of the observed institutions were limited by the crucial conditions of the economy of the Great Plain and the stable financial problems of higher education. In spite of my assumption, the above factors had an adverse effect particularly on ecological impacts, while economical ones were limited by the unfavourable economical structure of the towns and the lack or conflicts of local informal relations, rather than the present poor state of regional economy and institutional finances.

The fifth hypothesis about agriculture faculties having greater impact on local economies than pedagogical ones was supported by my observations. An explanation for this difference is that the profile of agriculture faculties is closer to the manufacturer sector, while another reason comes from the multiple relationship between the faculties and actors of the local economy, rooted on the socialist agriculture.

My sixth hypothesis concerning the strong correlation of ecological impacts with the residence of lecturers and students was just partly proven by my research. Although the high proportion of the local proved to a key factor by the case of Hódmezővásárhely, I also observed numerous ecological impacts at the rest of the faculties, having a wider enrolment and employment area.

Notwithstanding my seventh hypothesis, local impacts of the faculties were just slightly influenced by the adverse political background and the ambiguous conditions of higher education, these factors being harmful rather to the spirit and inner world of the institutions, as well as to the quality of their education.

My eighth hypothesis proved to be appropriate about the existence of an extensive partnership between the faculties and local social, cultural and political institutions, serving as scenes of public and community acting by the local – mainly middle-class – elites. Examples of partnership with social and cultural institutions were observed particularly in the case of the pedagogical faculties, while the Hódmezővásárhely case indicated an intensive cooperation with the local authority in the field of urban development.

A general negative experience of my empirical research was the lack of small town institutions having significant input and output impacts on the local economy at the same time. While inputs are determined by the number of students and the range of programmes, outputs are relatively independent from the size of institutions, being influenced rather by their cooperation potential with local economical and political actors.

Beside numerous factors, a reason for the above negative experience is that the Soviet fashioned model of specialised colleges, still prevalent in the higher education of small towns in the Great Plain, is less suitable for fulfilling a social mission. According to my thesis, either becoming university or evolving towards community college would be more suitable for the development of both the faculties and their environment.

Actual development strategies tend to the evolution to university status. On the grounds of the British higher education reforms of the 1990s, realisation of the above ambitions can be expected to result in a long-term development of both the affected institutions and the Hungarian higher education network as a whole.

In the case of the institutions of those small towns situated at a longer distance to the great innovation centres of the Great Plain, however, a development strategy containing some elements of community college model seems more realistic. This kind of development could result in two great advantages for the towns and their environs. On the one hand, chance of participation in higher education would increase significantly for the youth of peripheral areas, while on the other hand, notable local innovative capacities could be created by higher education institutions having continuous relations to the actors of local economies, responding their demands flexibly.

In my opinion, both strategies have a role within the – relatively advanced – higher education network of the Great Plain. In the respect of both the social mission and the competitiveness of the higher education network as a whole, the simultaneous adaptation of both strategies – paying of course a great regard to local economical, social and institutional conditions – would be the most favourable scenario.

Irodalomjegyzék

1. Hivatkozások

- Amin, A. (2006): The Good City. *Urban Studies*, 43 (5/6): 1009-1023.
- Andorka R.-Harcza I. (1986): *A magyar társadalom modernizációja hosszú- és rövidtávon társadalmi jelzőszámokkal mérve, 1870-1984*. Budapest: MKKE Szociológia Tanszék.
- Angelusz R.-Tardos R. (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE-MKI.
- Anheier, H. et al (2004): *Globális civil társadalom*. I. köt. Budapest: Typotex.
- Árva L. (2000): A külföldi működőtöke-beruházások hatása a kereskedelmi és folyó fizetési mérlegre. *Valóság*, 43 (7): 100-107.
- Ashworth, G. J.-Voogd, H. (1997): *A város értékesítése*. Budapest: KJK.
- Bácskai V. (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest: Osiris.
- Bajkó M. (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest: Akadémiai.
- Bajmócy P. (2003): Az elővárosi fejlődés migrációs vonatkozásai az Alföldön. *Alföldi Tanulmányok*, 19: 84-98.
- Bánlaky P. (1990): *Értelmiség egy kisvárosban*. Budapest: Akadémiai.
- Bánlaky P. (1999a): A város megélésének kultúrája. In Bánlaky P. et al: *A terület- és településfejlesztés társadalmi összefüggés-rendszere*. Pécs: JPTE FEEFI, 221-225.
- Bánlaky P. (1999b): Integrációs törekvések a helyi társadalmakban. In Bánlaky P. et al: *A terület- és településfejlesztés társadalmi összefüggés-rendszere*. Pécs: JPTE FEEFI, 79-93.
- Bánlaky P. (1999c): Kisvárosaink – a településhálózat köztes helyzetében. In Bánlaky P. et al: *A terület- és településfejlesztés társadalmi összefüggés-rendszere*. Pécs: JPTE FEEFI, 181-195.
- Barakonyi K. (2008): Bologna Hungaricum. In: Kozma T.-Rébay M.: *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum, 48-67.
- Baranyi B. (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom*, 18 (2): 1-21.
- Bárh J. (1996): *Szállások, falvak, városok: A magyarság települési hagyománya*. Kalocsa: Múzeumbarátok Köre.
- Batterbury, S.-Hill, S. (2004): Assessing the Impact of Higher Education on Regional Development: Using a Realist Approach for Policy Enhancement. *Higher Education Management and Policy*, 16 (3): 35-52.
- Bauman, Z. (2002): *Globalizáció: a társadalmi következmények*. Budapest: Szukits.
- Bellon T. (1996): Az alföldi mezővárosok fejlődésének gazdasági háttere. *Etnographia*, 107 (1-2): 85-102.
- Beluszky P. (1992): Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat). In Beluszky P.: *Vég kiárusítás: társadalomföldrajzi tanulmányok 1959-1992*. 1. köt. Budapest-Pécs: MTA RKK, 39-59.
- Beluszky P. (1999): Adalékok az alföldi városhálózat 1990 utáni változásaihoz. *Alföldi Tanulmányok*, 17: 30-51.
- Beluszky P. (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus.
- Benevolo, L. (1994): *A város Európa történetében*. Budapest: Atlantisz.
- [Bibó I.] (1974): Bibó István a magyar államszervezetről. Közli: Ruzsoly József. *Tiszatáj*, 48 (11): 61-69.
- Bibó I. (1981): A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. In Tóth J. (ed): *Bibó István összegyűjtött munkái*. 2. köt. Genf: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 351-362.
- Bibó I. (1986): Elit és szociális érzék. In Bibó I.: *Válogatott tanulmányok*. I. köt. Budapest: Magvető, 223 – 241.
- Bilecz E. (1987): A magyar társadalmi mozgalmak fejlődéséről. *Iffúsági Szemle*, 7 (6): 22-32.
- Blake, C.-McDowell, S. (1967): A Local Input-Output Table. *Scottish Journal of Political Economy*, 14: 227-242.
- Blaug, M. (1970): *An Introduction to the Economics of Education*. London: Allen Lane.
- Bleaney, M. F. et al (1992): What Does a University Add to its Local Economy? *Applied Economics*, 24: 305-311.
- Bódi F.-Böhm A. (eds) (2000): *Sikeress helyi társadalmak Magyarországon*. Budapest: Agroinform.
- Bonner, E. R. (1969): The Economic Impact of a University on its Local Community. *Journal of the American Institute of Planners*, 34: 339-343
- Böhm A. (2002): *Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés*. Budapest: Agroinform.
- Böhm A. et al (2000): *A Széchenyi István Főiskola hallgatóinak véleménye Győrről és önmagukról*. Győr: MJV Levéltára.

- Bóhm A.-Pál L. (1983): Helyi társadalom: előtanulmány a helyi társadalom tagoltságának vizsgálatához. In Bóhm A.-Pál L. (eds): *Helyi társadalom I: Hipotézisek és kutatási módszerek*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 11-30.
- Braudel, F. (2003): *Franciaország identitása*. 1. köt. Budapest: Helikon.
- Bridge, G.-Watson, S. (2001). Rertext(ur)ing The City. *City*, 5 (3): 350-362.
- Brodsky [Brodzskij], J. (1997): Városkalauz. *Café Babel*, 24: 95-106.
- Brownrigg, M. (1973): The Economic Impact of a New University. *Scottish Journal of Political Economy*, 20: 123-139.
- Budney, K. M. (2001): Academic Careers in Community Colleges. *Political Science and Politics*, 34 (1): 149-153.
- Búzás (2000): Dr. Tóth Lajos a neveléstudományok kandidátusa élete és munkássága. *Szarvasi Krónika*, 14: 98-108.
- Caffrey, B.-Isaacs, P. (1971): *Estimating the Impact of a College or University on the Local Economy*. Washington: American Council of Education.
- Caldeira, T. (1999): Fortified Enclaves: The New Urban Segregation. In Low, S. (ed): *Theorizing the City: The New Urban Anthropology Reader*. New Brunswick: Rutgers University Press, 83-108.
- Castells, M. (1996): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Coleman, J. S. et al (eds) (1966): *Equality of Educational Opportunity*. Washington: Government Printing Office.
- Cooke, E. (1970): Analysing University Student Contribution to the Economic Base of the Community. *Annals of Regional Science*, 4: 146-153.
- Corfield, P. J. (1995): *Szociabilitás és kisvárosok a 18. századi Angliában*. In Gyáni G. (ed): *A modern város történeti dilemmái*. Debrecen: Csokonai, 1-14.
- Csatári B. (1993): Az Alföld tünetcsoport újjáéledése. *Tér és Társadalom*, 7 (3-4): 1-12.
- Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. *Területi Statisztika*, 44 (6): 532-543.
- Csath M. (2001): *Kiút a globalizációs zsákutcából*. Budapest: Kairosz.
- Cséfálvay Z. (1990): *Térképek a fejünkben*. Budapest: Akadémiai.
- Cséfálvay Z. (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest: IKVA.
- Cséfálvay Z. (2004): *Globalizáció 2.0: esélyek és veszélyek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Daróczy E. et al (eds) (1997): *Szarvasi Óvóképző Intézet – Brunsvik Teréz Óvóképző Főiskola évkönyve 1985-1997*. Szarvas: Brunsvik Teréz Óvóképző Főiskola.
- Denzin, N. K.-Lincoln, Y. S. (1998): *Handbook of qualitative research*. 1-3. köt. Thousand Oaks: Sage.
- Dogan, M.-Rokkan, S. (1974): *Social Ecology: Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Mass.-London: M.I.T. Press.
- Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Enyedi Gy. (2000): A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. In Csontos J.-Locsmándi T. (eds): *Urbanisztika 2000*. Budapest: Akadémiai, 117-125.
- Ercikan, K.-Roth, W.-M. (2006): What good is polarizing research into qualitative and quantitative? *Educational Researcher*, 35 (5): 14-23.
- Erdei F. (1974): *Magyar város*. Budapest: Akadémiai.
- Erikson, E. H. (2002): *Gyermekkor és társadalom*. Budapest: Osiris.
- Feischmidt M. (2003): *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung: Symbolstreit und Alltagskultur im Siebenbürgischen Cluj*. Münster-Hamburg-London: LIT.
- Fejős Z. (1998): Coca-Cola és Lánchíd. *Café Babel*, 28: 51-64.
- Florax, R.-Folmer, H. (1992): Knowledge Impacts of Universities on Industry: An Aggregate Simultaneous Investment Model. *Journal of Regional Science*, 32: 437-466.
- Fodor F. (1993): *Jelentés a tanítóképző visszajöveteléről*. Kézirat. Nagykőrös: Református Egyházközségek Közös Presbitériuma.
- Forray R. K.-Kozma (1986): *Oktatásökológia: területi kutatások az oktatásügyben*. Budapest: OKI.
- Forray R. K.-Kozma T. (1999): *Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitiká*. Budapest: OKI.
- Friedman, J. (1990): Being in the World: Globalisation and Localisation. *Theory, Culture and Society*, 7 (2-3): 311-328.
- Fruttus I. L. (2005): Segítőfoglalkozású szakemberek képzése a Károli Gáspár Református Egyetem – TFK Diakóniai Intézetében. In Fruttus I. L. (ed): *Diakóniai Tanulmányok*. 2. köt. Nagykőrös: KGRE-TFK Diakóniai Intézet, 7-16.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom*. Budapest: Európa.
- Fukuyama, F. (2000): *A Nagy Szétbomlás: az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest: Európa.
- Gál R. I. (ed) (2003): *Apák és fiúk és unokák: jövedelemáramlás együttélő korosztályok között*. Budapest: Osiris.
- Gáti T.-Horváth Á. (2000): A háború előtti kisvárosi középosztály utótörténete. In Fokasz N.-Örkény A. (eds): *Magyarország társadalomtörténete 1945-1989*. 2. köt. Budapest: Új Mandátum. 281-297.

- Gazdaságfejlesztési Program*. (2005) Kézirat. Hódmezővásárhely: Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- Gérecz M. (1980): Összefüggések az egyetemi és főiskolai hallgatók szüleinek foglalkozása és a megyék társadalmi, gazdasági szerkezete között. In Nemes Nagy J. (ed): *A felsőoktatás területi kapcsolatai*. Budapest: FPK, 29-46.
- Gergely A. (1991): *Intézmények építése a helyi közösségekben*. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete.
- A. Gergely A. (1987): A „saját csoport” és az „etnocentrikus tudat” szerepe egy helyi közösség értékrendjében. In Böhm A.-Pál L. (eds): *Helyi társadalom V. A helyi hatalom működése*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 149-179.
- A. Gergely A. (1993): *Urbanizált méhkas avagy a helyi társadalom*. Budapest: MTA PTI-Akadémiai.
- A. Gergely A. (1996): *Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok?* Budapest: MTA PTI.
- A. Gergely A. (2000): Tér, idő, határ és átmenet. *Valóság*, 43 (11): 16-34.
- Goldstein, H. A. (1990): Estimating the Regional Economic Impact of Universities: An Application of Input-Output Analysis. *Planning for Higher Education*, 18: 51-63.
- Gombár Cs. (1983): A helyi hatalom hermeneutikája. In Böhm A.-Pál L. (eds): *Helyi társadalom I. Hipotézisek és kutatási módszerek*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 119-134.
- Gordon, I. R.-McCann P. (2000): Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks? *Urban Studies*, 37 (3): 513-532.
- Göransson, B. et al (2009): Introduction: New challenges for universities beyond education and research. *Science and Policy*, 36 (2): 83-84.
- Grabher (1993): *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. London: Routledge.
- Granovetter, M. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78: 1360-1380.
- Granovetter (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91 (3): 481-510.
- Grosz A.-Rechnitzer J. (eds) (2005): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. Pécs-Győr: MTA RKK.
- Gyáni G. (1999): *Az utca és a szalon: a társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940)*. Budapest: Új Mandátum.
- Haladi J. 1996: *A hódmezővásárhelyi agrárszakoktatás 100 éve 1896-1996*. Hódmezővásárhely: DATE.
- Halász G. (1990): *Iskola, helyi társadalom, iskolatanács*. Budapest: Akadémiai.
- Halász G. (2008): A felsőoktatás-politika nemzetközi trendjei, a közösségi felsőoktatás-politika és a bolognai folyamat. In Bajnok A.-Derényi A. (eds): *A Bolognai folyamat: elemzések*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 9-30.
- Hankiss E. (2004): Közösségek válsága és hiánya. In Hankiss E.: *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest: Osiris, 147-170.
- Hannerz, U. (1999): A világvárosok szerepe a kultúrában. *Replika*, 38: 91-103.
- Hantó Zs.-Kárpáti Z. (1983): A városkörnyéki települések kutatásának módszertani tapasztalatai: a pécsi agglomeráció szociológiai vizsgálata alapján. In Böhm A.-Pál L. (eds): *Helyi társadalom I. Hipotézisek és kutatási módszerek*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 53-71.
- Hart, A.-Wolff, D. (2006): Developing local "Communities of Practice" through local Community-University Partnerships. *Planning Practice & Research*, 21 (1): 121-138.
- Heit G. (1985): Kis- és középvárosaink szellemi élete. *Kultúra és közösség*, 12 (6): 54-75.
- Hermannsson, K. et al (2008): The Economic Impacts of Higher Education Institutions on Scotland: An Input-Output Analysis. *48th Congress of the European Regional Science Association*. Liverpool, 2008. augusztus 27-31.
- Hidy P. (1995): Meddig ér a város? *COMITATUS-Önkormányzati Szemle*, 5 (10): 11-18.
- Horváth D. T. (1992): Magánhasznok közközlésén. *Educatio*, 1 (2): 250-55.
- Horváth S. (2004): *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest: MTA TTI.
- Hrubos I. (2003): Napjaink reformja: az európai felsőoktatási térség létrehozása. *Educatio*, 12 (1): 51-64.
- Hrubos I. et al (2003): *A „bolognai folyamat”: az európai felsőoktatási térség gondolatának megjelenése és a megvalósítás esélyei*. Budapest: Új Mandátum.
- Huffman, D.-Kigley, J. M. (2002): The role of the university in attracting high tech entrepreneurship: A Silicon Valley Tale. *The Annals of Regional Science*, 36 (3): 403-419.
- Ianelli, C. (2007): Expansion through Diversion in Higher Education: The Case of Scotland's „New Universities”. Konferencia-előadás. *The 8th Conference of the European Sociological Association*. Glasgow, 2007. szeptember 5.
- Imre A. (2004): *A kistelepülési iskolák szerepe a települések népességmegtartó erejében*. Budapest: OKI.
- Intézményi ismertető*. (2006) Hódmezővásárhely: Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar.
- Jubileumi évkönyv 1990-2005*. (2005) Nagykőrös: Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar.
- Juhász P. (1991): Polgárosodás. *Századvég*, 2 (2-3): 181-183.
- Kamarás I. (1986): A lámpa fontosabb, mint az út. In A. Gergely A. et al (eds): *Egy kisváros: szociográfia*. Budapest: Művelődéskutató Intézet, 81-139.

- Kelle, U. (2001): Sociological Explanations Between Micro and Macro and the Integration of Qualitative and Quantitative Methods. *Forum: Qualitative Social Research* [elektronikus folyóirat], 2 (1). www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-01/1-01hrsg-e.htm (2009. augusztus 12.)
- Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Kis K. (2006): Az SZTE MFK hatása a Hódmezővásárhelyi kistérség humán erőforrásaira az ezredforduló után. *Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle* 1: 81-87.
- Kiss A. (2004): Hogyan tovább tanyavilág? In Csatári B.-Kiss A. (eds): *Tanyai kaleidoszkóp*. Kecskemét: MTA RKK ATI, 39-63.
- Kiss J. P. (2003): Az alföldi városok fejlődésének adottságai az 1990-es évek új feltételrendszerében. In Timár J.-Velkey G. (eds): *Várossiker alföldi nézőpontból*. Békéscsaba: MTA RKK-Budapest: MTA TKK, 39-54.
- Koltai Z. (2007): A magyarországi városok versenyképességének vállalati megítélése. *Tér és Társadalom*, 21 (2): 23-42.
- Konrád Gy.-Szelényi I. (2000): *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. Szeged: JGYF.
- Kopp M.-Pikó B. (2006): Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In Kopp M.-Kovács M. (eds): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest: Semmelweis, 10-19.
- Korom A. (2006): Lázár: Diktatúra váltotta le. Az önkormányzat kiáll az elbocsátott Mucsi Imre mellett. *Délmagyarország*. 2006. december 23. www.delmagyar.hu (2009. március 31.)
- Korom A. (2007a): A felnőttoktatásban bízik a hódmezővásárhelyi kar. *Délmagyarország*. 2007. január 18. www.delmagyar.hu (2009. március 31.)
- Korom A. (2007b): Helyben hatvanan dolgozhatnak. *Délmagyarország*. 2007. január 30. www.delmagyar.hu (2009. március 31.)
- Korom A. (2008): Kezd benépesülni az ipari park Hódmezővásárhelyen. *Délmagyarország*. 2008. július 18. www.delmagyar.hu (2009. március 31.)
- Kovács I. (1995): Polgárosodás: új burzsoázia vagy a gazdasági elit szerepvállalása? In Róbert P. et al. (eds): *A középosztályok nyomában*. Budapest: MTA PTI, 99-116.
- Kovács I. (1997): Posztszocializmus és polgárosodás. *Szociológiai Szemle*, 7 (4): 19-45.
- Kovács J.-Timár J. (1977): *Az oktatásgazdaságtan helye és szerepe a köznevelési rendszer fejlesztésében*. Budapest: OM Vezetőképző és Továbbképző Intézet.
- Kozma T. (1975): *Hátrányos helyzet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kozma T. (1987): *Iskola és település*. Budapest: Akadémiai.
- Kozma T. (1998): Expanzió. *Educatio*, 7 (1): 5-18.
- Kozma T. (2001): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kozma T. (2002): *Regionális Egyetem*. Budapest: OKI.
- Kozma T. (2004): *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest: Új Mandátum
- Kozma T. (2005): Felsőfokú képzés és regionális rendszerváltozás. In Pusztai G. (ed): *Régió és oktatás: európai dimenzióban*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 23-30.
- Kozma T. (2008): Politikai rendszerváltozás és felsőoktatási reform. In Kozma T.-Rébay M.: *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum, 287-314.
- Köteles L. (2008): Csak egy kis nyugalom kellene... *Gazdasági Tükörcsopott Magazin*, 8 (4). http://www.gtm.hu/cikk.php?cikk_id=1011 (2009. március 31.)
- Krémer A. (2008): Az egyetemek térségfejlesztő hatása. In Krémer A.-Matiscsák A. (eds): *Tér és tudás: az egyetemek mint tudás-, innovációs és regionális központok*. Szeged: Belvedere, 76-106.
- Kresz F.-Priszter A. (1980): Területi közművelődési kapcsolatfejlesztési kísérletek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. In Nemes Nagy J. (ed): *A felsőoktatás területi kapcsolatai*. Budapest: FPK, 139-160.
- Krumme, G. (1968): Werner Sombart and the Economic Base Concept. *Land Economics*, 44 (1): 112-116.
- Kubinyi A. (2000): *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.
- Kvale, S. (2005): *Az interjú: bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Budapest: Jászöveg Műhely.
- Lantos T. (2001): A fenntartható fejlődés alkalmazása vidéken: a vidékfejlesztés elvei. Boda E. (ed): *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben: II. Civil Fórum 2000*. Kolozsvár: Egri István, 74-87.
- Lefebvre, H. (2000): A város jogán... Szemelvények. In Csontos J.-Locsmándi T. (eds): *Urbanisztika 2000*. Budapest: Akadémiai, 37-46.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged: JATE Press.
- Lengyel I. (2007): Fejlesztési pólusok, mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány*, 168 (6): 749-758.
- Leontief [Leontyev], W. (1936): Quantitative Input and Output Relationships in the Economic System of the United States. *Review of Economics and Statistics*, 18: 105-125.
- Letenyey L. (2005): *Településkutatás: a települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. Budapest: L'Harmattan-Ráció.
- Lewis, J. A. (1988): Assessing the Effect of the Polytechnic, Wolverhampton, on the Local Community. *Urban Studies*. 25 (1): 53-61.

- Lillis, Ch. M.-Tonkovich, D. (1976): The Impact of Importation of Grant and Research Money on a State Economy. *Journal of Higher Education*, 47 (5): 577-587.
- Lóránt K. (2000): Amiről Ricardo nem így álmodott. *Magyar Hírlap*, 2000. december 23. http://www.magyarhirlap.hu/Archivum_cikk.php?cikk=23120&archiv=1&next=0 (2009. augusztus 5.)
- Lukovich T. (2004): Közösségi részvétel, közösségi tervezés. In Csizmady A.-Husz I. (eds): *Település- és városzociológia: szöveggyűjtemény*. Budapest: Gondolat, 182-206.
- Lyons (2000): Embeddedness, Milieu and Innovation Among High-Technology Firms: A Richardson, Texas, Case Study. *Environment and Planning*, 32: 891-908.
- Makkai L. (1976): Feudalizmus és az eredeti jellegzetességek Európában. *Történelmi Szemle*, 19 (1): 257-277.
- Marginson, S.-Rhoades, G. (2002): Beyond National States, Markets, And Systems of Higher Education: A Glonacal Agency Heuristic. *Higher Education*, 43: 281-309.
- Márkus I. 1979: *Nagykőrös*. Budapest: Szépirodalmi.
- Márkus I. (1991a): Az „alföldi út” és elakadása. In Márkus I.: *Az ismeretlen főszereplő: tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi, 305-343.
- Márkus I. (1991b): Az ismeretlen főszereplő: a szegényparasztság. In Márkus I.: *Az ismeretlen főszereplő: tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi, 267-304.
- Maurrasse, D. J. (2001): *Beyond the Campus: How Colleges and Universities Form Partnerships with Their Communities*. London: Routledge.
- Meggyesi T. (2005): *A 20. század urbanisztikájának útvesztői*. Budapest: Terc
- Merton, R. K. (2002): Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Budapest: Osiris..
- Miklóssy E. (2000): *Város és ideológia*. In Csontos J.-Locsmándi T. (eds): *Urbanisztika 2000*. Budapest: Akadémiai, 75-79.
- Miller, M. T.-Tuttle, C. C. (2007): Building Communities: How Rural Community Colleges Develop Their Communities and the People Who Live in Them. *Community Journal of Research and Practice*, 31: 117-127.
- Mitsos, A. (2001): *The Territorial Dimension of Research and Development Policy: Regions in the European Research Area*. <http://europa.eu.int/comm/research/area/regions.html> 2009. február 20.
- Molnár A. (1994): *A „protestáns etika” Magyarországon: a puritán erkölcs és hatása*. Debrecen: Ethnica.
- Moore, G. A. (1979): Local Income Generation and Regional Income Redistribution in a System of Public Higher Education. *Journal of Higher Education*, 50: 334-348.
- Morrison, D. G. (1961): What Is the Place of the Community College among Higher Educational Institutions? In *The Journal of Higher Education*, 32 (8): 462-463.
- Mullins-Gilderbloom (2002): Urban Revitalisation Partnerships: Perceptions of the University’s Role in Louisville, Kentucky. *Local Environment*, 7 (2) 163-176.
- Mumford, L. (1985): *A város a történelemben*. Budapest: Gondolat.
- Nagy G. (2005): Changes in the Position of Hungarian Regions in the Country’s Economic Field of Gravity. In Barta Gy. et al (eds): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies, 124-142.
- Nagy J. E. (2003a): A civil társadalom történeti paradigmái. In Nagy J. E.: *Szociokalandozások: válogatott szociológiai tanulmányok*. Szombathely: Savaria University Press, 79-93.
- Nagy J. E. (2003b): Növekedési pólus, legitimáció, notabilizáció. In Nagy J. E.: *Szociokalandozások: válogatott szociológiai tanulmányok*. Szombathely: Savaria University Press, 249-281.
- Nemes Nagy J. (ed) (1980): *A felsőoktatás területi kapcsolatai*. Budapest: FPK.
- Nemes Nagy J. (1982): Az iskolakörzetesítések hatása az aprófalvak népességfejlődésére. *Területi Statisztika*, 15 (1-2): 104-109.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 120 (1): 31-48.
- Németh L. (1961): Hódmezővásárhely. In Meggyesi J. (ed): *Hazai kis tükör: magyar írók országjárása 1960-ban*. Budapest: Szépirodalmi, 222-237.
- Nora, P. (1999): Emlékezet és történelem között: a helyek problematikája. *Aetas*, 14 (3): 142-157.
- O’Gorman, C. –Kautonen, M. (2004): Policies to promote new knowledge-intensive industrial agglomerations. *Entrepreneurship & Regional Development*, 16 (6): 459-479.
- Park, R. E. et al (eds) (1925): *The City: Suggestions for the Investigations of Human Behaviour in the Urban Environment*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pataki F. (2001): *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.
- Perlman, R.-Gurin, A. (1993): *Közösségszervezés és társadalmi tervezés: szemelvények Robert Perlman, Arnold Gurin Community organization and social planning c. könyvéből*. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete.
- Petrás E. (2005): Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában. *Szociológiai Szemle*, 15 (4): 85-98.
- Petrás E. (2007): A kisvárosi főiskolák településfejlesztő szerepe: a gyulai eset. In I. Terület- és vidékfejlesztési Konferencia. Kaposvár: Kaposvári Egyetem-Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht, 115-120.
- Pianta, M. (2004): A globális civil társadalom párhuzamos csúcstalálkozója. In Anheier, H. et al (eds): *Globális civil társadalom*. 1. köt. Budapest: Typotex, 250-283.
- Plowden, J. P. (ed) (1967): *Children and Their Primary Schools*. 1-2. köt. London: H. M. S. O.

- Polányi K. (1986): Szabadság és technológia. In Polányi K.: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom: társadalomfilozófiai írások*. Budapest: Gondolat, 259-269.
- Polányi I. (1999): Finanszírozás és az oktatás minősége. *Educatio*, 8 (3): 598-608.
- Polányi I. (2005): *A hazai oktatás gazdasági jellemzői a 20-21 századfordulón*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Polányi I.-Tímár J. (2001): *Tudásgyár vagy papírgyár?* Budapest: Új Mandátum.
- Pukánszky B.-Németh A. (1999): *Neveléstörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pusztai B. (ed) (2003): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus: a pusztamérgesi eset*. Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék.
- Pusztai G. (2006): Egy határmenti régió hallgató-társadalmának térszerkezete. In Juhász E. (ed): *Régió és oktatás: a „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 43-56.
- Pusztai G.-Fináncz J. (2004): A negyedik fokozat iránti társadalmi igény megjelenése észak-magyarországi, kárpátaljai és partiumi felsőoktatási hallgatók körében. *Educatio*, 13: 618-635.
- Pusztai G.-Kozma T. (2008): *Felsőoktatási együttműködések a „Partium” térségében*. Debrecen: CHERD.
- Pusztai G. (2008): The Bologna Process as a Trojan Horse: Restructuring the Higher Education in Hungary. *European Education*, 40 (2): 85-102.
- Pusztai G.-Szabó P. Cs. (2008): A bolognai folyamat recepciója Magyarországon. In: Kozma T.-Rébay M.: *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum, 68-85.
- Rácz I. (1995): *Az ország iskolája: a Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. Debrecen: Debreceni Református Kollégium.
- Ray, Ch. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 3-20.
- Reardon, K. (2006): Promoting Reciprocity within Community/University Development Partnerships: Lessons from the Field. *Planning, Practice & Research*, 21 (1): 95-107.
- Rechnitzer J. (2002): A városhálózat az átmenetben. *Tér és Társadalom*, 16 (3): 165-183.
- Rechnitzer J.-Hardi T. (eds) (2003): *A Szent István Egyetem hatása a régió fejlődésére*. Győr: Széchenyi István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet.
- Rechnitzer, J.-Smahó, M. (2005): *A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Robson, B. et al (1995): *The Economic and Social Impact of Greater Manchester's Universities*. Manchester: Salford University Business Services.
- Rófi M. (2008): A Debreceni Egyetem regionális szerepe az Észak-Alföld régió versenyképességének erősítésében. In Krémer A.-Matiscsák A. (eds): *Tér és tudás: az egyetemek mint tudás-, innovációs és regionális központok*. Szeged: Belvedere, 208-239.
- Sassen, S. (2003): The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces for Politics. *Berkeley Journal of Sociology*, 46: 4-26.
- Schultz, T. W. (1971): *Investment in Human Capital: The Role of Education and Research*. New York: The Free Press.
- Scott, P. (1988): Unified and Binary Systems of Higher Education in Europe. In Burgen, A. (ed): *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century. Higher Education Series*, 32: 37-54.
- Seidman, I. (2002): *Az interjú mint kvalitatív módszer*. Budapest: Műszaki.
- Semjén A. (1987): *Oktatásfinanszírozás és hiány: gondolatok az oktatás klienseinek érdekeiről*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Semjén A. (1997): Állami szerepvállalás és finanszírozás a közoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 47 (2): 17-31.
- Semjén A. (2001): Az oktatásgazdaságtan és az oktatásfinanszírozás kutatásának két évtizede Magyarországon: szubjektív visszatekintés, avagy „találkozás egy fiatalemberrel”. *Educatio*, 10 (1): 61-79.
- Sennett, R. (1997): A semleges város. *Café Babel*, 24: 11-26.
- Sigmon, R. L. (1998): *Building Sustainable Partnerships: Linking Communities and Educational Institutions*. Raleigh, NC: NSEE.
- Simmel, G. (1973): A társadalmi csoport önfenntartása. In Simmel G.: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 345-451.
- Simmel, G. (2004): *A pénz filozófiája*. Budapest: Osiris.
- Smith, E.-Bissonette, K. K. (1989): The Economic Impact of Nonresident Students on West Virginia's Economy. *Research in Higher Education*, 30: 229-238.
- Somfai A. (2002): Kisalföldi és alföldi mezővárosok különbözősége, kisvárosi értékek védelme. *Tér és Társadalom*, 16 (1): 59-97.
- Steele et al (2004): Providing Vehicles for Thinking Globally and Acting Locally: Starting a Local Futures Institute. *Futures Research Quarterly*, 20 (3): 72-80.
- Steinacker, A. (2005): The Economic Effect of Urban Colleges on Their Surrounding Communities. *Urban Studies*, 42 (7): 1161-1175.
- Stokes K.-Coomes P. (1996): The Local Impact of Higher Education. Konferencia-előadás. *Annual Forum of the Association for Institutional Research*. Albuquerque, New Mexico, 1996. május 5-8. ERIC, ED 397 738.

- Sutton, C. R. (1987): The Caribbeanization of New York City and the Emergence of a Transnational Socio-Cultural System. In Sutton, C. R.-Chaney, E. M. (eds): *Caribbean Life in New York City: Sociocultural Dimensions*. Staten Island: Center for Migration Studies of New York, 15-30.
- Süli-Zakar I. (1992): Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata Északkelet-Magyarország határmenti területein. *Földrajzi Közlemények*, 116 (1-2): 45-56.
- Swyngedouw, E. (2004): Globalisation or Glocalisation? Networks and Re-Scaling. *Cambridge Review of International Affairs*, 17 (1): 25-48.
- Szabó G. (1994): A dekoncentrált állami közigazgatás aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. *INFO-Társadalomtudomány*, 31: 13-18.
- Szabó G. (2004): A decentralizált világrend eszméje és a globális irányítás realitásai. *Politikatudományi Szemle*, 13 (3): 41-57.
- Szakál Gy. (1993): Tájak, települések képe az emberek tudatában. *COMITATUS – Önkormányzati Szemle*, 3 (5): 39-43.
- Szelényi I. (ed) (1971): *A szocialista városok és a szociológia*. Budapest: Kossuth.
- Szelényi I. (ed) (1973): *Városshociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- Szelényi I. (1992): *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szenti T. (2003): *Hódmezővásárhelyi emlékeim*. Hódmezővásárhely: Hódmezővásárhely MJV Polgármesteri Hivatala.
- Szijártó Zs. (2000): A turizmus mint menedék: Képek és elképzelések a Káli-medencében. In Fejős Z.-Szijártó Zs. (eds): *Turizmus és kommunikáció: Tanulmányok*. Budapest: Néprajzi Múzeum-Pécs: PTE Kommunikációs Tanszék, 7-23.
- Tausz K. (1998): *Az Óváros: gondolatok egy városi kis-társadalom szerveződéséről*. Balassagyarmat: Nagy Iván Történeti Kör-Nógrád Megyei Levéltár.
- Teperics K. (2006): A Partium régió felsőoktatásának demográfiai háttere. In Juhász E. (ed): *Régió és oktatás: a „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 337-344.
- Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Főiskolai Kar. Oktatás-, Kutatás- és beruházásfejlesztési Konceptió*. (2006) Szarvas: TSF PFK.
- Titarenko, L. (2006): Religion as an Indicator of Post-Soviet Transformation. In Révay E.- Tomka M. (eds): *Eastern European Religion*. Budapest-Piliscsaba: Loisir, 33-51.
- Tomka M. (2006): *Vallás és társadalom Magyarországon*. Budapest: Loisir.
- Tóth J. (1988): *Urbanizáció az Alföldön*. Budapest: Akadémiai.
- Tóth Z. (1989): *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Budapest: Akadémiai.
- Tóth Z. (1997): *A települések világa*. Pécs: Ponte Press.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Turner, V. W. (1997): Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan, P.- Glazer, M. (eds): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 675-711.
- Turner, V. W. (2002): *A rituális folyamat: struktúra és antistruktúra*. Budapest: Osiris.
- Usher (2002): Putting Space Back on the Map: Globalisation, Place, and Identity. *Educational Philosophy and Theory*, 34 (1): 41-55.
- Utasi Á. et al (1996): *Kisvárosi elit*. Budapest: MTA PTI.
- Vadász I. (1998): Két kezdet: az öntevékeny társadalmi szervezetek településenkénti megoszlása az Alföldön a XIX. és a XX. század végén. In Novák L. (ed): *Az Alföld társadalma*. Nagykovács: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 643-656.
- Vági G. (1982): *Versengés a fejlesztési forrásokért: területi elosztás – társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- Valuch T. (2001): Volt-e szocialista társadalom Magyarországon? *Beszélő*, 6 (4): 72-78.
- Weis I. (1927): Központosítás – szétponosítás. *Magyar Szemle*, 1 (1): 121-128.
- White, W. F. (1999): *Utcasarki társadalom: Egy olasz szegénynegyed társadalmi szerkezete*. Budapest: Új Mandátum.
- Wiseman, S. (1964): *Education and environment*. Manchester: Manchester University Press.
- Wollmann, H. (2006): The Fall and Rise of the Local Community: A Comparative and Historical Perspective. *Urban Studies*, 43 (8): 1419-1438.
- Zsilinszky M. (1907): *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest: Athenaeum.

2. A szerző tudományos közleményei

Könyvfejezet és tanulmány

Erdély peremén: válsághelyzet és szórványmagyarság Hunyad megyében. (2004) *Protestáns Szemle*, 13 (1): 1-17.

Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában. (2005) *Szociológiai Szemle*, 15 (4): 85-98.

A homokhátsági tanyák népesedési adatai és társadalmának néhány jellemzője. (2006) *A Falu*, 21 (2): 63-70.

Lokalizáció: globális alternatíva? (2006) In Molnár B.-Szerepi S. (eds): *Globalizációs ismeretek*. Hajdúböszörmény: Galenos Alapítvány. 44-71.

Fönntartható-e a tanyai településforma? Családi gazdaságok a kiskunhalasi tanyavilágban. (2006) In Madarász B.-Kovács A. (eds.): *III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei*. CD kötet. Budapest: MTA FKI. 9 o.

A kisvárosi főiskolák hallgatóinak társadalmi helyzete és életmódja. (2007) *Tér és Társadalom*, 21 (4): 111-129.

Konferencia-előadás

A felsőfokú szakképzések települési beágyazottsága. „Regionalitás és oktatás európai dimenziókban” nemzetközi konferencia. Debrecen, 2005. április 1-2.

In Pusztai G. (ed.) (2005): *Régió és oktatás: Európai dimenziók*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 98-104.

Intézmény és lokalitás: a kisvárosi főiskolák helyi társadalomformáló hatása. „Régió és oktatás” nemzetközi konferencia. Budapest, 2006. június 2.

In Juhász E. (ed.) (2006): *Régió és oktatás: A „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 391-402.

The Contribution of Former Market Towns to Regional Development [Az egykori mezővárosok regionális fejlesztő szerepe]. Befektetés Európa régióiba és városaiba: A kormányzati és az üzleti szektor együttműködése a növekedés és a munkahelyek érdekében. Régiók és Városok Európai Hete. Brüsszel, 2006. október 9-12.

http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/od2006/doc/articles/petras_article.doc

A kisvárosi főiskolák településfejlesztő szerepe: a gyulai eset. I. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia. Kaposvár, 2007. március 2-3.

<http://www.alfoldinfo.hu/kisvaros/kisvaros.mht>

A kisvárosi főiskolák helyi kulturális hatása – teória és realitás. Eszményektől a kompetenciák felé nemzetközi konferencia. Szeged, 2008. április 26.

In Jancsák Cs. (ed) (2009): *Fiatalok a Kárpát-medencében: Mozaikok az ifjúság világáról*. Szeged: Belvedere, 80-93.

Az önkormányzatok és a felsőoktatási intézmények partnerségének lehetséges formái a kisvárosok fejlesztésében. Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés nemzetközi konferencia. Pécs, 2008. május 16-17.

In Buday-Sántha A. et al (eds) (2008): Önkormányzatok gazdálkodása – helyi fejlesztés. Pécs: University of Pécs, 356-362.

Recenzió

Autentikus élményalkotás a vallásos turizmusban: Bertalan Pusztai: Religious tourists. Constructing authentic experiences in late modern Hungarian catholicism. (2005) *Tabula*, 8 (2): 342-344.

Religious tourism [Vallásos turizmus]. (2005) *Ethnologia Fennica*, 32: 53-55.

Horváth Dezső: A fölfedezettlen Magyarország. (2006) *A Falu*, 21 (2): 12.

Blahó János – Tóth József (szerk.): Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulójára. (2008) *Tér és Társadalom*, 22 (1): 241-243.

Melléklet

Tartalom

1. A vizsgált felsőoktatási intézmények fejlődésének vázlata 2006-ig
2. A vizsgált felsőoktatási intézmények képzési kínálata (2006)
3. Az empirikus vizsgálat során alkalmazott hallgatói kérdőív mintája (szarvasi változat)
4. Az intézményi interjúk vázlata
5. A városi interjúk vázlata
6. Az intézményi interjúk alanyai
7. A városi interjúk alanyai

A vizsgált felsőoktatási intézmények fejlődésének vázlata 2006-ig

Forrás: saját szerkesztés.

SZTE-MGK Hódmezővásárhely	KRE-TFK Nagykőrös	TSF-PFK	TSF-MVK Szarvas
<p>1896 alapfokú földműves iskola és tangazdaság</p> <p>1945 mezőgazdasági középiskola</p> <p>1950 mezőgazdasági technikum</p> <p>1961 felsőfokú mezőgazdasági technikum</p>	<p>1840 tanítóképző intézet a nagykőrösi református kollégiumon belül</p> <p>1948 a tanítóképző államosítása</p> <p>1957 a tanítóképző megszüntetése</p>	<p>1795-1806 tanítóképzés Tessedik tanintézetén belül</p> <p>a helyi értelmiség sikertelen kezdeményezései egy tanítóképző fölállítására</p> <p>1860-as évek három évfolyamos tanítóképzés indul az evangélikus gimnáziumon belül</p> <p>1895 saját gyakorlóiskolája van a képzőnek</p> <p>1907 önálló evangélikus tanítóképző intézet négy évfolyamos képzés</p> <p>1920-as évek Luther Tanítóképző öt évfolyamos képzés</p> <p>1938 elindul a felsőfokúvá szervezés (a háború miatt nem valósul meg)</p> <p>1949 a tanítóképző államosítása pedagógiai gimnázium az óvóképzés kezdete</p> <p>1959 felsőfokú óvónőképző intézet két évfolyamos képzés a tanítóképzés szünetel</p>	<p>1780-1806 Gyakorlati Gazdasági Szorgalmatossági Iskola (Tessedik Sámuel alapította)</p> <p>1927 Magyar Királyi Tessedik Sámuel Középfokú Gazdasági Tanintézet és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Állomás megalapítása</p> <p>1944 mezőgazdasági technikum és gimnázium</p> <p>1961 Tessedik Sámuel Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum</p>

SZTE-MGK Hódmezővásárhely	KRE-TFK Nagykőrös	TSF-PFK	TSF-MVK Szarvas
1972 Élelmiszeripari Főiskola Állattenyésztési Kar			1970 DATE Öntözéses-Meliorációs Főiskolai Kar tanüzemi és kutatási együttműködés a Szarvasi Állami Tangazdasággal ill. a Halászati és és az Öntözési Kutatóintézetrel
1979 Állatorvostudományi Egyetem Állategészségügyi Főiskolai Kar		1983 integrált óvó- és tanítóképzés, együtt- működésben a jászberényi főiskolával	
1987 DATE Állattenyésztési Főiskolai Kar	1987 néhány helyi értelmiségi közösen kezd gondolkodni a képző újraindításáról		1989 DATE Mezőgazdasági Víz- és Környezetgazdálkodási Kar
	1990 Református Tanítóképző Főiskola (a jászberényi tanítóképző főiskola kihelyezett tagozata)	1990 Brunszvik Teréz Óvónőképző Főiskola három évfolyamos képzés	
	1992 a tanítóképző önállóvá válása saját gyakorló iskola	1990 Tessedik Sámuel Oktatási és Kutatási Szövetség létrehozása a két kar között	
	1993 Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar	1997 Kőrös Főiskola: közös, integrált óvó- és tanítóképzés a békéscsabai főiskolával	1993 mintafarm létesítése, tanüzemi hasznosítása
		1999 a két szarvasi kar integrációjának első lépése: új, egyesített főiskolai könyvtár	
2000 Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Főiskolai Kar		2000 A Tessedik Sámuel Főiskola megalakulása	
	2003 Szociális Szakvizsga Központ létesülése szociális alaptanfolyamok, szakmai továbbképzések és szakvizsgák szervezése	2001 az integrációs folyamat keretében átkerül Szarvasra a békéscsabai tanítóképzés	
2006 a felsőoktatási törvény módosítása miatt a kar új neve: SZTE Mezőgazdasági Kar		2006 karközi egységek létrehozása: Egészségnevelési Intézet, Társadalomtudományi Intézet és Idegennyelvi Lektorátus	

A vizsgált felsőoktatási intézmények képzési kínálata (2006)

Forrás: saját szerkesztés.

	SZTE-MGK Hódmezővásárhely	KRE-TFK Nagykőrös	TSF-PFK	TSF-MVK Szarvas
<u>Nappali alapképzés</u>	<p>mezőgazdasági mérnök</p> <p>vadgazda mérnök</p> <p><u>szakirányok:</u> mezőgazdasági vállalkozói, mezőgazdasági környezetvédelmi, agrárgazdasági és logisztikai, vadgazdálkodási, társállattenyésztői, kertészeti és növényvédelmi, méhészeti</p>	<p>kötelező egyházi-világi szakpár</p> <p><u>egyházi szakok:</u> hitoktató diakónus kántor</p> <p><u>világi szakok:</u> tanító szociális munkás óvodapedagógus</p>	<p>óvodapedagógus</p> <p>tanító nemzetiségi óvodapedagógus (szlovák és román) nemzetiségi tanító (szlovák és román) óvó-tanító</p> <p><u>szakirányok:</u> mentálhigiéné, testnevelés, roma óvodapedagógus, roma tanító, fejlesztő óvodapedagógus, intézményvezető</p>	<p>környezetgazdálkodási agrármérnök gazdaság- és vidékfejlesztési agrármérnök mezőgazdasági mérnök</p> <p><u>szakirányok:</u> természetvédelmi-területfejlesztési, hulladékgazdálkodási, településüzemeltető, érzékeny természeti területek hasznosítása, környezetvédelmi és tájgazdálkodási, regionális és vidék fejlesztési, vendéglátás-turizmus, ökológiai gazdálkodás, kertészeti, talajvédelem és vízgazdálkodási, <u>mezőgazdasági gépész</u></p>
<u>Egyéb képzések</u>	<p>levelező alapképzés minden szakon</p> <p>mérnök tanári kiegészítő alapképzés (az SZTE-JGYTK-val közösen)</p> <p>szakirányú továbbképzés - vadgazdálkodási szakmérnök</p> <p>felsőfokú szakképzés (középiskolákkal közösen) - baromfitenyésztő és termékfeldolgozó technológus - sertéstenyésztő és termékfeldolgozó technológus - vadgazdálkodási technológus</p> <p>OKJ-s szakképzések - inszeminátor - növényvédő</p>	<p>levelező alapképzés a tanító és a kántor kivételével minden szakon</p> <p>Szociális Szakvizsga Központ - szociális alaptanfolyamok - felsőfokú szakképzés - szakirányú továbbképzés</p> <p>szakirányú továbbképzések a helyi pedagógusok számára</p> <p>lelki gondozó kiegészítő képzés teológusok számára (a SOTE-val közösen)</p> <p>intézményvezetői alapképzés (a KFRTKF-fel közösen)</p>	<p>levelező alapképzés minden szakon</p> <p>posztgraduális szakirányú képzés - gyermektánc-oktató - gyógytestnevelő óvó - gyógytestnevelő tanító - óvodai szakértő</p> <p>szakirányú továbbképzés - pedagógiai mentálhigiéné - külső világ tevékeny megismerése - bábjáték helye a nevelésben, szerepe a személyiségformálásban - korrekciós testnevelés - romológia</p> <p>csecsemő és kisgyermek nevelő-gondozó felsőfokú szakképzés (egy középiskolával közösen)</p>	<p>levelező alapképzés minden szakon</p> <p>tógazdálkodási képzés (a Halásztati és Öntözési Kutatóintézetrel közösen)</p> <p>felsőfokú szakképzés (középiskolákkal közösen) - hulladékgazdálkodási technológus - agrárkereskedelmi menedzser asszisztens - gyógy- és fűszernövény termesztő és feldolgozó</p>

KÉRDŐÍV A VÁROSRÓL ÉS A FŐISKOLÁRÓL

SORSZÁM:

--	--	--

1. Mi az a három dolog, ami legelőször eszedbe jut Szarvasról?

1. _____ 2. _____ 3. _____

2. Mennyiben jellemzik Szarvast az alábbi állítások? *Válaszodat karikázással jelöld.*

1 = egyáltalán nem igaz, 2 = inkább nem igaz, 3 = inkább igaz, 4 = teljesen igaz

Jó megélhetési lehetőségeket nyújt lakóinak.	1	2	3	4
Könnyen el fogsz itt helyezkedni a végzettségeddel.	1	2	3	4
Lakói könnyen befogadják az idegeneket.	1	2	3	4
A fiatalok könnyen tudnak lakáshoz jutni, családot alapítani.	1	2	3	4
Jól el van látva árucikkkel, szolgáltatásokkal.	1	2	3	4
Jól megközelíthető.	1	2	3	4
Lakói jól tudják érvényesíteni közös érdekeiket.	1	2	3	4
Jó kulturális, szórakozási lehetőségeket nyújt.	1	2	3	4

3. Jellemezd Szarvast az alábbi tulajdonságok segítségével. *Válaszodat karikázással jelöld az alábbi módon:*

csúnya	1: nagyon csúnya	2. inkább csúnya	3: inkább szép	4: nagyon szép	szép
--------	------------------	------------------	----------------	----------------	------

csúnya	1	2	3	4	szép
egyhangú	1	2	3	4	változatos
zajos	1	2	3	4	csöndes
szegény	1	2	3	4	gazdag
komor	1	2	3	4	vidám
szennyezett	1	2	3	4	tiszta
falusias	1	2	3	4	városias
hanyatló	1	2	3	4	fejlődő
veszélyes	1	2	3	4	biztonságos
zsúfolt	1	2	3	4	tágas
régies	1	2	3	4	modern
zárkózott	1	2	3	4	befogadó
igénytelen	1	2	3	4	kulturált
széthúzó	1	2	3	4	összetartó

4. Melyek számodra a legfontosabb helyek Szarvason? Nevez meg néhány olyan helyet, amelyet gyakran látogatsz vagy fontosnak tartasz (pl. utcák, látnivalók, intézmények, boltok, szórakozóhelyek).

1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____

5. _____ 6. _____ 7. _____ 8. _____

5. Szoktál-e alkalmi munkát, diákmunkát vállalni Szarvason? *Válaszodat karikázással jelöld.*

1. Igen, rendszeresen.

2. Igen, alkalmanként.

3. Nem.

6. Hol szoktad általában megvásárolni vagy igénybe venni az alábbi dolgokat? *Válaszodat karikázással jelöld.*

1 = sohasem Szarvason, 2 = általában nem Szarvason, 3 = Általában Szarvason, 4 = mindig Szarvason

napi cikkek (pl. kenyér)	1	2	3	4
ruha, cipő	1	2	3	4
műszaki cikk	1	2	3	4
írószer	1	2	3	4
ajándék	1	2	3	4
mozi	1	2	3	4
könyvtár	1	2	3	4
színelőadás	1	2	3	4
múzeum, kiállítás	1	2	3	4
kocsmá	1	2	3	4
szórakozóhely	1	2	3	4

7. Mekkora részét alkotják a baráti körödnek azok a barátaid, akiket Szarvason, de nem a főiskolán ismertél meg? *Válaszodat karikázással jelöld..*

többségét	kb. felét	kisebb részét	csak 1-2 ember	nincsenek ilyenek
1	2	3	4	5

8. Látogatsz-e valamilyen rendezvényt, kört, társaságot Szarvason? *Válaszodat karikázással jelöld.*

1. Igen, éspedig: _____

2. Nem.

9. Miért választottad ezt a főiskolát? *Karikázd be max. 3 válasz sorszámát.*

1. Közel van a lakóhelyemhez.
2. Szülők, rokonok véleménye miatt.
3. Itt van olyan szak, amely érdekelt.
4. Úgy gondoltam, hogy ide biztosan fölvesznek.
5. Ide vettek föl.
6. Barátaim, osztálytársaim is ide jelentkeztek.
7. Egyéb, éspedig: _____

10. Jellemezd a főiskolát az alábbi tulajdonságok segítségével. *Válaszodat karikázással jelöld az alábbi módon:*

nehéz	1: nagyon nehéz	2. inkább nehéz	3: inkább könnyű	4: nagyon könnyű	könnyű
-------	-----------------	-----------------	------------------	------------------	--------

nehéz	1	2	3	4	könnyű
alacsony színvonalú	1	2	3	4	magas színvonalú
rossz hangulatú	1	2	3	4	jó hangulatú
embertelen	1	2	3	4	családias
sorvadó	1	2	3	4	fejlődő
munkanélkülieket képez	1	2	3	4	a végzettek el tudnak helyezkedni
a végzettek elmennek a városból	1	2	3	4	a végzettek a városban maradnak

11. Véleményed szerint mekkora szerepet játszik a főiskola Szarvas...

... kulturális életében?	1	2	3	4
... gazdasági életében?	1	2	3	4
... közösségi életében?	1	2	3	4
... vallási életében?	1	2	3	4

1 = semekkora, 2 = nem jelentős, 3 = jelentős, 4 = nagyon jelentős

12. Egyéb megjegyzésed, véleményed az eddigi témákról: _____

13. Jelöld X-szel az alábbi táblázatban szüleid legmagasabb iskolai végzettségét.

	anya	apa
kevesebb mint 8 osztály		
8 általános		
középiskola		
főiskola, egyetem		

14. Nevezd meg azt a települést, ahol...

... gyermekkorodat töltötted: _____ (_____ megye)

... most laksz (állandó lakóhely): _____ (_____ megye)

... a jövőben lakni szeretnél: _____ (_____ megye)

Köszönöm a válaszadást!

Petrás Ede, szociológus

Az intézményi interjúk vázlata

1. Az interjúalany szakmai pályafutása, intézményi karrierje

Hogyan került a főiskolára? Mióta dolgozik itt? Milyen területtel foglalkozik? Jelenleg mi a beosztása? Milyen tantárgyakat oktat? Van-e valamilyen szakmai terve a közeljövőben?

2. Az interjúalany által ismert iskolatörténeti adatok

Tudna-e mesélni a főiskola múltjáról, alapításáról? Régen kiket képeztek, mit oktattak itt? Hogyan látja a kar fejlődését a rendszerváltozás után? Milyennek látja a kar helyzetét a többi főiskola, egyetem között? Van elég hallgató az intézményben? Meg tudnak felelni az akkreditációs követelményeknek? A bolognai folyamatban hogyan változott a kar helyzete, oktatása?

3. Az interjúalany személyes tapasztalatai a várossal, a város és a helyi társadalom megítélése

Ön itt lakik a városban? (Ha igen: Mióta lakik itt? Ha nem: Hol lakik? Hetente hány alkalommal jár be a főiskolára?) Szeret itt lakni / ide járni? Mennyire tetszik Önnek a város? Ön szerint fejlődik a város? Mi a véleménye az itt lakó emberekről? Jó itt a közösség? Meg tudna-e nevezni egy-két erősségét és gyengeségét a városnak?

4. Az interjúalany véleménye az intézmény és a város kapcsolatáról, a kar helyi szerepéről

Mi a véleménye a főiskola és a város kapcsolatáról? Van tudomása olyan kezdeményezésről vagy területről, ahol a kar együttműködik a várossal? Mekkora szerepe van a főiskolának a város életében?

5. Az interjúalany véleménye a kar jövőképéről és fejlődési terveiről

Ismer-e valamilyen tervet, ötletet, hogy milyen irányban akar fejlődni a főiskola a jövőben? Milyen hatással vannak az intézmény fejlődésére a helyi adottságok? Megjelenik-e a város ezekben a tervekben? (Ha igen: Hogyan?)

A városi interjúk vázlata

1. A szervezet/intézmény/vállalkozás rövid bemutatása, kapcsolata a felsőoktatási intézménnyel

Mióta dolgozik itt? (Mikor alapította a céget?) Hogyan került ide? (Hogyan alapította meg?) Mivel foglalkoznak (foglalkozik)? Tud-e valamilyen tervről, ötletéről, hogy milyen irányba fejlesszenek (fejlesszen) a közeljövőben? Van-e valamilyen kapcsolatuk (kapcsolata) a főiskolával? (Ha igen: Milyen jellegű ez a kapcsolat? Mióta működik? Elégedett a főiskola tevékenységével/szerepével?

2. Az interjúalany véleménye a kar helyi – általános és szakmai – hatásrendszeréről, az intézmény és a város kapcsolatáról

Mit gondolnak az emberek a főiskoláról itt a városban? Jellemzően kik járnak a főiskolára? Mi a véleménye a diákokról? Véleménye szerint mekkora szerepe van a főiskolának a város mindennapi életében? Van olyan terület, ahol a város és a főiskola együttműködik? Jelent-e valamilyen előnyt, fejlődési lehetőséget a főiskola jelenléte? Az ön szakmájának területén érezhető valamilyen hatása a főiskolának?

Az intézményi interjúk alanyai

Interjú sor-száma	Intézmény neve	Intézmény városa	Elkészítés ideje	Alany beosztása ⁶⁰	Alany születési ideje ⁶¹	Alany neme
1	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2006.XI.18.	f. tanársegéd	1970-75	férfi
2	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2006.XI.18.	f. docens	1940-45	nő
3	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2007.I.11.	egyéb oktató	1955-60	nő
4	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2006.XI.18.	egyéb oktató	1940-45	férfi
5	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2006.II.12.	f. adjunktus	1955-60	férfi
6	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2007.I.24.	f. adjunktus	1950-55	férfi
7	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2007.X.25.	egyéb oktató	1975-80	nő
8	SZTE-MGK	Hódmezővásárhely	2006.XI.11.	e. tanár	1940-45	férfi
9	KRE-TFK	Nagykőrös	2006.XI.08.	e. docens	1955-60	nő
10	KRE-TFK	Nagykőrös	2006.XI.15.	e. docens	1960-65	férfi
11	KRE-TFK	Nagykőrös	2006.XI.15.	egyéb oktató	1955-60	nő
12	KRE-TFK	Nagykőrös	2006.XI.08.	egyetemi tanár	1945-50	férfi
13	KRE-TFK	Nagykőrös	2006.XI.08.	e. tanársegéd	1975-80	nő
14	KRE-TFK	Nagykőrös	2007.II.05.	e. docens	1955-60	férfi
15	TSF-PFK	Szarvas	2006.XI.17.	f. docens	1950-55	nő
16	TSF-PFK	Szarvas	2006.X.04.	f. tanár	1955-60	férfi
17	TSF-PFK	Szarvas	2006.XII.08.	f. tanár	1950-55	nő
18	TSF-PFK	Szarvas	2007.XI.17.	f. tanársegéd	1970-75	férfi
19	TSF-MVK	Szarvas	2007.II.07.	f. tanár	1955-60	nő
20	TSF-MVK	Szarvas	2006.X.4.	f. docens	1955-60	férfi
21	TSF-MVK	Szarvas	2006.X.4.	f. tanár	1940-45	férfi
22	TSF-MVK	Szarvas	2006.XI.17.	f. tanársegéd	1970-75	nő
23	TSF-MVK	Szarvas	2006.XII.08.	diákönkormányzati vezető	1980-85	férfi

⁶⁰ A „főiskolai előtagot „f”, az egyetemi előtagot pedig „e.” rövidítéssel jelöltem. A vizsgálat időpontjában érvényben levő beosztásoknak megfelelően ezeket az adjunktusi és tanársegédi fokozatok esetében is megkülönböztettem.

A „tanszékvezető” előtagot elhagytam, mert koruk, intézményük és nemük alapján az illető alanyok beazonosíthatóak lennének. A csupán néhány személyhez kötődő, s ezáltal könnyen beazonosítható beosztásokat (pl. rendszergazda, nyelvtanár, kollégiumvezető) az „egyéb oktató” kategóriába soroltam.

⁶¹ A beazonosíthatóság elkerülése érdekében nem közlöm a születési évet, hanem csak az interjúalanyok korcsoportját adom meg.

A városi interjúk alanyai

Interjú sor-száma	Alany városa	Elkészítés ideje	Alany intézménye ⁶²	Alany születési ideje ⁶³	Alany neme
1	Hódmezővásárhely	2007.I.12.	mezőgazdasági egyéni vállalkozás	1955-60	férfi
2	Hódmezővásárhely	2007.I.11.	mezőgazdasági részvénytársaság	1960-65	férfi
3	Hódmezővásárhely	2007.I.13.	mezőgazdasági szövetkezet	1955-60	férfi
4	Nagykőrös	2007. I.26.	általános iskola	1955-60	férfi
5	Nagykőrös	2006.XI.08.	egyházi közösség	1955-60	férfi
6	Nagykőrös	2007.I.26.	szociális intézmény	1960-65	nő
7	Nagykőrös	2006.II.07.	civil szervezet	1960-65	férfi
8	Szarvas	2007.III.13.	egyházi közösség	1975-80	férfi
9	Szarvas	2007.I.23.	általános iskola	1960-65	nő
10	Szarvas	2007.I.23.	mezőgazdasági részvénytársaság	1965-70	férfi

⁶² A beazonosíthatóság elkerülése érdekében nem közlöm a munkahely nevét és az interjúalany pontos funkcióját, hanem csak a szervezet, intézmény jellegét adom meg.

⁶³ A beazonosíthatóság elkerülése érdekében nem közlöm a születési évet, hanem csak az interjúalanyok korcsoportját adom meg.